

METODIKA STAVEBNĚHISTORICKÉHO PRŮZKUMU

N Á R O D N Í P A M Á T K O V Ý Ú S T A V

edice odborné a metodické publikace, svazek 70

METODIKA STAVEBNĚHISTORICKÉHO PRŮZKUMU

Jan Beránek – Petr Macek (edd.)

**Jana Pařízková Čevonová, Michal Patrný, Jindřich Záhorka,
Pavel Zahradník, Lucie Beránková**

PRAHA 2015

Certifikovaná metodika

osvědčení č. 56 Ministerstva kultury ČR, Odboru výzkumu a vývoje,
Č. j. MK 62059/2015 OVV, Sp. Zn. MK-S 11816/2015 OVV ze dne 16. 10. 2015

Metodika je výstupem plnění výzkumného cíle Výzkum nemovitých památek v ČR. Metodika standardního stavebněhistorického průzkumu a metodika digitální a digitalizované fotografie pro vědecké účely v praxi památkové péče, financovaného z Institucionální podpory na dlouhodobý koncepční rozvoj výzkumné organizace v roce 2013 a 2014.

Stavebněhistorický průzkum je významným nástrojem nejen pro poznání architektonického dědictví v naší zemi, ale především pro praktickou rekonstrukci či úpravy objektů památkové hodnoty a historických staveb. Metodika definuje SHP, stanovuje postup při jeho provádění a podobu výsledného elaborátu SHP.

Je určena pro všechny zpracovatele stavebněhistorických průzkumů, pracovníky státní správy i samosprávy v oblasti památkové péče (na úrovni odborné i výkonné), pro projektanty, restaurátory a investory i vlastníky nemovitých kulturních památek, dále pro pedagogy a studenty v relevantních oborech vysokého školství, týkajících se nemovitého kulturního dědictví, a rovněž pro širší odbornou veřejnost.

Poděkování

Za konzultace a cenné podněty děkují autoři zejména Vladislavu Razímovi, Josefu Holečkovi, Janu Peštovi, Kateřině Kroulíkové, Davidu Otáhalovi, Elišce Nové, Miroslavu Novému, Františku Václavíkovi, Michalu Panáčkovi, Janu Sommerovi, Miloši Solařovi.

Oponenti

PhDr. Martin Ebel, Ph.D., Národní technické muzeum
Ing. Jiří Bláha, Ph.D., Ústav teoretické a aplikované mechaniky AV ČR, v. v. i.

Lektor

Doc. Ing. Michael Rykl, Ph.D., Fakulta architektury ČVUT

© Národní památkový ústav, generální ředitelství, 2015

© Mgr. Ing. Jan Beránek, Ph.D.; Lucie Beránková; Mgr. et. Mgr. Jana Pařízková Čevonová; Ing. Petr Macek, Ph.D.; PhDr. Michal Patrný; Mgr. Jindřich Záhorka; PhDr. Pavel Zahradník; 2015

ISBN 978-80-7480-037-5

*Titulní strana obálky: Žehušice (okr. Kutná Hora), čp. 1 (nový zámek), vyhodnocení stavebního úvoje přízemí (zpracovala L. Beránková).
Zadní strana obálky: Žehušice (okr. Kutná Hora), čp. 1 (nový zámek), vstupní západní průčelí (foto J. Beránek, 2005).*

Obsah

PŘEDMLUVA (Jan Beránek – Petr Macek)	7
I. ÚVOD (Jan Beránek – Petr Macek)	9
I.1 Definice stavebněhistorického průzkumu (SHP)	9
I.2 Východiska SHP	9
I.3 Zpracovatel SHP	9
I.4 Tři fáze SHP a jejich pozice ve struktuře památkové péče	10
I.5 Centrální evidence a uložení elaborátů SHP	11
II. PROVÁDĚNÍ SHP (Jan Beránek – Petr Macek)	12
II.1 Úvod	12
II.2 Možnosti a limity provádění SHP	12
II.3 Historický/archivní průzkum	13
II.3.1 Úvod	13
II.3.2 Úkol zpracovatele archivního průzkumu	13
II.3.3 Nároky kladené na zpracovatele archivního průzkumu	13
II.3.4 Postup při archivním průzkumu	14
II.4 Terénní průzkum	16
II.4.1 Úvod	16
II.4.2 Úkol zpracovatele terénního průzkumu	16
II.4.3 Nároky kladené na zpracovatele terénního průzkumu	16
II.4.4 Přípravná fáze terénního průzkumu	17
II.4.4.1 Základní identifikační údaje	17
II.4.4.2 Orientace v základní literatuře a dohledání předchozích elaborátů SHP	17
II.4.4.3 Základní prohlídka zkoumaného objektu	18
II.4.4.4 Zaměření zkoumaného objektu	18
II.4.5 Popis zkoumaného objektu	19
II.4.5.1 Obecné zásady	19
II.4.5.2 Postup při popisu	20
II.5 Dokumentace objektu a další průzkumy	25
II.5.1 Způsoby dokumentace objektu	25
II.5.2 Doplnující průzkumy	27

II.6 Navazující fáze SHP	33
II.6.1 Druhá fáze – průzkum před a během stavebních prací	33
II.6.1.1 Fáze II.a – doplňkové průzkumy a výzkumy před přípravou projektu (restaurátorský průzkum, archeologický výzkum, stavebně-technický průzkum)	33
II.6.1.2 Fáze II.b – průzkumy a výzkumy prováděné v průběhu stavebních prací (operativní průzkum a dokumentace, archeologický výzkum, restaurátorský průzkum)	33
II.6.2 Třetí fáze SHP – závěrečné vyhodnocení	34
III. STRUKTURA A ZPRACOVÁNÍ ELABORÁTU SHP (Jan Beránek – Petr Macek)	35
III.1 Úvod	35
III.2 Struktura elaborátu	35
III.3 Obsah a zpracování jednotlivých kapitol	35
III.3.1 Titulní list s identifikačními údaji	35
III.3.2 Kapitola I. – Úvod	36
III.3.3 Kapitola II. – Anotace	37
III.3.4 Kapitola III. – Historický/archivní průzkum	37
III.3.4.1 Historický/archivní průzkum	37
III.3.4.2 Seznam pramenů a literatury	37
III.3.4.3 Seznam historických map a plánů	38
III.3.4.4 Seznam ikonografie	38
III.3.5 Kapitola IV. – Popis	38
III.3.5.1 Urbanistická situace (objekt ve vztahu k okolí)	39
III.3.5.2 Základní charakteristika objektu	39
III.3.5.3 Exteriér	39
III.3.5.4 Interiér	39
III.3.5.5 Charakteristika jiných objektů	39
III.3.6 Kapitola V. – Doplňující průzkumy	43
III.3.7 Kapitola VI. – Stavební historie	43
III.3.8 Kapitola VII. – Hodnocení objektu	44
III.3.9 Kapitola VIII. – Náměty pro potřeby památkové péče	49
III.3.9.1 Hodnotné prvky a detaily	50
III.3.9.2 Závady	52
III.3.9.3 Náměty pro péči o objekt	53
III.3.10 Kapitola IX – Náměty na další průzkumy	55
III.3.11 Kapitola X – Historická dokumentace	56
III.3.11.1 Historické mapy a plány	56
III.3.11.2 Ikonografie	56
III.3.12 Kapitola XI – Dokumentace současného stavu	56
III.3.12.1 Fotodokumentace současného stavu	57

III.3.12.2 Zaměření současného stavu	58
III.3.12.3 Další grafická a obrazová dokumentace	60
III.3.13 Kapitola XII – Grafické vyhodnocení průzkumu	60
III.3.13.1 Vyhodnocení stavebního vývoje	61
III.3.13.2 Památkové hodnocení	66
III.3.13.3 Doplňující informace (zejména situování snímků, významné nálezové situace, např. spáry, návrhy na doplňující průzkumy, specifická poškození aj.)	68
IV. PŘÍLOHY	70
IV.1 Vývoj stavebněhistorického průzkumu v českých zemích (Jana Pařízková Čevonová)	70
EXKURZ Dobroslav Líbal – metodika stavebněhistorického průzkumu SÚRPMO v roce 1985	112
IV.2 Zdroje archivního průzkumu (Pavel Zahradník)	115
IV.2.1 Obecné zdroje (bez rozlišení druhů staveb)	115
IV.2.2 Zdroje k nejdůležitějším druhům staveb	131
IV.2.2.1 Hrady, zámky, tvrze a další vrchnostenské objekty (vrchnostenské dvory s příslušnými budovami, pivovary a další hospodářské stavby, obytné budovy vrchnostenských úředníků, zámecké parky atd.)	131
IV.2.2.2 Církevní budovy (kláštery, kostely a biskupské, kapitulní či řádové budovy)	134
IV.2.2.3 Městské domy, městská opevnění a další městské budovy	137
IV.2.2.4 Poddanské stavby (selské statky, chalupy)	140
IV.2.2.5 Správní a veřejné budovy (úřední budovy, školy, nemocnice, kulturní a sportovní stavby atd.)	141
IV.2.2.6 Technické stavby (továrny, inženýrské stavby)	142
IV.2.2.7 Vojenské stavby	144
V. Seznam použité literatury	145
Building Archaeology Survey: A Methodology	158

PŘEDMLUVA

Jan Beránek – Petr Macek

Metodika stavebněhistorického průzkumu (dále také SHP), která byla vydána v roce 1998,¹⁾ popsala a rozvinula způsob zpracování, jenž vyšel ze zavedených postupů specializovaného pracoviště Státního ústavu pro památkovou rekonstrukci měst a objektů Praha (dále také SÚRPMO) – podrobněji viz příloha IV.1 Vývoj stavebněhistorického průzkumu v českých zemích. Její vydání rozproudilo debatu, vedoucí k rozšíření a doplnění těchto zavedených postupů ve druhém vydání metodiky SHP v roce 2001.²⁾ Zásadní změnou byl posun od důrazu dosud kladeného na konkrétní využití SHP pro potřeby památkové péče ve směru k obecnějšímu vědeckému poznání zkoumané stavby, chápané jako specifický historický pramen. Druhé vydání metodiky již vznikalo na základě podnětů a připomínek širší vědecké obce, zabývající se SHP.

Čtenář nového vydání metodiky SHP jistě zaregistroval nárůst objemu publikace ve srovnání s předchozími dvěma vydáními. Struktura, která doznala celou řadu změn, je výsledkem dlouhodobější diskuze odborné veřejnosti, především zpracovatelů SHP, o podobě metodiky SHP, v níž dosud chyběla prováděcí část – tedy jakým způsobem postupovat při vlastním průzkumu i následném zpracování elaborátu. Platilo to zejména o historickém (archivním) průzkumu, kterému dosud byla věnována podstatně menší pozornost než v případě stavební části. Podnětem k obsahové změně nové metodiky byla také potřeba názorně odlišit dva výše zmíněné aspekty využití SHP – k obecnějším vědeckým účelům a pro praktické potřeby památkové péče. Proto byly sloučeny některé dosud samostatně stojící kapitoly týkající se památkového hlediska (hodnotné prvky, závady a náměty pro další zacházení s objektem) do jedné části.

Nezanedbatelným impulsem, který rovněž přispěl k novému vydání metodiky, byl časový zřetel. Od 2. vydání metodiky uplynulo již téměř 15 let. Během nich došlo k částečnému metodologickému posunu uvnitř oboru samotného, ale také k rozvoji pomocných metod přírodních a technických věd, které v rámci SHP umožňují přesněji a komplexněji zachytit a zdokumentovat zkoumanou stavbu. Rozvoj oboru je nejvíce reflektován v památkové péči. Dnes je to především Národní památkový ústav (dále také NPÚ), který se stará o uplatňování zavedených a osvědčených postupů při průzkumu a dokumentaci kulturního dědictví. Významným způsobem také přispívá k metodickému rozvoji nových forem průzkumu a dokumentace nemovitého památkového fondu. Nejtěsnější vztah k SHP má dnes běžně využívaný a plně etablovaný operativní průzkum a dokumentace historických staveb (dále také OPD), jehož metodika vyšla v roce 2005.³⁾ Novou metodiku SHP v mnohém předjímají výkladové statě v publikaci *Zkoumání historických staveb*, která v roce 2011 vyšla rovněž nákladem NPÚ.⁴⁾ Již zde se objevuje stručný návod jak postupovat při historickém a stavebním průzkumu. Nové vydání metodiky SHP tento návodný zřetel ještě více rozvíjí. Tištěná podoba ovšem neumožňuje obsáhnout celou šíři užívaných metodických postupů a konkrétních příkladů z praxe. K tomu účelu vznikly v roce 2013 zprovozněné webové stránky věnované průzkumu, dokumentaci a hodnocení historických staveb, jejichž cílem je shromáždit na jednom místě co nejvíce informací o metodě a výsledcích stavebněhistorického průzkumu pro odborníky a kohokoliv se zájmem o tuto problematiku, včetně četných příkladů průzkumů a jejich výsledků.⁵⁾ V podstatě neomezené možnosti rozšiřování, editace a sdílení informací o SHP doplňují tištěnou formu předložené metodiky SHP.

1) MACEK 1997 b.

2) MACEK 2001.

3) BLÁHA et al. 2005.

4) RAZÍM – MACEK 2011.

5) Dostupné z: www.shp-metodika.cz

I. ÚVOD

Jan Beránek – Petr Macek

I.1 Definice stavebněhistorického průzkumu

Stavebněhistorický průzkum (SHP) je vědeckou metodou, jejímž cílem je komplexní poznání stavby (souboru staveb). Výsledky slouží jako jeden ze základních podkladů pro kvalitní a efektivní památkovou péči, zejména při určování optimálních podmínek péče o nemovité památky. Současně přináší soubor informací využitelných pro řadu vědních oborů i osvětovou činnost.

SHP vychází z detailního průzkumu stavby a jejího formalizovaného popisu, dále ze shromáždění všech relevantních písemných, plánových i obrazových materiálů. Jejich zpracování a vyhodnocení je důsledně vztaženo k celé době existence zkoumaného objektu. Nutným podkladem průzkumu je přesné zaměření objektu.

Elaborát SHP obsahuje textovou část, grafické vyhodnocení, obrazovou a plánovou přílohu zachycující historickou i současnou podobu zkoumané stavby; vše v přehledné, jasně strukturované podobě.

I.2 Východiska SHP

Zásadní úlohou SHP je přispět k poznání minulosti, což je činnost vyvíjená všemi kulturními a uvědomělými společnostmi. Děje se tak prostřednictvím bližšího porozumění historickým stavbám.

Metoda SHP náleží do oblasti kulturní historie; vychází z kombinovaného studia hmotných a písemných pramenů. Jde o humanitní obor, určený dobovým kulturně historickým kontextem i sumou dosaženého poznání. Z tohoto základu vzniklá nutná subjektivita názoru je proto konfrontována s řadou metod vycházejících z přírodovědných oborů.

Na tomto základě jednoznačně definovaná metoda SHP je využívána zejména pro potřeby péče o nemovité památky, vědeckého poznání v řadě jiných humanitních vědních disciplín a také v rámci osvěty.

I.3 Zpracovatel SHP

Zodpovědným zpracovatelem je badatel zkoumající vlastní objekt. Je zároveň autorem souhrnných kapitol elaborátu, zejména kapitoly VII. Hodnocení objektu a vyhotovuje podklady pro grafické vyhodnocení průzkumu.

Takovým pracovníkem musí být osoba, která vystudovala, či se hlouběji seznámila s dějinami umění, architektury, urbanismu a stavitelství. Jde především o absolventy vysokých škol, které mají výuku SHP ve svém programu (fakulty humanitních věd a fakulty stavební a architektury).

Pokud zkoumaný objekt vykazuje výrazné přesahy za hranice běžné historické stavební produkce, je nutno kolektiv rozšířit o příslušné odborníky, např. inženýry z oblasti dějin techniky v případě průmyslových staveb, v rámci staveb s výraznou uměleckou kvalitou historika umění zaměřeného na dějiny architektury, případně na další umělecké druhy (sochařství, malířství, umělecké řemeslo). V řadě případů je žádoucí s nimi hodnotící kapitoly alespoň konzultovat.

Historickou/archivní řešerši většinou zpracovává další specializovaný člen pracovní skupiny – historik (případně ještě vhodněji archivář). Někdy je nutné pro hlubší pochopení a detailnější zachycení informací přizvat i další specialisty. Jedná se zejména o prameny vztažené k dějinám techniky, které mají zcela specifický charakter včetně zavedeného názvosloví.

V poslední době byl opakovaně zpochybňován význam zpracování archivní rešerše, zejména s ohledem na stavby technického charakteru a novodobou (moderní, soudobou) architekturu obecně. I když v těchto případech jsou písemné prameny zastoupeny většinou strojopisnými dokumenty v češtině, je třeba si uvědomit, že historický průzkum zde rovněž musí proběhnout. Jiná je otázka, kdo jej uskuteční. Tuto práci může s úspěchem provádět i zkušenější zpracovatel stavební části průzkumu. Je třeba důrazně odmítnout tvrzení, že s odkazem na předpokládanou absenci historických pramenů v případě některých méně významných dokladů historické architektury nemusí být zpracována archivní rešerše. Teprve poctivě provedený archivní průzkum může ověřit tento předpoklad, který však není nikdy jistý a beze zbytku předvídatelný před provedením vlastního průzkumu. Zpravidla vždy ke zkoumanému objektu nějaký písemný pramen existuje, ať už jde třeba o dokument, na základě kterého se stal kulturní památkou, kterým se stal součástí památkové rezervace, zóny, ochranného pásma apod. Nejde jen o zjištění historických dat pro vymezení stavebního vývoje objektu, ale také o způsob starších památkových zásahů (tj. použitých technologií, materiálů, výtvarných postupů apod.), které jsou důležité jak pro poznání vývoje zkoumaného objektu, tak pro budoucí péči o něj.

Jako součást stavebněhistorického průzkumu a konečného výstupu je žádoucí připojit – pokud je to možné – doplňující průzkumy (archeologický výzkum, restaurátorský průzkum, dendrochronologii, trasologii, petrografii a další). Požadavek na jejich provedení je vhodné uvést již v zadání SHP.

1.4 Tři fáze SHP a jejich pozice ve struktuře památkové péče

SHP je v optimální podobě zpracováváno samostatně, bez vnějších vlivů, pouze s ohledem na základní účel – poznání a porozumění historickému objektu. Volba objektu pak vychází z významu objektu a stupně jeho dosavadního poznání, bez vztahu ke konkrétní činnosti a aktuálnímu stavu.

Z praktického hlediska se však většinou zpracovává právě v souvislosti se zásahy do objektu. Ty mohou být vyvolány potřebami přestavby, modernizace, rekonstrukce, konzervace aj.; v dalších případech demolice (odstraněním objektu), případně samovolným zánikem historické stavby.

Stavebněhistorický průzkum sestává ze tří částí. **První fáze** odpovídá standardnímu nedestruktivnímu SHP. Zpracovávána je v předstihu, před zahájením projekčních prací. **Druhá fáze** probíhá v rámci přípravy a následném provádění stavebních prací, kdy jsou především formou OPD dokumentovány jednotlivé nálezy.⁶⁾ Průzkum je možné považovat za ukončený až při vyhotovení závěrečné zprávy ve **třetí fázi**, konfrontující výchozí a většinou nejobsáhlejší etapu s konkrétními následnými nálezy.

Součástí **první fáze** je provedení standardního nedestruktivního SHP a zpracování příslušného formalizovaného elaborátu. Musí být zadán před zahájením jakýchkoli projekčních prací – ještě v době shromažďování výchozích podkladů, na něž musí veškeré návazné práce nezbytně reagovat.

SHP musí vycházet z odborně zpracovaného zadání. Z tohoto důvodu se na něm musí aktivně podílet příslušný pracovník státní památkové péče, garant z odboru péče o památkový fond v rámci NPÚ, který by měl být se zkoumaným objektem z hlediska své funkce seznámen.⁷⁾ Stejný pracovník by měl výsledný elaborát SHP přebírat. Jako nevhodnější se jeví jeho předání v rámci kontrolního dne zaměřeného na prezentaci výsledků průzkumu.

6) BLÁHA et al. 2005.

7) Dosud platný právní rámec přitom stanovuje vyhláška MK ČR č. 66/1988 Sb., kterou se provádí zákon ČNR č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, ve znění pozdějších předpisů. V části Obnova kulturních památek, v ustanovení § 9 odst. 4 písm. d) a f), je jasně stanovena úloha příslušného orgánu státní památkové péče, jenž v souvislosti s vydáním závazného stanoviska pro přípravu realizace obnovy kulturní památky může požadovat jak provedení „nezbytných výzkumných a průzkumných prací“, tak i jejich následné předání. SHP zde není explicitně zmíněn, nicméně jako nezbytná součást dokumentace je uveden ve vyhlášce ke stavebnímu zákonu (vyhláška MMR č. 499/2006 Sb., o dokumentaci staveb). Zde, v přílohách č. 1, 4 a 5 pod bodem B.1 písmeno b), jsou jedním z požadovaných podkladů souhrnné technické zprávy rovněž závěry stavebněhistorického průzkumu.

Z hlediska praktického využití SHP pro potřeby památkové péče nabývá na významu možnost kontroly výsledného výstupu. Kontrolní mechanismus by měl zajišťovat zmíněný pracovník památkové péče v rámci NPÚ. Po převzetí elaborátu by se měl vyslovit k jeho kvalitě, požadovat další doplnění (upřesnění), případně jej jako nedostatečný odmítnout. Zadání lze formulovat v obecné rovině – „dle schválené metodiky SHP“. Právě tomuto účelu nejlépe vyhovuje formalizovaná podoba výstupu, určená překládanou metodikou a ověřená praxí.

Proto je vhodné zadání upřesnit s ohledem na konkrétní, vždy jedinečnou situaci. Toto zadání může být v případě potřeby nad rámec vlastního SHP rozšířeno, zejména pokud jde o případnou spolupráci v rámci restaurátorského průzkumu či archeologického výzkumu, o případné provedení sond, zpracování pasportizace či inventarizace, prohloubení průzkumu v jakékoli jeho části nad rámec metodikou stanoveného rozsahu apod. Výjimečné situace mohou naopak směřovat k dílčímu omezení SHP. Toto omezení je třeba následně zdůvodnit a začlenit do úvodní části elaborátu. Omezení se týká rozsahu a hloubky zpracování jednotlivých kapitol elaborátu SHP. Nelze však připustit vyloučení jakékoli kapitoly dle metodiky stanoveného rozsahu.

V **druhé fázi** provádění SHP spočívá úloha příslušného odborného pracovníka NPÚ v konzultacích a upřesnění následovně prováděné dokumentace či doplňujících průzkumů. Tato fáze se v zásadě rozděluje na dvě etapy: projekční a vlastní stavební.

Třetí fáze SHP by měla být iniciována po dokončení stavebních aktivit, které vyvolaly zpracování SHP. Jde o etapu, kdy jsou sloučeny výsledky standardního SHP z první fáze a výsledky OPD z druhé fáze průzkumu (případně výše zmíněné další informace z jiných forem průzkumné činnosti). Ty doplňují či revidují závěry standardního SHP. Požadavek na vyhodnocení dosaženého poznání je ve výsostném zájmu státní památkové péče. Závěrečnou zprávu, resp. kompletaci elaborátu SHP, je proto nutné vyhotovit v co nejtěsnější součinnosti s příslušným odborným pracovníkem NPÚ, který by měl dát podnět ke shromáždění a kompletaci výsledků všech druhů průzkumu.

Pro její prezentaci (uzavření) je optimální doba spojená s kolaudací stavby, která by se pak měla týkat nejen stavby samotné, ale i materiálů kompletního elaborátu SHP. Po vzoru archeologických komisí lze také doporučit prezentaci ukončeného průzkumu formou pracovního jednání (workshopu), provedeného na místě zkoumaného objektu. Taková akce přináší nepochybně zásadní informace pro všechny zúčastněné – od obecných metodologických otázek po zcela praktickou problematiku péče o památku, která vychází z jedinečnosti každého historického objektu.

I.5 Centrální evidence a uložení elaborátů SHP

Vhodné uložení a zpřístupnění výsledných elaborátů SHP je jedním z největších, již dlouhodobě existujících problémů. V současné době nejde v první řadě o uložení fyzického elaborátu v podobě svázaného výtisku. Počítačové zpracování umožňuje po ošetření autorských práv zpřístupnit elaborát širší obci zájemců.

S ohledem na převažující zadávání SHP v rámci přípravy stavebních úprav zajišťuje ukládání elaborátů SHP NPÚ v rámci svých sbírek dokumentace, nezbytných pro výkon odborné činnosti dané památkovým zákonem. Centrální evidence digitalizované podoby elaborátů SHP je uskutečňována v rámci nového portálu Integrovaného informačního systému památkové péče (IISPP). Tištěné výstupy jsou pak ukládány v odděleních ochraňujících sbírkové a dokumentační fondy jednotlivých pracovišť NPÚ.⁸⁾ Zpřístupnění a další nakládání se shromážděnými elaboráty SHP, ať již v elektronické nebo papírové podobě, se řídí interními předpisy NPÚ.

Nezbytným předpokladem centrální evidence a ukládání elaborátů SHP je jejich získání do sbírek NPÚ prostřednictvím kompetentního pracovníka NPÚ, dohlížejícího na obnovu zkoumaného objektu na základě podmínek stanovených v odborném, v ideálním případě i závazném stanovisku.

8) Dostupné z: <https://iispp.npu.cz>

II. PROVÁDĚNÍ SHP

Jan Beránek – Petr Macek

II.1 Úvod

Základním cílem SHP, který je formulován v samotném úvodu metodiky, je komplexní poznání zkoumané stavby jako historického a kulturněhistorického dokladu. K dosažení tohoto poznání je využito specifické metody, spojující výsledky detailního průzkumu zkoumaného objektu s výpovědí všech relevantních písemných, plánových a obrazových materiálů pro celou dobu jeho existence.

Průzkum stavby je prováděn stavebním historikem, shromáždění písemných a obrazových podkladů pak specializovaným historikem, většinou školeným archivářem. První část bývá označována jako průzkum stavební, druhá jako průzkum historický (archivní). Oběma heuristickým postupům odpovídá i procesní (prováděcí) část SHP. Archivní bádání i stavební průzkum probíhají většinou současně. V ideálním případě stavební historik aktivně spolupracuje s archivářem, neboť každá stavba má zcela osobitý charakter, včetně množství a skladby dochovaných pramenů. Stavební historik by měl vstupovat do práce archiváře kladením dílčích podnětů, ať už se týkají jednotlivých částí stavby, konkrétní stavební fáze nebo časové periody.

Druhým hlediskem, ke kterému musí být směřován výsledek stavebněhistorického průzkumu, je již v předmluvě a úvodu k metodice zmíněný jeho dvojitý účel, vědecký/badatelský a praktický památkový. Obě tyto účelové složky musí být součástí každého SHP, nelze se zaměřit pouze na jediný aspekt.

II.2 Možnosti a limity provádění SHP

Ještě před započítím průzkumu je třeba brát v potaz, nakolik okolnosti průzkumu a možnosti a schopnosti zpracovatele ovlivňují a limitují výsledek SHP, jímž má být výše zmíněný požadavek komplexního poznání zkoumané stavby. Vedle archivního zkoumání je základem detailní prohlídka a popis stavby (stavební či obecně terénní průzkum) s využitím odpovídající měřické dokumentace. Postup při provádění SHP není a nemůže být zcela jednotný; míra a hloubka poznání a dokumentace náleзовých situací je závislá na řadě faktorů jak subjektivních, tak vnějších okolností průzkumu. K subjektivním náleží erudice zpracovatele historické i stavební části průzkumu, jejich zkušenosti získané praxí, schopnost interdisciplinárního přesahu, preference určitého segmentu ze škály vědeckých postupů využívaných metodikou SHP (orientace na typologické, uměleckohistorické, stavebně-konstrukční aj. otázky). K vnějším faktorům, ovlivňujícím výsledek průzkumu, nesporně patří časové meze průzkumu, okolnosti jeho průběhu, různá míra využití potenciálu základních i nejnovějších dokumentačních metod a postupů. S předchozím nedílně souvisí uplatnění výsledné podoby dokumentace (od pořízení prostého fotografického snímku až po vyhotovení a překreslení fotoplánů, provedení fotogrammetrie, trasologické analýzy, 3D skenování s následným prostorovým modelem apod.). Všechny tyto faktory zásadně ovlivňují vědeckou stránku vlastního průzkumu, zároveň formu a kvalitu výstupu – výsledný elaborát SHP.

Průzkum a výsledný elaborát SHP nelze zpracovat bez dvou základních složek – zmíněné archivní rešerše a zaměření zkoumaného objektu.

V případě archivní rešerše není situace vždy příznivá vzájemné spolupráci historika/archiváře a stavebního historika. Někdy je provedena v předstihu před zahájením stavební části průzkumu, takže vzájemná spolupráce je již od počátku vyloučena. V praxi nezdědka nastává případ, že stavební historik má k dispozici pouze archivní rešerši převzatou ze staršího elaborátu SHP (před rokem 1989 výhradně zpracovaného SÚRPMO). U starších archivních rešerší by měla být

zvážena revize, zejména v případě větších stavebních aktivit. Mnohdy ovšem dochází k tomu, že zadávací podmínky ze strany památkové péče tuto okolnost nezohledňují. Za určitých podmínek lze připustit možnost, že vyhovující archivní rešerši staršího elaborátu SHP bude v plném rozsahu citována s uvedením relevantního odkazu na původní zdroj. Tuto skutečnost a zdůvodnění, proč tomu tak nebylo, je proto nezbytně nutné uvést v úvodu výsledného elaborátu.

Grafické vyhodnocení SHP (postavené především na vyhodnocení stavebního vývoje a památkovém hodnocení) je základní a nedílnou součástí výsledného elaborátu. K tomu účelu musí mít zpracovatel vhodné zaměření. V ideálním případě vznikne kvalitní geodetické zaměření ve spolupráci profesionálního geodeta se stavebním historikem. Takových případů ovšem v praxi mnoho nenastává. Získat jej představuje dodnes značný problém. Pokud má zpracovatel průzkumu k dispozici pouze nekvalitní plánové podklady, případně zaměření zcela chybí, je ohroženo i provedení a zpracování průzkumu. Podobně jako v případě archivní rešerše při zadávání SHP, orgány památkové péče mnohdy ani nevyužívají možnosti, pokud je to skutečně potřebné, v rámci závazného stanoviska požadovat od majitele objektu či zadavatele SHP zhotovení geodetického zaměření odpovídající kvality.

Každý zpracovatel tedy musí důkladně zvážit podmínky, za nichž je ještě schopen zpracovat SHP v potřebné kvalitě. Rozhodnutí, zda průzkum přijmout či odmítnout, již patří do oblasti etiky vědecké práce.

II.3 Historický/archivní průzkum

II.3.1 Úvod

Nedílnou součástí stavebněhistorického průzkumu je historický průzkum (též archivní rešerše). Jeho zásady samozřejmě vycházejí z obecných metodických zásad historikovy práce, mají však svá specifika, podřízená účelu, pro nějž je archivní průzkum prováděn. Tato specifika si zejména začátečník nemusí dostatečně uvědomovat; dosavadní praxe také ukazuje, že kvalita archivních průzkumů je právě proto značně rozdílná. Uvedená skutečnost vyvolala naléhavou potřebu prohloubit informace o archivním průzkumu, jež by sloužily všem zájemcům, kteří by se chtěli věnovat tomto speciálnímu odvětví historické práce. Zároveň nahradily stručný text, který byl archivnímu průzkumu věnován v předešlých vydáních metodiky SHP.⁹⁾

II.3.2 Úkol zpracovatele archivního průzkumu

Úkolem zpracovatele archivního průzkumu je nalezení a zpracování podkladů pro stavebního historika, a to za stálé spolupráce s ním. Zpracovatel archivního průzkumu se přitom nesmí pokoušet o vlastní stavebněhistorickou nebo uměleckohistorickou interpretaci svých nálezů a musí ji ponechat stavebnímu historikovi, i když je přirozené, že při vzájemných konzultacích mohou být nejen historikovy poznatky, ale i jeho podněty a připomínky stavebnímu historikovi v mnohém prospěšné; stejně tak mohou ovšem být případné návrhy a upozornění stavebního historika v mnohém užitečné také zpracovateli archivního průzkumu. Tato zdrženlivost leckdy vyžaduje od historika jisté sebezapření, které je však pro kvalitní archivní průzkum nezbytné. Historik tak vyhledává a zpracovává pro potřeby stavebního historika v první řadě písemné prameny, což bývá většinou činnost i časově nejnáročnější, ale také edice pramenů, ikonografické i plánové prameny a veškerou dostupnou literaturu.

II.3.3 Nároky kladené na zpracovatele archivního průzkumu

Zpracovatel archivní části stavebněhistorického průzkumu by měl být absolventem univerzitního studia historie a pomocných věd historických. Právě znalost pomocných věd historických (byť ne všech ve stejné míře) je důležitou podmínkou pro kvalitní zpracování archivního průzkumu.

9) MACEK 1997 b; MACEK 2001. Srov. rovněž RAZÍM – MACEK 2011.

Pro zpracovatele je zcela nezbytná znalost diplomatiky, která mu umožní rozeznat jednotlivé typy úředních písemností, strukturu jejich původců, tedy kancelářů, ustálené formuláře, kterých tito původci používali, ale také výpovědní hodnotu pramenů a jejich hodnověrnost.

Studium paleografie umožní zpracovateli přečtení rukopisných pramenů od středověku až do současnosti; s tím jsou ovšem spjaty i nutné jazykové předpoklady, totiž znalost latiny a němčiny (včetně němčiny středověké či barokní), zatímco mnohem méně často (většinou až v barokních pramenech) se setkáváme s italštinou nebo francouzštinou. I tak bude zpracovatel občas zřejmě narážet na problémy s porozuměním terminologii stavebních prvků, nářadí a postupů, neboť nejsou k dispozici odborné slovníky; pomoc někdy poskytnou staré jazykové slovníky, jindy spíše konzultace se současným stavitelem či řemeslníkem.

Znalost dějin správy je nezbytná proto, aby zpracovatel vůbec poznal, v jakých archívních fondech hledat potřebné prameny; k tomu, aby věděl, v jakém archivu jsou tyto fondy uloženy, je pak nutná znalost organizace českého archivnictví. Z pomocných věd historických je třeba uvést ještě heraldiku, jež zpracovateli umožní správně identifikovat heraldické památky na samotném objektu, což opět poslouží i samotnému archívnímu průzkumu, dále chronologii, umožňující dobře datovat archívni písemnosti, numismatiku, důležitou pro správné převádění jednotlivých měn, a zvláště metrologii, jež učí znalosti dobových měr a vah, způsobům jejich zápisu v soudobých pramenech a jejich přepočtům na dnešní míry a váhy.

K tomu, aby zpracovatel dovedl zasadit památku do dobových souvislostí, je ovšem třeba, aby se dobře orientoval v českých dějinách od středověku až po současnost, přičemž nesmí dávat přednost období, o které se sám hlouběji zajímá.

II.3.4 Postup při archívním průzkumu

Stejně jako u každé jiné historické práce, i při zpracovávání archívni části stavebněhistorického průzkumu začíná historik studiem literatury. Je tedy třeba, aby shromáždil všechnu dosavadní literaturu od velkých encyklopedických či syntetických prací, jež se zabývají celou rozsáhlou oblastí (zemí, krajem či okresem) či určitým typem objektů a jejichž prostudování je nutnou součástí každého průzkumu, až po drobné monografické práce, které se týkají už jen konkrétních lokalit či dokonce konkrétních objektů. Pozornost je třeba věnovat literatuře staré či přímo zastaralé, stejně jako nejnovějším pracím, a to bez ohledu na to, zda autoři jsou více či méně poučení laici a amatéři, anebo největší autority ve svém oboru. Publikace regionálního amatérského badatele může být přitom mnohdy pro účely stavebněhistorického průzkumu či aspoň pro zpracování jeho archívni části užitečnější než práce odborníka – místní badatel obvykle dokonale zná daný objekt a jeho okolí, danou památkou se mnohdy zabýval již po dlouhá léta, a pokud jde o starší autoři, poskytuje nám cenné informace o dřívějším stavu objektu, případně (to se již stává vzácněji) mohl čerpat z pramenů, které jsou dnes ztracené či neznámé. Pokud některá z prací přináší obzvláště užitečné informace, anebo pokud se naopak její pisatel dopustil omylů, jež od něj poté přejímali i další autoři, je potřebné se o této skutečnosti zmínit, ať již přímo v textu, nebo v poznámce, případně v závěrečném seznamu literatury.

Nejdůležitější částí práce zpracovatele archívni části stavebněhistorického průzkumu je ovšem práce s písemnými prameny, uloženými v naprosté většině případů v archivech. Existují archívni fondy, které jsou užitečné buď takřka pro každý zpracováváný objekt (zde jde hlavně o fondy památkových institucí), anebo aspoň pro všechny objekty jednoho typu (například desky zemské pro každé vrchnostenské sídlo); kromě toho je při zpracovávání stavebních dějin jednotlivých objektů obvykle povinné studium určitého typu archívni fondů (například fond velkostatku pro každé vrchnostenské sídlo, fond města pro každou městskou budovu či fond farnosti pro jednotlivé kostely či fary). Jestliže takovýto archívni fond utrpěl v průběhu dějin značné ztráty (například archivy měst či farností v důsledku požáru radnice či fary anebo fond velkostatku v důsledku častého přecházení nevelkého velkostatku do rukou nových nešlechtických majitelů) a neposkytne nám potřebné informace, je důležité na tuto skutečnost upozornit.

Při studiu písemných pramenů je teoreticky nutno shromáždít všechny informace potřebné pro poznání stavebního vývoje objektu. Zvláště pro období středověku či raného novověku je většinou cenná jakákoliv informace, jež se týká

daného objektu či jeho majitelů. V mladším období (leccdy již v baroku, hlavně však v 19. století a dobách ještě mladších) je však mnohdy, zejména u rozsáhlejších archivních fondů, potřebná jistá selekce. Tak v případě účetního materiálu, častokrát velmi rozsáhlého, je třeba soustředit se na průzkum jednak důchodních účtů, jednak účtů stavebních (ty však, zvláště ve starších dobách, nebývaly soustavně vedeny na rozdíl od důchodních účtů). Teprve v případě, že se tyto účty nedochovaly, je možno aspoň zčásti je nahradit účty jinými, například skladištními. I při zpracovávání tohoto účetního materiálu je však třeba postupovat s rozvahou – dlouhé soupisy plateb zvláště jednotlivým zedníkům a tesařům, pokud nepřinášejí konkrétní zmínky o tom, na jaké části stavby právě daní řemeslníci pracovali, je třeba pouze sumarizovat.

Vedle písemných pramenů je třeba vyhledávat a kriticky posuzovat neméně významné historické mapové, plánové a obrazové (ikonografické) prameny, jejichž obrazová podoba často dokáže nahradit chybějící doklad písemné povahy. Tyto obrazové prameny jsou mnohdy oddělené od fondu týkajícího se vlastního zkoumaného objektu, v archivech často tvoří samostatné fondy a sbírky. Z historických map jsou nejhojněji využívány mapy tzv. I. (Josefského) vojenského mapování z let 1764–1768. Jeho studium je vhodné zvláště v případě průzkumu areálů nebo větších urbanistických celků. Podobně jako mladší mapy stabilního katastru jsou dnes přístupné na internetu. Mapy stabilního katastru z 20. až 40. let 19. století dokládají podobu zkoumaného objektu ještě před polovinou 19. století, což je rozhodující zlomové období nejen zachycením základní půdorysné podoby objektu, ale také širší urbanistické situace předprůmyslové éry, často s dochovanými zbytky mnohem starších urbanistických vazeb. Způsob zpracování těchto map z nich činí nepominutelnou a mnohdy zásadní plánovou součást průzkumu.

Zajímavým zdrojem mohou být rovněž historické mapy příslušných panství, které často obsahují vyobrazení objektů na mapě zachycených, případně dílčí mapy zachycující jednotlivé parcely ve vazbě na sousedy. Svým měřítkem se tyto mapy již blíží tzv. situačním plánům jednotlivých budov, které jsou významné pro postižení obrysu zkoumané stavby.

Dalším zcela klíčovým zdrojem poznání stavebního vývoje a proměny zkoumaného objektu je historická plánová dokumentace. Jde o souhrn veškerých plánů, ať už stavebních (včetně kupříkladu nerealizovaných variant či návrhů), nebo plánů zachycujících jakékoliv pozdější přestavby nebo stavební úpravy objektu. Plány starší 19. století (pokud se zachovaly), bývají dostupné ve fondech vážících se ke zkoumanému objektu. Mladší plány od poloviny 19. století se pak nacházejí převážně v archivech příslušných stavebních úřadů.

Vzácně se lze setkat rovněž s historickými modely. Kupříkladu pro Prahu bývá často používán známý model části města od Antonína Langweila z let 1826–1834, v současnosti již plně digitalizovaný.

Mimořádný význam pro objasnění proměňujícího se vzhledu zkoumané stavby má historická ikonografie, zastoupená nejčastěji širšími pohledy na město, známými jako „veduty“. Obecně však jde o materiály různorodé povahy – kresbu, grafiku, obrazy, historické fotografie apod. Hojně používaným historickým dokladem obrazové povahy je například známý soubor kreseb některých českých měst od Johanna Willenberga z počátku 17. století nebo některé veduty Hollarovy, Wernerovy apod. Poměrně časté bývá v případě církevních staveb v barokním období jejich zachycení v pozadí obrazů svatých patronů, umístěných v příslušném kostele či kapli (ať již na plátně nebo v rámci freskové výzdoby). Většina souborů je dostupná v edicích, které vycházely již od sklonku 19. století.

Speciálním druhem ikonografického pramene je historická fotodokumentace, která je v některých vzácnějších případech dochována již od poloviny 19. století. Důležité jsou zejména snímky, které zkoumaný objekt zachycují v podobě před případnými pozdějšími přestavbami či úpravami, proto lze za historický považovat i snímek starý třeba pouhé dva roky, zejména pokud zachycuje dnes již neexistující stav.

Teprve dohledáním a kritickým rozbořením všech forem existujících archivních pramenů lze optimálně uzavřít vlastní archivní průzkum. Zpracovatel ovšem často naráží na překážky, které mu zabraňují v tom, aby dosáhl jeho požadované úplnosti. Z těchto překážek je třeba (kromě obvyklé časové tísně, způsobené nutným dodržením termínu zpracování, a také ovšem z finančních důvodů) na prvním místě uvést stále se zhoršující podmínky v archivech, ve kterých je v posledních letech předkládáno během jedné badatelské návštěvy pouze omezené množství archiválií, jež musejí být nadto ještě předem zaměstnanci archivu pracně foliovány, což působí větší či menší časovou prodlevu. Může se také stát, že právě v době zpracovávání archivního průzkumu bude archiv, ať už z jakýchkoliv důvodů, pro badatele uzavřen. Další

významnou překážkou je pak skutečnost, že stále ještě mnohé archivní fondy nejsou zpracované či řádně zpřístupněné, takže buď nemohou být vůbec zájemcům předkládány ke studiu, anebo – v případě, že k nim existují alespoň orientační inventární soupisy či jiné starší nebo prozatímní pomůcky – předloženy sice být mohou, ale jejich využití badatelem nemůže být tak zevrubné či tak dokonalé jako tehdy, když má badatel k dispozici moderní inventární pomůcky. Proto je v takovýchto případech nutné upozornit na to, v jakém stavu a dostupnosti se archiválie v době zpracovávání archivní rešerše nacházely, a to buď hned v úvodu práce, anebo v soupisu pramenů v závěru elaborátu.

Důležité pasáže pramenů je třeba v úplnosti citovat (v překladu do češtiny); tak tomu je například u mnohých účetních písemností, popisů budov či popisů průběhu stavebních prací. Pokud byly tyto prameny již v literatuře citovány, je užitečné tyto starší citace znovu srovnat s archivními prameny (či s moderními diplomatickými edicemi pramenů) a opravit případné chyby starších přepisovatelů. K překladu je možno připojit buď původní latinský či německý ekvivalent klíčových výrazů, anebo dokonce originální text celých, obzvláště důležitých partií v původním jazyce. Součástí tohoto zpracování písemných pramenů je jejich zhodnocení, které se odvíjí od toho, zda jde o pramen soudobý, či pozdější, pocházející od angažovaného účastníka, či neúčastného pozorovatele, zda jde o úřední listinu, suchou účetní písemnost či barvitý vyprávěcí pramen; od těchto skutečností se poté odvíjí spolehlivost toho kterého pramene či jednotlivých údajů, jež jsou v něm obsaženy. Toto stručné zhodnocení pramene zpracovatel také zahrne do výsledného elaborátu.

II.4 Terénní průzkum

II.4.1 Úvod

Základní součástí stavebněhistorického průzkumu je terénní průzkum (také průzkum stavební, tj. průzkum zkoumané stavby/objektu). Spolu s historickým průzkumem jde o dva zásadní úkony, které podmiňují další kroky v procesu SHP – objasnění stavebního vývoje objektu, jeho hodnocení a následné návrhy pro péči o objekt. Terénní průzkum je tvořen popisem a rozбором zkoumané stavby, doplněné kresebnou a fotografickou dokumentací, pořizovanou zpracovatelem v průběhu provádění průzkumu. Terénní průzkum má svá specifika. Zpracovatel, což je většinou stavební historik, musí mít alespoň základní znalosti ze širokého spektra různorodých vědních oborů, od technických až po humanitní, což je dáno předmětem jeho zájmu – jde o zkoumání architektury (tedy stavitelství) v historickém kontextu. Vzhledem k rozdílnému charakteru vědních disciplin je zřejmé, že výstupy SHP mají odlišnou podobu, odpovídající erudici, zaměření a zkušenostem stavebního historika.

II.4.2 Úkol zpracovatele terénního průzkumu

Úkolem zpracovatele terénní části průzkumu je objasnění stavebního vývoje zkoumaného objektu, jeho zhodnocení po všech stránkách a také formulace návrhů pro památkovou péči, případně na provedení dalších průzkumů. Především stavební analýza se neobejde bez spolupráce se specialistou na historický/archivní průzkum. Ještě v průběhu provádění průzkumu lze konfrontovat poznatky získané archivním i stavebním průzkumem, což umožňuje zpětnou vazbu pro ověření dalších možností bádání jak v případě archivních pramenů, tak zkoumané stavby při terénním průzkumu.

II.4.3 Nároky kladené na zpracovatele terénního průzkumu

V ideálním případě by měl být badatel zpracovávající stavební část průzkumu absolventem vysokých škol, jejichž předměty mají souvislost s metodou SHP (viz úvod k metodice). Jako zpracovatel výsledného elaborátu SHP je odpovědný za hodnocení zkoumaného objektu a návrhy pro památkovou péči, měl by být hlouběji obeznámen s obecnou historií, základy pomocných věd historických, dějinami umění, architektury, urbanismu a stavitelství, dějinami památkové péče a v neposlední řadě být alespoň v základu obeznámen s metodami příbuzné disciplíny – archeologie. Protože však

nikdo není natolik univerzální, aby obsáhl širokou škálu tolika vědních oborů, je mnohdy nezbytné rozšířit pracovní kolektiv o patřičné specialisty (např. na dějiny techniky u průmyslových staveb, v rámci dějin umění nejen o historika architektury, ale i o odborníky zabývající se sochařstvím, malbou či užitým uměním, archeologa a další). Pokud ani to není možné, pak je žádoucí s nimi hodnotící kapitoly přinejmenším alespoň konzultovat. V každém případě platí, že je zapotřebí se nadále vzdělávat, při práci v terénu neustále „trénovat oči a úsudek“ a posilovat tak schopnost porozumět různým typům historické architektury a novým, neznámým nálezovým situacím.

II.4.4 Přípravná fáze terénního průzkumu

Ještě než stavební historik započne s terénním průzkumem, musí vykonat určitou přípravu, která předchází vlastnímu průzkumu. Objekt nelze zkoumat okamžitě. Především jde o všeobecné a veřejně dostupné informace týkající se identifikace objektu a základní údaje o dějinách a stavebním vývoji stavby, které jsou obvykle obsažené v přehledových encyklopediích. Pokud není k dispozici kvalitní geodetické zaměření, je patrně nejdůležitějším krokem přípravné fáze vyhledání vhodných podkladů pro grafické vyhodnocení stavby.

II.4.4.1 Základní identifikační údaje

Ačkoliv shromáždění veškerých pramenů je již součástí provádění archivního průzkumu, v přípravné fázi ještě před započatím zkoumání musí stavební historik shromáždit základní informace o stavbě. Nemůže čekat, až tuto práci provede specializovaný historik/archivář. Jde o informace textové a obrazové povahy. Základní identifikační údaje jsou veřejně přístupné na webových stránkách Národního památkového ústavu a Českého úřadu zeměměřického a katastrálního. Zpracovatel stavebního průzkumu a garant celého SHP je zjišťuje s ohledem na zpracování úvodní části výsledného elaborátu SHP, kde musí být uvedeny především identifikátory typu: rejstříkové číslo Ústředního seznamu kulturních památek České republiky (ÚSKP), kraj, okres, obec (část obce), číslo popisné, katastrální území, číslo parcelní, majitel objektu, resp. parcely, případně další, např. IDOB_PG (jedinečný kód, jenž umožňuje jednoznačnou identifikaci objektu v databázi památkového GIS).¹⁰⁾

II.4.4.2 Orientace v základní literatuře a dohledání předchozích elaborátů SHP

Literaturu v rámci SHP lze rozdělit do dvou skupin; první se váže bezprostředně ke zkoumanému objektu, druhou pak tvoří publikace zabývající se obecnějšími kulturně historickými, uměleckohistorickými, typologickými a jinými souvislostmi, tedy kontextem, v němž se objekt nachází nebo s nímž je spojen. Zpracovatel archivní rešerše musí shromáždit veškerý souhrn literatury týkající se pouze objektu samotného, neboť z ní čerpá údaje, které doplňují občas chybějící nebo ztracené primární prameny. Literaturu týkající se širšího kontextu zkoumaného objektu by měl shromáždit a kriticky posoudit zpracovatel stavební části průzkumu, neboť je rovněž autorem hodnotící kapitoly. Pro kvalitu badatelské práce je ovšem přínosná vzájemná spolupráce, která eliminuje případné opomenutí některého z publikačních titulů.

Alespoň na počátku průzkumu se však bude práce specializovaného historika a historika architektury do jisté míry překrývat. Stavební historik si musí ještě před započatím terénní práce zjistit základní informace o objektu v relevantní literatuře. Doporučeným vodítkem je postupovat zpětně od nejmladší literatury k nejstarší, což umožní sestavit komplexní přehled literatury zabývající se zkoumaným objektem. Nezřídka zde bývá publikován schematický půdorys stavby a také souhrn literatury, která je dalším vodítkem ke shromáždění pokud možno všech dostupných informací o zkoumaném objektu. V současné době nelze opomenout internetové zdroje. To samé platí o obrazových

¹⁰⁾ K tomu viz manuál *Prostorová identifikace v památkové péči* na webových stránkách NPÚ. Dostupné z https://iispp.npu.cz/documents/10184/11877/Prostorova_identifikace_IISPP.pdf

(ikonografických) podkladech, tj. fotografiích, včetně ortogonálních fotomap a leteckých snímků, které zachycují urbanistickou situaci zkoumaného objektu, často v několika různých časových údobích.

Není to pouze publikovaná literatura, kterou musí zpracovatel projít. První kroky stavebního historika rovněž musí směřovat ke zjištění, zda pro zkoumaný objekt již nebyl zpracován elaborát SHP, většinou nepublikovaný. Tuto informaci obvykle obdrží zároveň se zadáním SHP, avšak není to vždy pravidlem. Přitom starší elaboráty SHP jsou primárním a nejobsáhlejším zdrojem informací o zkoumaném objektu.¹¹⁾ Kromě textové části obsahují rovněž plánovou přílohu, která se v některých případech stává alespoň v první fázi provádění SHP jediným použitelným plánovým podkladem. Některé elaboráty výjimečně doprovází složka s fotografickou dokumentací, zachycující tehdejší stav objektu a ikonografické prameny.

II.4.4.3 Základní prohlídka zkoumaného objektu

Ještě v přípravné fázi provádění SHP se musí zpracovatel seznámit s objektem, projít všechny jeho části, zjistit jeho současný stavebně-technický stav, přístupnost a také obvykle opomíjená rizika úrazu při provádění průzkumu. Všechny tyto okolnosti ovlivňují hloubku a kvalitu dosaženého poznání stavby. Stav a přístupnost objektu v době provádění průzkumu pak patří k základním údajům, které musí být uvedeny v úvodní kapitole výsledného elaborátu SHP.

II.4.4.4 Zaměření zkoumaného objektu

Nejdůležitějším podkladem, bez něhož nelze stavební část průzkumu realizovat, jsou plány zkoumaného objektu. Doporučeným minimem pro standardní SHP (tj. průzkumu bez hloubkové sondáže) jsou půdorysy všech podlaží v měřítku 1:200. Proto je zcela nezbytné již v přípravné fázi dohledat existující měřické (plánové) podklady, případně je nechat nově vyhotovit. Vedle již zmíněné možnosti převzít plánovou dokumentaci ze staršího elaborátu SHP (nikoliv však grafické vyhodnocení průzkumu) jsou důležitým zdrojem především archivy příslušných pracovišť NPÚ a stavební archivy městských a obecních úřadů. Zatímco starší zaměření jsou pouze „analogová“, papírová, mladší z období posledních cca 15–20 let bývají provedena v digitální (vektorové) podobě, obvykle s nosičem přiloženým k papírovému konvolutu. Pokud tomu tak není, v praxi se osvědčilo kontaktovat přímo zpracovatele tohoto zaměření a požádat jej o poskytnutí.

Ohledně zaměření nastává v běžné praxi SHP obvykle několik různých situací. V ideálním případě vzniká profesionální geodetické zaměření přímou součinností se zpracovatelem SHP. Tehdy může zpracovatel zasahovat do průběhu zaměření a případně specifikovat požadavky na podobu výstupů. V současnosti jsou již všechny plány předávány nejen ve vytištěné papírové podobě, ale také ve vektorové digitální formě. Takové výstupy lze snadno editovat a přizpůsobovat potřebám průzkumu. Zaměření, které vzniklo na základě spolupráce zpracovatele SHP a profesionálního geodeta, již většinou není třeba opravovat.

Ve všech ostatních (a častějších) případech, se kterými se zpracovatel SHP setká v praxi, je kontrola a korekce zaměření zcela nezbytná, a to i v případě, kdy jej zpracovatel SHP obdrží již hotové v digitální podobě. V přípravné fázi je vždy nutné takové zaměření kriticky posoudit, zda odpovídá skutečnému stavu objektu. Další možností je, že ke zkoumanému objektu se dochovalo starší geodetické zaměření pouze v papírové podobě. Zpracovatel SHP musí opět ověřit jeho správnost, a pokud je v pořádku, převede jej do digitální podoby. V případě zjištěných chyb je zapotřebí výkres revidovat oměřením v průběhu terénního průzkumu.

Krajním, nikoliv však ojedinělým případem je absence jakéhokoli plánu zkoumaného objektu, včetně historického. Pokud okolnosti průzkumu neumožní dodatečné zhotovení profesionálního zaměření ještě v průběhu průzkumu,

11) Ve starším časovém horizontu je vypracovával SÚRP MO, od 90. let 20. století pak jednotlivá pracoviště NPÚ a privátní zpracovatelé. Starší elaboráty bývají většinou uloženy v archívech územních pracovišť nebo generálního ředitelství NPÚ, v Národním archívu, případně i ve stavebních archívech příslušných městských a obecních úřadů. Při přejímání informací do zpracovávaného elaborátu musí zpracovatel zachovat etiku vědecké činnosti a při čerpání údajů pramen řádně ocitovat.

může si jej stavební historik zpracovat sám, v základní podobě tzv. oměrnou metodou (za pomoci ručních měřících pomůcek).¹²⁾ Výsledek bývá uspokojivý pouze u objektů, které nejsou příliš rozsáhlé, půdorysně a hmotově členité, ani příliš deformované. Jde zejména o novodobou a moderní architekturu. V případě historické architektury převažují stavby značně nepravidelné, takže plánová dokumentace získaná oměrnou metodou je obvykle zatížena chybami a nepřesnostmi.

Na první pohled se může jevit jako paradoxní tvrzení, že optimální situaci pro výslednou kvalitu průzkumu představuje případ, kdy si stavební historik zhotoví plán sám, ručním oměřením zkoumaného objektu, případně když je v průběhu průzkumu nucen výrazněji korigovat nějaký starší podklad. I když jde o časově značně náročnou práci, jednoznačným pozitivem je mnohem pečlivější a podrobnější poznání stavby a všech konstrukčních souvislostí z ní vyplývající, než v případě, kdy je zaměření po ruce již před započatím průzkumu.

II.4.5 Popis zkoumaného objektu

II.4.5.1 Obecné zásady

Popis objektu je možné provést jen na základě důkladného terénního průzkumu. Nelze vycházet ad hoc z fotografií. Při terénním průzkumu je nezbytné zaznamenat všechna podstatná zjištění. Základem je písemný záznam, kombinovaný s terénními nákresy do používaných plánů i na samostatné listy papíru (čistého, milimetrového ad.). Zároveň je potřeba zvážit, zda je slovní opis schopen obsáhnout složitost konkrétní nálezové situace. V některých případech nepostačuje ani sebezpěšnější a vytříbenější formulace. Proto je třeba zvážit, které informace může pojmout písemný záznam a pro které je vhodnější doplnit jej zaměřením, schematickou kresbou či fotografií. Např. popis složitější profilace římsy či krovu (byť velice podrobný) nepřinese tolik informací jako případně i neumělý, ale tvarově věrný náčrtek, případně doplněný fotografickým snímkem. Fotografická dokumentace stavu objektu v momentu provádění průzkumu je nedílnou součástí postupu při stavebním průzkumu.

Postup při popisu zkoumaného objektu by měl být systematický a měl by zohledňovat strukturu příslušné kapitoly IV. Popis objektu ve výsledném elaborátu SHP. Požadovaným základním minimem je užití strukturovaného popisu, což je nezbytné zejména v případě rozsáhlých objektů nebo větších celků. Při rozboru jednotlivých částí zkoumaného objektu je žádoucí rozlišovat jednoznačné poznatky od hypotéz, případně pouze tušených nálezů (např. doložitelná či jen předpokládaná existence skrytých stropů, otvorů a jiných nálezových situací a konstrukčních souvislostí).

Popis exteriéru je o něco jednodušší než v případě vnitřku zkoumaného objektu, protože se vesměs jedná o dvou- rozměrné plochy. I zde však musí vycházet z nějakého základního pravidla, kterým je postup od celku k detailu. V interiéru počet nálezových situací zpravidla násobně přibývá, což podmiňuje uplatnění strukturovaného popisu. Každou zkoumanou prostoru (až do úrovně půdy) lze chápat jako kvádr tvořený stěnami, stropem a podlahou. Výplní takové imaginární jednotky je vnitřní vybava či vložené prvky. Zejména prvky pevně spojené s konstrukcí jsou nedílnou součástí průzkumu (viz dále). Popis se následně realizuje většinou ve směru hodinových ručiček, tedy od severní stěny přes východní, jižní až k západní, následovaný rozbohem stropu, podlah (včetně výzdoby, přepisu epigrafických děl dle platné metodiky) a nakonec zmíněných vložených prvků (topenišť, přiček, technologických zařízení apod.). Striktně není vyžadován tento konkrétní postup, zvolená varianta však musí mít logickou strukturu a popis musí být srozumitelný.

Zvolený způsob popisu by měl být popsán v rámci úvodu kapitoly IV. Popis objektu (viz III.3.5). Metoda strukturovaného popisu vyhovuje převážné části typologického rejstříku historické i moderní architektury a je s výhodou uplatnitelná zejména u objektů s větším množstvím aditivně řazených prostor v oddělených podlažích, jako jsou zámky, hrady, ale i u novodobých činžovních domů. Může však činit obtíže u některých specifických architektonických typů či v případech složitě vrstvených objektů spojených se změnou jejich funkce. Jde zejména o kostely, tvořenné mnohdy jen

12) K měřické dokumentaci pro účely stavebněhistorického průzkumu VESELÝ 2011, s. 52–57 a nově podrobně VESELÝ 2014.

jednou či dvěma „místnostmi“, u nichž konstrukce plynule prostupují jednotlivá podlaží, případně technické památky, sestávající např. jen z jedné výrobní haly jako schrány pro technologické zařízení. Druhý případ může nastat, jestliže v minulosti došlo k radikální funkční proměně a přestavbě zkoumaného objektu (např. při změně funkce určitého objektu na zcela jinou, doprovázenou radikální přestavbou, se zachováním podstatných částí konstrukcí starší stavby – ty mohou plynule procházet několika podlažími mladší vestavby).

Vzhledem k požadavku na strukturovanou formu popisu je nutné ještě před započítím terénního průzkumu očíslovat v používaných plánech všechny místnosti v jednotlivých podlažích. V případě průzkumu rozsáhlejších areálů s oddělenými objekty je vhodné označit jednotlivé budovy, a ty pak číslovat samostatně. Při slovním záznamu je nezbytné používat orientaci podle světových stran. Při záznamu kombinovaném se zákresem (zaměřením) je příslušná orientace určena grafickým symbolem (např. šipka označující sever).

Při popisu zkoumaného objektu si všímáme zejména těch míst, u nichž se vyskytují nějaké nepravidelnosti (anomálie) od převládajícího způsobu řešení, ať už se jedná o půdorys, hmotové řešení, materiálovou skladbu, vztah konstrukcí, jejich charakter či odchylky v utváření jednotlivých prvků a detailů. Mohou být zjevné nebo skryté, v každém případě by je měl stavební historik při terénním průzkumu aktivně vyhledávat, závažnější nálezoové situace by měl zároveň dokumentovat. Z toho důvodu zaměřujeme svou pozornost na průzkum a dokumentaci těch částí objektu, které jsou silně narušené, poškozené nebo dokonce již zanikají. Především zde může stavební historik sledovat vztah konstrukcí a prvků různých stavebních fází, aniž by musel provádět hloubkovou sondáž. Pozornost je třeba věnovat rovněž těm částem zkoumaného objektu, které v důsledku plánované rekonstrukce či z jakýchkoliv jiných důvodů zaniknou nebo se zásadně promění.

V závislosti na typu objektu je vhodné uvést alespoň základní popis výzdoby stěn, stropů a podlah. V některých případech rozšířit rozbor o další prvky, které výraz stavby spoluurčují, případně ve výsledném působení nad stavbou samotnou dokonce převažují, či jsou od ní neoddelitelné (malby, sochařská výzdoba, nábytek apod.). Jedná se např. o sakrální interiéry, interiéry výstavných sídel vybavené současně se stavbou apod. V takovýchto případech postačuje jejich výčet a rámcová charakteristika, ovšem včetně transliterace všech nápisů dle příslušné metodiky vydané NPÚ.¹³⁾ Optimálním případem je pak jejich podrobný popis (např. aby nebyly restaurovány bez ohledu na vývoj stavby). Tyto prvky mohou být někdy v celkovém pohledu významnější než vlastní stavba, proto je musí mít zpracovatel SHP na zřeteli. V takových případech již průzkum částečně přesahuje rámec standardního SHP.

Rozšíření běžného rozboru vychází nejen z charakteru zkoumaného objektu, ale zároveň z možností zpracovatele. Zde může jít o posouzení značně odlišných atributů stavby, od technologického zázemí moderní budovy po ikonografický rozbor určující vývoj podoby historického interiéru – kupř. šlechtických sídel, u nichž je často doložena starší podoba vyobrazeními či fotografiemi. Detailní zpracování této složky přesahuje rámec standardního SHP. V takovém případě lze realizovat potřebné doplnění formou samostatné části (kapitoly) rozboru či rozšířením popisu daného prostoru.

II.4.5.2 Postup při popisu

Popis vždy vychází z charakteru konkrétního zkoumaného objektu. Následující text akcentuje to, čemu by měl badatel v prvé řadě věnovat pozornost. Začíná se popisem celkové urbanistické situace, po němž následuje základní charakteristika objektu s ohledem na hmotové a půdorysné řešení, poté doprovázená rozbohem architektonické kompozice.

Následuje popis exteriéru. Postupuje od jednotlivých fasád, vždy od vnějších fasád k vnitřním (pokud má objekt takové dispoziční řešení), počínaje významově hlavním průčelím. Vždy se postupuje od celku k detailu, tedy od celkového kompozičního řešení plochy průčelí až po dílčí členění jednotlivých podlaží, jednotlivých oken až po detaily. Popis exteriéru končí střechami.

Následuje popis interiéru, při němž se postupuje od spodních podlaží směrem vzhůru. Pro vyhodnocení vývoje objektu je většinou nejvýznamnější přízemí, proto je vhodné jeho popis předřadit sklepům a následně jednotlivým

13) ROHÁČEK 2007.

patrům. V každém podlaží se při popisu postupuje od půdorysné dispozice přes komunikační schéma až po jednotlivé místnosti.

Na závěr může být uveden informativní přehled a charakteristika dalších objektů či jejich prvků, pokud mají určitou významovou vazbu ke zkoumanému objektu a nejsou předmětem daného SHP.

Doporučená skladba popisu má následující podobu:

- **Urbanistická situace**
- **Základní charakteristika objektu**
- **Exteriér**
 - Průčelí (hlavní vnější, ostatní vnější, hlavní dvorní, ostatní dvorní)
 - Střechy a součásti střešních konstrukcí
- **Interiér**
 - Přízemí
 - Sklepy
 - Patra
 - Půdy a krovny
- **Charakteristika jiných objektů**

Následující text je návodem, jak postupovat při popisu zkoumaného objektu a které nejpodstatnější souvislosti a nálezné situace sledovat. Postup je volen s ohledem na výše uvedenou strukturu:

Urbanistická situace

Jak již bylo řečeno, vlastní rozbor začíná sledováním vztahů zkoumané stavby k okolí, a to i v případě, že se zcela nekryje s určitým rozsáhlejším areálem, nebo pokud má tento areál výrazné vazby na další objekty. Pro řadu jinak obtížně vysvětlitelných řešení jsou rozhodující.

Konkrétní podoba stavby mnohdy souvisí se vztahy ke komponované krajině, parku, k hospodářským objektům, navazujícím monumentálním dílům, souvisí s okolním systémem cest, urbanismem, což se projevuje ve struktuře hranic pozemků, parcelaci intravilánu, vztahu k vodotečím nebo vodním nádržím aj.

Nejde pouze o polohopis, ale také o výškopis okolního terénu a zasazení zkoumaného objektu v něm. Je potřebné všimnout si terénních anomálií, zvláště ve vazbě na zkoumaný objekt, které mohou indikovat výraznější úpravy terénu kolem objektu, případně dokonce i v něm. Pro pozdější interpretaci je mnohdy zcela zásadní zachycení a interpretace souvislostí mezi různými výše zmíněnými aspekty.

V kombinaci s historickými plánovými a ikonografickými prameny lze někdy objasnit vnější komunikační schéma, spojené s provozním řešením, a to u různých architektonických typů. Pochopení pozice objektu v kontextu přediava okolí naopak umožní objasnit některé otázky související s vnitřní dispozicí zkoumaného objektu, i když ta se mohla v průběhu jeho vývoje dosti podstatně proměnit.

Základní charakteristika objektu

Měla by postihnout hmotové a půdorysné řešení objektu, hlavní konstrukce, konstrukce v jednotlivých podlažích, architektonickou kompozici, komunikační schéma, technologická zařízení, případně jejich pracovní tok. Kompozice hmot, jejichž nedílnou součástí jsou rovněž střechy, může být charakterizována jako sevřená nebo rozvolněná, což může být odrazem stylových aspektů nebo funkčního uzpůsobení.

Z hlediska hmotového řešení je třeba hledat spojitosti s celkovou výtvarnou koncepcí, například u zámeckých staveb je to důraz na symetrické řešení, s vazbou na již zmíněné komunikační osy, vztah k parku a zahradě apod.

Všechny odchylky od symetrie dispozice, odchylky ve schématu vnějších komunikací, které jsou při průzkumu zjištěny, napomáhají rozkrýt celkový stavební vývoj objektu, který mohl být založen do starší situace apod.

V případě sevřené urbanistické situace je u městských domů často již předem dané typové řešení dispozice a objemu, které musí splnit požadavky na provoz a obytný komfort domu. Jakákoli nepravidelnost nebo atypické násilné řešení signalizuje možnost složitějšího stavebního vývoje.

Jiné aspekty je nutné sledovat například u sakrálních památek, opět s vazbou na sakrální, liturgickou funkci. Hmoty a dispozice kostelů ve městech občas vykazují nepravidelnosti, které mohou být výsledkem založení do starší městské parcelace, případně rozšíření staršího kostela do již vytyčeného městského organismu. Typická je především snaha zachovat kolem kostela alespoň minimálně průjezdnou komunikaci. Specifickými příklady jsou pak městské či klášterní kostely spojené s městským opevněním, kde je nezbytné sledovat podstatně širší kontext zkoumané stavby se zřetelem na podobu a stáří opevnění.

U technických památek je primární technologická posloupnost či tzv. výrobní tok, jemuž se přizpůsobuje celkové dispoziční řešení, často zřetelně rozdělené na výrobní, skladovací a manipulační část. Pokud se nedochovalo vlastní výrobní zařízení a absentují i historické plány, lze pochopit výrobní schéma na základě spojení či rozdělení vnitřní dispozice a rozvrhu komunikačního schématu; proto je vždy nutné si všimnout jak celku, tak všech dílčích částí ve vzájemné vazbě.

U všech architektonických typů se stavební historik potýká s problémem změn reprezentativní, liturgické či provozní funkce v průběhu času, k čemuž dochází zejména u staveb se složitým vrstevnatým vývojem. Přitom mladší stavba často zcela nebo z větší části převrstvila starší objekt, pro nějž bude sotva možné hledat nejenom rozsah původní dispozice, ale i funkční schéma. Z toho důvodu je nutné sledovat, popsat a interpretovat i nepodstatné anomálie a detaily. Významnou indicií v tomto případě bývá rozbor základních komunikačních schémat. Je však vhodné znovu je zmínit a detailně charakterizovat při popisu interiéru každého podlaží stavby, neboť dispoziční změny často souvisely i s proměnami funkce stavby, tudíž jde rovněž o potenciální možnost rozlišit různé stavební fáze.

Součástí základní charakteristiky zkoumaného objektu jsou použité hlavní konstrukce a skladba materiálu. Nezbytné je důkladně popsat hlavní konstrukci a dále všechny dílčí konstrukce v jednotlivých podlažích. S tím souvisí i skladba materiálu, která při nedestruktivně vedeném průzkumu bývá často skryta. O to více je třeba pečlivě sledovat všechna místa s poškozeními povrchů, která umožňují nahlédnout a odhalit materiálovou strukturu konstrukcí, ovšem rovněž povrchové úpravy se stratigrafií omítkových vrstev a barevnými nátěry. Použitý materiál zásadním způsobem ovlivňuje celkový architektonický vzhled a limituje možnosti uměleckého ztvárnění.

Exteriér

Popis exteriéru by měl postupovat od hlavního průčelí (v případě uzavřených nebo částečně uzavřených dispozic hlavního vnějšího průčelí) přes boční fasády až po průčelí a fasády vnitřní. Hlavním průčelím je myšlena významově akcentovaná fasáda s hlavním vstupem. Průčelí lze chápat jako dvourozměrnou plochu, jejíž popis by měl mít opět strukturovanou formu a postupovat od celku k detailu.

Nejprve musíme charakterizovat převládající architektonickou kompozici popisovaného průčelí, dále členění po jednotlivých podlažích, rozvrh a umístění výplňových prvků (vstupů a oken) a nakonec přecházíme k jednotlivým prvkům, posléze rovněž detailům.

Přitom je nutné sledovat odchylky, které by mohly naznačovat složitější stavební proměny v minulosti. Kupříkladu u širokých průčelí je nezbytné se zaměřit na rozvrh okenních otvorů, přičemž nepravidelnosti v rozestupu oken mohou odrážet dodatečné rozšíření stavby. S tím souvisí případné zalomení linie líce, asymetricky umístěné vstupní portály či okna, stavební spára probíhající omítkou apod.

Různé velikosti okenních otvorů, případně doprovázené odlišným výškovým osazením (asymetricky vůči rozvrhu) jsou rovněž signálem existence starších stavebních fází. Specifickou kapitolu tvoří okna schodiště uvnitř dispozice, ve starších obdobích provedená odlišně od dalších oken průčelí, v mladších obdobích (zejména v baroku) důsledně přizpůsobená symetrickému členění.

V postupu od celku k detailu se při popisu nakonec dostaneme až k jednotlivým oknům, která je zapotřebí sledovat jedno po druhém, od ostění či šambrán až po detaily kování, nátěry a okenní výplně.

Průzkumník nesmí zapomenout na popis vizuálně zjiitelných konstrukcí a prvků, například kotvy táhel, včetně všech zdánlivě nepodstatných drobných detailů, jako jsou deformace (vypukliny a vpadliny) na povrchu omítek či místa s chybějící omítkou, která odhalují materiálovou skladbu sledované fasády a rovněž naznačují případnou existenci staršího členění nebo výzdoby.

U střech je třeba popsat základní tvar, v případě objektu složitější hmotové dispozice po jednotlivých částech. Dále popsat typ střešní krytiny a specifikovat její stav. Popsány musí být také vikýře a další útvary nacházející se v rovině střechy nebo střechou prostupující. Spíše památkový aspekt má informace, zda je hřeben střechy rovný, či zda vykazuje prohnutí, indikující konstrukční/statické poškození krovu.

Samozřejmostí je popis klempířských doplňků, zejména okapů a svodů, včetně jejich technického stavu a charakteristiky funkčnosti. Klempířské doplňky jako kříže a korouhvičky je rovněž třeba řádně popsat, neboť ty jsou někdy opatřeny datem vyraženým nebo prostříženým v plechu.

Je nutné popsat střešní štíty (pokud již nebyly popsány u fasád), případně existenci vnitřních dělicích protipožárních zdí, jsou-li patrné při pohledu z exteriéru. Nesmíme zapomenout na popis všech komínů a doplnit informaci, zda jsou cihelné či omítané. V případě, že jde o dochované historické komíny, je nezbytné charakterizovat tvar komínových hlav.

Interiér

Při rozboru interiérů zkoumaného objektu se zaměřujeme nejprve na přízemí, pak na sklepy, a teprve poté na jednotlivá patra.

Podobně jako u charakteristiky objektu postupuje popis od půdorysné dispozice příslušného podlaží přes komunikační schéma až po popis jednotlivých prostor. Jejich popis musí být rovněž strukturovaný (viz výše).

Protože v případě interiérů dochází k násobně většímu počtu důležitých nálezových situací, je nezbytné od počátku propojovat aspekty uměleckého a technického rázu. V rámci popisované jednotky je třeba si všimnout každého detailu, především různých odchylek a nepravidelností. Ty se mohou nacházet jak na jednotlivých stěnách, tak i na stropě a podlaze.

Zároveň je nutné si tyto odchylky zapamatovat a hledat obdobné situace i v navazujících prostorách téhož patra, případně napříč podlažími zkoumaného objektu. Jen tak lze identifikovat stopy případných stavebních fází, přičemž ty je nutno odlišovat od dílčích stavebních etap v rámci stavebních přestávek.

Zejména při průzkumu poškozených objektů je velmi důležité systematicky vyhledávat a dokumentovat místa s opadanou omítkou, která umožňují náhled na materiálovou skladbu zdiva i finální povrchové úpravy. Za určitých světelných podmínek, šikmého nasvícení stěny, které je možné vyvolat i obyčejnou příruční svítílnou, lze vysledovat nerovnosti, otisky, případně i spáry (svislé a vodorovné), které mohou indikovat dílčí stavební fáze nebo zazdívký starších otvorů.

Popisujeme-li například portál ve zdi, pak je důležité soustředit se nejen na popis samotného prvku se závěrečným konstatováním, že je pozdně gotický, ale rovněž musíme sledovat návaznost prvku na okolní zdivo. Jedině tak lze zjistit, zda je portálek se zdivem současný, nebo zda byl osazen druhotně. Na základě portálu následně prokážeme i stáří zdi, ve které se nachází. Příklad s portálem platí shodně jak pro situace v interiéru stavby, tak při zkoumání jejího exteriéru.

V případě podlah je zapotřebí sledovat otisky po vnitřním vybavení, případně mobiliáři. Zejména v koutech místností jsou v podlaze často zachovány dlážděné či jinak upravené plochy než hlavní podlahová krytina, které jednoznačně dokládají polohu a půdorys nedochovaných kamen. Dlažba v podlaze vstupních nik často odráží rozměry původního dveřního vstupu, později rozšířeného. Většinou lze jednoduchým způsobem zjistit vztah parket ke dveřním obložkám či deštěním stěn; podle toho, zda jsou obložky podříznuty, nebo přiléhají k povrchu parket.

V případě plochých omítaných stropů je dobré sledovat jejich výškový vztah k okenním záklenkům. Pokud je strop nasazen v blízkosti záklenků, případně do nich zabíhá, lze nad stávajícím stropem očekávat starší a vyšší konstrukci (ať již strop plochý nebo dokonce klenbu).

Vždy je třeba hodnotit podíl výtvarné a technické složky, které se podílejí na charakteru sledované konstrukce. Hodnotit určitý architektonický prvek bez všech souvislostí může být zavádějící; kupříkladu figurální nebo vegetabilní hlavice vytvořená z opuky bude mít vždy daleko propracovanější detail než tatáž hlavice vysekaná ze žuly. Materiální, řemeslný a umělecký aspekt je tak třeba sledovat zároveň u všech prvků v celém objektu. Nápadný bývá kvalitativní (a materiálový) rozdíl mezi součástmi jedné a téže konstrukce, například konzoly a z ní vyběhajícího klenebního žebra, což nemusí nutně znamenat rozdílnou stavební fázi, ale jinou provenienci kvalitněji zpracovaného prvku. Záleží na sesazení obou částí a dalších návaznostech na okolní zdivo. Nezbytný je popis výzdoby a následné zhodnocení, zda je současná se stavbou, nebo s její druhotnou úpravou apod., nebo alespoň konstatování, že to nelze bez sondážního průzkumu a zjištění následnosti omítkových vrstev zjistit; totéž platí pro nápisy, které je zapotřebí přepsat dle výše zmíněné metodiky NPÚ.¹⁴⁾ Příkladem může být datace výstavby kleneb na základě ex post provedených nápisů. Zcela zásadní význam má rovněž sledování rozmístění a podoby kamenických značek na architektonických prvcích, které by měly být dokumentovány.

Mnohé významné náleзовé situace a důležité detaily nalezneme na skrytých či odlehlých místech objektu, zejména na půdách mladších přístavků, ale také na bočních fasádách při nich, neboť od jisté doby neplnily žádnou reprezentativní funkci, a tudíž nepodlehly mladším stavebním úpravám při změně stylových a dobově módních nároků (boční fasády jsou často zajímavější zachováním starších forem členění, zatímco vizuálně/významově akcentovaná hlavní průčelí prošla mnoha stavebními úpravami). Právě úseky, v nichž se petrifikovalo starší členění nebo i výzdoba, umožňují sestavit přesnější obraz o podobě a proměnách zkoumaného objektu v čase.

Součástí popisů musí být rovněž vybavení staveb. Součástí rozboru musí být bezpodmínečně prvky pevně spojené s konstrukcí zkoumaného objektu. V první řadě je třeba sledovat otopná zařízení, vybavení kuchyní, záchodů, prádelny a stop po nich. K těmto starším částem výbavy budov v případě novodobé architektury nově přistupují výtahy, rozvody energií a jiná zařízení, které je možno shrnout pod označení technické zařízení budov.

Především v posledních letech se klade čím dál tím větší důraz na průzkum a dokumentaci mobiliáře. Například pro posouzení kvalit zámeckého sálu je velmi významné dřevěné obložení, raritní falešná dřevěná kamna, sloužící jako skříň, soubor jednotně rámovaných obrazů či pro daný prostor přímo navržené židle.

Zcela specifická je situace u sakrálních staveb. Zde je otázka případného rozšíření o movitý mobiliář zcela zásadní. Stávající situace je rozhodně neuspokojivá a někdy přímo zavádějící. Např. v případě kostela podle úzu bývalého SÚRPMO bylo do popisu zahrnuto vše, co je pevně spojené s konstrukcemi – popisovala se tedy freska, křtitelnice a kazatelna, již však nikoliv oltáře, lavice a další prvky s architekturou nedílně propojené a určující kvalitu celku. Mnohdy umožňují datovat samotnou stavbu či její mladší úpravu. V případě nálezů nápisu či textu je nutno tento nález konzultovat se zpracovatelem archivní rešerše. Nejde však jen o kvalitu, ale rovněž liturgickou funkci, kterou nelze pochopit bez důsledného popisu a následné interpretace veškerého mobiliáře. Mobiliář zpravidla tvoří nedílnou součást celkové hodnoty interiéru. Co znamená pro interiér kostela soubor oltářů, navržených někdy autorem architektonického řešení, není třeba připomínat.

Obdobné situace často nacházíme na půdách, tedy v prostoru, jenž zakončuje zděnou část stavby pod krovem/střechem. Právě vazba krovu na korunu zdiva často umožňuje identifikovat několik stavebních fází v relativně chronologickém vztahu, který může být díky moderním přírodovědným metodám, jako je dendrochronologie, pevně ukotven absolutním datováním dřevěné konstrukce krovu (nebo stropních trámů, lešeňových trámků, táhel aj.).

Mimořádně zajímavou situaci nabízejí půdní zásypy nad klenbami, ale také nad stropy. Dodnes bývá v zásypu zachována celá stratigrafie historické střešní krytiny, často doprovázená i zbytky otopných zařízení (kachlovými kamny).

Pokud mladší stavební úpravy zcela nesetřely vzhled historických zděných i dřevěných konstrukcí, nezřídka zde bývají dochovány relikvy v minulosti odbouraných podlaží, o něž byl objekt snižen.

Samostatnou kapitolu tvoří po mnoha letech intenzivního zájmu ze strany stavebních historiků konstrukce krovů. U nich je potřeba sledovat homogenitu konstrukce, případně nové úpravy a výměny prvků. Popis probíhá podobně

14) ROHÁČEK 2007.

jako v případě fasád či jednotlivých místností – postupuje se od celku k detailu. Je třeba charakterizovat, o jakou základní soustavu jde, kolik je plných vazeb a kolik mezilehlých, jaké spoje jsou užitý pro uchycení jednotlivých prvků, jak jsou vazby a jednotlivé prvky číslovány, zda toto číslování odpovídá rozvrhu vazeb, jakým způsobem jsou prvky opracovány, zda se v konstrukci nevyskytují pilou řezané prvky apod. Specifikem je sledování případných drážek na vazných trámech, doklad toho, že zároveň sloužily jako stropní trámy. Výjimečnou situací bývají případy vrstvení krovových konstrukcí různého stáří, kdy mladší krov byl vystavěn na starším. Tato situace bývá doprovázena vysokou střechou mansardového tvaru.

Charakteristika dalších objektů

Na závěr může být uveden informativní přehled a charakteristika dalších objektů či jejich prvků, pokud mají určitou významovou vazbu ke zkoumanému objektu a nejsou předmětem daného SHP. Jde především o situace, kdy se zkoumaná stavba nachází v rámci rozsáhlejšího areálu, sestávajícího z více objektů. V některých případech je významné poznání sousedních objektů, které mohou přispět k poznání stavebního vývoje zkoumané stavby. Typickým příkladem je např. průzkum kostela, jenž se nachází v areálu hřbitova, nezřídka doprovázený dalšími stavbami, jako je márnice nebo dokonce fara. Zde je velmi vhodné popsat a rozebrat i další budovy související s kostelem. Terénní situace a jasně vymezený, od zbytku intravilánu oddělený komplex s kostelem středověkého původu může vést stavebního historika až k otázce, zda budova fary neobsahuje starší jádro panského sídla.

Obdobný případ nastává rovněž v případě technických staveb, pokud se zadání SHP týká pouze jednoho z více objektů rozsáhlejšího areálu, u něhož je zkoumaný objekt součástí komplexního technologického řešení.

Další typickou situací jsou zámky, nacházející se často ve složitém předivu urbanistické a krajinné kompozice. Přestože se zadání průzkumu týká výhradně zámeckého objektu, nesmí zpracovatel opomenout při terénním průzkumu, spojeném s popisem, ani na další budovy areálu, včetně zachycení základních kompozičních a komunikačních vztahů.

II.5 Dokumentace objektu a další průzkumy

II.5.1 Způsoby dokumentace objektu

Dokumentací stavby se rozumí několik typů záznamů stavu zkoumaného objektu v době provádění SHP. Obecně platí, že podoba a rozsah dokumentace vyplývá z charakteru zkoumaného objektu. Provádění dokumentace při průzkumu má pro SHP zcela základní význam. Vychází z přístupu zpracovatele SHP, charakteru objektu, možné míry jeho zkoumání i rozsahu nových nálezů. Je tedy na rozhodnutí zpracovatele SHP, které jeho části (konstrukce, prvky, detaily) budou dokumentovány pouze slovně, které kresebně a které fotograficky (běžně se používá kombinace všech tří způsobů). Rozhodnutí zpravidla nepadne hned na počátku průzkumu, ale až v jeho průběhu, kdy se zpracovatel důkladněji seznámí se zkoumaným objektem, četností a významem náleзовých situací, uměleckých či jinak hodnotných prvků.

Z výše uvedeného vyplývá značný počet možných forem zpracování terénního záznamu konkrétních nálezů – od zběžných skic, či zběžného zakreslení do fotografií až po detailní zaměření.

Volba typu dokumentace a dokumentované situace by neměla vycházet jen z hlediska důležitosti pro vyhodnocení stavebního vývoje objektu, tj. dokumentace pro kapitulu VI. Stavební historie (viz III.3.7) nebo stáří a nesporné umělecké kvality, tj. doklad pro kapitulu VII. Hodnocení objektu (viz III.3.8), nýbrž by se měla zaměřit na dokumentaci hodnotných prvků a detailů pro praktickou část elaborátu SHP, tj. kapitulu VIII. Náměty pro potřeby památkové péče (viz III.3.9). V tomto ohledu však nelze opomenout rovněž prvky méně významné, které budou ohroženy novými zásahy, či již dosáhly (často spíše přesáhly) meze své životnosti. Zde záleží na zodpovědnosti a zkušenostech zpracovatele, jenž podle svého uvážení vybere a provede dokumentaci konkrétní jednotlivosti. Např. oměření typické části krovu (většinou plné vazby), či alespoň vhodně zvolené schéma je dnes již takřka nutností.

Prvním typem dokumentačního záznamu je **kresebná dokumentace**, zahrnující různé formy grafických výstupů, které mohou zahrnovat celek i dílčí části stavby (od konstrukcí po detaily). **Druhým měřická dokumentace** (od jed-

noduchého ručního oměření až po prostorové zaměření s výstupem představeným vizualizovaným modelem). Třetí představuje **fotografická dokumentace**. Kombinace přesného zaměření a fotografie představuje **fotogrammetrie**. 3-D laserové skenování pomocí tzv. mračen bodů může vytvářet prostorové virtuální modely. Dnešní laserové 3-D skenery umožňují přiřadit kterémukoli bodu barevné informace jako u fotografického snímku (v podstatě jde o prostorovou fotogrammetrii).

Kresebná dokumentace¹⁵⁾

Při terénní práci většinou vznikají předběžné skici, které jsou později upravovány do podoby, která je součástí grafické přílohy výsledného elaborátu SHP (v některých případech je vhodné začlenit terénních skici přímo do přílohy elaborátu).

Kresebný záznam může zpracovatel zhotovit bez měřítka nebo v měřítku.

Kresba bez měřítka představuje v jednodušším případě čárové schéma určité části objektu, většinou v podobě rovinných průmětů (půdorysů nebo pohledů). Cílem je zachytit konstrukční souvislosti nebo vzhled určitého prvku (např. řez plnou vazbou krovu, pohled na fasádu, tvar římsy nebo architektonického prvku aj.). Ve složitějších případech jde o kresbu zachycující prostorové souvislosti v axonometrické nebo perspektivní formě (kupř. prostorový vztah konstrukcí nebo významný architektonický prvek).

Kresba v měřítku se vesměs používá pro zachycení důležitých nálezových situací. Pomůckou je milimetrový papír (pro měřítka ve velikosti od 1 : 20 až po 1 : 5) či průhledná fólie pro překreslení skutečné velikosti zaměřovaného prvku (měřítko 1 : 1).

Kresbu v měřítku usnadňují jednoduché měřické pomůcky jako pásma, metr svinovací/skládací, vodováha pro vytýčení vodorovné přímkou a tzv. cvrnkací šňůra pro její vyznačení, olovnice pro vytýčení svislice, pentagon pro vytýčení přímkou a pravého úhlu aj. Elektronické měřicí nebo vytyčovací přístroje nejčastěji používané v praxi představují laserový měřič délek, laserové ruční či samostavitelné křížové lasery, digitální sklonoměry, úhlooměry a další.

Měřická dokumentace

Cílem měřické dokumentace je vyhotovení zobrazení zkoumané stavby, které odpovídá skutečnosti. Podle použitých metod a přístrojů jsou výstupem dvojrozměrné plány v jistém měřítku (řezy vodorovné, svislé, pohledy na fasády) nebo trojrozměrné virtuální modely.

V zásadě lze rozdělit měřickou dokumentaci na dvě složky – jednoduchou, prováděnou ručně (tzv. oměření), kterou si často zhotovuje zpracovatel SHP, a profesionální, kterou zhotovuje geodet.

Vzhledem k již zmíněným nepravdělnostem historické architektury by měl komplexní zaměření zkoumané stavby provádět specialista, profesionální geodet. Rovněž bylo zmíněno, že ideální situaci představuje zaměření prováděné podle požadavků stavebního historika, případně za jeho součinnosti. V rámci prováděcí fáze SHP obvykle využívá pouze oměrnou ruční metodu, kterou lze s výhodou využít pro zaměření polodetailů a detailů (kompletní zaměření stavby nebo rozměrově a půdorysně větší části je však na profesionálovi). Metoda ručního oměření v podstatě splývá s terénní kresbou provedenou v měřítku.

Při provádění průzkumu se oměření používá zejména v případě závažných nálezových situací, především v místech s odhalenou složitější stratigrafií zdiva nebo omítek, u zvláště hodnotných konstrukcí jako jsou trámové záklopové stropy, zdiv s fragmenty nebo otisky po dřevěných konstrukcích a mnoha dalších. Měřickou dokumentaci lze využít i v případě umělecky náročné výzdoby, kde je však nutno doplnit ji o nezbytnou fotografickou dokumentaci.

¹⁵⁾ Zcela nově a podrobně VESELÝ 2014. K možnostem dokumentace rovněž metodika OPD (BLÁHA et. al. 2005).

Fotografická dokumentace¹⁶⁾

Fotodokumentace je nezbytnou součástí prováděcí fáze SHP a také součástí výsledného elaborátu. Obecně je používána u všech typů průzkumů historické architektury. Škála možností fotografie je široká – černobílý nebo barevný snímek záběr může zachytit celek, polodetail i detail, a to až do velikosti měřítka 1 : 1 (případně i větší – mikro/makro snímky).

Kvalita snímku a jeho vypovídací schopnost je úměrná řadě faktorů; kvalitě fotoaparátu a jeho optiky, schopnostem fotografujícího a především světelným podmínkám v době pořízení snímku (světlo denní – s celou řadou možností odvíjejících se podle denní a roční doby záběru, úhlu záběru ad.; umělé – blesky, nasvícení reflektorem nebo halogenem ad.).

Obecný problém představuje dynamický rozsah používaného digitálního fotoaparátu, zejména v případě fotografování architektury za často silně kontrastních světelných podmínek (typický problém představují snímky v protisvětle, např. v tmavém prostoru kostela proti oknům apod.). Další problém představuje šum, často digitálně vyhlazovaný softwarem daného fotoaparátu, efekt moiré, kácení perspektivy, clonící vegetace, ostření za sníženého světla, otázka formátů ukládaných dat, ale především různé optické vady objektivů, zejména s proměnlivým ohniskem (tzv. zoom). Obecně platí, že objektivy s pevným ohniskem mají optické vady značně potlačeny. Tato problematika je blíže řešena v nové metodice zabývající se digitální fotografií pro potřeby památkové péče.¹⁷⁾

Fotografování v průběhu provádění SHP je jednou ze základních činností stavebního historika. V dnešní době se fotografuje takřka výhradně digitálními přístroji, což umožňuje prakticky bez dalších nákladů pořídit jakékoli množství potřebných snímků. Nutností je dnes doplnit snímek základními měřicími pomůckami (dělená výtyčka, geodetická lať, centimetrové měřítko u detailních snímků), barevným standardem, označením místa záběru, čísla snímku, případně dalšími informacemi.

S tím souvisí rovněž postup při fotografování. V případě SHP je nutno fotograficky zdokumentovat zkoumaný objekt jako celek, což se neobejde bez jasně určeného postupu, který je obdobný jako při popisu objektu (urbanistická situace, exteriér podle fasád, interiéru po místnostech v jednotlivých podlažích). Opět se postupuje od celku k detailu, v případě místností v pořadí, v jakém byl zvolen popis. Minimem pro jednu každou místnost je pořízení nejméně čtyř snímků, mimoto v případě závažných nálezových situací či hodnotných prvků doplněných dalšími detailními snímky.

Vzhledem k velkému množství pořizovaných záběrů je vhodné jednotlivé snímky ihned lokalizovat do plánů zkoumané stavby, i když řada dalších informací je v rámci digitální fotografie uložena zároveň se snímkem (tzv. metadata – čas, expozice, druh fotoaparátu, objektivu, nastavení ad.).

II.5.2 Doplnující průzkumy

Doplnující průzkumy

V rámci provádění SHP mohou být uplatněny další druhy průzkumů. Všechny doplňující průzkumy mohou být provedeny samostatně, nezávisle na SHP. V rámci kontextu zkoumání konkrétní stavby a jejího maximálního poznání je však žádoucí, aby vznikaly ve vazbě na SHP. Z časového hlediska mohou SHP předcházet nebo následovat. Potřeby provedení těchto průzkumů se většinou řídí praktickými potřebami památkové péče. Odhlédnuto od účelového aspektu tvoří výstupy všech doplňujících průzkumů spolu s výsledky SHP nejuplněnější soubor vědeckých poznatků o zkoumané stavbě. Ideální, avšak v praxi neuskutečnitelnou situací by mělo být komplexní poznání každé zkoumané stavby. V praxi závisí rozsah provedených průzkumů především na požadavcích a dohledu orgánů památkové péče, množství finančních prostředků a času potřebného na jejich uskutečnění.

Doplnující průzkumy lze rozdělit v zásadě do dvou oblastí – spolu se SHP na **průzkumy historických staveb**, které jsou v hierarchii zkoumání podřazené SHP, a na průzkumy vycházející z metod přírodních a technických věd (tzv. **archeoprůzkumy**).

¹⁶⁾ K cílům a základním postupům pořizování fotografické dokumentace při průzkumech RAZÍM 2011c, s. 49–51.

¹⁷⁾ BEZDĚK – FROUZ 2014.

Průzkumy historických staveb:

- Plošný průzkum – urbanistický, krajinný (PP)
- Operativní průzkum a dokumentace (OPD)
- Archeologický výzkum (AV)
- Uměleckohistorická analýza (UHA)
- Restaurátorský průzkum (RP)
- Stavebně-technický průzkum (STP)
- Inventarizační a pasportizační průzkum (IP)

Archeometrické metody:

- Dendrochronologie
- Petrografie
- Chemicko-technologický průzkum
- Termovize
- Endoskopie
- Trasologie
- Geofyzikální průzkum
- RTG
- Letecký průzkum a snímkování
- Termoluminiscence
- Radiokarbonové datování
- Jiné

Vyjmenované **průzkumy historických staveb** jsou (až na stavebně-technický průzkum) založeny na metodách humanitních disciplin, s více či méně výraznými přesahy do oblasti technických a přírodních věd. Všechny mají svou vlastní metodiku, přičemž pole jejich zájmu se dotýká, či dokonce zčásti překrývá s oblastí SHP. Výsledky mají podstatný, někdy zcela zásadní vliv na kvalitu elaborátu SHP.

Archeometrické metody vycházejí z přírodovědných a technických metod, používaných při průzkumech historických staveb. Jejich výsledky často významně doplňují a upřesňují závěry SHP. Patrně nejvýznamnější postavení má dendrochronologická analýza, umožňující absolutní datování dřevěných prvků stavby (jde o ověřenou a často používanou metodu, bez níž se již dnešní SHP v podstatě neobejde).

K dalším běžně užívaným metodám v rámci SHP náleží trasologie, zabývající se studiem povrchových stop po opracování prvků ze dřeva či kamene.

Pokud proběhl restaurátorský průzkum, často bývají v jeho rámci odebírány vzorky pro chemicko-technologické analýzy. Umožní detailně sledovat daný materiál na zkoumaném objektu, jeho kvalitativní a kvantitativní vlastnosti. Rozbory materiálů, např. pojiv zdiva umožňují dané zdivo datovat. Přinejmenším se získá řada referenčních vzorků pro další detailní zkoumání objektu

Výsledky ostatních metod již nepřinášejí takové výsledky, aby je bylo možné využívat v běžné praxi průzkumu historické architektury, případně je jejich použití limitováno vysokými náklady na přístrojové vybavení a náročností rozboru výsledků. Výjimkou je petrografie, která hraje obzvláště důležitou roli při analýze zdrojů kamenného zdiva v okolí zkoumané stavby.

Průzkumy historických staveb (mimo SHP):

Plošný průzkum

Slouží k získání informací o kulturním dědictví v určitém územním celku různého rozsahu (region, sídelní soubor, město, vesnice aj.),¹⁸⁾ případně se takový průzkum může týkat jednoho druhu stavby. SHP může s výhodou využít právě poznatků o určitém druhu stavby ve větším územním rozsahu. Při průzkumu jednoho konkrétního objektu v rámci zpracovaného území má zpracovatel SHP usnadněnou práci v oblasti zasazení sledovaného kontextu do širších urbanistických/územních vztahů.

Operativní průzkum a dokumentace

Je formou průzkumu využívanou pro rychlý průzkum, rozpoznání a dokumentaci nových poznatků o stavbě nebo její části.¹⁹⁾ OPD často navazuje na (nebo předchází) SHP. Bývá prováděn zejména v případech akutní potřeby zaznamenat co nejrychleji náleзовé situace odhalené při stavebních úpravách, případně při samovolné destrukci chátrající stavby. Význam pro SHP je mimořádný; OPD přináší nové poznatky, které by měly být zapracovány do finální podoby elaborátu SHP v průběhu třetí fáze průzkumu.

Archeologický výzkum

Předmět a cíle SHP a archeologie je v podstatě shodný, obě metody od sebe pouze formálně dělí úroveň terénu (co je pod zemí, zkoumá archeologie, co vystupuje nad, stavební historie). Přísně vzato stavební konstrukce plynule přecházejí z úrovně pod terénem do vyšších podlaží, takže jde pouze o umělé dělení (zejména v anglosaských zemích je archeologie totožná se stavebním průzkumem, což se projevuje také názvem – „building archeology“). Vzájemná spolupráce obou metod je nanejvýš žádoucí, neboť se získá podstatně více informací o založení a vývoji stavby, případně o jejích předchůdcích. Výsledek obohacuje naše poznání historické architektury. Pokud je prováděn archeologický výzkum v rámci nějaké stavby, měl by se na něm podílet stavební historik, a obráceně, při průzkumech spodních podlaží staveb (suterénu a přízemí) by měl asistovat archeolog, zejména pokud dochází k obnažování základového zdiva nebo obecně zdiva pod úrovní stávajícího terénu (ale také podlah, zásypů, včetně zásypů kleneb aj. situací). Postupy obou metod jsou vesměs obdobné, stejně platí o výstupech.

Umělekohistorická analýza

Umělekohistorický rozbor hraje mimořádnou úlohu v rámci provádění SHP. Pro dějiny umění představuje SHP v podstatě pomocnou vědu historickou, která dodává zásadní informace důležité pro syntetické závěry. Umělecký historik specializující se na architekturu nikdy nesleduje vybranou stavbu v celku jejího stavebního vývoje nebo celku hmotného pramene, nýbrž se vždy soustřeďuje na určitý časový úsek nebo konkrétní část stavby (např. na architektonické tvarosloví, malbu, mobiliář atp.). Naopak stavební historik zkoumá stavbu nutně jako celek – v nejlepším slova smyslu je „diletant“, který by měl mít základní znalosti ke všem uměleckým druhům. Vztah je dialektický, neboť část stavebních historiků jsou erudovaní dějepisci umění. Pro SHP mají mimořádný význam analýzy zaměřené právě na konkrétní umělecký druh nebo specifický detail ve stavbě obsažený nebo s ní volně spojený.

Restaurátorský průzkum

Základem restaurátorského průzkumu je průzkum a zjišťování charakteru hmotné podstaty nějakého uměleckého díla, včetně děl stavebních. V případě architektury se týká průzkum jen vybraných částí stavby, málokdy je možnost prozkoumat stavbu jako celek. RP se v rámci architektury většinou zaměřuje na zjištění stratigrafie omítkových vrstev a potenciální výmalbu či reliktů štukové výzdoby. RP je často využíván v rámci SHP, protože umožňuje hlubší poznání

¹⁸⁾ Podrobná systematika a metodika plošného průzkumu byla zpracována pouze pro lidovou architekturu a venkovská sídla (PEŠTA 2014).

¹⁹⁾ BLÁHA et al. 2005.

stavby (a to doslova – jde o poznání materiálové skladby a charakteru jednotlivých vrstev). Přínos je oboustranný, neboť stavební historik často usměrní rozsah restaurátorské sondáže a poukáže na klíčová místa objektu s největším potenciálem náleзовých situací, o kterých nemusí mít restaurátor ponětí (neorientuje se v kontextu a stavebním vývoji objektu). Restaurátor se na druhou stranu lépe orientuje ve složitěji vrstvených omítkách a dokáže zachytit a identifikovat povrchové úpravy/nátěry, včetně malířské výzdoby (často fragmentárně dochované), které by naopak mohly uniknout stavebnímu historikovi.

Stavebně-technický průzkum

Cílem STP je poznání konstrukční podstaty a technického stavu objektu pro účely její obnovy nebo rekonstrukce. Protože jako inženýrská disciplína sleduje především charakter a stav konstrukcí, má značný význam pro SHP. Pokud SHP a STP probíhají současně, má pro stavebního historika mimořádný význam destruktivní fáze SHP, která mu umožňuje nahlédnout do materiálové struktury stavby. Naopak, stavební historik, podobně jako v případě restaurování, ovlivňuje rozsah případné sondáže a často dokáže minimalizovat škody, které jsou s ní spojené.

Inventarizační a pasportizační průzkum

Inventarizace a pasportizace představuje podrobnou a strukturovanou formu rozboru stavby nebo její části.²⁰⁾ Inventarizace se týká součástí stavby (obvykle výbavy jako jsou výplňové prvky – okna, dveře), pasportizace je komplexním přístupem, který se vztahuje na celek stavby. S SHP souvisí především po stránce popisu (záznamu) stavby. Dá se říci, že kapitola popisu a námětů pro památkovou péči v rámci elaborátu SHP jsou součástí obou inventarizačních metod. Záznam u nich je však obvykle podstatně detailnější a komplexnější než v rámci elaborátu SHP. Výsledky inventarizace nebo pasportizace by měly tvořit součást výstupu SHP, případně na něj navazovat. Obráceně, hodnotící kapitoly s výhodou využijí systematicky a komplexně pojaté výsledky metod inventarizace (jde o převzetí pozitivistických údajů).

Archeometrické metody:

Dendrochronologie²¹⁾

Letokruhová analýza dřeva je metoda datování dřevěných prvků, založená na měření specifických šířek letokruhů na příčném či podélném řezu nebo radiálním vývrtu. Jde o metodu umožňující absolutní datování, tj. přesně na rok určit dobu skácení stromu, většinou po následném opracování použitého ve hmotě stavby. Pro účely SHP jde o neocenitelnou metodu, která umožňuje určovat stáří různých dřevěných konstrukcí spojených se zkoumanou stavbou.

V případě architektury jde především o historické krovy, jichž se dodnes dochovalo obrovské množství, v časovém rozpětí od středověku až do 20. století. Nejsou to však jen krovy, ale také stropní konstrukce (trámy stropů s prkeným záklopem i omítaných), lešeňové trámký, dřevěná táhla ve zdech a klenbách či různé fragmenty provizorních konstrukcí, které plnily svůj účel v průběhu výstavby (přestavby) daného objektu. Za určitých podmínek, především při dostatečném počtu letokruhů a přítomnosti posledního, tzv. podkorního letokruhu, lze datovat rovněž dřevěné okenní a dveřní výplně, podlahy (parketové i prkenné, včetně podlahových polštářů). Datovat lze dokonce i dřevěná sochařská díla a nábytek.

Dnes je tato metoda široce rozšířená a využívána zejména v oblasti SHP, neboť v případě historické architektury často nahrazuje letopočty a další časové údaje chybějících písemných pramenů. O spolehlivosti výsledků svědčí nejen jeden příklad SHP objektů, pro něž jsou k dispozici archivní prameny, dendrochronologie, případně rovněž letopočty zaznamenané na epigrafických památkách.

²⁰⁾ Ke způsobu průzkumu, dokumentace a inventarizace architektonických prvků nově metodika VÁCLAVÍK 2014; výplní okenních a dveřních otvorů SCHUBERT 2014.

²¹⁾ K dendrochronologii jako doplňkové metodě průzkumů historických staveb BLÁHA 2011, s. 77–78. Zde i základní přehled literatury. Další podrobné informace dostupné z: www.dendrochronologie.cz

Stavební historik si však musí být vědom možností a limitů této metody absolutního datování. Data lze získat jen v případě některých druhů dřevin (dub, smrk, jedle, borovice, výjimečně buk, modřín). Přesné datum pokácení stromu je možné určit pouze u prvku, u něhož se dochoval podkorní letokruh. Stáří stavebních konstrukcí, v nichž se nachází datovaný dřevěný prvek, se nemusí vždy shodovat s dobou pokácení stromu. Většinou byl strom pokácen, opracován a použit do stavby ve stejném roce. V některých obdobích, zejména na přelomu 14./15. a 18./19. století, toto pravidlo neplatí. V důsledku intenzivní stavební činnosti ve velkých městech bylo dřevo káceno s až několikaletým předstihem tzv. „na skládku“, přičemž se s ním rovněž čile obchodovalo.

Patrně největší pozornost musí být věnována konstrukčním souvislostem, v nichž se datovaný prvek nachází. Ne vždy je in situ, čímž se značně oslabuje smysl datování konstrukce, se kterým je spojen (např. trámeček v druhotné zadržce apod.). Pokud se dřevěná konstrukce skládá z více prvků, je vždy vhodné odebrat více vzorků na analýzu a důsledně sledovat, zda nejde o mladší, druhotně vyměněné prvky.

Petrografie

Úkolem petrografie je definovat druhy hornin (kamenů), vyskytujících se ve zděných konstrukcích zkoumaného objektu. a pokusit se zjistit jejich zdroj. Výsledky petrografického průzkumu mohou přispět k rozpoznání jednotlivých stavebních fází, případně rozhraní mezi nimi. Dále jsou to údaje o opracování hornin, místa výskytu zdroje, a tím i určení dovozdové vzdálenosti. Tato analýza umožňuje rozpoznat práci kameníků a zedníků, stejně jako možnosti stavebníka. Význam petrografie pro SHP tkví nejen v rozpoznání výše zmíněných stavebních fází, ale také ve sledování materiálové podstaty architektonických prvků, tedy žádoucí doplňkovou informací k převážně sledované morfologii.

Chemicko-technologický průzkum

Předmětem různorodých laboratorních chemických analýz je chemické složení, struktura, optické, fyzikálně-mechanické a jiné vlastnosti různých materiálů odebraných ze zkoumané stavby (zdivo, malta, omítky ad.). Analýzy různých vzorků umožňuje především jejich vzájemné porovnávání, což umožňuje odlišit jednotlivé stavební fáze (mikro fáze), případně je dokonce datovat. Význam je pro SHP mimořádný, vždy je však zapotřebí, aby si stavební historik ujasnil, jaké má klást otázky a co lze očekávat od výsledků.

Termovize

Termovize (termosnímek) je bezdotyková metoda měření intenzity IR záření na povrchu předmětů. Výsledkem je termogram, digitální obraz teplotního pole. Teplota povrchu, jako je např. fasáda domu, není všude stejná, ale rozdílná v závislosti na charakteru zdiva, složeného z různých materiálů. Po expozici snímku následuje jeho softwarové zpracování, kdy se různé teplá místa znázorní v barevné škále. Na snímku se pak může objevit obraz různorodé materiálové skladby dané snímané konstrukce (jiný teplotní režim má dřevo, kámen, cihla, kov, dutina atd.). Obraz je tím účinnější, čím je vyšší teplotní citlivost kamery (pro praktické potřeby průzkumů staveb je nutná citlivost vyšší než 0.02 °C, což umožňují pouze přístroje s chlazeným IR čidlem). Z důvodu mnoha různých vedlejších efektů ovlivňující termiku plochy (vnější a vnitřní vlivy), složitosti vyhodnocování termogramu a pořizovacích nákladů se tato metoda v SHP běžně nevyužívá.

Endoskopie

Metoda pro vyšetřování nepřístupných dutin v nebo mezi konstrukcemi zkoumané stavby. Jde o optický endoskop s ohebným kabelem tvořeným svazkem optických vláken. Na konci je zdroj a zároveň monitor, případně umožňující záznam. Kabel může být až několik metrů dlouhý, záleží na intenzitě světelného paprsku. Spíše než pro účely SHP se využívá v rámci STP nebo RP. Obvyklým příkladem využití je sledování prostoru nad sníženým stropním pohledem.

Trasologie

Je metoda zkoumající různé pracovní stopy na povrchu historických konstrukcí (obdoba mechanoskopie, užívané v kriminalistice). Jde o otisky, vrypy, zářezy, záseky, značky a kresby, stejně jako stopy po opotřebení či narušení ma-

teriálu.²²⁾ Z hlediska využití v průzkumech historických staveb je nejdůležitější rozeznání fází a postupů při výrobních a stavebních procesech. Pro účely SHP má smysl zabývat se především stopami vzniklými při výrobě a opracování kamene, dřeva, kovu nebo omítek, dále záměrnými stopami (značky, graffiti), doklady po manipulaci se stavebním materiálem (např. krepny v kvádrech – jeřábem zdvihané břemeno, kolíky a houžve ve dřevě – vory, doprava dřeva). Dokumentace může probíhat různými způsoby – od ručního nákresu přes otisk, odlitek, frotáž až po 3-D skener a mikroskenování.

Geofyzikální průzkum

Různé metody geofyzikálního průzkumu mají stejný základ – prostorové mapování určitých fyzikálních veličin. Jde o nedestruktivní metody, které sledují anomálie pod terénem sledovaného objektu (exteriéru – např. nádvoří; interiéru – např. podlahy místností). Tyto metody jsou užívány především v archeologii, podstatně méně pak v SHP. Využitelné jsou výsledky především u zaniklých staveb nebo jejich součástech (zavezené příkopy, zbytky základového zdiva, výrobní zařízení, odpadní jámy atp.). Hlavním předpokladem jsou fyzikální rozdíly mezi sledovanými strukturami (zemina x zdivo atp.). Z hlediska metod se nejvíce užívají magnetometrie a georadarový průzkum (dalšími jsou gravimetrie, termická měření, radionuklidové metody, karotážní metody, které se však běžně nevyužívají ani v archeologii). První metoda je sice vysoce citlivá, ale také citlivá na rušivé vsudypřítomné kovové fragmenty. Výstupem je barevný plán (podobně jako u termovize), který je vizualizací vyhodnocených výsledků. Georadarový přístroj pracuje na opakovaném vysílání elektromagnetických impulsů vysoké frekvence (25–1 000 MHz) anténním systémem do zemního podloží. Odražený signál proniká zpět k povrchu země. Časová prodleva mezi vysíláním a přijatým vlněním je závislá na permitivitě prostředí a liší se podle materiálu. Metoda je dnes velmi oblíbená zejména v archeologii, neboť nevyžaduje zvláštní podmínky. Vyhodnocení signálu ovšem musí provádět specialista. Metodu lze využít i pro SHP (např. při průzkumu ploch nádvoří rozsáhlejších areálů, ale také ploch v interiérech staveb, třeba kostelů).

RTG

Lehké a přenosné pulzní rentgenové přístroje napájené jen baterií, umožňující za bezpečných podmínek nedestruktivně proniknout materiálovou skladbou zejména povrchů zkoumaného objektu. Využívá principu rozdílné denzity použitých stavebních materiálů (včetně omítek a štuk). Pořizovací náklady jsou však stále vysoké, včetně provozních nákladů na fosforové desky. Přístroj se používá výhradně pro restaurátorské průzkumy.

Termoluminiscence

Přírodovědná metoda datující stáří páleného materiálu (keramika, cihly, střešní krytina, dlažba, roury ad.). V zahraničí se již delší dobu úspěšně datuje zdivo cihelné architektury. Problémy činí snadná kontaminace prvku, sekundární působení ohně, což znehodnocuje výsledky měření a především nutnost odebrat zdivo z dostatečné hloubky od kontaminovaného povrchu (cca 40 a více cm). U nás se tato metoda stabilně nepoužívá, i když pokusy již byly učiněny.

Radiokarbonové datování

Fyzikálně-chemická metoda pro určování stáří zbytků biologického materiálu. Metoda je založena na výpočtu rozpadu radioaktivního uhlíku C14. Výstupní data mají velmi široké rozmezí datace (běžně až dvě století), takže se využívá především v oblasti pravěké archeologie. Pro SHP je nevyužitelná.

Letecký průzkum a snímkování

V archeologii oblíbená a často využívaná nedestruktivní metoda průzkumu zaniklých staveb a jiných objektů v terénu prostřednictvím letadla. Efekt vzdáleného místa pozorovatele a specifické vegetační příznaky (nad zdíkem je tráva řidší apod.) umožňují odhalit dávno zaniklé objekty. Využitelné zejména u velkých, stromy neporostlých ploch

22) Zejména k historickému opracování kamene PANÁČEK et al. 2013.

(ideálním příkladem jsou pole situovaná v nížinách). V rámci průzkumů historických staveb je metoda využitelná při plošných průzkumech nebo průzkumech zahrnující větší areály.

II.6 Navazující fáze SHP

II.6.1 Druhá fáze – průzkum před a během stavebních prací

Zatímco první fáze SHP, označovaná za standardní, je vedena nedestruktivním způsobem, pak následující druhá fáze je spojena s destruktivními zásahy do hmotné podstaty zkoumané stavby. Jde o dvě dílčí etapy: jedna je spojena s doplňkovými průzkumy, předcházejícími přípravu projektu obnovy/rekonstrukce, druhá pak s průběhem vlastních stavebních prací. Ať už z jakýchkoliv důvodů nebylo možné již v první fázi standardního SHP reflektovat výsledky těchto souběžných nebo následných průzkumů, měly by být začleněny a zohledněny v koncovém výstupu SHP ve fázi třetí.

II.6.1.1 Fáze II.a – doplňkové průzkumy a výzkumy před přípravou projektu (restaurátorský průzkum, archeologický výzkum, stavebně-technický průzkum)

Souvisí to se snahou získat maximální množství informací, které je možno zohlednit při přípravě projektu obnovy/rekonstrukce, předcházející stavební úpravy. Cílená předstihová sondáž je realizována v nadzemní části stavby (restaurátorský průzkum, stavebně-technický průzkum ad.) a do terénních situací (archeologický „zjišťovací“ výzkum). V ideálním případě tak dochází k propojení výsledků zkoumání různých oborů a metod. Navrhovaná invazivní hloubková sondáž pochopitelně předpokládá dodržování platného právního rámce (tj. archeologický výzkum musí být prováděn archeologem, restaurátorská sondáž by měla být prováděna restaurátorem). Rámec obou těchto činností musí stanovit pověřený památkář; zde je jeho aktivní role nezastupitelná (určuje způsob a rozsah sondáže). Zatímco u archeologického výzkumu jsou pravidla jasně určena, pak v případě restaurátorského průzkumu je běžná praxe složitější. Zjišťovací sondáž, pokud se netýká přímo restaurátorského záměru, není v rámci dosud platné právní úpravy nijak ošetřena – není stanoven možný rozsah, ani nejsou určeny kvalifikační předpoklady a odpovědnost osoby, která ji provádí.²³⁾ Jde tedy o věcný, nikoliv právní problém. Je zřejmé, že za takové situace má zcela zásadní roli úřední a odborná složka památkové péče. Jsme přesvědčeni, že invazivní sondážní průzkum by měl být vždy ošetřen závazným stanoviskem orgánů památkové péče, přičemž je žádoucí, aby byl prováděn po dohodě, či lépe v součinnosti s restaurátorem.

Vzhledem k možnému poškození památky a ztrátě informací by měla existovat alespoň minimální záruka, že tuto činnost budou provádět lidé erudovaní a znalí problematiky. Opět je zde kladen důraz nejen na vzdělání a zkušenosti stavebního historika, ale také na etiku práce. Přestože efektivitu výsledků sondážního průzkumu nelze předem zaručit, měl by si garant stavebněhistorického průzkumu položit dvě zásadní otázky: proč by měla být sondáž uskutečněna a jaké výsledky od ní očekává.

II.6.1.2 Fáze II.b – průzkumy a výzkumy prováděné v průběhu stavebních prací (operativní průzkum a dokumentace, archeologický výzkum, restaurátorský průzkum)

Druhá fáze SHP probíhá až v rámci stavebních prací, kdy je naprosto nezbytné, aby byl objekt dále sledován z hlediska prohloubení znalostí a ověření vyslovených teorií i námětů. Při stavebních zásazích jsou často odhalovány nové nálezové situace, klíčové pro poznání stavebních dějin zkoumané stavby i pro upřesnění jejich památkových hodnot. Prvořadou úlohu v průzkumu a dokumentaci nadzemní části stavby má OPD, neboť záchranný archeologický výzkum,

²³⁾ Již zmíněná vyhláška MK ČR č. 66/1988 Sb., § 10 odst. 3 písm. b) řeší problematiku „provedení průzkumných a výzkumných prací a jejich dokumentaci“ pouze v souvislosti se závazným stanoviskem nutným pro přípravu a realizaci restaurování té kulturní památky (nebo její části), které je „dílem výtvarného umění nebo prací uměleckých řemesel“.

případně dodatečný restaurátorský průzkum, se nemusejí uskutečnit (např. jestliže proběhly v předstihu, pokud vůbec byly v celém procesu SHP realizovány). V případě zásahů do podzemních konstrukcí sledované stavby může OPD alespoň částečně nahradit chybějící archeologický výzkum, ačkoliv je zřejmé, že jde o nesystémové řešení. Z hlediska proměn objektu (jeho podoby, technických řešení apod.) musí být všechny významné skutečnosti zaznamenávány prostřednictvím nálezových zpráv OPD.²⁴⁾

Provázání se vstupním elaborátem standardního SHP je nezbytné, jedná se o kritickou reakci na jeho závěry a snahu zodpovědět zde často jen otevřené otázky. Optimální je zpracovávání standardního SHP i nálezových situací zjištěných během stavebních prací jednou osobou (kolektivem). Toto provázání je vhodné zejména v případech, kdy je v zadání SHP uveden požadavek na provedení ověřovacích restaurátorských sond. Požadavek na provedení sond rozšiřujících zásahy vzniklé stavební činností může rovněž vyvstat až v rámci dokumentace nálezů. V tomto případě je opět nezbytné, aby sondážní průzkum schválily příslušné orgány památkové péče. Pokud proběhne archeologický záchranný výzkum, měl by být prováděn v těsné součinnosti s OPD, tj. je žádoucí aktivní spolupráce zpracovatele SHP a vedoucího archeologického výzkumu.

II.6.2 Třetí fáze SHP – závěrečné vyhodnocení

Stavebněhistorický průzkum se skládá z úvodního elaborátu standardního nedestruktivního SHP, souboru samostatně zpracovaných dokumentací nálezů provedených formou OPD (či výsledků jiných výzkumů a průzkumů) a závěrečné zprávy. V ní musí být do celkového obrazu (modelu) zapracovány veškeré zjištěné skutečnosti. Je třeba zmínit syntetickou stránku celého procesu poznávání, neboť jen důsledným slučováním poznatků ze všech fází průzkumu dojde k nárůstu badatelského potenciálu a kvalitativnímu posunu našich poznatků o vývoji a proměňujícím se vzhledu zkoumané stavby.²⁵⁾

Konkrétní situace a míra přísunu nových poznatků zjištěných v rámci stavební činnosti se odrazí v charakteru této etapy. Ve většině případů lze předpokládat vyhotovení závěrečné zprávy. Někdy ale nová zjištění mohou dosáhnout takové závažnosti, že bude nutné zvolit podstatně rozsáhlejší formu, někdy dokonce v podobě zcela nových hodnotících kapitol standardního SHP. Jejich rozsah a strukturu však vždy určuje zcela konkrétní situace.

Nutno zdůraznit, že z hlediska vědeckého poznání nemůže být SHP v podstatě nikdy ukončeno. Lokálním zásahem, který může proběhnout kdykoli v kterékoli části objektu, mohou být získány nové zásadní informace. I u zcela zaniklých, případně přestavbami proměněných objektů lze na základě posunu poznání nově interpretovat dříve nalezené a odpovídajícím způsobem zdokumentované situace.

24) BLÁHA et al. 2005.

25) Na realizaci této fáze je třeba myslet hned na počátku průzkumu, ještě ve fázi přípravy celé akce. Přitom rozsah a náročnost fází I-III je přímo úměrná rozsahu prováděného průzkumu a nelze striktně dopředu stanovit jeho přesný rozsah.

III. STRUKTURA A ZPRACOVÁNÍ ELABORÁTU SHP

Jan Beránek – Petr Macek

III.1 Úvod

Zatímco předchozí kapitoly měly doporučující charakter, pak obsah výsledného elaborátu standardního SHP má jednoznačně předepsanou formu. Tento požadavek je určen s ohledem na potřeby památkové péče, především potenciální kontrolovatelnost předávaných výstupů. Musí být dodržena struktura, dělící výsledný elaborát do dvanácti kapitol (viz níže). Vnitřní struktura jednotlivých kapitol a řazení obrazových příloh však může být přizpůsobena typu a konkrétní situaci zkoumaného objektu.

III.2 Struktura elaborátu SHP

TITULNÍ LIST

kapitola I.	ÚVOD
kapitola II.	ANOTACE
kapitola III.	HISTORICKÝ/ARCHIVNÍ PRŮZKUM
kapitola IV.	POPIS
kapitola V.	DOPLŇUJÍCÍ PRŮZKUMY
kapitola VI.	STAVEBNÍ HISTORIE
kapitola VII.	HODNOCENÍ
kapitola VIII.	NÁMĚTY PRO POTŘEBY PAMÁTKOVÉ PÉČE HODNOTNÉ PRVKY A DETAILS ZÁVADY NÁMĚTY PRO PÉČI O OBJEKT
kapitola IX.	NÁMĚTY NA DALŠÍ PRŮZKUMY
kapitola X.	HISTORICKÁ DOKUMENTACE
kapitola XI.	DOKUMENTACE SOUČASNÉHO STAVU
kapitola XII.	GRAFICKÉ VYHODNOCENÍ PRŮZKUMU

III.3 Obsah a zpracování jednotlivých kapitol

III.3.1 Titulní list s identifikačními údaji

Formalizovaný titulní list v rozsahu 1–2 stran textu obsahuje základní identifikační údaje, vztahující se zejména k přesné lokalizaci zkoumaného objektu, zadavateli a zpracovateli:

- **název/specifikace objektu**
- **kraj a okres**
- **sídelní útvar (obec/část obce)**

- **jméno ulice**
- **popisné a orientační číslo**
- údaje dostupné z: <http://nahlizenidokn.cuzk.cz/>
- **katastrální území**
- **číslo(a) parcely (parcel)**
- údaje dostupné z: <http://nahlizenidokn.cuzk.cz/>
- **rejstříkové číslo ÚSKP** (v případě, že jde o kulturní památku zapsanou v Ústředním seznamu kulturních památek České republiky – pokud není, uvést tuto skutečnost) údaje dostupné z: <http://monumnet.npu.cz/pamfond/hledani.php/>
- **investor (objednavatel) SHP**
- **zpracovatelé** (dle příslušné části SHP)
- **doba zpracování** (od–do)

Výše uvedené skutečnosti jednoznačně identifikují zkoumanou památku i charakter průzkumu a slouží rovněž jako vstupní informace pro další formy zpracování. Lze je však doplnit o další podrobnější údaje, např. majitele objektu či již dříve zmíněný identifikátor objektu IDOB_PG (viz pozn. 10).

III.3.2 Kapitola I. – Úvod

Úvodní kapitola má obecně informativní charakter. Jejím obsahem jsou vstupní informace, které zpracovatel považuje za důležité zejména vzhledem k formě a rozsahu zpracovaného průzkumu. Obsahuje doplňkové informace vztažené ke konkrétnímu typu SHP a jeho specifikám včetně zadání schváleného příslušným pracovníkem státní památkové péče.

Jde zejména o:

- **důvod zpracování SHP**
- **přesné zadání ze strany památkové péče** (pokud existuje, pak uvést úplný odkaz na závazné stanovisko)
- **stav objektu v době průzkumu**
- **přístupnost objektu v době průzkumu**
- **poznámky k podobě konkrétního elaborátu SHP**
- **použité plánové podklady** (zaměření), popřípadě rozsah a formu jejich doplnění, zpřesnění či rozšíření

V závěrečné části úvodu je nezbytně nutné uvést klausule, že:

- výsledky SHP nenahrazují závazná vyjádření příslušných orgánů státní památkové péče podle zákona č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, v platném znění
- předložený elaborát podléhá příslušným autorským právům, chránícím duševní vlastnictví autorů

Na rozdíl od titulního listu jsou zde zachycena specifika konkrétního průzkumu, jejichž uvedení podstatným způsobem osvětlí formu, rozsah i hloubku poznání příslušného elaborátu. Každý průzkum musí vždy vycházet z charakteru díla, zkoumaného za určitých konkrétních podmínek. Protože je tento požadavek na přizpůsobení průzkumu specifickým podmínkám (realitu nelze nikdy stěsnat do jednoznačně definovaných kolonek), může se v konkrétní podobě průzkum ve své skladbě pozměnit. Právě tyto změny (které jsou žádoucí pro přehlednost i přesvědčivost průzkumu) je potřebné na tomto místě uvést a zdůvodnit.

Podstatný vliv na výsledky SHP má například to, zda je průzkum prováděn v obývaném objektu, vyklizené stavbě, v objektu poškozeném či dokonce zanikajícím. Na výsledky a podobu průzkumu má značný vliv délka jeho provádění – zejména při dlouhodobém sledování objektu nebo při etapizaci SHP, doplněného o výsledky OPD z průběhu obnovy či přestavby objektu (případně dalších průzkumů a výzkumů), jsou výsledky často komplexnější a forma elaborátu podstatně odlišná od jednorázové a rychlé realizace standardního SHP.

Pro zpracovatele SHP má tato kapitola zásadní význam při zdůvodnění zvoleného přístupu. Nejsou-li uvedeny specifické vnější okolnosti, může být určitá část SHP či zvolený přístup kritizován zejména nedostatečně informovaným posuzovatelem; zdůvodnění je proto nanejvýše žádoucí.

Závěrečná klausule je obecně platná a nemá bezprostřední vliv na případný nový zákon, respektive jeho novelu. V případě legislativní úpravy bude pouze upraven odkaz na příslušné paragrafy.

III.3.3 Kapitola II. – Anotace

Krátkou anotaci v rozsahu cca 1, maximálně však 3 stran textu, zpracovává zodpovědný zpracovatel průzkumu. Kapitola je zařazena s vědomím, že může být využívána v systému památkové péče, vysokoškolské výuky, vědeckých institucí i vzájemné informovanosti všech zainteresovaných stran. Poskytuje první informaci o SHP. Vlastní formulací předejde zpracovatel případným významovým a hodnoticím posunům v rámci dalšího zpracování. Musí obsahovat výběr ze základních údajů o SHP a následně výčet zásadních poznatků i doporučení, ke kterým v rámci SHP došlo, týkajících se zejména hodnocení objektu po stránce kulturněhistorické a památkové (kapitola VII. Hodnocení objektu – viz III.3.8). S tím souvisí rovněž uvedení základních informací o klíčových doporučeních pro další péči o objekt, včetně doporučení na jeho případné další zkoumání (kapitola VIII. Náměty pro potřeby památkové péče – viz III.3.9).

III.3.4 Kapitola III. – Historický/archivní průzkum

Archivní část stavebněhistorického průzkumu se skládá ze čtyř částí: vlastního textu archivního průzkumu, seznamu všech známých pramenů a literatury týkající se zkoumaného objektu, seznamu historických map a plánů a seznamu ikonografie.

III.3.4.1 Historický/archivní průzkum

Text archivní části stavebněhistorického průzkumu postupuje vždy chronologicky. Na samotný začátek je někdy vhodné předradit před vlastní dějiny objektu stručnou pasáž věnující se důležitým momentům historie celé lokality, v níž se daný objekt nachází. Pozornost se po celou dobu zpracovávání textu soustřeďuje na stavební vývoj objektu, přičemž však zpracovatel stále sleduje i historické souvislosti (osudy majitelů vrchnostenského sídla, válečné události, jež probíhaly v okolí a jež dotyčný objekt poškodily, osudy církevního řádu, jemuž náležel studovaný klášter, vznik a další vývoj poutního místa atd.) a tam, kde je to potřebné, doplní popis stavebního vývoje objektu o pasáže, které tento historický kontext blíže osvětlí. Pokud na místě zkoumaného objektu stála původně jiná stavba (barokní zámek vybudovaný na místě středověké tvrze, neoslohová novostavba kostela vzniklá na místě zaniklého středověkého předchůdce), je třeba to v úvodu textu zmínit, případně připojit stručnou pasáž o osudech této stavby. Pro určité pasáže textu může být vhodné pojmout text nikoli jako souvislou naraci, nýbrž jako chronologicky uspořádané postupné uvádění archivních zpráv (či zpráv z dobové literatury) k jednotlivým rokům.

III.3.4.2 Seznam pramenů a literatury

Za takto zpracovaný text je nutno vždy připojit soupis pramenů, plánů a literatury. Prameny jsou uváděny podle místa svého uložení; jak už jsme uvedli výše, pokud některý archiv byl v době zpracovávání průzkumu uzavřen či pokud některý archivní fond nemohl být prostudován, je možno tuto informaci uvést na tomto místě.

Soupis obsahuje veškerou literaturu zabývající se daným objektem, i když při zpracování textu nebylo použito některých položek soupisu. Soupis má totiž tomu, kdo jej používá, poskytnout úplný přehled literatury o daném objektu. Soupis literatury neobsahuje tituly nezabývající se zkoumaným objektem, které zpracovatel použije pro hodnocení kontextu dějin stavby a jejího zhodnocení. Tyto jsou průběžně uváděny pouze v poznámkovém aparátu k dané kapitole SHP.

III.3.4.3 Seznam historických map a plánů

Po soupisu pramenů následuje soupis historické mapové a plánové dokumentace s údaji o místě jejich uložení. Soupis plánů je možno (v závislosti na množství a dochování plánů) uspořádat buď podle jednotlivých archivů, anebo chronologicky; tato druhá eventualita je vhodnější zvláště tam, kde jsou plány z jedné stavební akce uloženy ve více fondech. Soupisy obrazové a plánové dokumentace mají obsahovat veškerý materiál, i když v případě větších komplexů těchto pramenů, zvláště z nejnovější doby, je možno uvádět je nikoli po jednotlivinách, nýbrž souhrnně, po větších celcích. Nelze opomenout starší elaboráty SHP, které jsou dnes historickým pramenem, což platí i pro nejnovější informace o zkoumané stavbě.

III.3.4.4 Seznam ikonografie

Po soupisu historické mapové a plánové dokumentace následuje soupis historické obrazové dokumentace (stará vyobrazení, fotografie) s údaji o místě jejich uložení. Soupis ikonografie je obvykle nejvhodnější uspořádat chronologicky.

III.3.5 Kapitola IV. – Popis

Obecně

Tato kapitola je významovým protějškem předchozí, třetí kapitoly. Obvykle je považována za jednu z nejobektivnějších v rámci elaborátu SHP. Shromažďuje informace získané průzkumem objektu, chápaného jako svébytný hmotný pramen.

Jejím cílem je úplná deskripce objektu, de facto jakási komplexní nálezořá zpráva o něm ve chvíli, kdy byl průzkum proveden. Zpracovatel stavební části průzkumu proto musí zachytit vše, co lze v daný okamžik rozpoznat, popsat, interpretovat a podchytit různými druhy dokumentačních metod. Jde o absolutní požadavek, jemuž se lze přiblížit pouze limitně – žádný průzkum nikdy nevytěží 100 % informací o objektu.

Obsahem kapitoly je podrobný popis objektu, s odkazy nebo provázáním na provedenou dokumentaci. Interpretace nálezových situací ve smyslu analýzy stavebního vývoje a obecnějších úvah a analogií, spojených s hodnocením objektu, již náležejí následujícím kapitolám elaborátu (viz III.3.7, III.3.8). Vzhledem k rozsahu obsažených informací patří kapitola k nejrozsáhlejší v textové části výsledného elaborátu. Právě až při popisu zpracovatel někdy zjistí, co mu uniklo přímo na místě při terénním průzkumu.

Mnohdy značný rozsah někdy odrazuje od podrobnějšího studia při následném používání výstupu SHP. Případní kritici si však neuvědomují, že jedině při soustavné pozornosti, věnované všem částem celku, a při hledání odpovídajících formulací pro textovou část SHP vyvstávají mnohé souvislosti, které jinak unikají, a pro obecnější závěry jsou zcela nepostradatelné.

Skladba popisu

Před textem vlastního popisu by měly být uvedeny vstupní informace, v nichž zpracovatel průzkumu upozorní na všechny okolnosti, které nějakým způsobem ovlivnily míru poznání objektu, stejně jako zvolenou strukturu a obsah kapitoly. Měly by se zde objevit stručné informace o plánových podkladech, zvoleném systému popisu a struktury kapitoly, upozornění na terminologické zvláštnosti či odchylky apod.

Sled jednotlivých částí rozboru, jak je uveden v následujícím přehledu, je pouze doporučen, vychází však z praxe. Struktura popisu je volena s ohledem na univerzální použití pro širokou typologickou škálu nemovitých památek (od hradů, zámků, klášterů, kostelů přes měšťanské domy, činžovní domy, paláce, vily, opevnění, drobnou architekturu až po technické stavby a zahrady a parky ad.), v jednotlivých případech se však bude lišit důrazem na specifické vlastnosti příslušného typu památky (např. v případě kostelů bude rozbor zahrnovat i mobiliář, který je součástí liturgické funkce

stavby, u technických památek bude zase kladen důraz na popis v budově zachovaného technologického zařízení, případně na jeho relikty či otisky s ním spojené).

III.3.5.1 Urbanistická situace *(objekt ve vztahu k okolí)*

III.3.5.2 Základní charakteristika objektu

- III.3.5.2.1 Hmotová a půdorysná dispozice
- III.3.5.2.2 Hlavní konstrukce, konstrukce v jednotlivých podlažích
- III.3.5.2.3 Architektonická kompozice
- III.3.5.2.4 Základní komunikační schéma *(převládající)*
- III.3.5.2.5 Technologická zařízení *(charakteristika pracovního toku)*

III.3.5.3 Exteriér

- III.3.5.3.1 Průčelí
hlavní vnější, ostatní vnější
hlavní dvorní, ostatní dvorní
- III.3.5.3.2 Střechy a součásti střešních konstrukcí
štíty, komíny, klempířské doplňky

III.3.5.4 Interiér

- III.3.5.4.1 Přízemí
půdorysná dispozice
komunikační schéma
jednotlivé prostory (dispozice, popis stěn ve směru hodinových ručiček, strop či klenba, podlaha, vložené konstrukce a zařízení)
- III.3.5.4.2 Sklepy
dtto přízemí
- III.3.5.4.3 Patra
dtto přízemí
- III.3.5.4.4 Půdy *(ukončení vertikálních konstrukcí a vazby s horizontálními konstrukcemi, komíny, štíty)*
- III.3.5.4.5 Krovny *(konstrukce, vazba na obvodové zdivo či jiné zděné konstrukce)*

III.3.5.5 Charakteristika jiných objektů

(charakteristika dalších objektů, pokud mají určitou významovou vazbu ke zkoumanému objektu a nejsou předmětem daného SHP)

Číslování plánů

Pro snadnou orientaci v textu a práci s obrazovými přílohami je nezbytné nejprve očíslovat jednotlivé místnosti zkoumaného objektu po jednotlivých podlažích do používaných půdorysných plánů. V případě průzkumu rozsáhlejších areálů s oddělenými objekty je vhodné označit jednotlivé budovy a ty pak číslovat samostatně. Vlastní číslování místností zkoumaného objektu může být uskutečněno buď aditivně (1–x), nebo může zohledňovat vyšší logické celky,

vycházející z rozpoznání historického členění (např. barokní zámecký sál předělený řadou novodobých příček do menších prostorů může mít jediné číslo, nicméně by se měla zohlednit identifikace každé jednotlivé prostory – 1a, 1 b apod.). Kromě konstrukčně jasně definovaných prostor by se měly číslovat rovněž krovky, nejlépe po křídlech, zejména v případě použití tabulkové formy rozboru (v případě plynulého textu to však není nezbytné, lze uplatnit popis krov jižního křídla apod.). V některých případech by čísla mohla znejasňovat plány se základním vyhodnocením SHP (plány stavebního vývoje a památkového hodnocení), proto je vhodné vložit číslování do úvodního konvolutu čistých nevybarvených plánů, zachycujících současnou situaci zkoumaného objektu (k tomu viz III.3.13).

Orientace při popisu

Shodně s postupem popisování při terénním průzkumu se nesmí v textu užívat termínů „vlevo, vpravo, před námi, za námi“ apod., závislých na stanovišti pozorovatele, jenž byl běžně užíván zejména ve starších pasportech SÚRPMO. Striktně by se měl používat popis objektu podle orientace ke světovým stranám (např. západní křídlo, severní krajní místnost, jižní stěna apod.).

V případě pootočení objektu jako úzus platí, že v rámci popisu je jeho orientace přizpůsobena nejbližší světové straně (tj. úhel menší než 45 °) – např. u kostela je presbytář často mírně pootočen ve směru k severo- či jihovýchodu, popisován je však tak, jako by byl orientován přesně k východu.

V případě natočení delšími osami přesně v úhlu 45 ° ke světovým stranám lze takovou orientaci zachovat i při popisu, což však klade zvýšené nároky jak na dodržení stranového úzu, tak i na orientaci pro uživatele elaborátu.

Strukturovaný popis

Při popisu objektu v terénu se skladba textové části popisu musí řídit jednotným, předem stanoveným způsobem, což je nevyhnutné při popisu velkých celků či rozsáhlých objektů. Jde o tzv. strukturovaný popis, jehož zásady již byly nastíněny (viz II.4.5).

Zopakujme, že základním pravidlem je při popisu exteriéru postup od celku k detailu (tj. pojetí fasády jako dvou-rozměrné plochy), v interiéru je každá prostora chápána schematicky jako kvádr, u něhož jsou postupně popisovány všechny jeho stěny (tj. strop, podlaha a postupně všechny stěny místnosti). Výplň takové imaginární jednotky lze chápat jako vnitřní výbavu či vložené prvky, která se popisuje nakonec, nebo ve spojení s příslušnou stěnou místnosti.

Podobně jako v případě prováděcí části průzkumu, není tento způsob vždy striktně vyžadován, nýbrž závisí na typu zkoumané stavby a jejím individuálním charakteru. Popis je proto možno modifikovat, vždy ale platí premisa, že zvolený způsob musí být logický a musí být dodržen.

Popis veškerých částí objektu je, jak už bylo uvedeno, nezbytně nutný. Zároveň je potřeba zvážit, je-li pouze ve slovní podobě schopen obsáhnout složitost konkrétní nálezové situace, nebo text bude vhodně doplněn grafickým záznamem v příloze elaborátu.

V minulosti omezená možnost práce pouze s analogovou formou obrazových příloh (ať už šlo o fotografie či plány) vedla k lineárně řazené dvoudílné podobě výsledných elaborátů SHP, u nichž je textová část předsazena a oddělena od obrazové přílohy. Zpracovatelé byli zároveň nuceni obsáhnout a přesně analyzovat popisovanou entitu, ať už šlo o dispoziční charakteristiku, rozbor architektonického členění, popis konkrétní konstrukce, jednotlivého prvku nebo umělecké výzdoby.

Pokud je textová část oddělena od obrazové přílohy, je odkaz v textu na dokumentaci v podstatě nezbytný, protože usnadňuje lépe pochopit složitější části stavby, jednotlivé konstrukce nebo dílčí prvky. V dnešní době při možnostech digitální úpravy textových dokumentů a editace obrazových či plánových příloh takový požadavek již nečiní žádnou obtíž.

Názornější formu prezentace proto představuje sloučení textové části rozboru s obrazovou přílohou, např. komentovaných obrázků vložených do textu. Cílem není zachycení všech skutečností pouze prostřednictvím obrazové formy, nýbrž s výhodou využít její propojení s textem, jehož výsledkem je větší názornost.

Výběr obrázku, vloženého do popisné části, by se měl odvíjet od závažnosti popisované situace, objasňující sta-

vební historii objektu nebo poukazující na některý z aspektů jeho hodnocení. Kompletní přesunutí obrazové přílohy (tj. nejen fotografií zkoumaného objektu v době provádění průzkumu, ale také plánů a historické ikonografie) však není účelné z důvodu enormního rozsahu, který by tato část elaborátu získala, čímž by byl popřen původní účel větší názornosti.

Podobu provázání textu s obrázkem je možné řešit různými způsoby. Lze použít například vložený obrázek přerušující hlavní text v místě, které se týká popisu závažné nálezové situace, nebo obrázek doplnit o samostatný rozšiřující text popisu, případně zvolit grafickou úpravu užívanou v knihách s paralelním překladem – tedy s textem na jedné straně a obrázkem na protilehlé, včetně samostatného komentáře.

Strukturovaný popis v tradiční textové podobě kapitoly popisu objektu někdy přerůstá do formy tabulkového zpracování, které předem definuje a zároveň tak i vyžaduje shodný postup při sledování jednotlivých označených částí stavby (v exteriéru průčelí či v interiéru jednotlivých místností) a zamezuje jejich opomenutí (při průzkumu mnohdy pouze zdánlivě nedůležitých).

Tabulková či formulářová forma má nespornou výhodu při rozboru konkrétní dokumentační jednotky, ať již jde o fasády exteriéru nebo místnosti uvnitř zkoumaného objektu. V zásadě, pokud to situace vyžaduje, můžeme za dokumentační jednotku označit libovolnou část zkoumaného objektu např. konstrukci krovu či součást vloženého zařízení. Tento způsob současně umožňuje přiřazení informací o jejich stáří a závadách, klasifikaci hodnot, doprovázené případně již i náměty k dalšímu zacházení s objektem. Tabulkové zpracování formou evidenčních karet s vazbou na plány je využíváno při inventarizačním a pasportizačním průzkumu.

V německém prostředí je formulářová podoba dokumentace nazývána termínem „Raumbuch“ nebo též „Gebäudeatlas“, pro něž neexistuje přesný český ekvivalent (v praxi některých projektantů je používán sdružený termín „knihla místností“). V Německu je Raumbuch preferován jako forma provádění stavebních průzkumů a mnohdy i vyžadován jako výsledný výstup. Jeho podoba však není sjednocena.²⁶⁾

Charakteristickým znakem formulářového zpracování je důsledné propojení textových a obrazových informací, což je praktické zejména k využití takto zpracovaného elaborátu SHP v procesu předprojektové přípravy a památkové obnovy objektu. Tabulková forma, v níž je text svázán s obrazem (tj. text spojený s měřickou dokumentací, fotodokumentací či jinými obrazovými zdroji, např. i historickými plány a ikonografií), je přehledná a lze se v ní snadno orientovat, aniž by musel uživatel elaborátu SHP listovat mezi textovou a obrazovou částí.

Formulář či list s přednastavenými okny pro vkládání dat různé povahy se do značné míry kryje s jiným druhem průzkumu historické architektury, inventarizací a pasportizací, které většinou pracují s podrobnější úrovní dokumentačního záznamu než běžný elaborát SHP.²⁷⁾

V současnosti již existují programy, které umožňují zpracovat Raumbuch v digitální podobě. Výhodou je, že lze podle potřeby libovolně upravit a rozšířit strukturu a vazbu vkládaných dat, ať už je tento požadavek vyvolán charakterem zkoumaného objektu či specifickým požadavkem zadavatele na míru podrobnosti průzkumu. Výsledkem takového přístupu může být v limitním případě požadavku/potřeby detailního měřítko dokumentace dokonce splynutí běžného popisu s výše zmíněnou inventarizací/pasportizací.

Nutnou podmínkou pro vývoj databázového programu je kvalitní digitální zaměření zkoumaného objektu. Pokud lze tuto problematiku sledovat z dostupných internetových zdrojů, v sousedním Německu jsou tyto programy sestavovány na míru podle zadání konkrétního objednavatele/uživatele (často soukromého zpracovatele památkových či stavebních průzkumů).²⁸⁾

26) SCHMIDT 2002. Jde o teoretickou práci s praktickými ukázkami formulářového zpracování.

27) K tomu VÁCLAVÍK 2011, s. 70–72.

28) Obecně k Raumbuchu a možnostem jeho digitálního zpracování spojeného s databází např.:

<http://de.wikipedia.org/wiki/Bauforschung>

<http://www.prodenkmal.de/homepage/index.php/de/dokumentationerfassung/raumbuch>

<http://www.isl-web.de/islRaumbuch.aspx>

<http://www.kubit.de/index.php>

<http://www.eva-krause.com/raumbuch.html#thumb>

Musíme však mít na paměti, že moderní možnosti digitálního zpracování rozboru zkoumaného objektu, spojené rovněž s novou formou prezentace elaborátu SHP, jsou jen pomocným nástrojem v rámci základní metodické premisy SHP, kdy jsou výsledky archivního bádání konfrontovány a syntetizovány s poznatky stavební části průzkumu. Spíše než o metodický posun jde o zkvalitnění vlastního procesu stavebního průzkumu, neboť formulářový způsob umožňuje, jak již bylo zmíněno, důsledný a úplný rozbor všech částí zkoumaného objektu a současně zlepšuje názornost výsledného výstupu provázáním textu s obrazovými informacemi.

Avšak i tento formalizovaný přístup musí zachovávat stanovenou podobu SHP členěného na jednotlivé kapitoly. Formuláře zachycují detailní informace o sledovaném prvku, ať už se týkají jakékoli z výše uvedených stránek. Automaticky z nich nevyplývá nezbytný shrnující přehled stavebních dějin a hodnocení zkoumané stavby, pro něž jsou určeny samostatné kapitoly v zavedené skladbě elaborátu SHP (viz III.3.7, III.3.8).

Posloupnost kapitol navíc odráží i metodickou stránku SHP, stejně jako umožňuje následnou kontrolu formální podoby a do jisté míry i obsahové stránky výsledného elaborátu SHP. Znamená to, že pokud bude využito tabulkových listů, v nichž jsou v rámci rozboru rovnou vyjmenovány hodnotné prvky a detaily, musí být seznam či soupis těchto prvků uveden rovněž v příslušné kapitole SHP, třebaže doplněné o vzájemné odkazy.

Formulace textu

Při psaní textu této kapitoly je nezbytné důsledně rozlišovat jednoznačné poznatky od hypotéz, případně pouze tušených nálezů (existence skrytých stropů, otvorů apod.). S tím rovněž souvisí upozornění na náznaky možných skrytých konstrukcí, prvků, stop malířské výzdoby atd.

Konkrétní výrok, přesahující prostý popis, musí zpracovatel doprovodit zdůvodněním, co jej k němu vedlo. Slovní formulace proto musí mít náležitou formu. Kupříkladu konstatování, že zeď zkoumaného objektu je středověká, musí doprovázet buď odkaz na její charakter, přítomnost datačně citlivého architektonického prvku in situ, nebo je třeba výrok relativizovat ve smyslu hypotézy.

Jazyková a stylistická stránka textové části odráží způsob uvažování zpracovatele a má zásadní vliv i na způsob čtení a interpretace potenciálního uživatele/čitatele elaborátu. Dosud není sjednocena terminologie v rámci památkové péče. Obdobná situace je i v případě průzkumů, které se zabývají zkoumáním historických staveb, i když k pokusům o sjednocení a systemizaci opakovaně docházelo a stále dochází. K úplnému terminologickému sjednocení patrně nedojde, neboť jednotlivé druhy průzkumů mají odlišnou metodiku, odvíjející se od různého vědního základu.

Vznikající průzkumy proto budou nadále obsahovat odlišné výrazy a spojení, byť v mnoha případech popisu zkoumaných nálezových situací a jevů se lze opřít o oborové slovníky.

Z oblasti obecných metodických pojmů může být příkladem odlišného významu termín „ikonografie“. V dějinách umění se termín užívá pro označení druhé fáze interpretace významu uměleckého díla, kterým je zjištění konvenčního významu (tj. co dílo zobrazuje). V oblasti SHP je tohoto termínu běžně užíváno pro označení historického vyobrazení zkoumaného objektu jako pramene vizuální povahy.

Typickým příkladem neustálené terminologie u nálezové situace je možná alternace synonym „spára, trhlina, prasklina, štěrbina“. Při průzkumu často vyvstává potřeba rozlišit rozhraní v konstrukci způsobené stykem dvou jejích částí různého stáří a rozhraní způsobené technickou poruchou. Pro první případ je možné zvolit například termín spára, pro druhý pak prasklina nebo trhlina. Zpracovatel by měl zvolený způsob používat důsledně v celé textové části a zároveň na něj upozornit na počátku kapitoly.

Při psaní textu je rovněž nutné pečlivě zvážit použití některých pojmů. Příkladem může být běžně užívané slovo „původní“, chápáné ve smyslu označení prvku ze starší stavební etapy vývoje zkoumaného objektu v porovnání s prvky mladšími. Tento termín je problematický především ve spojení se stylovým/časovým zařazením a při vědomí složitého a vrstveného vývoje především historické architektury vede ke zmatku či dezinterpretaci.

Kupříkladu slovní spojení „původní barokní parkety“ při popisu určité místnosti zámku, jenž vznikl přestavbou z renesanční tvrze, je zavádějící, neboť ve skutečnosti nejde o původní (tedy nejstarší ve vlastním smyslu slova) renesanční podlahovou krytinu.

Nevhodným způsobem bývá používáno slovo „síla“, ve smyslu mocnosti zdiva nebo vrstvy (zeď je „silná“ 1 m apod.). Síla je fyzikální veličina a jako termín by ve vlastním slova smyslu měla být použita v rámci SHP pouze v případě, pokud bychom chtěli popsat fyzikální síly při chování některých zkoumaných konstrukcí. Vhodnější je proto použít slovo tloušťka nebo šířka zdi.

Ve většině případů, nedostačuje-li slovní popis, je nepochybně lepší využít komentovaný obrázek vložený do textové části. Někdy je však vhodné doplnit konstatační část stylovým, případně časovým přídomek, i když jde o interpretaci. Např. u hrotitého portálu lze použít sousloví „gotický portál“ nebo „portál pozdně barokního členění s prvky klasicismu“, za kterým může následovat podrobnější popis (případně obráceně, jako stručná závěrečná interpretace), nicméně vždy jako nutná zpětná vazba interpretačního výroku k popisu.

III.3.6 Kapitola V. – Doplnující průzkumy

Výsledky doplňujících průzkumů (jejich výčet a charakteristika viz II.5.2) by měly následovat hned za kapitolu s popisem objektu (viz III.3.5). Důvodem je skutečnost, že jde o objektivní (pozitivistické) informace doplňující poznání zkoumaného objektu. V této kapitole by měly být shromážděny kompletní výsledky každého dílčího průzkumu či specializované metody, tj. výstup ve formě zprávy, odborného posudku atd.

V případě, že je těchto výstupů několik a objem elaborátu by se neúměrně zvětšil, lze je přesunout na konec elaborátu či nechat zcela volně v rámci samostatných příloh. Vhodná varianta výsledné podoby je dána okolnostmi průzkumu a individuálními potřebami zkoumaného objektu.

Zpracovatel má povinnost výsledky každého z průzkumů kriticky zhodnotit ve vztahu k výsledkům SHP. Např. výsledky dendrochronologie musí doprovázet komentář hodnotící výsledky v porovnání s údaji obsaženými v archívních pramenech nebo s poznatky vyplývajícími z terénního průzkumu. Obdobně je třeba přistupovat k dalším specializovaným výstupům.

V komentáři k výsledkům jednotlivých metod je třeba odkázat na příslušné části textu výsledného elaborátu SHP, aby byla zajištěna zpětná vazba a kontrolovatelnost údajů.

III.3.7 Kapitola VI. – Stavební historie

Tato kapitola stojí na předělu mezi částí elaborátu SHP založené zejména na konstatování jednoznačných poznatků (s minimálním podílem interpretace) a navazující částí hodnotící.

Její podstatou jsou v chronologickém sledu řazené, krátce popsané a charakterizované jednotlivé etapy, které byly předchozím průzkumem písemných i hmotných pramenů rozpoznány. Dochází zde poprvé ke kombinaci poznatků naprosto odlišného původu, což je jednou z podstat metody SHP. Průkaznost jednotlivých zjištění umocňuje právě potvrzení vycházející z několika odlišných zdrojů (např. datace vycházející z úctů, zachycená v nápisech na samotné stavbě a doplněná o výsledky dendrochronologické analýzy).

Uvedený postup si již vyžaduje syntetické pojetí, v němž se nutně vedle jednoznačných dat nutně objeví rovněž spekulativní závěry. Tyto skutečnosti je třeba v textu jasně odlišit. První – zcela nespornou a jednoznačně doloženou informaci – je vhodné zvýraznit. Tvoří totiž tolik potřebné záchytné body, kterých je při zpracovávání průzkumu a jeho vyhodnocení většinou velice málo. Složitější spekulativní úvahy mají místo až v následující hodnotící kapitole.

Datace vycházející ze stylových proměn (slohová analýza) je z hlediska jednoznačnosti daleko problematičtější. Zde je proto nutno uvést nejprve maximální možný rozsah výskytu posuzované části (např. prvku, dispozice, technologie aj.) a teprve následovně jej s ohledem na další fakta zúžit.

V rámci této kapitoly je potřebné sledovat nejen stavbu samotnou, ale i její starší, mnohdy zcela zaniklé fáze. Proto je vhodné mezi uváděné skutečnosti zapojit výsledky analýzy historických plánů a ikonografie. Zde se jedná o pohled stavebního historika. Hodnocení historika/archiváře je integrální součástí kapitoly III. Historický průzkum (viz III.3.4).

Text má být v první řadě jasný a přehledný. Jeho cílem je podat plastický obraz proměn objektu s členěním do jasně vymezených etap. Formální podoba musí odpovídat zjištěným vývojovým fázím zkoumaného objektu. Proto je doporučeno zpracovat poznatky o jednotlivých fázích formou krátkých bloků. Dalším možným přístupem je chronologické řazení jednotlivých zjištění v podobě kontinuálně řazených bodů.

Základem kapitoly je časová osa. S ohledem na ni je potřeba veškerá v textu uvedená tvrzení jednoznačně zdůvodnit, včetně upozornění na nejasnost, podmíněnost, či víceznačnost vycházející z jednotlivých zjištění i jejich interpretací. Samozřejmou povinností je odlišovat vlastní zjištění od starších: citovat dříve dosažená zjištění starší literatury i nepublikovaných prací – jako např. zjištění obsažená ve starším SHP zkoumaného objektu, kupř. formou poznámkového aparátu. V případě použití údaje zjištěného zpracovatelem archivního průzkumu musí být vždy odkázáno na relevantní stranu či poznámku kapitoly III. Archivní průzkum. Opět podotýkáme, že všechna v textu uvedená tvrzení musí být zpětně ověřitelná.

III.3.8 Kapitola VII. – Hodnocení objektu

Text této kapitoly by měl definovat hodnotovou stránku a celkový význam zkoumaného objektu, zároveň jasně a zřetelně zdůvodnit potřebu jeho ochrany. Hodnocení musí vycházet ze stavby samotné, a současně z kontextu urbanistického a krajinného zasazení.

Kapitola obsahuje hodnocení objektu z pohledu kulturněhistorického, dějin umění, nebo dějin příslušné technické či řemeslné disciplíny, prostředí ad. Vymezuje význam objektu v rámci památkového fondu a vyjadřuje podstatné a charakteristické kvality, které tvoří celkovou hodnotu objektu z hlediska:

- památkového
- kulturněhistorického
- uměleckohistorického
- estetického
- typologického
- urbanistického, případně jiných.

Skladba kapitoly by měla být taková, aby v případě potřeby mohla být použita i jako samostatná stať, shrnující a zobecňující nejpodstatnější rysy památky. Její podoba u detailně zpracovaného průzkumu mnohdy přesahuje formu standardního SHP a stává se součástí široce koncipovaného vědeckého bádání. Shodně s předchozí kapitolou je samozřejmou povinností odlišovat vlastní zjištění od starších, tedy citovat dříve dosažená zjištění starší literatury i nepublikovaných prací a výsledků historického průzkumu.

Charakter hodnocení, vycházející z konkrétního typu památky, se odrazí v titulu kapitoly i jednotlivých podkapitol. Pro název kapitoly samotné však lze užít pouze stručného názvu „Hodnocení“. V úvodu musí být uvedena základní charakteristika objektu, zdůvodnění jeho významu a hodnot tak, aby bylo možné závěry využít i v rámci náročných odborných diskusí (případně sporů) jako významné argumenty pro jeho ochranu či záchranu.

Toto pojetí vyvrací názor, že by u méně významných objektů mohla být tato kapitola vypuštěna. Takový názor patrně vycházel z často užívaného názvu kapitoly „Uměleckohistorické hodnocení“, který skutečně není v některých případech nejvhodnější, zejména pokud se jedná například o objekty se specifickou funkcí. I tehdy je však nutné hodnocení zpracovat, byť by mělo mít rozsah jediného odstavce. Důvodem je především to, že zejména u památkově a historicky méně významných objektů je potřeba jednoznačně formulovat jejich hodnotu a smysl, což v těchto případech nemusí být každému zjevné. Toto hodnocení je zde mnohem důležitější, než u památkově významných objektů, jejichž hodnoty jsou na první pohled nesporné.

V rámci této kapitoly či podkapitol lze také řešit případné subtilnější uměleckohistorické otázky. V případech kvalitní a jedinečné architektury je to vysloveně žádoucí. Pak je samozřejmě nezbytné v jejím rámci příslušně citovat i další, zejména uměleckohistorickou či jinou odbornou literaturu, kterou je nutné použít zvláště při zjišťování analogií, časového či autorského zařazení apod.

Jako zcela nový aspekt se prosazuje hodnocení vlivu prostředí na konkrétní památku či soubor památek – to je však oblast, které bude nutno věnovat samostatnou pozornost mimo metodiku SHP.

Níže uvedený výčet jednotlivých hledisek hodnocení nelze chápat hierarchicky, neboť v jednotlivých případech mohou být pohledy na zkoumaný objekt významově odlišné a různorodé. Převládající hodnotící aspekt navíc vyplyne v průběhu či dokonce až na konci průzkumu.

Památkové hodnocení

Tato podkapitola má charakterizovat kvality příslušného objektu z hlediska památkového – tedy s ohledem na vlastní důvody, proč objekt je (případně není) památkově hodnotný, čím je výjimečný a unikátní, do jaké míry je intaktně dochovaný a které jeho konstrukce či prvky jsou nejhodnotnější. Nedílnou součástí tohoto hodnocení je příslušné vyhodnocení grafické, které musí být součástí plánové přílohy elaborátu.

V rámci památkového hodnocení objektu je nutno nejprve vyhodnotit jeho základní stavební konstrukce a určit, které jsou historicky cenné, pro vývoj objektu důležité, a které například památkovou podstatu objektu znehodnocují či narušují. Podobným způsobem je také třeba vyhodnotit prostory a celkové dispoziční členění objektu.

Pokud se v rámci obnovy památky mění její budoucí využití, je nutno si všimnout, zda bude nutno také upravit jeho dispozici. Dle toho musí zpracovatel SHP určit, které památkově významné konstrukce a prostory je nutno ponechat bez zásahů a kde je možno určité zásahy provádět.

V příslušném plánu památkového hodnocení je také nutno označit, kde se v objektu nacházejí významné, umělecky hodnotné prvky, pevně spojené se stavbou (nástěnné malby, ostění zárubně, okenní a dveřní výplně, stropy a klenby, podlahy, topeniště, sochařská výzdoba a podobně).

Důležité je také v průběhu památkového hodnocení stanovit, kde by případně měly pokračovat další průzkumné nebo výzkumné práce – například provést restaurátorský průzkum/sondáž, zda se pod omítkou nenacházejí nástěnné malby, podobně zjistit původní exteriérovou barevnost, provést archeologický výzkum a podobně.

Kulturněhistorické hodnocení

V této podkapitole by mělo být shrnuto hodnocení zkoumaného objektu z hlediska kulturních dějin a jeho významu pro danou lokalitu, region nebo i širší kontext. Zde se nabízí celá škála pohledů – objekt může být spojen s narozením, pobytem či úmrtím významné osobnosti, dějištěm důležité historické události nebo přítomností významného uměleckého díla.

Pozornost je nezbytné věnovat následujícím aspektům:

Širší historický kontext vzniku objektu

Zkoumaný objekt je v tomto pohledu vnímán jako doklad doby, případně svědek významných dějinných okamžiků. Může jít nejen o spojení s významnou historickou osobností, ale i událostí, jako jsou významná politická jednání, důležité kulturní či společenské akce, bitvy, skutky zločinu, katastrofy nebo všeobecně to, co se v souvislosti se stavbou vtisklo do obecné lidské paměti. Přitom ani nezáleží na tom, zda daný objekt dosahuje i jiných, například uměleckohistorických hodnot – samo spojení s dějinami jej činí památkově významným.

Spojení objektu s uměleckou a mediální tvorbou

Mohlo zde vzniknout významné dílo, hudební či literární, natáčel se zde populární film, odehrával se zde fiktivní

děj nějakého románu nebo třeba televizního seriálu – všechny tyto souvislosti jsou pro význam objektu či jeho bezprostředního okolí významné.

Duchovní/pietní charakter

V případě objektů sakrálního nebo funerálního charakteru (samostatné hrobky, hřbitovy, hřbitovní kaple) je samozřejmě nutno brát v potaz také hodnotu duchovní a pietní, což se musí výslovně uvést a přesně charakterizovat. I v případě, že objekt již pozbyl svou někdejší kultovní funkci (například zrušený kostel nebo synagoga), je nutno jeho duchovní význam respektovat a v hodnocení jej zdůraznit.

Memoriální hledisko

Obdobně je nutno přistupovat k samostatným pomníkům a památníkům historických událostí – i zde je nezbytné vnímat je v kulturněhistorickém a uměleckohistorickém kontextu.

Uměleckohistorické hodnocení

V této podkapitole by mělo být shrnuto hodnocení objektu z hlediska uměleckohistorického, tedy kvality architektury samotné, v kontextu tvorby daného období. Cílem je zhodnocení osobnosti jejího tvůrce (pokud je znám), případně autorská atribuce umělecké výzdoby objektu (děl sochařství, malířství, řezbářství apod.), přirozeně včetně případných prvků uměleckořemeslných, pevně spojených s objektem (dveřní a okenní výplně, štuková výzdoba, podlahy, obklady a deštění, vitráže apod.), opět s ohledem na autorské určení jednotlivých prvků.

V průběhu zpracovávání uměleckohistorického hodnocení objektu je nutno sledovat především tyto aspekty:

Slohové vrstvy, vyskytující se v objektu, a jejich vztahy (vazby různých etap, či jejich popření apod.)

Zde je nutno výrazně odlišit jednotlivé stavební fáze a nejvýraznějším a pro stavbu určujícím je pak nutno věnovat zvláštní pozornost. Například původně románský kostel, výrazně rozšířený v gotickém období a konečně přestavěný a celkově upravený v barokním období, tak nutně vyžaduje zpracovat každé z těchto období zvlášť, samozřejmě pokaždé v samostatném kontextu daného časového a slohového období. Ten může být i u jediné stavby pro každé období výrazně odlišný. Kostel mohl být v románském období založen jako farní z nedalekého kláštera, a tudíž s ním je nejspíše slohově propojen, v pozdně gotickém období (po zániku kláštera) byl přestavěn z popudu majitele nově vzniklého panství, o němž je známo, že pro něj pracoval nějaký určitý stavitel, a v barokním období, po zániku přilehlé vsi za třicetileté války, byl kostel přestavěn na poutní z popudu příslušného biskupa. Podobných příkladů lze uvést celou řadu.

Určení autora nebo autorského okruhu (na základě přímých dokladů či pramenů nebo na základě analogií)

V zásadě lze konstatovat, že čím je stavba časově mladší, tím větší je obecně naděje, že se dopátráme autorství. V našem prostředí se přímo se jmény stavitelů setkáváme (až na vzácní výjimky) nejdříve v pozdním středověku, a to ještě v případech těch nejvýznamnějších staveb; to obecně platí i v pozdějším období, stejně jako skutečnost, že čím je stavba významnější a slohově výraznější, tím větší bývá rovněž šance autorsky ji zařadit.

Širší kontext v rámci autorské tvorby, období, regionu

Stejně jako u předchozího bodu zde víceméně platí, že se lépe zařazují významnější a slohově výraznější stavby. Samozřejmě však existují výjimky. Ve vrcholně gotickém období se často setkáváme s řazením významných a kvalitních staveb k dvorskému (tzv. „parléřovskému“) okruhu, což platí i pro gotiku pozdní (Rejsek, Ried). S nástupem renesance pak v našem prostředí výrazně přibýlo stavitelů italského původu, kteří se zde následně často usazovali, přičemž i v následujícím období jejich potomci výrazně ovlivňovali architektonickou tvorbu, dobře rozlišitelnou dle regionů (např. Auguston na Plzeňsku, Broggio na Litoměřicku aj.). Zejména v barokním období pak dále přibývá významných

regionálních stavitelů, jejichž tvorba bývá do značné míry územně vymezena a jejichž styl je možno dle určitých výrazných prvků rozpoznat (Jedličkové na Kutnohorsku, v 19. století Jakub Bursa v jižních Čechách). Počínaje zhruba polovinou 19. století pak máme k novostavbám či přestavbám mnohem častěji dochovány písemné prameny, čímž se nabízejí podstatně širší možnosti ohledně určení autorství a dalších okolností vzniku stavby.

Význam a podíl stavebníka na realizaci (širší význam jeho působení a případné kontakty s dalšími stavebníky ve své době a daném regionu)

Osobnost stavebníka je v každém ohledu pro okolnosti vzniku stavby velmi důležitá, ne-li určující. V případě sakrální stavby to zpravidla bývá biskup, představený kláštera či jiná osobnost duchovního stavu, často však také osoba stavu panského, ve významných případech panovník, obvykle však majitel panství.

Dále je možno stavby rozdělit dle stavebníků v podstatě dle společenských tříd; na panské (tvrze, hrady, zámky a jim příslušející zázemí), měšťanské (městské domy, stavby tržního a hospodářského charakteru v rámci měst, městská opevnění, často též farní kostely či kaple) a venkovské (selské usedlosti, dvorce, chalupy, hospodářské budovy). S počátkem novověku se také jako významný stavebník objevuje „stát“, jakožto zřizovatel komunikací, mostů a dalších staveb, jež lze obecně označit jako „veřejně prospěšné“. V průběhu 19. století se pak celková společenská struktura výrazně mění a s ní též osobnosti stavebníků, mezi nimiž se stále častěji objevují podnikatelé, bankéři, velkostatkáři a další osobnosti již vesměs neurozeného původu; odsud je pak již velmi blízko stavu, který známe dnes.

Vnitřní vybavení/mobiliář

Samostatné hodnocení z hlediska umělecko-historického musí být zpracováno pro významná umělecká díla, pevně se stavbou spojená – zde je možno zmínit kupříkladu nástěnné malby, štukovou, sochařskou a kamenickou výzdobu, prvky řezbářské a truhlářské i další uměleckořemeslné prvky (kování, vitráže, dlažby aj.). Zpracováním těchto hodnocení je možno pověřit specialistu na příslušnou problematiku, uměleckého historika nebo restaurátora.

Estetické hledisko

V rámci celkového hodnocení zkoumaného objektu nelze podcenit rovněž hledisko estetické. Estetický prožitek dokonce předchází interpretativním úkonům a racionálnímu uchopení stavby. Zde přirozeně hrají největší úlohu zjevné (rozpoznatelné) estetické kvality dané stavby. Např. zasazení lidové stavby v krajinném kontextu navozuje pocit „malebnosti“. Obdobně bývají hodnoceny zříceniny hradů nebo třeba silueta městské zástavby. Ve všech případech jde především o spolupůsobení urbanistických souvislostí, tvarového řešení a faktoru stáří. Emotivní zřetele a prožitky mívají značný vliv na celkové hodnocení stavby (stavba je „hezká“ a „líbí se“). S tím souvisí rovněž „genius loci“ jako širší kulturněhistorický fenomén. Je nepochybné, že působení stavby jako „duchu místa“ má svůj význam, který estetický účinek ještě umocňuje.

Typologické hodnocení

Tuto podkapitulu je možno zahrnout do hodnocení umělecko-historického, pokud se však jedná o objekt z typologického hlediska něčím výjimečný nebo jedinečný, může být zpracována samostatně. Škála typů je nesmírně rozsáhlá a vrstevnatá, přičemž jednotlivé typy se velmi často překrývají či prolínají. Měl by zde být také podán přehled případných analogií, včetně uvedení konkrétních příkladů.

V případě objektů se sídelní funkcí je samozřejmě také možno dělit je do základních typologických kategorií – panské sídlo (hrad, zámek, tvrz, palác), sídlo duchovní správy (biskupský palác, děkanství, fara), měšťanský dům, vila, hospodářská usedlost, samostatný venkovský dům, hospodářská a průmyslová stavba. Všechny tyto typy mohou mít samozřejmě řadu variant a podskupin, jimiž by měl zpracovatel SHP věnovat náležitou pozornost.

Nezastupitelná je úloha typu veřejných budov – zde jsou důležitým příkladem již od středověku budovy radnic, později (zejména od 19. století) k nim přibývají školy, budovy institucí (ministerstva, státní či obecní úřady, soudy, věznice), nemocnice a sociální ústavy.

Samostatným problémem je typologie sakrálních objektů – je nutno rozlišovat jejich jednotlivé typy podle funkce; například farní kostel, poutní kostel nebo kostel klášterní. Dělit je lze z hlediska konfesijního – početné jsou též kostely a modlitebny protestantské.

Každý z nich tvoří samostatnou typovou kategorii a dle toho je nutno jej i typologicky hodnotit a řadit do širšího kontextu. Základní liturgická funkce těchto tří typů je zcela odlišná, a tomu bývá také přizpůsobena jejich stavební dispozice a vybavení. Pokud v důsledku historického vývoje došlo ke změně této funkce (kupříkladu že po zrušení kláštera byl někdejší klášterní kostel změněn na farní), měl by zpracovatel SHP tuto změnu již při rozboru stavby samotné rozeznat a stavbu správně určit.

Důležitou podskupinu tvoří sakrální objekty židovské – synagogy, hřbitovy, případně rabínské domy a školy. Je nutno si uvědomit, že tyto objekty v našich podmínkách často již neslouží svému původnímu účelu (např. synagogy byly po zrušení využívány jako protestantské modlitebny).

Výraznou typologickou skupinou jsou budovy určené ke kulturně-společenskému nebo sportovnímu využití. Jakožto samostatný fenomén se objevují již od pozdního středověku, zejména pak od 16. století (např. míčovny), stále častěji pak v barokním období (zámecká divadla, jízdárny). Skutečný rozvoj staveb tohoto typu nastává s dobou osvícenství, a zejména pak v 19. století s postupným rozvojem občanské společnosti, a tím i zpřístupňování kultury širším vrstvám. Patří sem budovy divadel, muzea, koncertní síně, výstavní sály či areály, dále sokolovny (orlovny), sportovní haly a stadióny, plovárny a lázeňské budovy, turistické chaty, rozhledny ad., to vše v nekonečném množství variant a kombinací.

Objekty s funkcí hospodářskou bývají samotnou svou základní dispozicí a určením natolik charakteristické, že by zkušený zpracovatel SHP neměl mít problém s jejich typologickým zařazením; takto je i bez historických pramenů většinou možno určit, zda byl objekt sýpkou, seníkem, pivovarem či palírnou. Stejně je tak možno dobře rozeznat budovy stájí, kovárny, chlěvy, lednice, mlýny či pekárny.

S typem hospodářských staveb se částečně prolínají stavby průmyslové (kupříkladu pivovary či mlýny jsou někde na pomezí, často bývají totiž součástí hospodářských dvorů; průmyslový charakter nabývají až v průběhu 19. století). Jednoznačně sem náleží výrobní provozy, továrny, důlní areály, elektrárny a rozvodny, či vodní díla (přehrady).

Další výraznou typovou kategorií jsou stavby dopravní (komunikační). Patří sem zejména mosty (silniční, železniční, lávky pro pěší), pozemní komunikace (silnice, dálnice, cesty i stezky) a komunikace železniční; zde je to vedle samotných tratí i široká škála k nim příslušejících budov – nádraží, drážní remízy, depa, sklady, strážní domky. Výraznou podskupinu tvoří objekty sloužící hromadné dopravě ve větších městech – tramvajová, trolejbusová či autobusová depa, zastávky či opravy. Mezi dopravní stavby také samozřejmě náleží objekty sloužící dopravě vodní (nábřeží, navigace, přístaviště, zdymadla, plavební kanály) a letecké (areály letišť s odbavovacími prostory, hangáry, sklady a ranvejemi).

Stavby obchodního určení také zahrnují velmi širokou škálu objektů. Již středověkého původu bývají často budovy masných krámů, kryté tržnice (kotce) či samostatné krámce; tradiční řadové či bazilikální dispozice těchto staveb se udržely v podstatě až do 19. století, v případě tržnic ještě déle. Tehdy tyto tradiční stavby postupně nahrazují odlišně řešené budovy obchodních domů, často velmi specifické svým řešením, dle příslušného obchodního artiklu. Samostatnou, ovšem specifickou podskupinou jsou zde také, počínaje 2. polovinou 19. století, budovy sloužící finančnímu podnikání (banky, pojišťovny, záložny).

Jinou, velmi výraznou typovou kategorií tvoří stavby fortifikační. Jejich většinou terénní pozůstatky velmi často náleží k nejstarším dochovaným civilizačním památkám, sahajícím až do starověkého období; zde je ovšem jejich výzkum spíše předmětem bádání archeologického. V období středověku a raného novověku se velmi často propojují s rezidenční funkcí objektu (hrad, tvrz, opevněný zámek). Výraznou subkategorii tvoří městská opevnění, jež vznikala v našich podmínkách postupně od 13. století a byla udržována a obnovována (i nově budována) až do 18. století. Samostatné fortifikační objekty, postrádající rezidenční funkci, byly ve středověku (s výjimkou městských opevnění) spíše výjimkou; postupně však, se zvyšujícími se nároky na bydlení, se funkce rezidenční a fortifikační oddělovaly. Na našem území vznikají první zcela samostatné fortifikační stavby v raně barokním období, postupně pak jejich rozvoj

a výstavba pokračuje až do poloviny 20. století, v některých případech i déle. Vedle bastionových a fortových pevností z 18. a 19. století pak tvoří jedinečný fenomén rozsáhlý soubor pohraničních pevností z 30. let 20. století.

Urbanistické hodnocení

Tato podkapitola by se logicky měla týkat spíše objektů, které jsou součástí širších urbanistických celků – obcí, měst, či jiných stavebních celků. Zde by mělo být posouzeno lokalizování objektu v rámci zástavby a přilehlých komunikací, dálkových pohledů i souvislostí se změnami oproti historickému stavu.

Současnou urbanistickou situaci objektu je nutno porovnat s historickými obrazovými a mapovými materiály; klíčová v tomto směru bývá mapa Stablního katastru z 30.–40. let 19. století, a to i v případě, že zkoumaný objekt v tomto období ještě neexistoval, a tudíž zde není zakreslen. Mapa je i v tomto případě nutná pro porovnání historického stavu okolí se současnou situací.

Klíčová je zde historická obrazová nebo fotografická dokumentace urbanistického celku, samozřejmě pokud je k dispozici. K porovnání je následně nutno provést aktuální fotodokumentaci, pokud možno ze stejných stanovišť a úhlů, jako jsou historické pohledy.

Rozsah tohoto hodnocení samozřejmě souvisí s urbanistickým významem objektu v okolní zástavbě, nebo také v krajině. Je tedy zřejmé, že má jiný význam v případě dominantního panského sídla nebo poutního chrámu, jiný bude u vesnického domku v řadové zástavbě. Ve všech případech je však nezbytně nutné věnovat mu pozornost.

III.3.9 Kapitola VIII. – Náměty pro potřeby památkové péče

V novém vydání metodiky SHP došlo ke sloučení původně samostatně stojících kapitol Hodnotné konstrukce, detaily a jejich soubory, Závady a Náměty. Smyslem této změny byla snaha zvýraznit a jasněji oddělit již zmíněný dvojitý účel SHP – vědecký/badatelský a praktický památkový. Tyto tři kapitoly slouží pro účely památkové péče, zároveň spojují SHP s příslušnými profesemi, které se zabývají objektem v procesu jeho obnovy nebo rekonstrukce (pracovníci obou složek státní památkové péče, architekti, projektanti aj.).

Zpracovatel by měl být pokud možno co nejobektivnější, vnímat specifickou jedinečnost každého objektu a zachovávat obecné zásady etiky vědecké práce, posuzovat objekt nezávisle na vnějších vlivech.

Je však třeba mít na paměti, že výroky související s oblastí památkové péče jsou značně subjektivní, společensky a časově podmíněné, tudíž morálně rychle zastarávají a nejvíce podléhají změnám. V praxi SHP se stále objevují názory, že právě z důvodu značné subjektivity (a možné ovlivnitelnosti, případně dokonce účelového jednání) by kapitoly související s oblastí památkové péče neměly být součástí SHP, přičemž formulace názorů souvisejících s péčí o objekt by příslušela pouze pracovníkům památkové péče. Kritici prosazující tento pohled si však neuvědomují, že přes veškerou subjektivitu a relativní platnost názorů zpracovatele SHP (stavebního historika) je to právě on, kdo má komplexní poznatky o zkoumaném objektu, jen výjimečně pracovník památkové péče. Mimoto názor zpracovatele není závazný, je možno s ním kvalifikovaně polemizovat, případně jej korigovat nebo i měnit na úrovni závazných vyjádření orgánů státní památkové péče.

Kapitola, resp. všechny její tři složky, přímo souvisejí s plány památkového hodnocení, které jsou součástí grafické přílohy elaborátu. Do nich se vyznačují hodnotné konstrukce, prvky a detaily, ale také závadné části (k tomu podrobněji viz III.3.13).

Do jisté míry se všechny tři podkapitoly překrývají s metodikou inventarizace a pasportizace. Inventarizace se týká pouze některých součástí stavby (většinou výplňových prvků nebo specifického druhu architektonického tvarosloví, např. kamenických článků). Pasportizace se vztahuje na celek a jejím primárním účelem je vytvořit komplexní podklad pro správu či chystanou obnovu stavby (k tomu blíže viz II.5.2). Představuje podrobný, strukturovaný rozbor zkoumaného objektu, případně jeho části. Oba typy inventarizačních postupů jsou časově velmi náročné, u mimořádně hodnotných objektů je však žádoucí je provést a sloučit či připojit k elaborátu SHP.

III.3.9.1 Hodnotné prvky a detaily

Cílem této kapitoly je shrnout nejhodnotnější entity zkoumaného objektu, tedy konstrukce, prvky, jejich soubory a detaily, které by měly být zachovány, chráněny, případně opraveny (vazba na následující podkapitulu Závady – viz III.3.9.2).

Souborem hodnotných prvků rozumíme větší počet uměleckořemeslných či jiných prvků stejného či podobného charakteru, umístění nebo užití. Nejčastěji mezi takové soubory patří výplňové prvky, například soubor dveří, oken, kování, mříží atp.

Přehled hodnotných entit je možné sumarizovat jen s pomocí předchozích kapitol SHP, na základě důkladného osobního poznání stavby, ve spojení s poznatky získanými studiem archivních pramenů. Ani tento aspekt nelze podceňovat – v některých případech nelze vyloučit, že nějaký prvek či detail, ač na první pohled bez významné hodnoty, skrývá a reprezentuje hodnotu, kterou zpracovatel SHP není schopen zjistit bez archivního průzkumu.

Zpracovatel by měl při psaní této kapitoly postupovat především v zájmu konkrétní památky, která vždy vyžaduje individuální přístup. Jeho snahou musí být co možná nejúplnější a neobjektivnější přehled hodnotných konstrukcí, souborů a detailů.

Co je hodnotné, nelze nikdy do důsledků předem stanovit. Každý objekt, každá stavba je nezaměnitelná a obsahuje jedinečné hodnoty, jež tvoří její podstatu. Např. průměrná kaple z konce 19. stol. má zcela zásadní hodnotu pro ves, která jinak nedisponuje historickými stavbami, železniční most disponuje jinými hodnotami než gotický kostel.

Do snahy o objektivitu vstupují přirozeně ještě osobní estetické preference, zkušenost se zpracováním SHP, společenská očekávání atp.

Vždy platí, že kritéria hodnotících hledisek se v čase mění. Při pohledu na 25 let staré SHP je patrné, že zpracovatelé nepovažovali za nutné chránit některé prvky, které jsou dnes zcela samozřejmě zahrnuty do přehledu hodnotných entit.

Entitami mohou být prvky s objektem pevně spojené, stejně jako prvky „mobilní“, které jsou samostatnými, na stavbě nezávislými objekty. Mezi hodnotné prvky může spadat každý materiál, jakákoli součást objektu od podlahy až po strop, od sklepa po střechu.

Platí, že každý typ objektu má své specifické prvky a v důsledku toho i odlišné specifické hodnoty. Např. u průmyslových objektů nebo staveb technického charakteru budou mezi hodnotné prvky patřit různá technologická zařízení nebo mechanismy spjaté s výrobou či provozem budovy.

V praxi se někdy stává, že hodnotný prvek, sám o sobě cenný (např. od významného autora), je v daném kontextu stavby považován za závadný a zpracovatel jej později navrhne k transferu na jiné místo (ve zkoumaném objektu, v jiném objektu obdobného typu či depozitáři muzeí, shromažďující takové prvky (např. Národní technické muzeum).

Tuto kapitolu je nanejvýš vhodné doplnit či zcela nahradit pasportizačním nebo inventarizačním průzkumem v případě uměleckohistoricky či z jiného hlediska hodnotných a náročně vybavených staveb, dále u staveb, které pravděpodobně podlehnou nějakému nevratnému poškození, případně u objektů, kde dojde z různých důvodů k výměně většiny hodnotných prvků, v neposlední řadě v případě, kdy dojde k „odstrojení“ stavby, nebo k transferu některých jejích částí. V ideálním případě by měla být inventarizace či komplexní pasportizace součástí výsledného elaborátu SHP.

Skladba kapitoly se odvíjí od výčtu pokud možno všech hodnotných konstrukcí, prvků, detailů a jejich souborů. Stejně jako u popisu stavby by se mělo při výčtu prvků postupovat strukturovaně, od celku k detailům, od exteriéru do interiéru a zde podle jednotlivých podlaží.

Každý prvek by měl být jednoznačně označen a prostorově identifikován, tj. je nutná jeho lokalizace do půdorysného plánu příslušného podlaží. Samozřejmostí je odkaz na fotografickou, kresebnou či měřickou dokumentaci. Příklad minimální prostorové identifikace:

1. Patro – Základní půdorysné rozvržení patra v současném stavu. Hlavní velký sál se současným rozmístěním okenních i vstupních otvorů (prostor 2.07, popis s. 36, foto č. 24). Hlavní trojramenné schodiště (prostor 2.06, popis

s. 7, foto č. 31). Zbytky štukového členění stropu a stěn hlavní chodby 2. 01. Fabionové stropy v prostorech 2.01 a 2. 02. Zbytky iluzioní malované architektury v prostorech 2.15 a 2. 07. Zbytky parketových podlah v prostorech 2.10, 2.12 a 2. 14. Dřevěné obložení ustupných nik a profilované zárubně s patkami mezi prostory 2.01 a 2.08, 2.10 a 2.11).

V případě, že objekt je součástí nějakého většího celku (jako například zahrady, parku či jako součást hospodářského dvora, městských hradeb atp.), je nutné zabývat se hodnotnými detaily tohoto širšího celku.

Poté se již soustředíme na zkoumaný objekt, ve sledu od hlavního průčelí po vedlejší atd. Kromě štukové, kamenické či jiné výzdoby nesmíme opomenout také různé technické prvky, jakými jsou části elektrického vedení, pozůstatky plynového osvětlení, stínící prvky jako jsou rolety, garnýže, markýzy či reklamní nebo světelné prvky. Kromě samotné podoby hodnotných prvků na fasádě je nutné věnovat se také barevnosti či povrchovému zpracování, zvláště pokud je z předchozího bádání zřejmé, že jde o historické či jinak hodnotné řešení.

Kromě plochy fasád se musíme v exteriéru věnovat také střechám, komínům, vikýřům, případně detailům z kovů či samotné střešní krytině. *Příklad: poslední dochované pálené tašky od místní firmy, která již neexistuje, bez archioní rešerše bychom se takovou informací nedozvěděli.*

V interiéru je doporučeno postupovat po jednotlivých podlažích od sklepení přes přízemí po jednotlivá patra. Při shodných hodnotných prvcích, které se opakují ve více podlažích, je možné také při první zmínce o prvku uvést rovnou umístění ve všech zbývajících podlažích. V jednotlivých podlažích postupujeme buď po jednotlivých očíslovaných prostorách, to v případě, že v každé místnosti je nějaký hodnotný detail, nebo, a to je častější, vezmeme jeden prvek (který se navíc ve většině případů opakuje) a k němu přiřadíme číslo prostoru spolu s bližší lokalizací. *Příklad: dřevěné dveře rámové konstrukce s dvojicí obdélných polí na vnějších kovaných závěsech (vstup mezi prostory 1.02 a 1.03, dále mezi 1.08 a 1. 09.). Nebo: nástěnná figurální malba na severní stěně prostoru 1. 10. Nebo: fragment podlahy sestávající z nakoso položených čtvercových dlaždic z pálené hlíny (severovýchodní kout prostoru 1.11).*

Při lokalizaci se v jednotlivých místnostech interiéru řídíme opět podle postupu užitého při popisu stavby. Jelikož se cenná výzdoba obvykle objevuje na stropních konstrukcích či klenbách, je vhodné začínat právě tam a přes stěny končit podlahami. Možný je však i opačný postup, v případě, že naopak podlahy skýtají hodnotné prvky. Po vertikálních a horizontálních konstrukcích by měly následovat hodnotné prvky, které jsou buď součástí prostoru, či jsou mobilní (různé hodnotné vedení plynu, elektriky, svítidla, strojní zařízení, vybavení kostela, atp.) Slovní popis by měl být stručný, avšak výstižný, a mělo by z něho být především jasné, o jaký prvek jde a kde se nachází (nutná lokalizace).

Podrobný popis musí být součástí kapitoly Popis objektu, na ten je nutné u jednotlivých hodnotných prvků odkázat.

Výčet hodnotných prvků by se také měl v ideálním případě odrazit v grafických částech SHP, kromě obvyklých značek pro hodnotné prvky ve svislých konstrukcích, stropů, klenb a podlah je možné použít ještě doplňující grafické symboly označující hodnotné výplně vstupů, okenních či jiných otvorů, jako jsou příkladací otvory do kamen (zde opět dochází k částečnému překryvu s inventarizací či pasportizací).

V půdorysných plánech mohou být také zachyceny další hodnotné prvky, které v objektu pouze předpokládáme – například fragmenty nástěnných maleb, které mohou ukazovat na možnost větších celků doposud skrytých pod pozdějšími omítkami. Postup, využívající dodatečných značek v samostatných půdorysných plánech, se již blíží inventarizaci hodnotných prvků. V případě náročně vybavených staveb, jako jsou velké sakrální stavby, panská sídla či dokonce muzea, je nutné v popisu tento mobiliář zmínit.

Mobiliář není nutné v hodnotných prvcích jmenovat jednotlivě. Musí však být prostorově lokalizován do konkrétního prostoru/místnosti. Podrobný popis by měl být samozřejmou součástí zmíněné inventarizace či pasportizace.

III.3.9.2 Závady

Shodně jako u předchozí podkapitoly i zde platí, že pohled na to, co je závadné, je v praxi památkové péče a vlastně v nazírání na historické objekty v průběhu časově podmíněné. Proto je vhodné nejprve před samotným výčtem závad definovat v úvodním odstavci základní teze, ve kterých zpracovatel vymeze základní hranice pro určení toho, co objektu nejvíce škodí. *Např. v barokním zámku jsou všechny zásahy z 2. poloviny 20. století negationí a musí být odstraněny.*

Obsah podkapitoly Hodnotné prvky a závady by měla souhlasit a doplňovat se s podkapitolou Závady. Díky větší přístupnosti grafických možností v digitalizované podobě je pro komfort uživatele a přehlednost lepší používat komplexní grafické znázornění. Lze je realizovat v rámci plánů památkového hodnocení, v případě složitějších a rozsáhlejších objektů či areálů je vhodné použít samostatný plánový konvolut.

Po zjištění určitého hodnocení v grafickém vyhodnocení památkových hodnot by měl uživatel nalézt v textu u příslušného prostoru či detailu slovní hodnocení závady a toho, proč ten který prvek či konstrukce je podle zpracovatele závadná či nevyhovující z hlediska základních kvalit stavby.

V zásadě lze závady formálně zpracovat shodně jako hodnotné prvky. Členění je shodné jako u popisu stavby (viz předchozí podkapitola). Principem je jednoznačná lokalizace dané závady (místnost, poloha, odkaz na popis a obrazovou dokumentaci). Každá závada však musí být jednoduše, ale přesně popsána.

Základní typy závad lze rozdělit do několika skupin:

Urbanistické závady

Jde o typ závad, kdy je porušena urbanistická struktura nějakého většího celku, do kterého byl původně zkoumaný objekt začleněn. Jednotlivé objekty mohou trpět narušením urbanistických vazeb, například pokud jsou součástí širší komponované krajiny, městského urbanismu atp. Kvalitní architektura se vždy nějak urbanisticky uplatňuje a u řady staveb je součástí její celkové hodnoty.

Závady z hlediska narušení celkového výrazu

Při nich je porušen původně zamýšlený, především estetický dojem objektu nějakým dodatečným nevhodným zásahem. V extrémním případě může být za závadu považována kupříkladu barokní zeď předělující gotickou kapitulní síň. Podle názoru zpracovatele je třeba ji odstranit z důvodu rehabilitace středověkého prostoru. V tomto případě musí rozhodnout odpovědný památkář, zda je odstranění opodstatněné či nikoliv (viz obecné teze k této podkapitole).

Závady z hlediska narušení dispozičních a komunikačních schémat

Skupina závad způsobujících narušení hodnotné (původní) dispozice stavby či komunikační schéma exteriéru nebo interiéru. Příkladem může být porušení enfilády v zámeckém interiéru, zřícení či zrušení hlavního schodiště aj.

Závady z hlediska funkčnosti daného využití

Jde o závady, které nevhodným způsobem pozměnily původní funkci stavby. Tento problém se týká především ztráty a proměny původní funkce sakrálních staveb. V minulosti rušené kostely nebo synagogy byly často proměněny na obytné stavby nebo objekty jiného účelu (skladiště, technologické provozy). Po zániku sekundární funkce takové objekty dlouho chátraly nebo po novodobých úpravách získaly opět nevhodnou funkci (ubytovací zařízení, herny apod.).

Závady z hlediska narušení hodnotných detailů

V případě takových závad je nutné především označit přesně umístění detailu a popsat jeho narušení (nevhodný materiál, povrchová úprava, poškození způsobené neadekvátním využitím, dožilost prvku aj.). Rovněž musíme zmínit chybějící části hodnotných prvků.

Závady umělecko-estetické

V případě hodnotných staveb mimořádného významu je možné uvést i závady, které narušují původní uměleckou nebo estetickou koncepci. Příkladem může být např. částečná nebo úplná ztráta architektonického členění fasád, prokazatelně zjištěná průzkumem.

Závady stavebně-technického charakteru

Zpracovatel by měl být schopen popsat základní závady stavebně-technického charakteru, pokud jsou tyto viditelné a prokazatelné bez provedení hloubkového průzkumu. Častým příkladem viditelných poškození jsou různé druhy statických závad (trhliny ve zdivu apod.), často zapříčiněné narušením střešní krytiny a dřevěných konstrukcí krovů (shnilé dřevěné prvky, netěsnící spoje, narušená statika krovu).

Závady z hlediska památkových hodnot

Tato část přímo souvisí a navazuje na charakteristiku památkových hodnot v předchozí kapitole (viz III.3.8). Zpracovatel by měl vyjmenovat všechny závady, které poškozují právě tyto památkové kvality.

III.3.9.3 Náměty pro péči o objekt

Možná ještě více než u předchozích dvou podkapitol Hodnotných prvků a Závad zde nastupuje osobní pohled, různá míra zkušenosti, měnící se priority společenského očekávání, momentální estetické paradigma a další faktory, které ovlivňují názory zpracovatele SHP. Znovu je třeba připomenout, že tato podkapitola nenahrazuje vyjádření příslušných orgánů státní památkové péče ve smyslu památkového zákona (č. 20/1987 Sb.). Zpracovatel by měl vycházet z hodnot navržených v příslušné části elaborátu (kapitola VII. Hodnocení) a také navázat na oddíl o závadách (dílčí podkapitola VIII. Závady). Měl by vyjádřit ve formě doporučení pokud možno konkrétní kroky k napravení vyjmenovaných závad. To znamená chránit, případně obnovit hodnotné prostory a detaily, pomocí navržených kroků k odstranění vyjmenovaných závad. Některé závady nelze napravit jednoduchým způsobem, jiné závady jsou nezvratné, které již nelze napravit – nicméně u většiny lze navrhnout nějaké řešení vedoucí buď k odstranění rušivých úprav, nebo naopak k doplnění do požadovaného stavu.

Část věnující se nápravám předchozích negativních zásahů do památky bude prakticky vždy tvořit největší podíl na obsahu podkapitoly Námětů, zpracovatel by měl také navrhnout možné cesty k využití objektu do budoucna při zachování základních hodnot, které určil na počátku a které vycházejí ze závěrů urbanistického, památkového a umělekohistorického hodnocení. Náměty na obnovu musí korespondovat grafickým hodnocením památkovým, na které by měly jednotlivé body přímo odkazovat, stejně tak jako na popis stavby či dokumentační přílohy (především fotografickou dokumentaci).

Přes všechna omezení vyplývající ze subjektivního pohledu, lze se i zde pokusit o co možná nejobektivnější zhodnocení možností jak zacházet s objektem, ukotvených v reálné praxi. Při formulování jednotlivých kroků je třeba mít na paměti potencionální uživatele, kteří na základě těchto doporučení navrhnou konkrétní kroky při obnově či úpravách zkoumaného objektu. Přirozeně tím není myšleno, aby zpracovatel SHP jakkoliv „nadbíhal“ zájmům vlastníka/investora, nebo projektanta. Zpracovatel by měl navrhnout takové kroky, které je možné reálně splnit, i když v rámci plurality možných řešení obnovy lze mezi návrhy zahrnout jakýsi ideální stav výsledné podoby objektu po odstranění všech závad.

Kapitola by měla opět začínat definováním základního rámce, ve kterém je možné při úpravách k objektu přistupovat. Toto shrnutí možno nazvat například obecné či základní doporučení apod. a musí předcházet jednotlivým výtčům námětů. Např. u barokní stavby, prosté zásadních přestaveb, je hodnotou barokní stavba sama, jejichž základní hodnoty jsou jasně definované – dispozice, hmotové řešení, architektonická kompozice fasád, členění interiérů, klenby, umělecká výzdoba atp.

Struktura textu v podkapitole by měla odrážet formální zpracování předešlé podkapitoly Závady, na kterou přiro-

zeně navazuje, tj. že na výčet příslušných závad logicky navazují návrhy na jejich odstranění či nápravu stavu. Náměty k nápravě stavu by měly být popsány podrobně a konkrétně.

U námětů, které nejsou přímo vázány na závady, se postupuje shodně jako u popisu zkoumaného objektu a hodnotných prvků, tedy od celku k detailům, od exteriéru k interiéru, od sklepa až po střechu. Podobně jako v předchozích podkapitolách je třeba konkrétní návrh přesně lokalizovat (vazba na plán a fotodokumentaci) a popsat (případně odkázat na příslušný text v kapitole Popis objektu).

Typy námětů pro další péči o objekt do značné míry kopíruje typologii závad, přibývají však i další aspekty:

Náměty z hlediska urbanistických vztahů

Nejčastěji budou tyto náměty směřovat k odstranění negativních zásahů v případě areálů nebo souborů staveb, nicméně i jednotlivé objekty mohou trpět narušením urbanistických vazeb, například pokud jsou součástí širší komponované krajiny. Kvalitní architektura se vždy nějak urbanisticky uplatňuje a u řady staveb tvoří její umístění podstatnou část její hodnoty. Typickým příkladem je tzv. parazitní novodobá zástavba, která je přisazena k objektu nebo se nachází v jeho areálu.

Náměty pro obnovu dispozičních vztahů a komunikačních schémat

V tomto případě by měl zpracovatel navrhnout kroky, které přispějí k obnovení funkce hodnotných komunikačních vztahů a schémat s ohledem na současné podmínky a požadavky využití pro konkrétní účel(y). V tomto případě je přípustné navrhnout i více variant řešení, bude-li každá z nich náležitě zdůvodněna.

Náměty z hlediska funkčnosti daného využití (na možné využití objektu)

Náměty v této části by se měly týkat navržení možných funkcí využití při zachování hodnot, uvedených v příslušných kapitolách SHP. Opět je možné navrhnout více způsobů. V současné době je často při rekonstrukcích památek nutné nalézt pro jednotlivé druhy památek jiné využití, než pro které byly původně postaveny. Proto je přínosné, aby i zpracovatel formuloval obecné zásady, se kterými je možné dále pracovat.

Náměty pro obnovu narušených hodnotných prvků a detailů

U jednotlivých hodnotných prvků či jejich souborů je potřebné uvést konkrétní možnosti na jejich opravu, úpravu či obnovu (např. konzervace, restaurování, nahrazení kopií a uložení originálu, doplnění chybějící části, repasování atd.).

Náměty na zdůraznění/rehabilitaci umělecko-estetických kvalit

V případě mimořádně hodnotných staveb je přínosné zmínit náměty, umožňující zdůraznit ty nejdůležitější aspekty stavby, případně náměty, které povedou k nápravě stávajícího nevhodného řešení.

Náměty na úpravy stavebně-technického charakteru

U této části námětů lze případně naznačit některá řešení, která objekt nepoškodí, konečné stanovisko musí ovšem přidat příslušní odborníci (stavební inženýr, architekt, památkář atd.).

Náměty pro záchranu (obnovu) objektu

V některých případech je stavba do té míry zdevastovaná, že hrozí její zánik. Je proto přínosné, aby zpracovatel SHP navrhl několik základních postupných kroků k její záchraně pro zachování základních hodnot stavby. V případě, že objekt nelze stavebně zachránit, nebo objekt zanikne, je nutné přistoupit ke krajnímu řešení a navrhnout takové postupy, které souvisí s odstrojením hodnotných prvků a detailů (např. deponování umělecky hodnotné výzdoby, výplňových prvků, zámečnických doplňků apod.).

Náměty pro obnovu památkových hodnot

Tato významná oblast návrhů musí být formulována primárně na základě památkového hodnocení objektu a výčtu jeho nejpodstatnějších památkových kvalit. Je potřeba navrhnout takové kroky, které zohlední současný památkový fond v rámci lokality, regionu, případně celého státu.

III.3.10 Kapitola IX – Náměty na další průzkumy

Zpracovatel navrhuje další průzkumy objektu, které by měly být dle jeho názoru provedeny. Tato kapitola se dotýká jak vědeckého, tak i praktického památkového aspektu. Seznam navrhovaných průzkumů či použití dalších specializovaných metod by měl být sestaven na základě jejich důležitosti a časové posloupnosti (v závislosti na procesní stránce výkonu státní památkové péče).

Protože se každý objekt nachází v různých fázích vývoje (opotřebení, obnovy), je vhodné kroky k prohloubení poznání navrhnout jako následné po sobě s odůvodněním, proč daný průzkum musí předcházet jiný. Názory mohou být formulovány zvláště pro fázi probíhajícího průzkumu, případně do fáze následující po skončení průzkumu. Vše závisí na okolnostech průzkumu a charakteru zkoumaného objektu.

Zpracovatel by měl být schopen rozpoznat limity svých znalostí a možností. V zájmu péče o objekt a jeho poznání pak navrhne nebo přímo vyzve ke spolupráci odborníky v příslušných oborech nebo metodách. Výběr příslušné metody souvisí s charakterem a jedinečností daného objektu a rovněž s potřebami památkové péče. Následující přehled dalších průzkumů a specializovaných metod již byl podrobně rozveden (viz II.5.2).

V rámci průzkumů jsou to:

- Plošný průzkum (jen pokud není zpracován v širším kontextu zkoumaného objektu)
- Operativní průzkum a dokumentace
- Archeologický výzkum
- Uměleckohistorická analýza
- Restaurátorský průzkum
- Stavebně-technický průzkum
- Inventarizační a pasportizační průzkum
- Pasportizační průzkum

V rámci specializovaných metod se uplatňuje především:

- Dendrochronologie
- Petrografie
- Chemicko-technologický průzkum
- Trasologie
- Termovize
- Endoskopie
- Geofyzikální průzkum
- RTG
- Termoluminiscence
- Radiokarbonové datování
- Letecký průzkum a snímkování

III.3.11 Kapitola X – Historická dokumentace

Tato kapitola obsahuje reprodukce historické mapové, plánové a obrazové dokumentace, kterou se ke zkoumanému objektu podařilo shromáždit v rámci archivního průzkumu. Základním předpokladem pro přehlednost tohoto materiálu je jeho důsledné chronologické řazení. Skladba této části průzkumu je výrazně ovlivňována typem zkoumané památky a druhovou skladbou dochovaných pramenů. Kapitulu lze podle druhu historického pramene rozdělit do dvou částí:

- historické mapy a plány
- ikonografie

Historická dokumentace nemůže být do elaborátu SHP zařazena bez příslušného zpracování či komentáře. Vyjádření k jednotlivým plánům musí být součástí kapitoly III. Historický/archivní průzkum. V ní lze rovněž upozornit na nejvýznamnější zobrazené skutečnosti, která je pojata jako soubor popisů k jednotlivým přílohám. Jejich opakované uvedení na jednotlivých přílohách je přehlednější, s ohledem na reprodukční podmínky však není požadováno.

Vhodné je ztotožnit číslování reprodukcí s celkovým seznamem uvedeným v kapitole III. Historický/archivní průzkum (k tomu viz III.3.4.3 a III.3.4.4). Číslování sice kontinuálně nenavazuje (namísto 1 – 2 – 3 ... 25 – 26 – 27, nýbrž např. 1 – 5 – 18 – 27), nicméně výhoda tohoto způsobu je zřejmá – každý obrázek je totožný s číslováním v seznamu příslušného typu pramene v rámci kapitoly III. Historický/archivní průzkum, a tedy se všemi údaji o daném dokumentu včetně jeho uložení. Praktickou výhodou je, že pak již není třeba v popise obrázku uvádět všechny informace.

III.3.11.1 Historické mapy a plány

Do této kapitoly zpracovatel většinou zařazuje nikoli všechny shromážděné mapy a plány, nýbrž jejich výběr (viz výše), jenž vychází z konkrétní potřeby ilustrovat historické proměny urbanistické situace, týkající se zkoumaného objektu, nebo doložit změny jeho půdorysné či hmotové dispozice ad.

III.3.11.2 Ikonografie

Do této kapitoly zpracovatel zařazuje prameny obrazové povahy, které zachycují zkoumaný objekt v proměně jeho historických podob. Podobně jako u map a plánů jde většinou o výběr z množiny shromážděných podkladů.

III.3.12 Kapitola XI – Dokumentace současného stavu

Tato kapitola shromažďuje aktuální obrazovou dokumentaci stavu objektu, provedenou v době konání průzkumu. Zahrnuje kresebnou a měřickou dokumentaci celku nebo částí zkoumané stavby a podrobnou fotodokumentaci všech exteriérových i interiérových částí objektu, včetně širšího urbanistického celku.

I když má kapitola základní význam pro SHP, je její skladba značně variabilní. Výběr závisí na přístupu zpracovatele SHP, z charakteru objektu, možné míry jeho zkoumání i rozsahu nových nálezů. Z toho vyplývá i značný počet forem prezentace konkrétních nálezů, analýz i hypotetických rekonstrukcí apod. Formy zpracování budou nutně rozdílné – od zběžných skic či zběžného zakreslení do fotografií až po detailní zaměření a tabulkovou podobu (tzv. Raumbuch), v ideálním případě realizované v digitální podobě a provázané s vektorovou formou plánové dokumentace. Takto komplexně strukturovanou digitální formu dokumentace je dosud stále obtížné obecněji sdílet bez nutnosti vybavení příslušným programem (v analogové, tedy papírové formě se výhody provázanosti dat do značné míry stírají).

Přes škálu možných podob zpracování musí být zachováno členění kapitoly na tři základní části:

- současná fotodokumentace
- současné zaměření
- další grafická a obrazová dokumentace

Zatímco měřická dokumentace je pro grafické vyhodnocení průzkumu využita většinou jako celek (minimálně však v půdorysných řezech – viz následující podkapitola), z kresebné a fotografické dokumentace je do výsledného elaborátu SHP zařazena jen menší část. Kritéria výběru by měla dostatečným způsobem ilustrovat především závěry stavební historie objektu, obrazově podporovat teze hodnocení (nejen umělecké složky stavby), prezentovat výběr hodnotných nebo ohrožených konstrukcí, prvků či detailů a v neposlední řadě dokumentovat zjištěné závady, případně ta místa a části stavby, u nichž jsou navrhovány stavební změny.

Vybraná fotografická (ale také kresebná) dokumentace musí být náležitě očíslována, popsána a datována, přičemž text pod obrázkem by měl být doprovázen podrobnou interpretací, rozvíjející úvahy v textové části příslušné kapitoly (náležitá vazba mezi textem a obrázkem je podmínkou).

III.3.12.1 Fotodokumentace současného stavu

Základní premisou při výběru snímků do elaborátu SHP by měla být jeho vypovídací schopnost a také jeho kvalita (špatně exponovaný snímek má mnohdy nulovou výpovědní hodnotu a je lepší jej do elaborátu vůbec nezařazovat).

V současnosti je již jednoznačným požadavkem doplnit fotografickou dokumentaci půdorysnými plány s jasným vymezením jednotlivých záběrů (viz III.3.13).

Specifickou oblast představuje profesionální fotodokumentace současného stavu objektu. Je vhodným doplňkem průzkumu, není však nezbytně jeho základní součástí. V rámci této kapitoly jde o samostatnou přílohu. Pokud je tato fotografická dokumentace prováděna v rámci průzkumu (tedy mimo vesměs nutnou a k SHP přiloženou dokumentaci pracovní), musí být jednotlivé záběry určeny zpracovatelem SHP. Informační hodnota je bez jeho účasti výrazně snížena a dokumentace nesplňuje nároky kladené na SHP.

Zhotovování podrobné fotografické dokumentace by mělo být obecnou náplní dokumentačních pracovišť památkových ústavů a tam působících profesionálních fotografů. Účast profesionálně vybaveného fotografa je v této oblasti podmínkou. Práci fotografa musí formou výběru jednotlivých záběrů řídit zpracovatel SHP. Požadavek na její zhotovení vznáší pověřený pracovník památkové péče ve fázi zadávacích podmínek na provedení SHP.

Při souběžném zpracování může autor SHP v obsáhlejších popisech jednotlivých vyobrazení kvalifikovaně upozornit na významné skutečnosti. Pro snadnější orientaci (zejména u obsáhlejších souborů) je přínosné jednotlivé záběry jednoznačně graficky znázornit (viz výše). V textu SHP pak mohou být uvedeny odkazy na fotografie. Toto vše napomáhá snadnějšímu využití a přehlednosti průzkumu, a je proto nesporným přínosem i zárukou efektivního využití této práce.

Optimální skladba fotodokumentace má následující strukturu:

- Dokumentace celku se zaměřením na širší urbanistické vztahy (vhodné panoramatické záběry).
- Dokumentace průčelí (fasád) objektu. U náročněji pojednaných částí exteriéru lze zařadit dokumentaci jednotlivých částí a detailů (zejména portály, okna, římsy, štukové a malířské dekorace, sochařská a malířská díla, umělecko-řemeslné detaily, významné historické konstrukce aj.).
- Dokumentace všech významných prostorů, typické příklady dalších prostorů. U náročněji pojednaných interiérů možná detailní dokumentace, v dalších prostorech pak zachycení hodnotných prvků nebo detailů (zejména portály, podlahy, klenby, výmalba, sochařské vybavení, kamna, umělecké i řemeslné detaily, významné historické konstrukce aj.).
- Dokumentace nálezů. Pouze v případě významných nálezů – lze kombinovat s plánovou částí. Vždy je kladený zvýšený důraz na charakteristické prvky a části (včetně podrobnější dokumentace nových objevů), které mají vztah k závěrům zpracovatele průzkumu, a dále na prvky ohrožené chátráním či předpokládanými stavebními zásahy.
- Informativní dokumentace dalších objektů (doporučeno). Obsahuje srovnávací materiál zejména pro ilustraci závěrů průzkumu.

III.3.12.2 Zaměření současného stavu

Geodetické zaměření současného stavu zkoumaného objektu (tj. v době provádění průzkumu) je základním podkladem nejen pro výsledný elaborát SHP, ale také pro kvalitní průběh vlastního terénního průzkumu. Zaměření je také nezbytným podkladem pro následné grafické vyhodnocení stavebního vývoje objektu a jeho památkových kvalit (viz III.3.13).

Zcela zásadním požadavkem je zařazení půdorysů všech významných úrovní stavby. Pokud je k dispozici kvalitně provedené profesionální geodetické zaměření zkoumaného objektu, je vhodné uplatnit v rámci vyhodnocení stavebního vývoje a památkového hodnocení rovněž další výkresy, zejména svislé řezy příčné i podélné, které lépe ilustrují stavební fáze a rovněž zpřehledňují výsledek památkového hodnocení.

Vedle toho jsou dnes využívány i pohledy na fasády, v dnešních podmínkách často doprovázené fotoplány. Jejich zařazení do dokumentace stavu objektu je vhodná zejména v případě hlavních průčelí, případně dalších fasád s významnými prvky. Pokud tato zaměření nejsou k dispozici a dovolují-li to podmínky průzkumu, je vhodné provést nárys ručním oměřením, případně doprovázené jednosnímkovým fotoplánem.

Nárys hlavního průčelí objektu (případně dalších fasád) je velice často přínosným doplněním dokumentace. Jeho nahrazení fotografií nelze považovat za plnohodnotné, byť někdy není odpovídající zaměření k dispozici. Pak je vhodné zařadit od ruky kreslenou zběžnou skicu, která by zvýraznila podstatné rysy průčelí.

Nárysy průčelí nejsou samoučelné, mají zásadní význam při zachycení některých nových poznatků (např. nálezů architektonických prvků nebo členění, barevného řešení apod.), které se mohou stát podkladem pro jejich jednoznačné lokalizování formou schematického zobrazení. Jeho zpracování je pro průzkum výrazným a obtížně nahraditelným obohacením.

Nezbytným minimem je doplnění plánové složky elaborátu o kvalitní fotodokumentaci tohoto průčelí, pokud možno s kolmým záběrem celku a podle potřeby rovněž polodetaily a detaily.

V současné době je optimální zpracovat plány v elektronické (vektorové) podobě (formát DWG – AutoCAD nebo DGN – MicroStation) a prezentovány nejméně v měřítku 1 : 200 (přičemž ideální je 1 : 100).

Základní měřítko výkresů 1 : 200 bylo prověřeno dlouholetou zkušeností. Případné užití podrobnějšího měřítka (někdy bývá užíváno plánů v měřítku 1 : 50 pro celý objekt) vyplývá z charakteru stavby či rozsahu zjistitelných poznatků. Pak je ovšem nutné sledovat, zjišťovat a dokumentovat poměrně detailní skutečnosti, které často nejsou myslitelné bez hloubkové sondáže. Bez ní nelze zcela odpovědně vyhodnotit sledovanou situaci pro celý objekt. Proto lze doporučit podrobnější měřítko plánů pouze v případě spojení standardního SHP s hloubkovým průzkumem, zejména v situacích fázově koncipovaného průzkumu, jenž zahrnuje rovněž druhou etapu průběhu SHP (k tomu viz I.4).

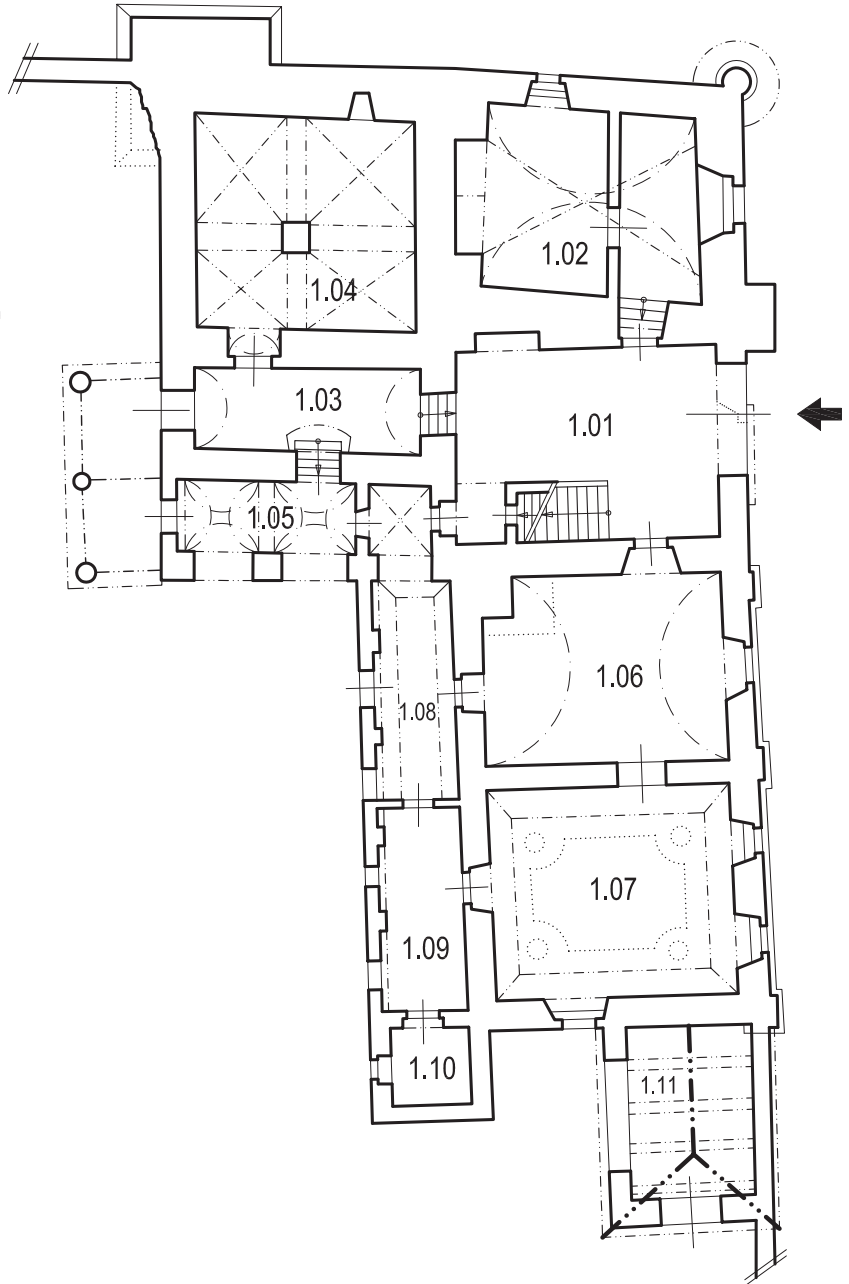
Součástí plánu musí být rozpiska se základními identifikačními údaji (název lokality, číslo popisné, příp. číslo katastru, rok zpracování SHP, jméno odpovědného autora SHP, označení příslušného podlaží nebo typu rezu, číselná hodnota měřítka zobrazení). Součástí příslušného plánu musí být vyznačení světových stran (severka) a nezbytně alespoň jednoduché grafické měřítko (i když měřítko určuje číselný poměr, jenž je součástí rozpisky).

Plánovou přílohu je důležité u rozsáhlejších staveb či objektů v rámci sídelních celků doplnit o situační plán (většinou v měřítku 1 : 500, případně jiném, vhodném pro daný objekt a lokalitu). Situační plán nelze nahradit mapou stabilního katastru. Pokud ve výjimečných případech neexistuje současné zaměření, lze jej nahradit skicou. V každém případě je však vhodné zachytit aktuální vazbu objektu na okolí, u areálu pak většinou i návaznost na přilehlou krajinu. V současnosti již není problém získat přesný situační plán z internetového zdroje ČÚZK (<http://nahliznidokn.cuzk.cz>).

0m

10m

NÁZEV LOKALITY ČP.....	REJSTR. Č. ÚSKP	1.1
SOUČASNÝ STAV	PŘÍZEMÍ	
STAVEBNĚ#HISTORICKÝ PRŮZKUM	AUTOR	DATUM A4

III.3.12.3 Další grafická a obrazová dokumentace

V případě interiéru zkoumaného objektu je nezbytné do elaborátu zahrnout kresebnou či dílčí měřickou dokumentaci závažných nálezových situací, které dokládají stavební proměny objektu, nejhodnotnější nebo nejohroženější prvky a detaily, případně již zmíněné závady. Výběr je v podstatě shodný s exteriérem.

Pokud byl SHP prováděn formou Raumbuchu, mohou být katalogizační/evidenční listy zařazeny buď sem, případně do kapitoly Popisu objektu. Volba závisí na charakteru a členitosti zkoumané stavby. Vznikl-li inventarizační nebo pasportizační průzkum nezávisle, je zahrnut do kapitoly V. Doplnující průzkumy (viz III.3.6).

Zpracovatel může připojit i případné geometrické rozborry, rekonstrukce jednotlivých fází ve vývoji objektu (nárys, trojrozměrná zobrazení) v podobě plánů, schémat či skic a další zobrazení, která jsou dle jeho mínění vhodná a potřebná pro hodnocení objektu i jeho případnou obnovu.

Případné nákresy návrhů budoucích proměn sledovaného objektu by měly být přiřazeny rovněž k této části, protože posouzení jejich oprávněnosti vychází právě z nálezů a jejich vyhodnocení.

Srovnávací materiál, který se váže na závěry SHP, je vhodné zařadit zejména v případě umělecky významných objektů a také u staveb s převažující provozní složkou. Obsahuje obrazovou či plánovou dokumentaci stylově, časově či funkčně nebo provozně příbuzných staveb, umožňujících lepší zařazení, chápání a poznání sledovaného objektu.

Zařazení srovnávacího materiálu není nutnou součástí SHP. V mnoha případech však může výrazně doplnit autorovy závěry a doporučení, které tak mohou získat na přesvědčivosti a průkaznosti. Povýšení SHP do roviny obecnějšího vědeckého výzkumu se tak ještě zvýrazní.

III.3.13 Kapitola XII – Grafické vyhodnocení průzkumu

Vedle tzv. „slepých plánů“ jsou základní a nedílnou součástí elaborátu SHP grafická vyhodnocení, názorně ilustrující stavební vývoj objektu a jeho památkové kvality. Je třeba mít na paměti, že zpracování památkového hodnocení vyjadřuje názory zpracovatele na současný stav objektu, a je tudíž vždy subjektivní.

Při práci s finálním grafickým vyhodnocením je rovněž nutné akceptovat skutečnost, že grafické zobrazení je do určité míry schematizováno, a tím je také limitována jeho vypovídací schopnost. Ve složitějších případech je pak při zpracovávání plánových podkladů potřeba doplnit grafické informace srovnáním/studiem odpovídajících textových pasáží, které mohou doplnit další subtilnější podrobnosti a informace.

Legenda může být uvedena na samostatném listu, přehlednější, a tím i komfortnější pro uživatele výstupu SHP je, pokud se stane přímo součástí každého plánu. Závisí to na použitém formátu a měřítku zkoumaného objektu, aby informace legendy byly dostatečně čitelné.

Řada nových poznatků a zejména jasněji specifikovaná potřeba navazujících specializovaných průzkumů vyvolávají nutnost doplnění klasického plánového vyhodnocení. Jedná se o další doplňkovou sadu půdorysů, sledující vazby textové a obrazové části dokumentace. Tyto plány obsahují zejména upozornění na ty části objektu, kde je žádoucí přistoupit k zásahům do stavby s maximální obezřetností, případně kam je třeba zaměřit další výzkumné a dokumentační aktivity. Označení není doposud jednoznačněji konstituováno, zásadou je již několikrát zmiňovaná přehlednost a úplnost informace.

Zobrazování stavebních výkresů vychází buď z platné státní normy pro kreslení pozemních staveb, nebo ze zjednodušeného a stále ještě užívaného způsobu, kdysi zavedeného v SÚRPMO. Nová metodika Měřické dokumentace historických staveb pro průzkum v památkové péči navrhuje oproti normě dokonce rozšíření a doplnění jak škály tlouštěk čar, tak i jejich typů (4 tloušťky čar a 10 typů čar plných, čárkovaných a v několika variantách čerchovaných – viz dále). V tomto vydání metodiky SHP jsou vzorové výkresy vyneseny dle nového úzu. Nicméně pro účely vyhodnocení SHP postačuje způsob vykreslování zavedený v SÚRPMO, zejména pokud jde o papírový výstup v menším měřítku (1:200, 1:100), kde je jednodušší forma vykreslování čar přece jen přehlednější. V současnosti již zcela dominují digitálně vynášené vektorové výkresy. V tomto prostředí starší jednodušší forma SÚRPMO postrádá smysl a je proto vhodné

dodržovat pravidla stanovená zmíněnou metodikou.²⁹⁾

Výkresy dle SÚRPMO užívají čar pouze dvojí tloušťky, přičemž plnou silnou čarou byl vynesena řez konstrukcemi stavby, plnou tenkou hrany pod rovinou řezu, čárkovanou tenkou hrany nad rovinou řezu (rovněž trámové stropní konstrukce) a tenkou čerchovanou s jednou tečkou sklopená čela kleneb. Oproti tomu v současnosti doporučená škála čar i jejich typů je podstatně širší; shodné s předchozím je užití plných tučných čar pro řez konstrukcí stavby, plných tenkých pro hrany pod rovinou řezu a tenkých čerchovaných s jednou tečkou pro sklopená čela kleneb. Odlišné je užití čerchované tenké čáry se dvěma tečkami pro hrany nad rovinou řezu.³⁰⁾

V úrovni půdy a krovu je nutno postupovat podobně jako ve vykreslování ostatních částí stavby. Zachycení skladby konstrukce krovu je dnes (oproti předchozím vydáním metodiky SHP) již jednoznačným požadavkem. Zobrazit je třeba veškeré další viditelné konstrukce (schodiště, viditelné hrany zdiva, komíny, případně vikýře).

Pro veškeré plány grafického vyhodnocení SHP platí především požadavek maximální čitelnosti a jednoznačnosti, čemuž je nutné podřizovat ostatní aspekty včetně případných korekcí ve značení (odchylky je bezpodmínečně nutné uvést v legendě). Prvotní je vždy přehlednost a názornost, z čehož vyplývají mnohé úpravy v pojetí kresby i v užití barev.

Klasická barevná stupnice odpovídá zkoumaným objektům existujícím ve značně dlouhém období (v řádu staletí). Pokud jde o stavby vzniklé z historického pohledu nedávno, či naopak i ve starším období prodávající rychle po sobě následující proměny, je nezbytné barevnou škálu adaptovat dle potřeb zpracovatele. V důsledku toho nemusí barevná škála odpovídat zavedeným zvyklostem.

Plánové konvoluty

Soubor plánů s vyhodnocením musí obsahovat alespoň 3 základní složky, které je dle potřeby možné rozšířit o další tématické řady plánů:

- Vyhodnocení stavebního vývoje
- Památkové hodnocení
- Doplnující informace (zejména situování snímků)

Současný stav (obr. 1)

Zde je zachycen na „čistém“ plánu aktuální stav zkoumaného objektu. Jednotlivé prostory by měly být očíslovány, nejlépe dle komunikačního schématu, případně aditivně, ale dle jasně daných pravidel, která je nutno dodržovat ve všech úrovních.

Konvolut čistých plánů, zachycujících aktuální stav zkoumaného objektu, byl zařazen z toho důvodu, že barevná vyhodnocení stavebního vývoje a památkového hodnocení do jisté míry potlačují celkové vnímání dispozice zkoumaného objektu a důležité detaily zejména na styku odlišných barevných ploch. Vyjma číslování nejsou plány zatíženy žádnými dalšími údaji a slouží jako referenční podklady při práci s barevným vyhodnocením.

III.3.13.1 Vyhodnocení stavebního vývoje (obr. 2, 3)

Plány stavebního vývoje zobrazují slohové zařazení a dataci jednotlivých částí zkoumaného objektu, tj. jeho stavební vývoj, a to všech vertikálních i horizontálních konstrukcí. Vyhodnocení je provedeno barevně, dle přiložené/vložené legendy.

V legendě uvedené popisy mohou určit dle stupně dosaženého poznání základní zařazení (např. „baroko“), přesnější určení (např. „rané baroko“), přibližnou dataci (např. „před rokem 1670“ nebo „mezi lety 1650–1670“), v případě dostatečných informací i přesné autorské určení a doba stavby (např. „Carlo Lurago, 1662–1663“). V poznámce u legendy je možný i určitý podrobnější výklad (případně odkaz na textovou část SHP).

²⁹⁾ K pravidlům zobrazování stavebních výkresů dle platné normy obsáhle VESELÝ 2014, s. 65–68.

³⁰⁾ Podrobné vyobrazení škály jak tlouštěk, tak typů čar viz VESELÝ 2014, s. 66, rovněž s kritickým komentářem způsobu vykreslování plánové dokumentace pro účely památkové péče.

Na základě zjištěných informací je třeba hodnotit veškeré části objektu. U časového zařazení je proto nutné důsledně rozlišovat dataci nespornou a hypotetickou (patrně jedinou výjimkou jsou rovné omítané podhledy, u kterých je datace bez písemných dokladů často nemožná).

Do plánů je někdy žádoucí speciální značkou (či spíše samotným letopočtem) vyznačit dataci nalezenou přímo na stavbě.

Značení se musí provádět pouze v barevné škále. Předchozí metodiky SHP ještě připouštěly možnost grafického černobílého vyhodnocení. V současnosti je již skoro vždy používáno digitální zpracování plánové dokumentace. Vzhledem k všeobecně dostupným reprografickým možnostem (levným barevným tiskárnám, tonerům a náplním) je barevný výstup odůvodněným a oprávněným požadavkem. Černobílé grafické řešení je přípustné pouze při publikování v odborné tiskovině, která neumožňuje barevný tisk. I zde však platí premisa čitelnosti a rozlišitelnosti (při černobílém grafickém vyhodnocení má smysl pouze vyhodnocení konstrukcí v rovině řezu).

a) barevné rozlišení stavebních etap

Značit je třeba veškeré konstrukce, a to jak v řezu, tak i nad jeho rovinou (stropy, klenby, záklenky, přesahující římsy apod.). Jen výjimečně a s příslušným upozorněním lze plošně barvit konstrukce pod rovinou řezu (někdy užíváno např. při vyhodnocení střech zobrazených v pohledu). V principu doporučujeme respektovat zavedené značení používané v SÚRPMO.

Pouze ve výjimečných případech (zejména v případech novodobé a moderní architektury) je vhodné s ohledem na čitelnost vyhodnocení modifikovat barevnost dle potřeby (kupříkladu i zařazením šedé škály). Pro moderní architekturu je pak možné využít libovolně volenou barevnou škálu dle potřeb zpracovatele SHP a zejména charakteru zkoumaného objektu. Odchylky od zavedené barevnosti je však třeba zmínit v anotaci elaborátu SHP.

Standardní barevné značení tvoří:

- románský sloh – černá
- gotika – červená
- renesance – modrá
- baroko – hnědá
- klasicismus a empír – zelená
- období historizujících slohů – oranžová
- architektura 20. stol. – žlutá
- architektura 21. stol. – bílá

Konstrukce, jejichž časové zařazení je problematictější, s vyšší mírou hypotetičnosti, je vhodné odlišit kupř. světlejším odstínem příslušné barvy, případně doplnit graficky šrafováním daných konstrukcí v rovině/nad rovinou řezu. Při dvou nad sebou ležících konstrukcích (zejména u stropů) lze plochu v příslušném půdorysu vyznačit šikmými pruhy příslušných barev.

V případech, kdy má zásadní význam vnější úprava stěny (v úrovni omítky, případně i rozhodující barevnosti), která je odlišná od její „hmoty“, lze toto označit předloženou linkou odpovídající barvy. Pokud je stropní konstrukce odlišná od výrazné povrchové (mladší) úpravy, má přednost konstrukce (základní tvar). Pokud to situace vyžaduje (např. přítomností hodnotné povrchové výzdoby – malby či štukatury aplikované na starší konstrukci), lze uplatnit formou vhodného geometrického symbolu (např. kolečka) slohové (případně přesné časové) zařazení povrchové vrstvy.

0m

10m

LEGENDA K BAREVNÉMU VYHODNOCENÍ STAVEBNÍHO VÝVOJE

	v rovině řezu	nad rovinou řezu
Románské konstrukce (přelom 12. / 13. století)		
Gotické konstrukce (přesněji nezařazeno)		
Pozdně renesanční konstrukce		
Rané barokní konstrukce (cca do roku 1680)		
Pozdně barokní konstrukce (1765 - 1769)		
Klasicistní konstrukce (stavitel J. Pálek, 1802)		
Konstrukce z období historismu (architekt F. Schmidt, 1886 - 1887)		
Neoklasicistní pavilón (konev 20. let 20. století)		
Novodobé užitírní zásahy (mezí léty 1960 - 1980)		

Konstrukce zařazené hypoteticky

nad rovinou řezu

Konstrukce hodnotných stropů s mladším pohledem
(barva dle stáří viz. výše)

NÁZEV LOKALITY ČP.....	REJSTR. Č. ÚSKP	2.1
STAVEBNÍ VÝVOJ	PŘÍZEMÍ	
STAVEBNĚHISTORICKÝ PRŮZKUM	AUTOR	DATUM A4

b) Grafické (černobílé) rozlišení stavebních etap (pouze konstrukce v rovině řezu)

Jednotlivé fáze vývoje lze rozlišit pouze v rovině řezu. Stáří konstrukcí nad rovinou řezu nelze zobrazit s ohledem na značně ztíženou čitelnost a přehlednost plánu. I z tohoto důvodu je grafické černobílé řešení pro vyznačení stavebního vývoje nutno chápat jako méně přehledné a co do množství informací výrazně ochuzené. V tomto případě je nutno doplnit grafické vyhodnocení o důsledné časové zařazení ve slovní formě.

Standardní černobílé značení tvoří:

románský sloh – černá plocha

gotika – šrafování kose křížem

renesance – šrafování svisle a vodorovně křížem

baroko – šikmé šrafování

klasicismus a empír – šikmé šrafy sdružené do dvojic

období historizujících slohů – tečkováno

architektura 20. stol. – svislé šrafy

architektura 21. století – vodorovné šrafy

Konstrukce, jejichž zařazení je problematičtější (vyšší míra hypotézy), je doporučeno značit přerušovanou čarou (u románského stylu zrněním).

Diskutovanou otázkou bylo i grafické vyhodnocování všech částí zkoumaného objektu. Řídce se vyskytující názory, že by do plánů měly být zaneseny pouze nesporné skutečnosti, opomíjejí skutečnost, že SHP slouží velice často pro památkovou péči, řešící neodkladné problémy. Proto je nezbytné – pochopitelně při odlišení hypoteticky zařazených konstrukcí – hodnotit všechny části objektu. U jednotlivých konstrukcí (zeď, strop, záklenek apod.) je rovněž nutný příklon k určitému (případně hypotetickému) časovému zařazení.

Takové hodnocení však vyžaduje rozsáhlé zkušenosti a dlouholetou praxi v oboru. Rozdíly v kvalitě zpracovaných průzkumů se proto mnohdy projevují právě v míře jednoznačně a hypoteticky zařazených částí stavby. Určitá opatrnost a umírněnost při definitivních soudech práci nesnižuje, lze ji spíše hodnotit jako projev solidnosti.

V některých případech je však potřeba barevnou škálu upravit. Jedná se zejména o průzkumy objektů, které prodělaly několik změn v rámci jednoho stylu. Pouze dva, maximálně tři odstíny jedné barvy jsou totiž reálně rozlišitelné. Zde je pak barevná škála speciální, takže její jednoznačný popis je nutné zvýraznit v přiložené legendě, která je nezbytnou součástí každého SHP.

Periodou, která někdy vyžaduje podrobnější členění, je zejména období od sklonku 19. století. Např. secese se někdy ocitá spíše ve vazbě na starší, jindy mladší etapu, mnohdy však sehrává zcela samostatnou a významnou roli, vyžadující i grafické odlišení. Totéž lze konstatovat o kubismu či dalších, již jen poměrně krátce existujících, převrstvujících se, ale pro řadu objektů rozhodujících slohových (stylových) etapách, resp. uměleckých směrů a hnutí.

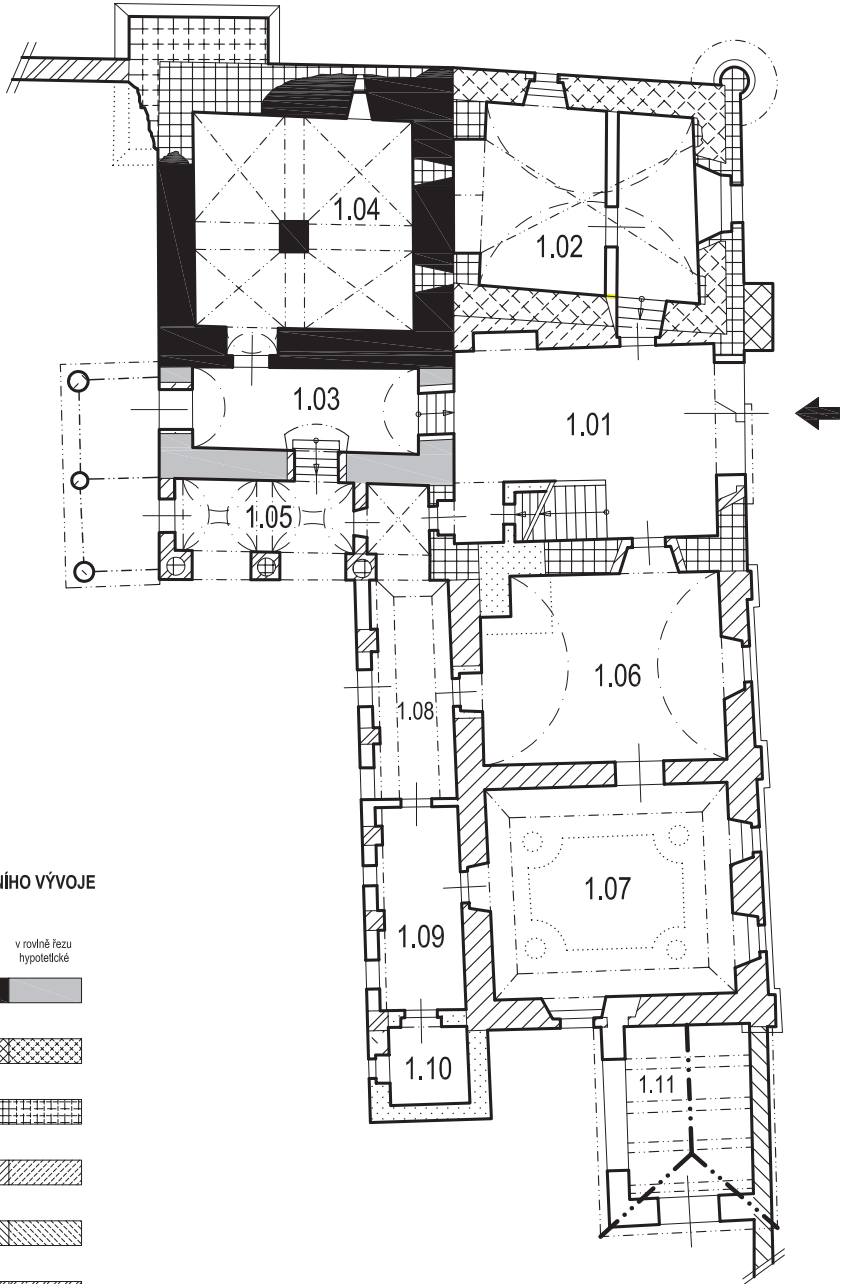
I zde je pak žádoucí vše zřetelně vyjádřit v přiložené a dle potřeby upravené legendě. Pro naši architekturu 20. století se dnes jeví určitými mezníky zlomové historické situace (do 1. světové války, meziválečné období, úsek do roku 1948, nesporně pak období před a po roce 1989), členění do etap zde však musí nutně vycházet z konkrétní situace dané zjištěnými zásahy.

Výše uvedené aktuální změny standardního barevného značení platí i pro starší období, pokud v rámci jednoho stylu došlo k vícenásobné proměně zkoumaného objektu (např. se společně mohou vyskytovat části stavby z rané, vrcholné a pozdní gotiky).

0m

10m

LEGENDA K ČERNOBÍLÉMU VYHODNOCENÍ STAVEBNÍHO VÝVOJ

	v rovině řezu	v rovině řezu hypotetické
Románské konstrukce (přelom 12. / 13. století)		
Gotické konstrukce (přesněji nezařazeno)		
Pozdně renesanční konstrukce		
Rané barokní konstrukce (cca do roku 1680)		
Pozdně barokní konstrukce (1765 - 1769)		
Klasicistní konstrukce (stavitel J. Pálek, 1802)		
Konstrukce z období historismu (architekt F. Schmidt, 1886 - 1887)		
Neoklasicistní pavilon (konev 20. let 20. století)		
Novodobé utilitární zásahy (mezi léty 1960 - 1980)		

NÁZEV LOKALITY ČP.....	REJSTR. Č. ÚSKP	2.1
STAVEBNÍ VÝVOJ	PŘÍZEMÍ	
STAVEBNÍSTORŽKY PRŮZKUM	AUTOR	DATUM A4
		M 1:200

III.3.13.2 Památkové hodnocení (obr. 4)

Zde je do plánů zakresleno vyhodnocení všech konstrukcí objektu z památkového hlediska, včetně zachycení polohy hodnotných prvků a detailů, hodnotných fasád, podlah, stropů a podobně, opět dle přiložené/vložené legendy. Součástí tohoto hodnocení mohou být i návrhy na odstranění konstrukcí památkově závadných, případně na obnovu některých konstrukcí zaniklých.

Podobně jako u stavebního vývoje je třeba hodnotit veškeré části objektu (zdivo i prostory, příp. horizontální konstrukce). Pouze u objektů, které jsou hodnotné ve všech svých součástech (zejména sakrální objekty a zříceniny), lze tuto část vypustit, protože veškeré jejich prvky dosahují maximálních kvalit a grafická informace by byla v této poloze minimální.

a) barevné značení

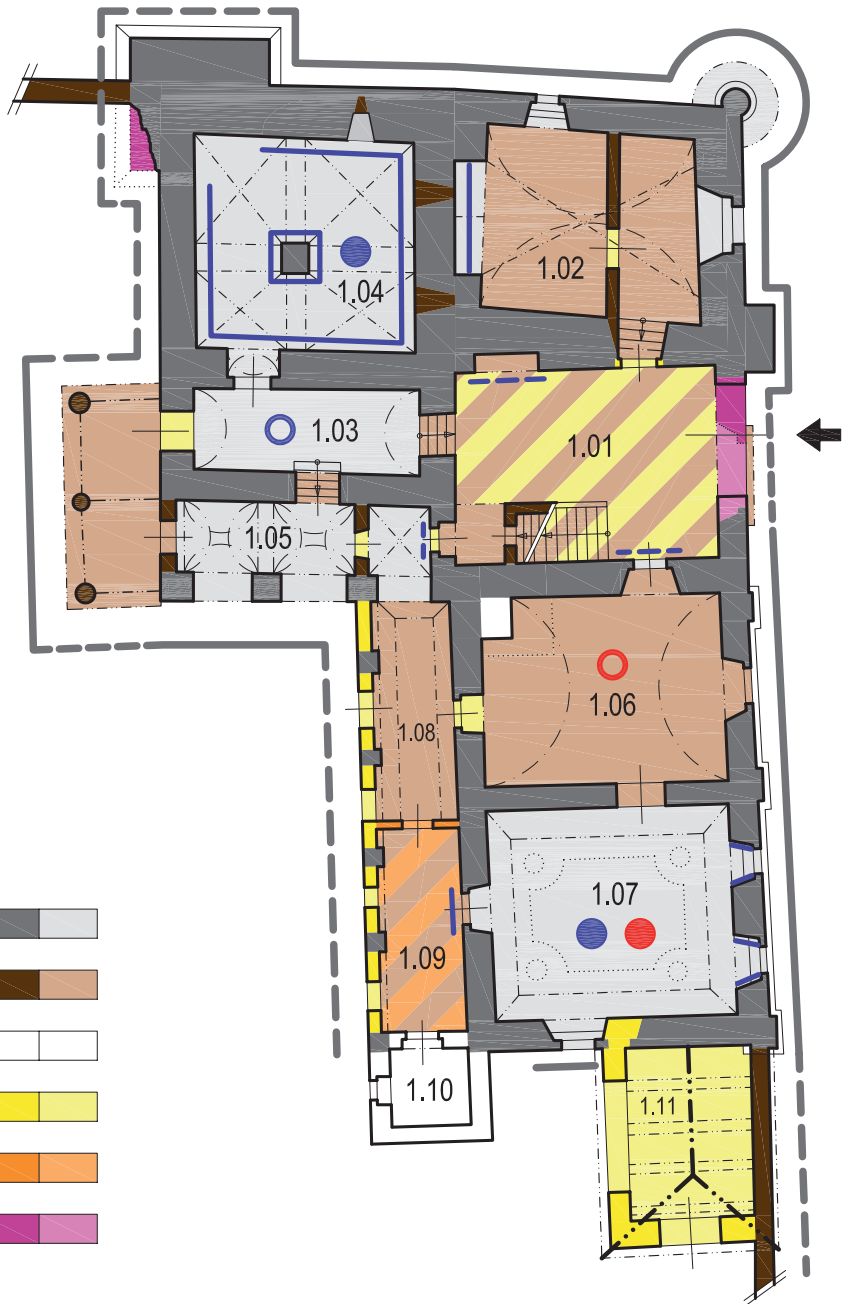
- konstrukce a prostory tvořící podstatu objektu – tmavě hnědá či černá (u prostorů šedá)
- konstrukce a prostory hodnotné – hnědá či okrová
- konstrukce a prostory neutrální, indiferentní – ponecháno nebarvené
- konstrukce a prostory rušivé – žlutá
- konstrukce a prostory objekt zásadně poškozující – oranžová
- konstrukce a prostory navržené k obnově – červená
- hodnotné průčelí či jeho prvky – hnědá či černá linka před příslušnou fasádou, přerušovaná linka naznačuje poškozenou fasádu obdobného charakteru
- hodnotné prvky ve svislých konstrukcích, jako dveře, římsy, malba ad. – modrá linka plná či přerušovaná dle stupně dochování či významu
- hodnotné prvky (dekorace) stropů a kleneb – modré plné kolečko při středu příslušného prostoru, modrý obrys značí narušený či méně významný prvek
- hodnotné podlahy – červené plné kolečko či jeho obrys (viz výše)
- při návrhu odstranit nižší stropy (podhledy) a zachovat konstrukci umístěnou výše je vhodné značení úzkými šikmými pásy příslušné dvojice barev

b) grafické (černobílé) značení

V současnosti již postrádá smysl (přípustné je pouze černobílé grafické vyhodnocení stavebního vývoje pro publikační účely).

0m 10m

LEGENDA K PAMÁTKOVÉMU HODNOCENÍ OBJEKTU

Konstrukce a prostory tvořící podstatu objektu	
Konstrukce a prostory hodnotné	
Konstrukce a prostory neutrální	
Konstrukce a prostory částečně rušivé	
Konstrukce a prostory zásadně rušivé	
Konstrukce a prostory doporučené k obnově	
Hodnotná průčelí	
- zachovaná	
- narušená	
Hodnotné prvky (svíslé konstrukce)	
- zachované	
- narušené	
Hodnotné prvky (stropy a klenby)	
- zachované	
- narušené	
Hodnotné podlahy	
- zachované	
- narušené	

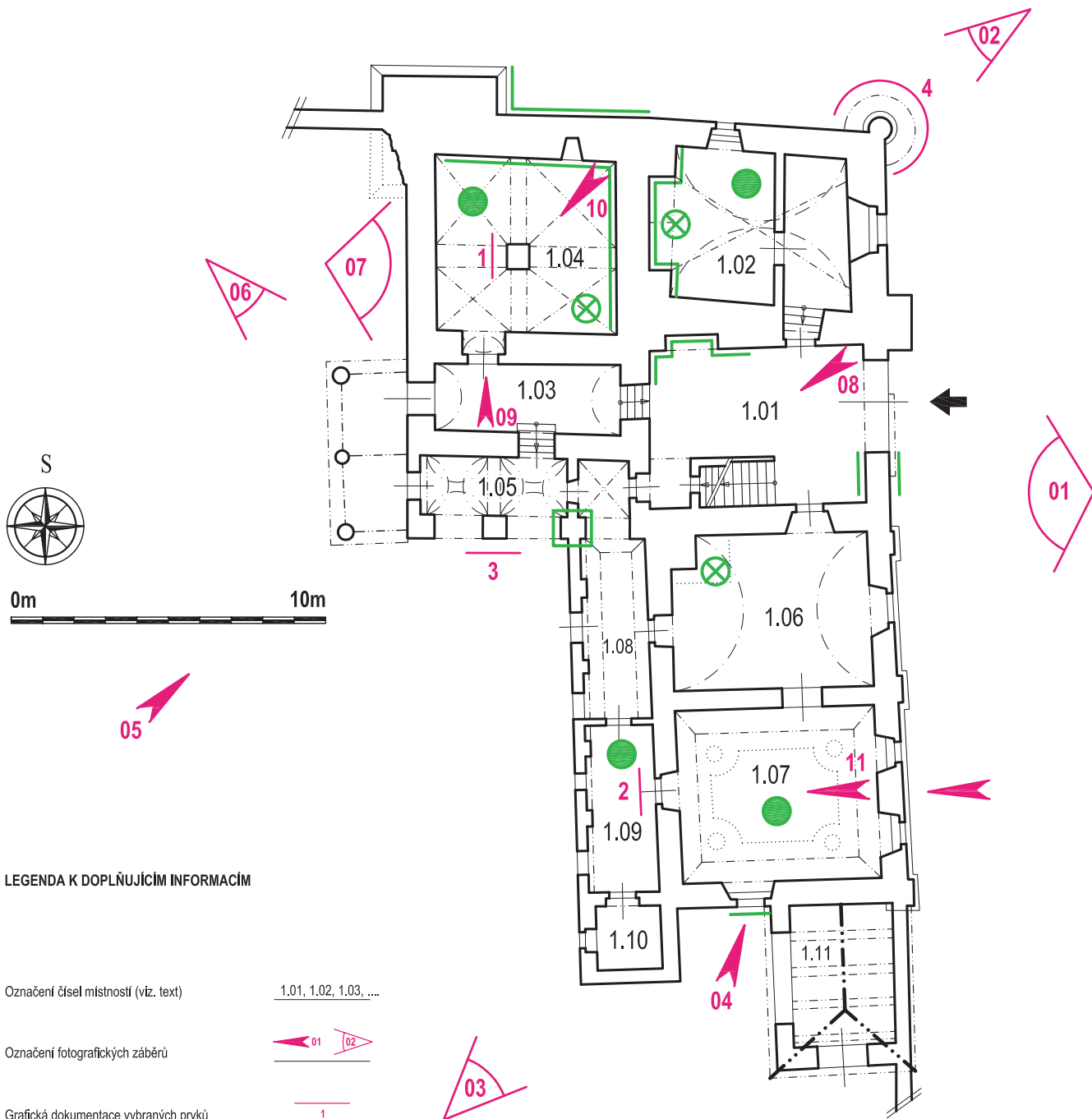
NÁZEV LOKALITY ČP.....	REJSTR. Č. ÚSKP	3.1
PAMÁTKOVÉ HODNOCENÍ	PŘÍZEMÍ M 1:200	
STAVEBNĚ-HISTORICKÝ PRŮZKUM	AUTOR	datum A4

III.3.13.3 Doplnující informace (zejména situování snímků, významné nálezové situace, např. spáry, návrhy na doplňující průzkumy, specifická poškození aj.) (obr. 5)

Zde se do plánů objektu primárně zakresluje situování snímků (pořízené fotodokumentace), s číslem příslušné fotografie. Požadovaným minimem je užití směrové šipky, vhodnější je však používání úhlu záběru s přibližným vyznačením umístění fotografického přístroje ve vrcholu „V“ (orientační šířka záběru dána rozevřením ramen). Obdobně je vhodné umísťovat do plánu historické vyobrazení (jednotlivá vyobrazení či snímky přiřazeny v kapitolách III.3.11 a III.3.12).

Dále se do tohoto plánového konvolutu zakreslují pomocí značek (dle přiložené legendy) návrhy na provádění dalších průzkumů a výzkumů, jejichž výčet je uveden v kapitole II.5. 2. (např. předsazenou čarou plošné odkrytí stěny, šrafovaně v ploše stropu, klenby či podlahy, oválem či zakřížkováním příslušné partie ve zdivu), užit lze i barevné odlišení). Obdobně lze označit i místa s archeologickým potenciálem aj.

Sem lze také umístit významné nálezové situace (spáry indikující odlišné stavební fáze, místa s relikty povrchové výzdoby, druhotně osazené prvky apod.), případně identifikovat specifická poškození (trhliny, poškozené omítky, vysypané zdivo atd.).

LEGENDA K DOPLŇUJÍCÍM INFORMACÍM

Označení čísel místností (viz. text) 1.01, 1.02, 1.03, ...

Označení fotografických záběrů

Grafická dokumentace vybraných prvků

Potřebné sondáže - svislých konstrukcí

- stropů

Doporučení k archeologickému průzkumu

NÁZEV LOKALITY ČP.....	REJSTR. Č. ÚSKP	4.1
DOPLŇUJÍCÍ INFORMACE	PŘÍZEMÍ	
STAVEBNĚ HISTORICKÝ PRŮZKUM	AUTOR	DATUM A4

IV. PŘÍLOHY

IV.1 Vývoj stavebněhistorického průzkumu v českých zemích

Jana Pařízková Čevonová

Přehledný vývoj stavebněhistorického průzkumu v našich zemích nebyl dosud v ucelené podobě zpracován. Základní rámec byl položen dílčími studii, často primárně odlišného zaměření, jejichž poznatky jsou v následujícím textu zohledněny.³¹⁾ Postupné upřesňování metody a cílů stavebněhistorického průzkumu souvisí s rozvojem dějin umění a památkové péče v 19. století.³²⁾ Za důležitý mezník lze přitom považovat spojení vědecky zpracované textové dokumentace, tj. historie stavby převážně z hlediska dějin umění, s plánovou dokumentací názorně ukazující vývoj objektu, tj. stáří a případně slohové zařazení jednotlivých stavebních konstrukcí. K tomuto propojení došlo přibližně po polovině 19. století. Metoda stavebněhistorického průzkumu se dále vyhranila v souvislosti s užším provázáním umělecko-historického výzkumu a památkových obnov po vzniku první republiky. Charakter ustálené zpracované metody komplexního poznávání historických staveb pak definitivně získala v druhé polovině 20. století. Stavebněhistorický průzkum je podle ní zpracováván na základě podrobného archivního a terénního průzkumu jako písemný elaborát s danou strukturou.

Počátky analytické plánové dokumentace, která je jednou ze základních součástí dnešních stavebněhistorických průzkumů, lze v našem prostředí sledovat od 18. století na pražské katedrále. Její terénní průzkum zdokumentoval v roce 1730 dvorní stavební písař Johann Heinrich Dienebier (1677–1748).³³⁾ V celkovém půdorysném plánu vyznačil černě „*staré zdivo, které ještě stojí*“, světle růžově „*prastaré základové zdivo, které bylo zasypáno*“, a růžově „*nové zdivo*“ postavené v letech 1673–1675 (obr. 6).³⁴⁾ Zobrazením historického vývoje stavby se liší od tehdejší projektové

31) Studie zpracovaná pro tuto metodiku byla dříve publikovaná v ČEVONOVÁ 2014; PAŘÍZKOVÁ ČEVONOVÁ 2015. Za cenné podněty a připomínky děkuji Ivo Hlobilovi, Daliboru Prixovi, Josefu Štulcovi, Marku Pařízkovi, Tomáši Snopkovi, Petru Mackovi, Janu Beránkovi a Michalovi Patrnému. Ze starší literatury Jiří Vohrna upozornil na vzory v díle Josefa Mockera a Kamila Hilberta pro činnost Státního ústavu pro rekonstrukce památkových měst a objektů [dále jen SÚRPMO] – VOHRNA 1979, s. 13; Ivo Hlobil doplnil průzkumy Augusta Prokopa na Moravě a průzkum olomoucké radnice z roku 1904. Dále upozornil na rozšíření stavebněhistorických průzkumů po vzniku republiky u historiků umění – jmenovitě Vojtěcha Birnbauma, Zdeňka Wirtha, Václava Mencla, Václava Richtera – v souvislosti s prosazením konzervační metody v památkové péči. Poukázal také na vliv syntetické metody památkové péče Václava Wagnera na stavebněhistorické průzkumy SÚRPMO – HLOBIL 1985, s. 24; HLOBIL 1996a, s. 1; HLOBIL 2005 b, s. 11; Petr Macek upozornil na příkladně publikované průzkumy Alfréda Pifflla a Pavla Janáka z roku 1937 – MACEK, b. d.; Milena Hauserová doplnila průzkumy Dobrosavy Menclové a plošné průzkumy historických měst Oldřicha Stefana ze 40. let – HAUSEROVÁ 2001; pokud se podařilo přehlédnout, počátku vývoje stavebněhistorických průzkumů se dále dotkli: MACEK 1994; LANCINGER 1996; RADOVÁ-ŠTIKOVÁ 1997, s. 2; PAVLÍK 1998, s. 71; MACEK 2001, s. 5; KAŠÍČKA 2002, s. 7–8; GRŮZA 2005, s. 41–47; BERÁNEK – MACEK 2010, s. 124; MACEK 2011a; BIEGEL 2011, s. 125–126; HAUSEROVÁ – BLÁHA – RAZÍM – MACEK 2011; MACEK 2012, s. 239; ZAHRADNÍK – RAZÍM 2012, s. 132.

32) Srov. WIRTH 1961; PAVEL 1969; MACEK 1994; HORYNA 1995 b; HAUSEROVÁ 2006, s. 12; HAUSEROVÁ – BLÁHA – RAZÍM – MACEK 2011, s. 23.

33) K zaměřování budov, souvisejících s Johannem Heinrichem Dienebierem, srov. EBEL 2006, s. 63, který se podrobně zabýval historií plánové dokumentace, zachycující stávající stav objektů.

34) Archiv Pražského hradu [dále jen APH], fond: Stará plánová sbírka, sign. 130, inv. č. 19. ZAHRADNÍK 1999, s. 32. Srov. LÍBAL 1999, s. 169–171, obr. 114 na s. 168.

dokumentace, rozlišující konstrukce k zachování (vyznačovány černě) a k demolici (žlutě) od nově projektovaných (růžově/červeně), byť využívá obdobnou barevnost. Průzkum měl spočívat v sondážních výkopech, zaměřených na zjištění stability podloží a základů nedostavěné lodi katedrály.³⁵⁾ Cílem plánu nebylo primárně zachycení stavebního vývoje, ale zjištění stavebnětechnického stavu pro plánovanou dostavbu.³⁶⁾ Lze usuzovat, že vznik analytických plánů v dnešním pojetí je spojen až se stylovým nazíráním 19. století a rekonstrukcemi historických staveb v duchu romantického, později přísného historismu, s nímž souvisela puristická metoda obnovy (stylové restaurování).³⁷⁾ Plány měly nejčastěji odlišit středověké části stavby od pozdějších úprav. V roce 1837 zpracoval Jan Kügler analytický půdorys pražské katedrály, který se stal přílohou známého díla Václava Michala Pešiny z Čechorodu, kanovníka metropolitní kapituly a iniciátora dostavby katedrály. Kügler odlišil zdivo lodi založené v 70. letech 17. století od ostatních částí stavby.³⁸⁾ Rozlišení ve stejném duchu provedl v roce 1852 Josef Vaněk (Joseph Waniek) pro obrazovou přílohu „historického a umělecko-archeologického“ popisu katedrály Augusta Antona Legise-Glückseliga, v němž je „slabší šrafurou odlišeno mladší zdivo od původního gotického“.³⁹⁾

Výkresová dokumentace stavu katedrály sv. Víta před obnovou dokládá průzkumy prováděné architektem Josefem Krannerem (1801–1871) na počátku 60. let 19. století.⁴⁰⁾ Po polovině 19. století lze nejen u nás zaznamenat změny zejména v důsledku činnosti Commission des monuments historiques ve Francii a vídeňské k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale, ustavené v roce 1850. Eugène Emmanuel Viollet-le-Duc s Prosperem Mériméem v instrukcích francouzské Komise historických památek z roku 1849 kromě dalšího požadovali v podrobné plánové dokumentaci opravované stavby barevné rozlišení druhů kamene, odlišení starých kamenů a dále respektování historických stavebních konstrukcí.⁴¹⁾ Petr Kroupa (2001) upozornil na Viollet-le-Ducův požadavek dokumentování stavby před obnovou (1866): „Před započítím veškerých opravných prací je tedy zásadní přesné určení stáří a charakteru každé části a zpracování zvláštního protokolu, který se bude opírat o bezpečné dokumenty, buď v psané nebo grafické podobě.“⁴²⁾ V intencích francouzských zásad památkové péče redaktor *Památek archeologických a místopisných* Karel Vladislav Zap (1812–1871) v úvodu prvního dílu (1854) obecně k projektování obnov uvedl, že „Návrh k obnově staré stavby [...] může jen dlouhým skoumáním této a její historie dozrát“.⁴³⁾ Studie o naší středověké architektuře, publikované ve zprávách Centrální komise a v *Památkách archeologických*, začínají doprovázet analytické plány pro názorné zachycení stavebního vývoje.⁴⁴⁾ Autoři čerpali nejen ze studia literatury a písemných pramenů, ale i z terénních průzkumů. Analytické plány nově nebyly bezprostředně svázané s architektonickou praxí. Staly se rovněž součástí umělecko-historického bádání. Způsob grafického vyhodnocení stavebních etap, převážně podmíněný černobílým tiskem, nebyl ustálen. Jako již dříve ve Francii se původní zdivo nejčastěji vybarvovalo černě, mladší fáze pak pomocí diagonálních šrafur.⁴⁵⁾ V článku o architektuře v Čechách z roku 1856 rozlišil uvedeným způsobem stáří zdiva Svatojiřské baziliky architekt Bernhard Grueber (1807–1882) (obr. 7).⁴⁶⁾ Dalším příkladem může být monografická stať Karla Vladislava Zapa o bazilice sv. Jiří (1861), která zahrnuje dějiny kláštera, popis a na závěr zhodnocení baziliky.

35) Tamtéž, s. 169.

36) Obdobně stavebnětechnický stav zachycuje analytický plán rajhradského kláštera z doby mezi lety 1767–1770, který publikoval HORYNA 1995a, s. 12–13, obr. na s. 13.

37) Srov. EBEL 2006; KROUPA 2006, s. 253, pozn. 13 na s. 254. Záměrnou reflexi vývoje stavby v plánové dokumentaci mohl přinést již barokní historismus.

38) PEŠINA [mezi 1837 a 1843], obr. příl.

39) LEGIS-GLÜCKSELIG 1855, obr. č. 3; cit. ze seznamu vyobrazení: „Grundriss des Domes, eigends für uns aufgenommen von Joseph Waniek... Man unterscheidet auf diesem Plane das jüngere Gemäuer von dem ursprünglich-gotischen durch eine schwächere Schraffung.“

40) APH, fond: Plány z fondu Jednota pro dostavění chrámu sv. Víta v Praze z období činnosti arch. Josefa Krannerera, inv. č. K I 1-24. Srov. HLOBIL 1996a, s. 1; k plánové dokumentaci stavu pražské katedrály související s Josefem Krannerem ZAHRADNÍK 1999, s. 36; KOSTÍLKOVÁ 1999, s. 6–7.

41) VIOLLET-LE-DUC – MÉRIMÉE 1849, s. 135, 139–140; KROUPA 2001, s. 302.

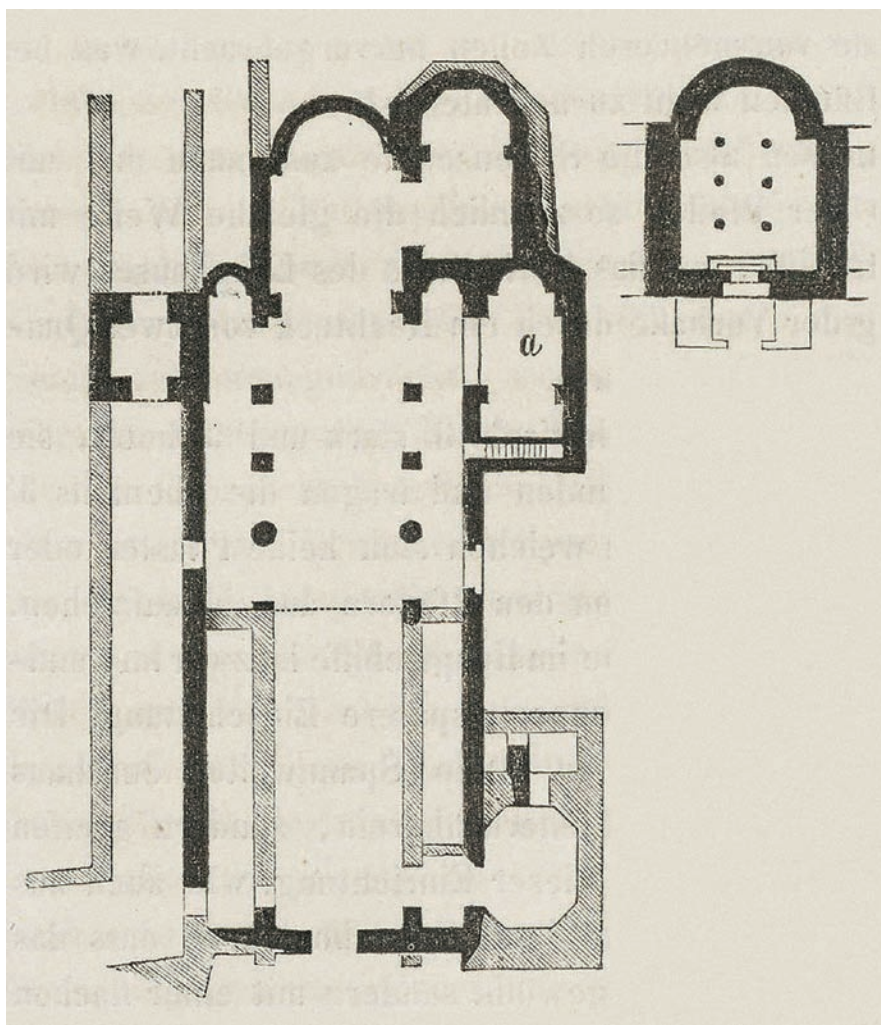
42) VIOLLET-LE-DUC 1866, s. 23. Citován překlad podle KROUPA 2001, s. 302, pozn. 10, který zároveň Viollet-le-Ducovi připsal prvenství ve zpracovávání stavebněhistorických průzkumů „v té podobě, která se dnes v Evropě užívá“.

43) ZAP 1854, s. 4. Viz VITET 1852, s. 308; SOMMER 2000; KROUPA 2001, s. 302, pozn. 12.

44) Srov. HAUSEROVÁ 2001, s. 5; MACEK 2012, s. 239.

45) Raport 1849, obr. příl.; VIOLLET-LE-DUC 1854, obr. na s. 237. Srov. HAUSEROVÁ 2006, s. 12.

46) GRUEBER 1856, obr. 3 na s. 193.

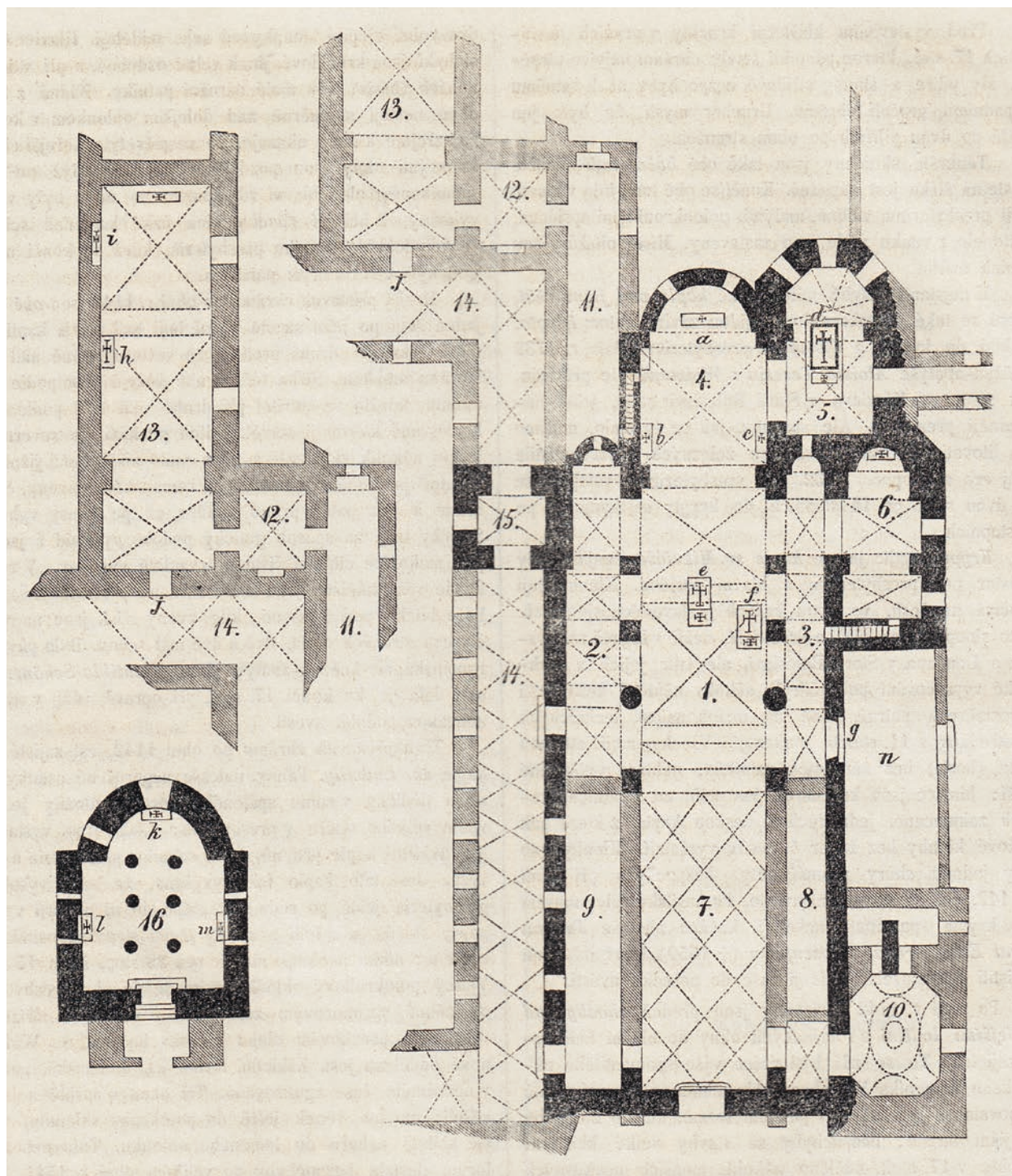
Obr. 7: Bernhard Grueber, půdorys baziliky sv. Jiří na Pražském hradě s vyhodnocením stavebního vývoje, 1856. GRUEBER, Bernhard. *Charakteristik der Baudenkmale Böhmens. Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*. 1856, roč. I, č. 10, s. 189–200, obr. 3 na s. 193. Bez ISSN. (Reprofoto: J. Pařížková Čevonová, 2014)

V půdorysu byly „všecky starší, původní zdi černě vytknuty, všecky pozdější přístavky jen čárkované“ (obr. 8).⁴⁷⁾ V roce 1861 připojil Bernhard Grueber k souhrnné studii o stavebních památkách Kutné Hory půdorysy klášterního kostela cisterciáků a hřbitovního kostela Všech svatých v Sedlci, v nichž shodně odlišil novověké úpravy.⁴⁸⁾ Málo známý je Grueberův systematický zájem o poznání historických stavebních materiálů a konstrukcí, včetně krovů. Samostatně o tomto tématu pojednal ve dvou přednáškách z let 1868–1869 *Die natürlichen Baumaterialien Böhmens in ihrer praktischen und geschichtlichen Bedeutung*.⁴⁹⁾ Jan Erazim Vocel (1802–1871), od roku 1850 první český profesor archeologie a dějin umění, v roce 1863 zdůraznil nezbytnost terénního průzkumu a zároveň objasnil metodické nástroje zkoumání historické architektury metodou dějin umění, tehdy ještě „vědeckého bádání v oboru archeologie“, která „zpytuje pravidla stejnorodosti a příbuznosti, za jisté doby v umění, řemeslech a způsobech panovašší“, čímž „měřidla k posuzování uměleckých památek dávných věků nabývá“. Kostel sv. Jiljí v Milevsku jevil se mu „v nynější podobě

47) ZAP 1861, obr. na s. 167, pozn. 4 na s. 166.

48) GRUEBER 1861, obr. 1–2 na s. 227.

49) GRUEBER 1868; GRUEBER 1869, tab. VIII–XI. Podle Jiřího Bláhy jde o první známý vědecký text o historických krovech u nás – BLÁHA 2004, s. 9–10.

Obr. 8: Praha, půdorys baziliky sv. Jiří s vyhodnocením stavebního úvoje, 1861. Zap. [ZAP, Karel Vladislav]. Chrám sv. Jiří na hradě Pražském. Památky. Časopis Musea království Českého pro dějepis hlavně český. 1861, díl IV. (roč. VIII), odd. 2, seš. 4, obr. na s. 167. ISSN 1801-5786. (Repfoto: J. Pařízková Čevonová, 2014)

své co stavba ostrootip skoumatele vybízející, co památka záhadná, jejížto původ, zruš a proměny jen podrobným skoumáním částek budovy té a k bedlivým upotřebením archaeologických kriterií vytknuty býti mohou“.⁵⁰⁾ Vedle zmíněných průzkumů prováděných jednotlivci se lze přibližně v téže době setkat s průzkumy, na nichž spolupracoval historik umění s architektem. Příkladem může být průzkum hradiště a kostelů v Tetíně z podnětu vídeňské Centrální komise (1858). S Bernhardem Grueberem, který měl za úkol provést „technický popis a zaměření lokality“, na něm spolupracoval Jan Erazim Vocel, zpracovatel „historické části“.⁵¹⁾

Další posun se objevuje u architekta Josefa Mockera (1835–1899),⁵²⁾ žáka Friedricha Schmidta na vídeňské akademii. Schmidtova výuka nebyla „soustředěna na zvládnutí slohu [...] cestou abstraktních normativních formulí, nýbrž prostřednictvím poznání jednotlivých památek, [...] které studenti detailně měřili a dokumentovali“ (Mojmír Horyna, 2001). Jak upozornil Mojmír Horyna, Schmidt již v roce 1866 přednášel o parléfovských plánech Svatovítské katedrály.⁵³⁾ Patrně pod vlivem svého učitele – a později spolupracovníka – Mocker vytvořil množství přesných terénních skic, které vedle záznamu technického stavu přihlížejí k vývoji stavby. Některá svá terénní zjištění porovnával s údaji v literatuře a dohledával rovněž archivní prameny.⁵⁴⁾ Výsledky průzkumů publikoval zpravidla v souvislosti s prezentací svých projekčních prací, výjimečně spolu s dokumentací stavu objektu před rekonstrukcí.⁵⁵⁾ V analytických plánech stávajícího stavu hradu Karlštejna odlišoval Mocker stavební fáze odstíny šedé barvy (lavírovaná kresba tuší), například v půdorysu císařského paláce z roku 1888 a půdorysu vstupní brány z roku 1894.⁵⁶⁾ Shodné rozlišení použil už v roce 1872 architekt František Schmoranz st. (1814–1902) u zaměření kostela sv. Jana Křtitele ve Dvoře Králové nad Labem z doby před regotizací, v němž nejsvětější odstín znamenal nejmladší zdivo (obr. 9).⁵⁷⁾ Obdobně postupoval autor plánů zámeckého kostela v Průhonících; v řezu kostela, dodatečně označeném „Architekt A. Mikeš 1890“, spojil vyhodnocení stavebního vývoje s návrhem nového krovu.⁵⁸⁾

Aktivity Josefa Mockera byly velmi pravděpodobně vždy vázány na projektování obnov. U této významné osobnosti jde však překvapivě o neprozkoumanou oblast, kterou se bude třeba dále zabývat. To platí mimo jiné také pro Schmidtovy žáky projektující na Moravě (Richard Völkel, Georg Joseph von Hauberrisser). Výjimkou mezi nimi je August Prokop (1838–1915), vedle práce architekta autor materiálův zaměřených umělecko-historických studií založených na terénních průzkumech a podrobné dokumentaci.⁵⁹⁾ V monografii brněnské katedrály (1883) na úvod popsal přiložený půdorys s vyhodnocením a rekonstrukcí stavebního vývoje (obr. 10), podal výčet „stavebně-historických dat“ před barokní obnovou, dále shromáždil na tehdejší dobu výjimečně obsáhlý chronologický seznam starých vyobrazení a plánů a nakonec uvedl výčet mladších historických údajů. Následuje hlavní text, obsahující stavební vývoj včetně popisu stavby.⁶⁰⁾ V roce 1904 vyšel tiskem nezvykle ucelený průzkum olomoucké radnice od archiváře Hanse Kuxe a inženýra Maxmiliána Kresse.⁶¹⁾ První část obsahuje „z hlediska historika pramenné dějiny stavby a stručný nástin jejího významu“, druhá výsledky průzkumu, které podměnily Kressův projekt stavebních úprav. Připojeny jsou mimo jiné půdorysné rekonstrukce radnice ve všech třech podlažích, a to v předpokládaném stavu na začátku 16. století s barevným rozlišením středověkých stavebních etap: šedě „prvotní stavba“, červeně „stavba 14. století“, modře „první polovina 15. století“, zeleně „konec 15. a začátek 16. století“ (obr. 11).⁶²⁾

50) VOCEL 1863, s. 232, obr. na s. 232.

51) GRUEBER 1858, obr. na s. 107; VOCEL 1858, pozn. 1 na s. 76.

52) Srov. MACEK 2001, s. 5; BERÁNEK – MACEK 2010, s. 124; HAUSEROVÁ – BLÁHA – RAZÍM – MACEK 2011, s. 23.

53) HORYNA 2001, s. 171; SCHMIDT 1867, s. 3.

54) Srov. VILÍMKOVÁ 1975, s. 183, 193; HORYNA 2001, s. 171–172; CHUDÁREK 2001; ZAHRADNÍK 2001; PETRASOVÁ 2006, s. 61.

55) MOCKER 1881, obr. na s. 1; MOCKER 1888; MOCKER 1889, tab. I.

56) Srov. CHUDÁREK 2001.

57) Státní okresní archiv Chrudim, fond: Rodinný archiv Schmoranzů – Frant. Schmoranz st., inv. č. 63. Ze Schmoranzových publikovaných průzkumů viz SCHMORANZ 1875, s. XXVII–XXXII.

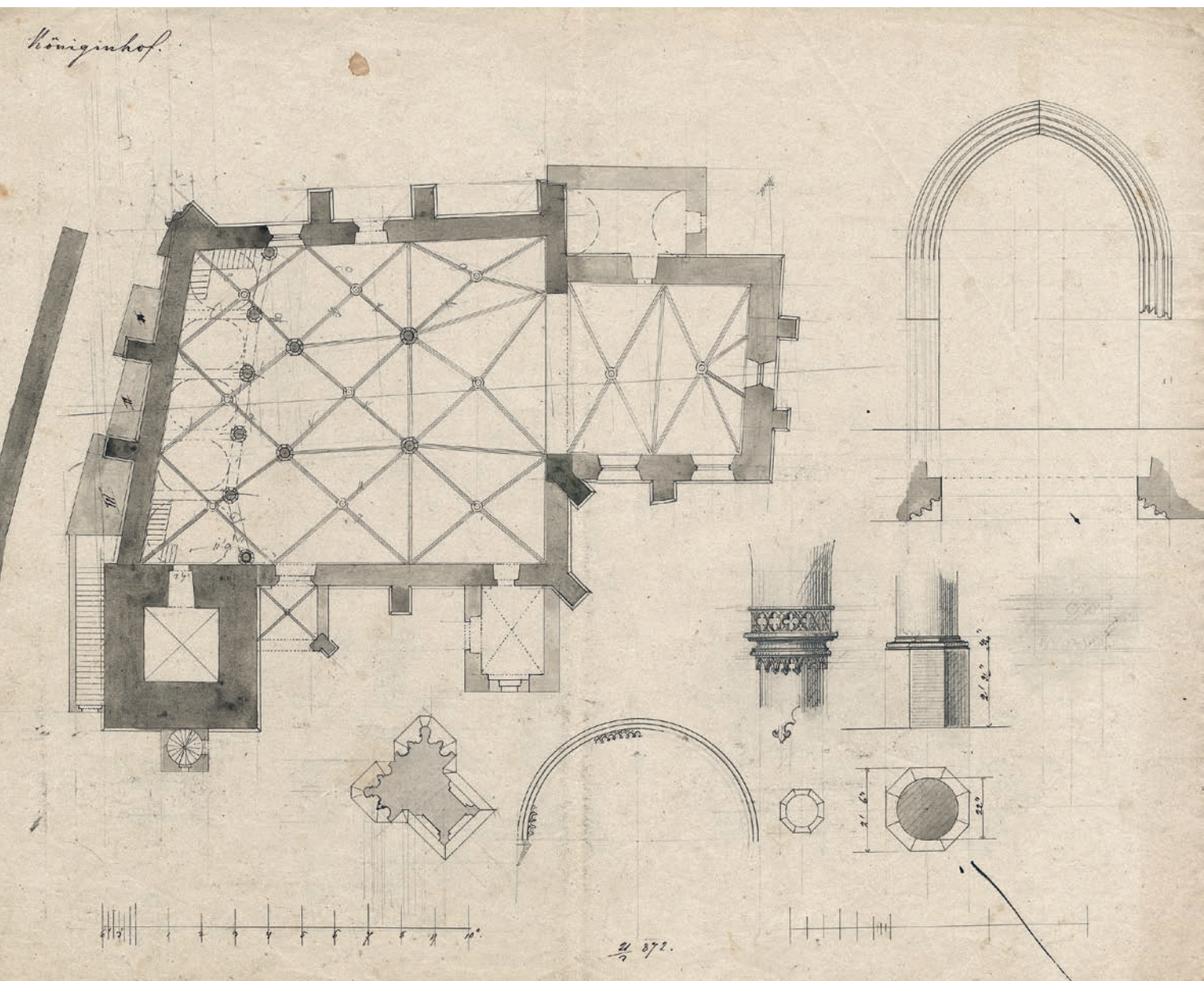
58) Národní památkový ústav, generální ředitelství, oddělení dokumentačních sbírek a knihovny [dále jen NPÚ, GnŘ], inv. č. PPOP 991-5-1373, PPOP 991-5-1371.

59) SAMEK 1986, s. 221.

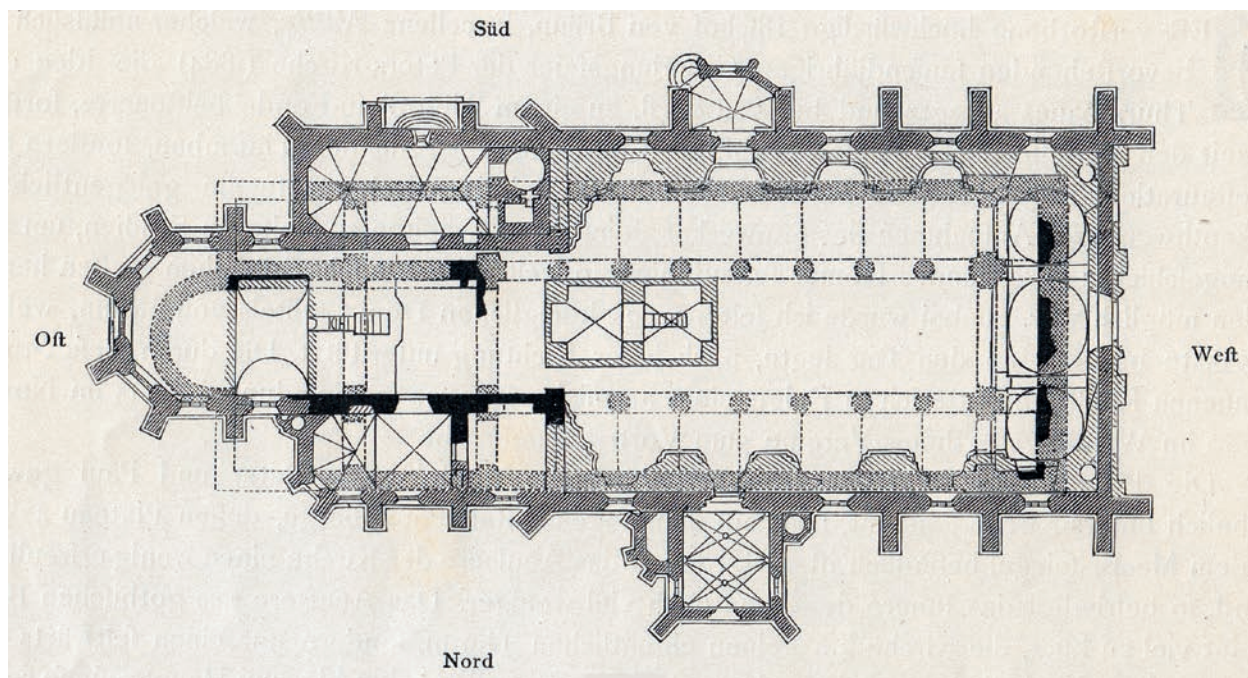
60) PROKOP 1884, s. 4–7; srov. PROKOP 1904.

61) HLOBIL 1996a, s. 1; KUX – KRESS 1904.

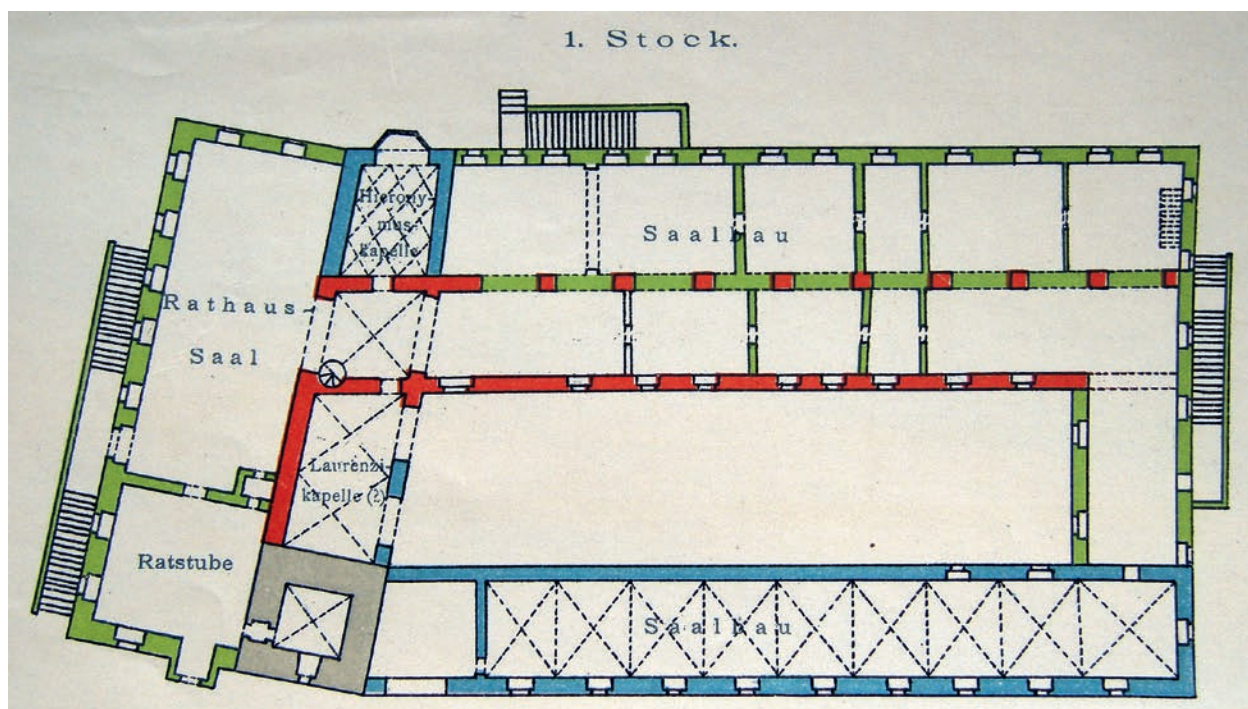
62) Tamtéž, s. VII, tab. I.

Obr. 9: František Schmoranz st., půdorys kostela sv. Jana Křtitele ve Dvoře Králové nad Labem s vyhodnocením stavebního úvoje, 1872. Státní okresní archiv Chrudim, fond: Rodinný archiv Schmoranzů – Frant. Schmoranz st., inv. č. 63. (Reprofoto: Státní okresní archiv Chrudim, 2014)

Obr. 10: August Prokop, půdorys katedrály sv. Petra a Pavla v Brně s vyhodnocením stavebního vývoje, 1883. PROKOP, August. Zur Bau-Geschichte der brünner Domkirche. Wien, 1884. Bez ISBN (Separat-Abdruck aus dem IX. Bande der Mittheilungen. N. F. der k. k. Central-Commission für Kunst- und historische Denkmale, 1883). (Reprofoto: J. Pařížková Čevonová, 2014)

Obr. 11: Hans Kux – Maxmilián Kress, půdorys 1. patra radnice v Olomouci s vyhodnocením stavebního vývoje, 1904. KUX, Hans; KRESS, Max. Das Rathaus zu Olmütz : Ein Gedenkblatt zu seiner Wiederherstellung. Olmütz 1904. Bez ISBN. (Reprofoto: J. Pařížková Čevonová, 2014)

Za průkopníka moderního stavebněhistorického průzkumu v našem prostředí je považován architekt Kamil Hilbert (1869–1933).⁶³⁾ Na rozdíl od svého předchůdce Josefa Mockera již vycházel z proměny vnímání památek, k níž došlo v prvním desetiletí 20. století. V teorii historika umění vídeňské školy Aloise Riegla, aplikované na oblast památkové péče, byly nově doceněny všechny slohové etapy. Pozornost byla rovnoměrněji rozložena mezi rozlišení a zhodnocení většiny fází vývoje stavby. S tím spojená konzervační metoda obnovy historické architektury místo staršího stylového restaurování k nám ve stejné době pronikala také v pojetí Georga Dehia.⁶⁴⁾ Hilbertovým odborným poradcem při průzkumech Svatovítské katedrály byl Rieglův žák Max Dvořák.⁶⁵⁾ V kolorovaném půdorysu katedrály, patrně z doby mezi lety 1899–1901, Hilbert odlišil šedou barvou „*Ältester Theil, entstanden vor 1344*“, světle zelenou „*Mathias von Arras, berufen 1344, gest. 1352*“, hnědou „*Peter Parler v. Gmünd 1356 u. seine Nachfolger bis 1418*“, žlutou „*Josef Kranners Entwurf*“, světle hnědou „*Nach Kranner's Entwurf mit Änderungen v. J. Mocker*“ a červenou „*Josef Mocker 1872–1898*“ (obr. 12).⁶⁶⁾ Zpřesnění „*histor. postupu stavby*“ provedl spolu s Antonínem Podlahou v černobílém analytickém plánu pro *Soupis památek historických a uměleckých* z roku 1906.⁶⁷⁾ Detailní rozlišení stavebních etap bylo výsledkem moderního způsobu poznávání historické architektury. Jako již dříve Bernhard Grueber a Josef Mocker, publikoval i Kamil Hilbert výsledky svých průzkumů. Na rozdíl od jejich studií doprovází Hilbertův text o stavebním vývoji kostela sv. Petra a Pavla v Mělníku (1916) obsáhlá dokumentace nálezů, včetně fotografií. Zpracování statí na základě výsledků průzkumu kostela při jeho rekonstrukci (1913–1914) zdůvodnil slovy: „*Aby poznatky, které [...] učinil, neupadly v zapomenutí, aby mohly býti zužitkovány i jinými, nemožná jich té doby sám dále sledovati, srovnávám je a doplňuji některými úvahami v skrovný tento článek.*“⁶⁸⁾ Od roku 1912 s Hilbertem na průzkumech a dokumentaci katedrály sv. Víta intenzivně spolupracoval František Xaver Margold (1887–1967), zejména při výzkumu základů rotundy sv. Václava a románské baziliky, od něhož se dochovala rozsáhlá kresebná dokumentace průzkumu pražského Karolina.⁶⁹⁾

Konzervační metoda obnovy historických staveb se u nás zcela prosadila po 1. světové válce. Důkladné stavebněhistorické průzkumy s cílem co nejpřesněji určit historický vývoj stavby, představující „*nejtvořejší doklad minulosti*“ (Zdeněk Wirth, 1961),⁷⁰⁾ prováděli nejen architekti, ale také historici umění, kteří významně ovlivnili další vývoj. Je třeba zmínit zejména Vojtěcha Birnbauma (1877–1934) a jeho žáky Václava Mencla (1905–1978), Václava Richtera (1900–1970) a Oldřicha Stefana (1900–1969).⁷¹⁾ Na prosazení místa historiků umění při průzkumech v rámci projektování obnov měl zásadní vliv Vojtěch Birnbaum, mj. předsedající Klubu Za starou Prahu,⁷²⁾ který „*důkladně prozkoumával stavby*“⁷³⁾ jak pro vlastní vědecké práce, tak i pro účely památkové péče (obr. 13). V letech 1922–1923 zahájil stavební analýzu malostranského Michnova paláce.⁷⁴⁾ Jak upozornil Ivo Hlobil (1987), Birnbaum jím „*u nás [...] ukázal moderní stavebněhistorický průzkum důslednou analytickou metodou.*“⁷⁵⁾ Publikovanou (1922) studií z let 1911–1912

63) FANTOVÁ 1979, s. 67, 69; FANTOVÁ 1996, s. 62, 65; MACEK 2001, s. 5; BERÁNEK – MACEK 2010, s. 124; HAUSEROVÁ – BLÁHA – RAZÍM – MACEK 2011, s. 23. Srov. HAUSEROVÁ 2001, s. 5–6; HAUSEROVÁ 2006, s. 12; BIEGEL 2011, s. 125; MACEK 2011, s. 101.

64) KROUPA 2006.

65) KOTRBA 1963; PETRASOVÁ 1995.

66) NPÚ, GnŘ, inv. č. PPOP 991-5-0775. Citováno podle: PETRASOVÁ 2006, obr. 1 na s. 62. Srov. BERÁNEK – MACEK 2010, s. 124; HAUSEROVÁ – BLÁHA – RAZÍM – MACEK 2011, s. 23.

67) PODLAHA – HILBERT 1906, citován titulěk k tab. III; PETRASOVÁ 2006, s. 61.

68) HILBERT 1916, s. 190. ZAHRADNÍK 1996, s. 79–80, upozornil na nebyvalou, „*téměř kompletní dokumentaci*“ mělnického kostela, uloženou v Národním technickém muzeu, zahrnující i nepublikovaná barevná vyhodnocení stavebního vývoje v půdorysech a řezech (dle sdělení muzea je složka s analytickými plány od povodní v roce 2002 nezvěstná). Srov. MACEK 2001, s. 5; ZAHRADNÍK – RAZÍM 2012, s. 132.

69) Podrobně PÁCAL 2007, s. 17. HILBERT 1934. Margoldův plán viz APH, fond: Nová plánová sbírka, sign. 10 201, inv. č. 114–115.

70) WIRTH 1961, s. 843.

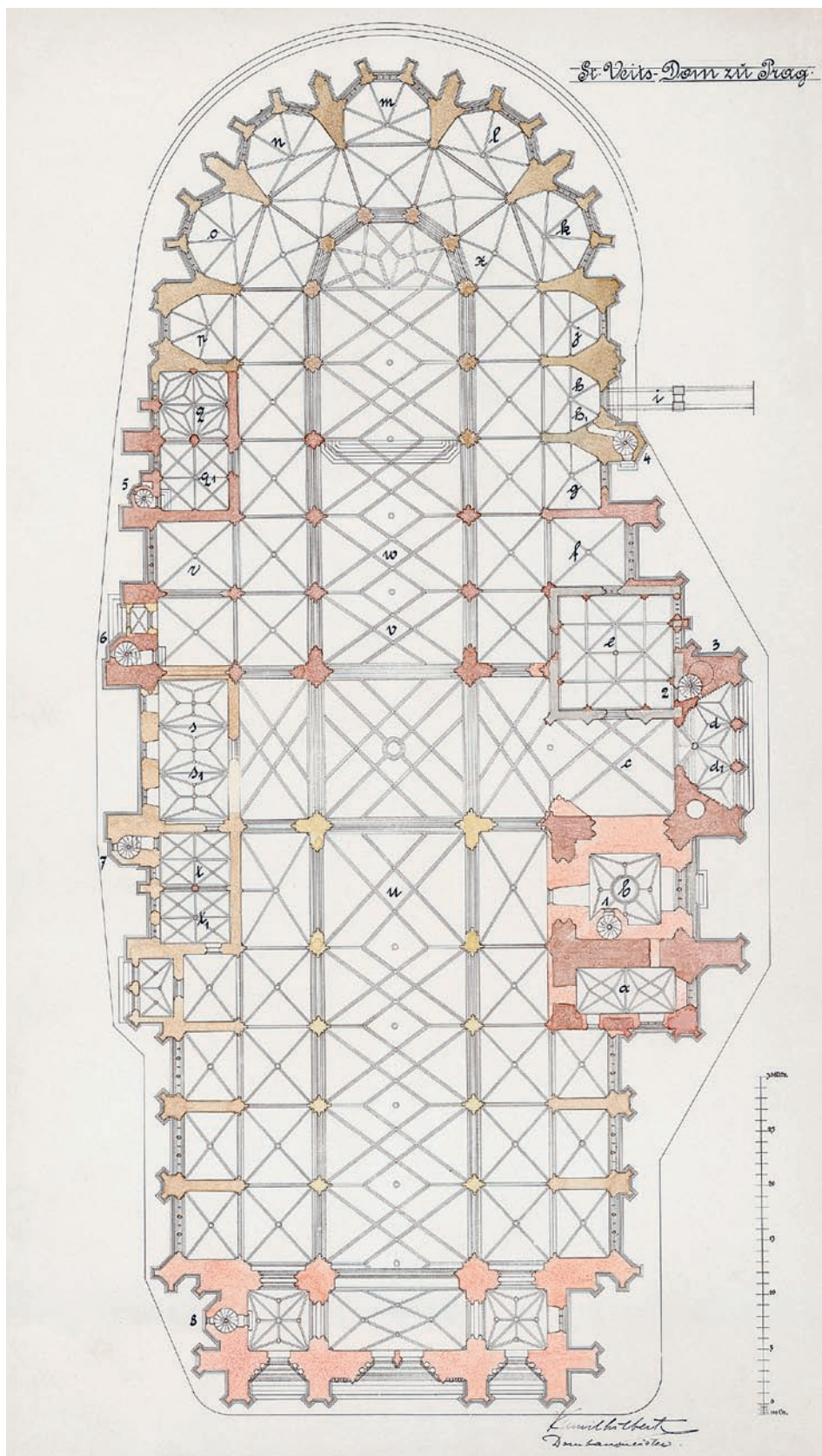
71) HLOBIL 1987, s. 379; HLOBIL 1996a, s. 1; HAUSEROVÁ 2001, s. 6. BERÁNEK – MACEK 2010, s. 124; HAUSEROVÁ – BLÁHA – RAZÍM – MACEK 2011, s. 24.

72) Michnův palác 1923, s. 32.

73) BIRNBAUM 1921, s. 244.

74) Michnův palác 1923, s. 27, 28, 32; BIRNBAUM 1923; BIRNBAUMOVÁ – KRÁSA 1938, s. 5, 31. Birnbaumův nedokončený průzkum se dochoval v rukopisu – Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, fond: Vojtěch Birnbaum [dále jen MÚA AV ČR, V. Birnbaum], ka 16, sign. III.a, č. 31, 31a, 31 b, ka 19, sign. III.g, č. 46, sign. V.b, č. 355–538.

75) HLOBIL 1987, s. 405.

Obr. 12: Kamil Hilbert, katedrála sv. Víta na Pražském hradě s ujednáním stavebního vývoje, mezi lety 1899–1901. Národní památkový ústav, generální ředitelství, inv. č. PPOP 991-5-0775. (Reprofoto: J. Pařížková Čevonová, 2014)

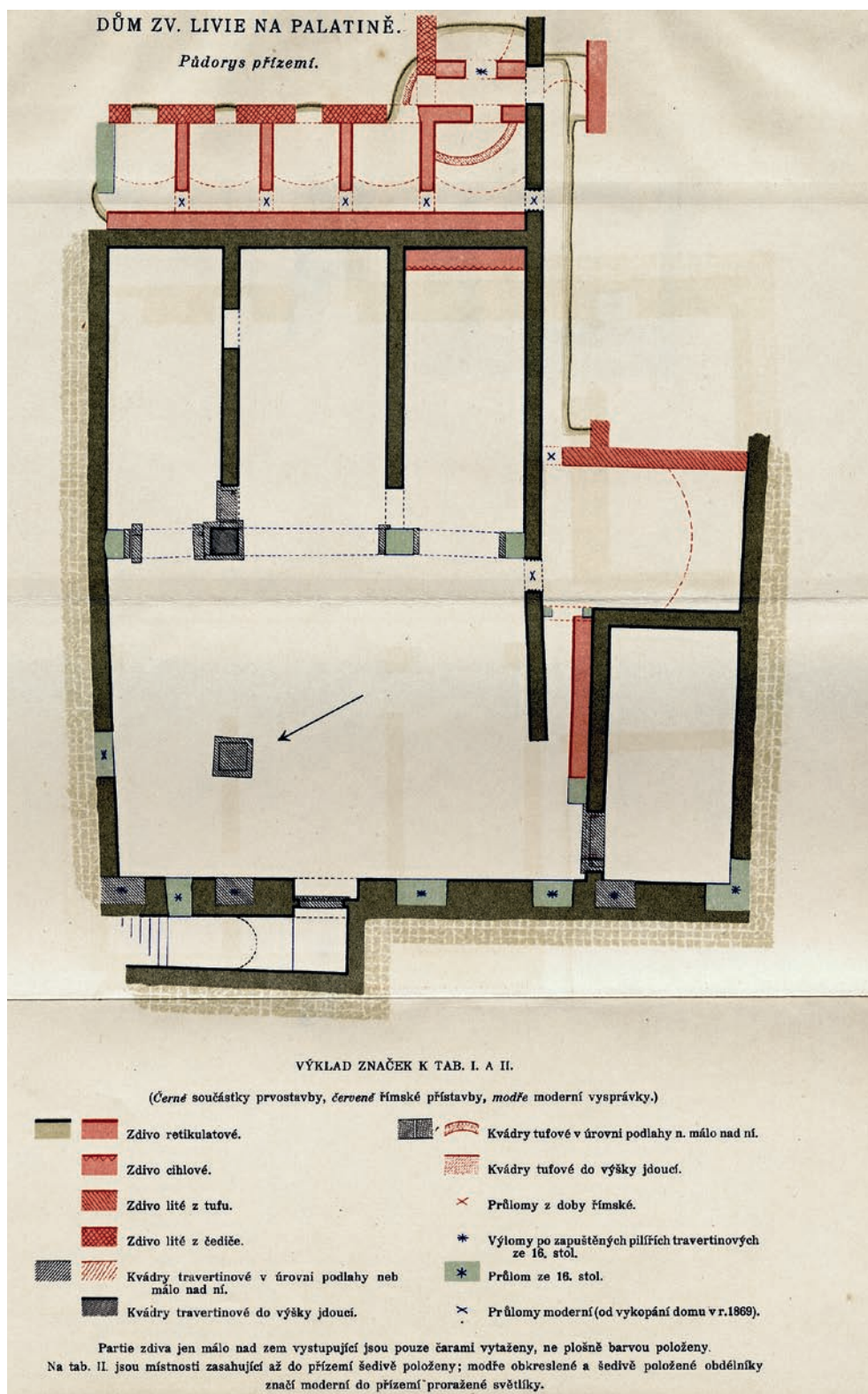
Obr. 13: Vojtěch Birnbaum při průzkumu Karolína v roce 1934. HERA, Zdeněk. Karolinum. Polední list. 1934, č. 140 z 20. května, obr. na s. 7. ISSN 1804-8838. (Reprofoto: J. Pařízková Čevonová, 2014)

o antickém tzv. Liviině domu v Římě předznamenal základní strukturu elaborátů našich dnešních stavebněhistorických průzkumů: popis a rozbor, navazující stavební historie podložená kritikou písemných pramenů a závěrečné hodnocení objektu spolu s půdorysným vyhodnocením stavebního vývoje ve všech podlažích: „*Rozorh této práce jest následující: nejprve bude podán popis a rozbor zachovaných zbytků domu a zároveň provedena rekonstrukce jeho původního stavu; pak bude učiněn pokus o jeho pokud možno nejpřesnější datování (a zároveň pojednána otázka již nadpisem naznačená, je-li název mu nyní udělený správný a jaký mu po případě přísluší), konečně oceněn význam, který má pro dějiny počátků římské architektury.*“ Text doplnil vlastními, barevně vyhodnocenými půdorysy, v nichž vedle stáří jednotlivých konstrukcí rozlišil také stavební materiál (obr. 14).⁷⁶⁾ („*Rozbor stavebních hmot*“ vedle „rozboru historického“ provedl v letech 1936–1937 také například autor plánů domů čp. 461 a 462 na Starém Městě v Praze.⁷⁷⁾ Birnbaumova znalost a zájem o „*kamenickou a zednickou techniku staoby*“⁷⁸⁾ jsou zřejmé z nepublikovaných, systematických podrobných popisů a rozborů románských staveb, které sám prozkoumal v druhé polovině 20. a na začátku 30. let, přičemž si někdy načrtl či zaměřil důležité architektonické prvky (obr. 15). Nezabýval se, na rozdíl od dřívějších stavebních analýz projektujících architektů, jen dílčími nálezy, ale popsal románské konstrukce a zdivo

76) MÚA AV ČR, V. Birnbaum, ka 14, sign. III.a, č. 6; BIRNBAUM 1922, s. 3, tab. I-II; srov. HLOBIL 1987, s. 386.

77) ŠKABRADA 2004, s. 188.

78) MÚA AV ČR, V. Birnbaum, ka 13, sign. III.a, č. 1, *Kostel v Čelakovicích*, s. 14.

Obr. 14: Vojtěch Birnbaum, půdorys přízemí tzv. Liviova domu v Římě, průzkum 1911–1912. BIRNBAUM, Vojtěch. *Dům zvaný Livie na Palatině*. Praha, 1922, tab. I. Bez ISBN. (Reprofoto: J. Pařížková Čevonová, 2014)

celé stavby. Texty se kvalitou a obsažností neliší od stavebních rozborů pozdějších stavebněhistorických průzkumů.⁷⁹⁾ Pouhý náznak těchto zevrubných analýz zachycuje publikovaná starší stať o kostele v Zábřohu nad Labem (1914).⁸⁰⁾ Pro následující vývoj stavebněhistorického průzkumu mohla již být příkladem vysoká úroveň Birnbaumových syntéz důkladného terénního průzkumu s analýzou písemných pramenů.⁸¹⁾

Z Birnbaumových žáků Václav Richter (1925) ve své publikované studentské práci o stavebním vývoji kostela sv. Salvátora v Klementinu po kritice písemných pramenů popsal „objevy a data, nalezené na stavbě“, aby „nemusel některé věci několikrát opakovat“, postupoval tak, „že nabyté zkušenosti na stavbě“ uvedl „ihned v souhlas s literárními údaji“ a na konci studie podal „resumé stavební historie kostela“.⁸²⁾ V roce 1925 Zdeněk Wirth vyslal Dvořákova žáka Wladimíra Romana Zalozičského zkoumat východoslovenské dřevěné kostely. Odcestoval s ním Václav Mencl, tehdy ještě student architektury, který mu měl pomoci s dokumentací, měřeními a fotografováním.⁸³⁾ Mencl při tom navázal na Grueberem rozvíjená nová hlediska zkoumání historických staveb studiem stavebních konstrukcí a později i stavebního materiálu.⁸⁴⁾ Nezbytnost výzkumu konstrukcí a funkční podmíněnosti historických staveb zdůraznil v roce 1937 také architekt Pavel Janák (1882–1956): „Stavební památky jsou pro vědu předmětem pozornosti a bádání dosud skoro výhradně jen jako díla útvorná a doklady historické. Je hodnocena jen jejich forma umělecká a dobová. Téměř úplně je však opomíjena jejich konstrukce a účel. Bude nutno i touto stránkou památek se zabývat programově.“⁸⁵⁾ Důkladné průzkumy – „umělecko-historické analýzy“ – předcházely knize o slovenské středověké architektuře (1937; vydán pouze první díl) Václava Mencla, v letech 1930–1939 působícího v Štátnom referáte na ochranu pamiatok na Slovensku. Jen příležitostně souvisely s opravami zkoumaných staveb, přičemž „Boľo možné otvárať škáry v murive a študovať, ako postupne staoba vznikala“. Stejně jako k dalším publikovaným studiím z 30. let připojil analytické plány s „vyznačením [...] stavebního vývoje“, jejichž „cieľom [...] nebolo, aby podávaly všetky náhodné nepresnosti [...], ak nemajú význam pre dejiny umenia“, ale aby „rozličným spôsobom šrafovania dalo sa v nich vyznačiť, akým postupom jednotlivé časti stavby po sebe nasledovali“. Jak je patrné z obsáhlé rukopisné sbírky, podkladem k nim byla barevná vyhodnocení stavebního vývoje v půdorysech většiny zkoumaných staveb (dochováno více než 200

79) Rukopisné texty, uložené v MÚA AV ČR, Birnbaum psal v rámci přípravy korpusu české románské architektury – HLOBIL 1987, s. 403–404. MÚA AV ČR, V. Birnbaum, ka 13, sign. III.a., č. 1–42: „Užší severní stěna není s podélnými stěnami vázána, nýbrž jest od nich oddělena sparami, do nichž kvádríky podélných stěn zabíhají. Při značně širce spar – následek to patrně pozdějšího rozestoupení se – je však dobře vidět, že toto zabíhání nejde do větší hloubky, že kvádríky podélných stěn brzo se zabořují do maltu jádrového zdiva. Není tedy severní zed' pozdější než stěny podélné, a příčinou její nesvázanosti je patrně pohodlnost stavitele. – Úzká stěna jižní je s podélnými stěnami vázána, ač i ona ne příliš soustavně, jen několika málo kvádry“ (kostel v Čelákovcích, s. 15; Birnbaum kostel prohlédl 26. září, text napsal 27. září až 13. října 1925); „Zdivo věže je v podstatě lomové. Kameny jsou zděny tak, jak byly přivezeny z lomu, beze všeho dalšího obrábění. Dle povahy kamene, prahorní to ruly, a jejího způsobu lámání, jsou to většinou kusy ploché, ‚placáky‘, ač také přicházejí kameny hmotnější, vypadající jako kvádríky. Při kladení kamenů prozrazuje se snaha po vodorovném vrstvení, což je ostatně při převládání placáků téměř nevyhnutelné; leč vrstvení není, jak při různorodosti materiálu přirozeno, důsledně a čistě prováděno, ve vrstvách je plno kolísání... a přeskáček, tak že libovolný ráz lomového zdiva rozhodně převažuje nad soustavností, kterou se vyznačuje románské zdivo kvádríkové. Spáry jsou, jak při uylíčené povaze kamenů samozřejmě, velmi nepravidelné. Jsou zatírány maltou dosti ledabyle... stropu nasvědčují ložiska ve východní a západní stěně, oždy po třech a navzájem si úplně odpovídající. Dvě z nich jsou položena přímo v koutech místnosti, třetí uprostřed. K ložiskům po lešení, jež jsme poznali před tím, tato ložiska náležeti nemohou. Jsou větší, je jich v jedné řadě více a, jmenovitě, leží v tak nepatrné výšce nad uřchním párem oněch, jak dvě podlahy lešení nad sebou nikdy ležet nemohly. Nelze jim tedy přisuzovati jiné povahy než ložisek po stropních trámech. Což se dotazuje i jinými indiciemi. Ve stejné výšce s nimi totiž táhnou se po jižní i severní stěně pruhy drsnějšího zdiva, které jsou také s nimi stejně široké. Je patrné, že méně lícny povrch těchto pruhů byl zaviněn tím, že byly přizdívány na trámy zapuštěné do odpovídajících jim ložisek, což pak mohly být jen veskrze procházející trámy stropů, ne krátké trámy pro lešení“ (kostel v Pařížově, s. 1; prohlídka 23. srpna 1926 a 11. srpna 1927, rukopis z 13.–27. srpna 1927).

80) BIRNBAUM 1915. Rukopis je z roku 1914 – MÚA AV ČR, V. Birnbaum, ka 14, sign. III.a., č. 15.

81) Srov. HLOBIL 1987, s. 384, 394, 404.

82) RICHTER 1925, s. 347.

83) MENCL 1976a, s. 40–41; GULDAN 1999, s. 13.

84) MENCL 1926; MENCL 1929; MENCL 1935; MENCL 1938a; MENCL 1940.

85) JANÁK 1937, s. 3. Srov. STEFAN 1955 b, pozn. 10 na s. 155; MACEK, b. d.

kreseb). Proměnlivou barevnou škálu Mencl užíval zpravidla v pořadí: červená (nejčastěji pro 12. nebo 13. stol.), modrá (14. stol.), zelená (15. stol.), žlutá (16. nebo 17., 18. stol.) (obr. 16–17).⁸⁶⁾ V roce 1935 doplnila historička umění Dobroslava Menclová (1904–1978) monografickou studii bratislavského hradu analytickými půdorysy s „*barevným vyznačením stavebních period*“: „*gotické*“ modře, „*raně renesanční*“ červeně, „*raně barokní*“ zeleně, „*vrcholně barokní*“ světle žlutě, „*rokokové a klasicistní*“ tmavě žlutě (obr. 18).⁸⁷⁾

Konzervační teorie památkové péče byla postupně aplikována na celá historická města. Rieglovu teorii rozšířil o kontextuální hodnoty prostředí historických památek a umělecké působení historických celků Max Dvořák, který ji také prosazoval v okruhu Klubu Za starou Prahu.⁸⁸⁾ Způsob výzkumu našich měst ovlivnili zejména Zdeněk Wirth (1878–1961), Václav Wagner (1893–1962) a Václav Mencl. Wirth pozornost soustředil mj. na historickou ikonografii, kterou systematicky shromažďoval.⁸⁹⁾ Na Wirthův zájem o městské celky navázal ve druhé polovině 30. let Václav Mencl již zcela moderním umělecko-historickým přístupem při výzkumu slovenských měst.⁹⁰⁾ Vyuvíjející se metodika ochrany historických měst územním plánem, iniciovaná Lubošem Jeřábkem už na konci 19. století v Pražském klubu,⁹¹⁾ později rozpracovaná Wirthem a dalšími členy Klubu Za starou Prahu,⁹²⁾ vedla kolem roku 1940 ke vzniku plošných průzkumů předcházejících rekonstrukce a obnovy. V této souvislosti se zřejmě poprvé objevuje dnes běžné označení „stavebně historický průzkum“. Jak upozornil Ivo Hlobil, Zdeněk Wirth jej použil v roce 1944 ve smyslu podkladu urbanistického plánování.⁹³⁾ Označení však předznamenal už v letech 1940–1941 Václav Wagner, který tehdy s architektem Miroslavem Koreckým na Památkovém úřadu v Praze zpracoval, byť zřejmě pro Wirthův Státní fotomečnický ústav, průzkum Soběslavi s podtitulem „*Analýza města po stránce stavebně-historické jako podklad pro úpravný plán*“. Nepublikovaný text obsahuje shrnutí stavebního vývoje města a soupis stručně charakterizovaných stavebních památek.⁹⁴⁾ Od roku 1943 prováděl Wirth spolu s architektkou Miroslavem a Věrou Chalupníčkovými⁹⁵⁾ a Stanislavem Tobkem „*průzkum stavebně historický*“ pro „*úpravný plán*“ Mladé Boleslavi. Pracovní postup popsal v publikované zprávě z roku 1944: „*K tomuto účelu provádí se nejprve nové, prostorové a výškové zaměření starého města [...] v měřítku 1:200 a na jeho základě a s pomocí fotogrammetrických snímků axonometrické náčrtu starého města [...] a kotované náčrtu průčelí všech jeho stavebních objektů [...] Stavebně-historická analýza města podává nejprve souvislé vylíčení jeho stavebního vývoje od pravěku do současnosti a potom obraz současného stavebního stavu města. Ličení vývoje je doloženo reprodukcí všech starších zobrazení města a analytickými plány vývoje města ve středověku, renesanci, baroku, empiru a v 2. polovici XIX. století. Současný stavební stav města zjišťuje stavební analýza všech objektů ve městě [...] a fotografické snímky panoramat, náměstí, ulic, průčelí domů a plány i fotografie významných objektů veřejných i soukromých. Tato práce bude spolu s výsledky měření tvořiti stavební atlas Mladé Boleslavi o několika foliových svazcích. V širším prostoru města je zjištěn vývoj osídlení od středověku, pozvolná změna struktury v obcích a krajině, cenné stavební celky a objekty a dány směrnice pro korektury v krajině s hledištěm umělecko-historického. Vedle textu jsou vyznačeny výsledky tohoto průzkumu graficky v mapě [...] v měřítku 1:25.000 a doloženy plány typických forem sídelních, plány a fotografiemi stavebních celků a objektů.*“⁹⁶⁾ Václav

86) MENCL 1937, s. 6; MENCL 1976 b, s. 40; Archív Pamiatkového úradu SR, Bratislava, zbierka základného výskumu, reprodukována sign. Z 3492, Z 3399. Srov. MENCL 1939.

87) MENCLOVÁ 1935; separátní výtisk: MENCLOVÁ 1936. Vedle Vojtěcha Birnbauma a jeho žáků lze dále zmínit průzkumné aktivity architekta Karla F. Kühna (1884–1945), který v r. 1943 publikoval podrobné výsledky průzkumu kostela sv. Tomáše v Brně při jeho obnově – KÜHN 1943.

88) KOTRBA 1963, s. 268.

89) DVOŘÁKOVÁ 1987 b, s. 137; např. WIRTH 1932.

90) GULDAN 1999, s. 20, 23; MENCL – MENCLOVÁ 1936; MENCL 1938 b. MENCL 1976 b, s. 40–41.

91) HLOBIL 1996 b.

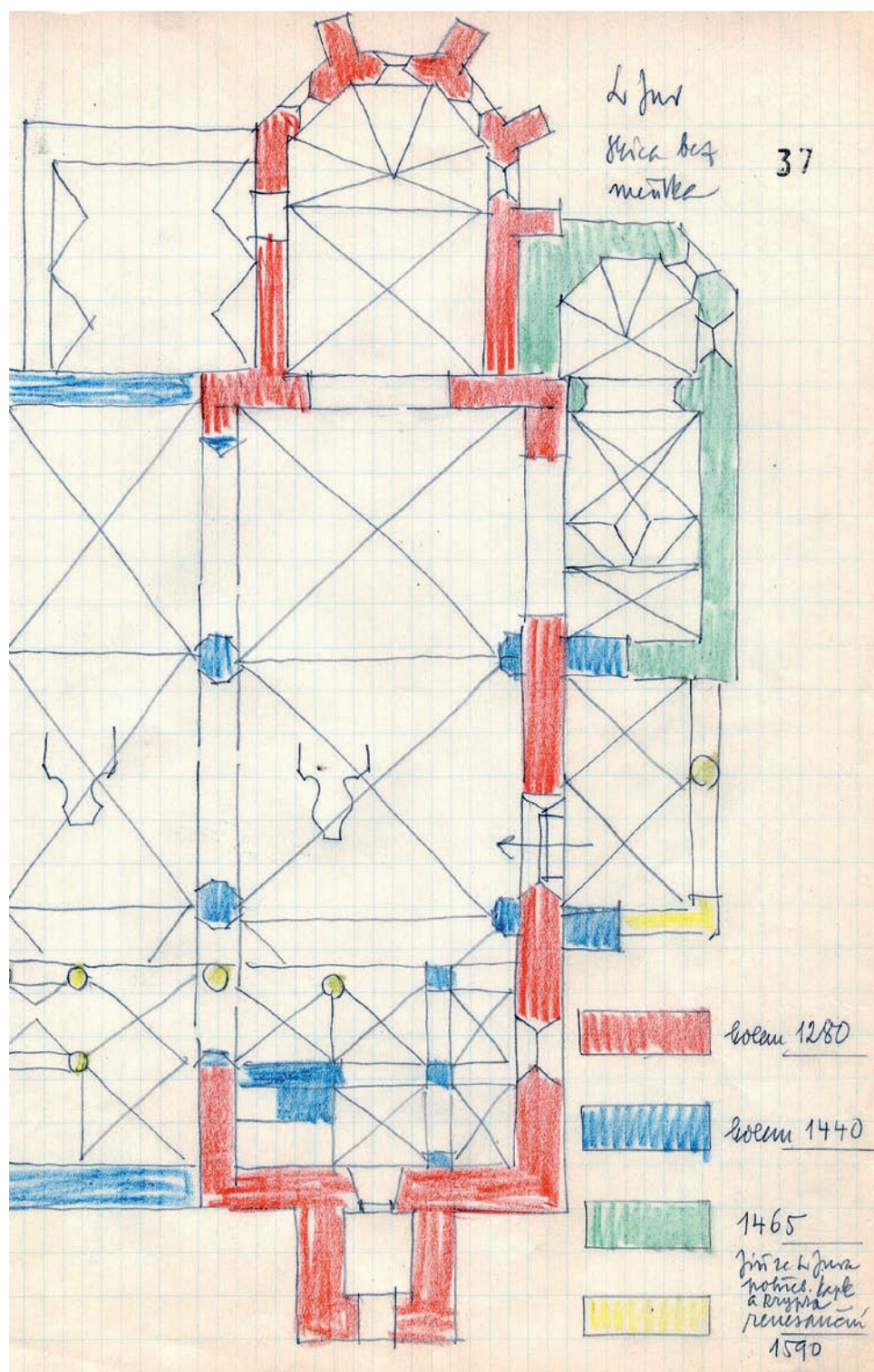
92) HLOBIL 1985, s. 9–16; UHLÍKOVÁ 2010, s. 47–48.

93) HLOBIL 2005a, pozn. 38 na s. 338; HLOBIL 2008, pozn. 37 na s. 28. Srov. MENCL 1976 b, s. 40–41; HLOBIL 1985, s. 21–23.

94) NPÚ, GnŘ, inv. č. SPPOP – 41448/17, WAGNER, Václav; KORECKÝ, Miroslav. *Soběslav : Analýza města po stránce stavebně-historické jako podklad pro úpravný plán* (nepublikovaný strojopis). [1940–1941].

95) Pro Státní fotomečnický ústav, na objednávku Zdeňka Wirtha, pod kterého činnost ústavu spadala, prováděli sourozenci Chalupníčkoví přesná zaměření (např. v roce 1942 hradu Karlštejna).

96) Zdeněk Wirth odkázal na srovnání s publikací HRUŠKA 1944, „*analýzující celkový pracovní program architekta urbanisty a jeho přízvaných odborných expertů jako podklad pro plán výstavby kraje a obcí*“ – WIRTH 1944, pozn. 2 na s. 71.

Obr. 16: Václav Mencl, půdorys kostela sv. Jiří ve slovenském Svätém Juru s vyhodnocením stavebního vývoje, 1930. Archiv Pamiatkového úradu SR, Bratislava, zberka základného výskumu, sign. Z 3399. (Reprofoto: Pamiatkový úrad SR, 2014)

Obr. 18. Dobroslava Menclová, půdorys paláce Bratislavského hradu s vyhodnocením stavebního vývoje, 1935. MENCLOVÁ, Dobroslava. Hrad Bratislava : Die Burg von Bratislava. Bratislava, 1936, tab. I. Bez ISBN. (Reprofoto: J. Pařížková Čevonová, 2014)

Wagner na počátku 40. let formuloval syntetickou metodu památkové péče zohledňující estetické a výtvarné hodnoty historických celků. V rámci výše zmíněného průzkumu Soběslavi provedl rovněž „výtvarnou analýzu města“.⁹⁷⁾ V roce 1942 popsal „výtvarnou formu“ města Pardubic.⁹⁸⁾ Pod Wagnerovým vedením Státní památkový úřad nově zkoumal a hodnotil jednotlivé stavby v kontextu plošných průzkumů historických měst. Příkladem je Wagnerova monografie Klatov, vydaná v roce 1948, a průzkumy, prováděné žáky Václava Mencla ze Semináře dějin umění Karlovy univerzity, z nichž v roce 1948 vychází monografie Českého Krumlova.⁹⁹⁾ V letech 1943–1945 zpracoval Oldřich Stefan „*uýtvarně analytický*“ průzkum Turnova a v letech 1948–1949 se studenty Ústavu dějin architektury Českého vysokého učení technického v Praze průzkum Jindřichova Hradce.¹⁰⁰⁾ Narůstající počet zkoumaných objektů v rámci plošného zpracovávání historických měst u nás významně ovlivnil další vývoj stavebněhistorického průzkumu.

Uplatnění stavebněhistorických průzkumů v Čechách a na Moravě po polovině 20. století plynule navázalo na situaci ve 40. letech. Bylo spojeno především s narůstajícím počtem plošných průzkumů historických měst. Jak uvedl Zdeněk Wirth (1957),¹⁰¹⁾ od roku 1950 zajišťoval „*ovědecký výzkum historických měst a staveb*“ Státní památkový úřad (od roku 1952 Státní památkový ústav, od roku 1953 Státní památková správa, od roku 1958 Státní ústav památkové péče a ochrany přírody). Kromě zestátnění hradů a zámků souvisely tehdy hlavní práce památkového úřadu s dohledem nad údržbou „nejcennějších historických celků“ („rezervací“), jejichž podporu schválila vláda v polovině roku 1950.¹⁰²⁾ V počátcích rozvoje a institucionalizace stavebněhistorických průzkumů v Čechách a na Moravě ve druhé polovině 20. století je velmi pravděpodobný podstatný vliv Václava Mencla (1905–1978), a to s ohledem na podobu jeho systematické výzkumné činnosti ve 30. letech na Slovensku i na jeho zásadní podíl na vyhlášení městských památkových rezervací. Na počátku 50. let, jako referent ochrany památek na Ministerstvu školství, věd a umění [dále jen MŠVU], v podstatě metodicky řídil činnosti památkové péče v rezervačních městech. V roce 1952 apeloval v souvislosti s obnovou bytového fondu, vedoucí často ke změně původní dispozice měšťanských domů, na památkový ústav, že „*by měl [...] před započítím každé práce popsati starý stav domu a opatřiti jeho zaměření podrobnými poznámkami, fotografiemi a historickou analysou stavby*“, dokumentovat „*uzácné doklady toho, jak se kdysi hledily omítky, zpracovával povrch kamene, měnilo složení malt; [...] doklady technického zpracování sgrafit*“, přičemž „*je nutno starý stav důkladně fotografovati a nálezy během oprav podrobně fotografovati a popisovati*“.¹⁰³⁾ Pod Menclovým vedením byly před projektováním obnov rezervačních měst prováděny „umělecko-historické a stavební analýzy“.¹⁰⁴⁾ Na základě jeho metodiky byly pro tzv. rezervační knihy zpracovány seznamy, respektive „*stavební analytické katalogy*“ významných staveb určených k rekonstrukci, které doplňovaly pokyny k asanaci.¹⁰⁵⁾ Prováděním rezervačních knih – „*historických průzkumů a předběžným odhadem stavebních nákladů*“, přičemž šlo „*o projekční a historicky-analytické práce, k nimž*“ bylo „*potřebí zkušených odborníků, vyškolených v znalosti historické architektury a znalosti zásad památkové péče*“ (Václav Mencl, 1950) – již v roce 1949 MŠVU pověřilo projektový závod Stavoprojekt, později i památkový ústav, případně Státní ústav pro rekonstrukci památkových měst a objektů (později Státní ústav pro rekonstrukce památkových měst a objektů; dále jen SÚRPMO).¹⁰⁶⁾ Pod vedením historika umění Dobroslava Líbala (1911–2002) byl v roce 1959 proveden „*památkový průzkum*“ pro rezervační knihu Malé Strany. Textová část průzkumu obsahovala k hodnotným objektům stručný popis, stavební vývoj a na závěr zdůvodnění

97) NPÚ, GnŘ, inv. č. SPPOP – 41448/17, s. 10.

98) WAGNER 1942; HLOBIL 1995.

99) WAGNER 1948; DVOŘÁK 1948; HLOBIL 1985, s. 23; PAVEL 1962; DVOŘÁKOVÁ 1987a, s. 322; HLOBIL 1995.

100) STEFAN 1955 b, s. 146, pozn. 7. Srov. HAUSEROVÁ 2001, s. 6. K teoretickému východisku Oldřicha Stefana srov. HLOBIL 2005 b, s. 8.

101) WIRTH 1961, s. 113.

102) *Kutnohorsko* 2001, s. 58, 62, 63; Úřad předsednictva vlády, Usnesení 99. schůze vlády, konané dne 11. července 1950, příloha k čj. 303.438/1950; Úřad předsednictva vlády, Zpráva ve věci péče o kulturní a historické památky, čj. 103.262/50 ze dne 6. 11. 1950. Srov. LÍBAL 1995, s. 258; HLOBIL 2005a, s. 329; HLOBIL 2008, s. 20–28.

103) Národní archiv, fond: Státní památková správa [dále jen NA, SPS], ka 53, sign. 30 Pam-reservační knihy, cit. z čj. 80906/52 ze dne 24. 11. 1952.

104) NA, SPS, ka 23, sign. 30 Pam-historické; KOSTKA – MENCL – WAGNER, s. 58. Srov. WIRTH 1961.

105) DVOŘÁKOVÁ 1987a, s. 322; KIBIC – VOŠAHLÍK 2011, s. 38, 62.

106) NA, SPS, ka 53, sign. 30 Pam-reservační knihy, cit. z čj. 150103/50 ze dne 1. 7. 1950, čj. 152273/50 ze dne 10. 8. 1950; HLOBIL 2005a, s. 329; HLOBIL 2008, s. 20.

památkové ochrany.¹⁰⁷⁾ Později o rezervačních knihách Dobroslav Líbal (1997) napsal, že obsahovaly „*relationě malý počet vybraných objektů, takže představa celistvosti historických jader nebyla tehdy ještě zdaleka rozvinuta*“.¹⁰⁸⁾ V roce 1953 zpracoval Viktor Kotrba *Památkový rozbor chráněných objektů v historickém jádře města Opavy*.¹⁰⁹⁾ Mimo památkový ústav byl – mj. nejen pro potřeby výuky, ale i jako podklad pro „*nový regulační a zastavovací plán*“ města – od počátku 50. let prováděn průzkum historického jádra Olomouce, byť omezeného na raný středověk, který vedl Václav Richter v rámci Semináře dějin umění olomoucké univerzity a při němž „*byl uměleckohistoricky tříděn [...] stav historického jádra města a analysována jeho genese*“ a zároveň „*byl uzat zřetel na monografické zpracování hlavních památek monumentálního umění*“.¹¹⁰⁾

Za účelem projektování obnovy Prahy bylo v roce 1949 z iniciativy architekta Viléma Lorence, patrně pod vlivem Václava Mencla,¹¹¹⁾ ustaveno samostatné oddělení R pro rekonstrukci a asanaci (tzv. „R“ ateliér) závodu Stavoprojekt – krajské návrhové středisko Praha.¹¹²⁾ V něm začal Dobroslav Líbal při průzkumu domovního bloku Týnského dvora v letech 1951–1952 vypracovávat metodiku stavebněhistorického průzkumu. Líbal tím současně zahájil systematický plošný průzkum historického jádra Prahy, zpracovávaný jako podklad projektové studie asanace a rekonstrukce po jednotlivých domovních blocích či čtvrtích v dalších desetiletích.¹¹³⁾ Metodické principy průzkumu byly podmíněny plošným zpracováním všech historických objektů, převážně zabydlených, což vylučovalo destruktivní zásahy, mj. provádění sond do zdiva.¹¹⁴⁾ Při dělení Stavoprojektu v roce 1954 byl z „R“ ateliéru vytvořen samostatný projekční ústav SÚRPMO s celostátní působností. Prvním ředitelem se stal Vilém Lorenc, vedoucím střediska průzkumu a výzkumu Dobroslav Líbal.¹¹⁵⁾ Významný vliv na práci SÚRPMO mělo zakotvení památkové ochrany „prostředí“ kulturních památek v našem prvním památkovém zákoně č. 22/1958 Sb., o kulturních památkách (§ 6), zásluhou Zdeňka Wirtha, Dobroslava Líbala, Oldřicha Starého a Otakara Nového.¹¹⁶⁾ Faktický územní záběr ústavu se rozšiřoval postupně. V prvních desetiletích byly práce omezeny převážně na Prahu.

Počáteční výsledek hledání vhodného pracovního postupu demonstruje Líbalův průzkum části domovního bloku pražského Karolina (domy čp. 542, 543, 558, 559, 564) z roku 1952, který u „R“ ateliéru – jako „*uměleckohistorický průzkum*“ – objednalo MŠVU.¹¹⁷⁾ Metodu průzkumu Líbal popisuje v úvodu textové části, „*průzkumné zprávě*“. Průzkum „*dál se bez sond, takže jeho výsledky ošude tam kde nebylo možno se přidržeti zřetelného architektonického projevu, mají přirozeně podmíněný charakter. Vydatnou oporou byla tu [...] zjištění archivní*“, která sám prováděl. Přílohu tvořily „*analytické plány stavebních období*“ domů v měřítku 1:100, v nichž „*Černá barva značí dobu románskou, červená gotickou, modrá renesanční, hnědá barokní, zelená konec 18. a rané 19. století, žlutá zdivo novodobé, či méně významné, jež nelze datovati*“. Byly „*zvoleny dva barevné odstíny. Sytá barva značí, že časové zařazení do určitého období je bezpečné (např. struktura zdiva, objevený detail a podobně) nebo velmi pravděpodobné (např.*

107) Institut plánování a rozvoje hl. m. Prahy, oddělení spisovny a archivu [dale jen IPR], sign. P-10/59, LÍBAL, D. – BEISETZEROVÁ, M. – HEROUTOVÁ, M. – KORČÁK, P. – STRANDOVÁ, E. – VILÍMKOVÁ, M., *Praha III. – Malá Strana. Revize a doplnění památkového průzkumu. Doplnky veřejných budov a upravený konečný návrh textu rezervační knihy (neúplně)* (strojopis SÚRPMO), Praha 1959.

108) LÍBAL 1997 b, s. 20.

109) Knihovna Petra Bezruče v Opavě, KOTRBA, Viktor. *Památkový rozbor chráněných objektů v historickém jádře města Opavy* (nepublikovaný strojopis Státního památkového ústavu), 1953. Za upozornění na tuto práci děkuji Daliboru Prixovi.

110) RICHTER 1952; RICHTER 1959, s. 7, představuje příkladnou syntézu terénního a archivního průzkumu – srov. KUDĚLKA 2001, s. 386–387.

111) Srov. DVOŘÁKOVÁ 1987a, s. 322; LÍBAL 1997 b, s. 20.

112) *Rekonstrukce* 1956, s. 7–8; LÍBAL – STACH 1962, s. 97; VOHRNA 1969, nestr.; KAŠIČKA – MUK 1971, s. 247; LÍBAL – BAŠTA 1979, s. 386; VOHRNA 1979, s. 3–4, 13; LÍBAL 1984, s. 201; VOHRNA 1986, s. 138–139; MUK 1989, s. 147–148; LÍBAL 1994, s. 1; LÍBAL 1995, s. 258–263; KIBIC – VOŠAHLÍK 2011, s. 34. K Vilému Lorencovi srov. HLOBIL 2008, s. 24.

113) Práce na průzkumu Starého Města zadal R ateliéru, zřejmě na pokyn ministerstva školství a osvěty, IV. referát Ústředního národního výboru hlavního města Prahy, „*předchůdce Útvaru hlavního architekta – zahájení práce podnítili především B. Arnold, V. Píša, J. Pošmourný*“. S R ateliérem tehdy Líbal spolupracoval jako externista. LÍBAL – STACH 1962, s. 98; LÍBAL – BAŠTA 1979, s. 386, pozn. 2 na s. 444; LÍBAL 1995, s. 258.

114) LÍBAL – MUK 1985, s. 139; LÍBAL 1994, s. 1–2.

115) VOHRNA 1969; VOHRNA 1979; LÍBAL 1984, s. 201; MUK 1989, s. 147–149; LÍBAL 1995, s. 263–264; NĚMEC 2001; NĚMEC 2004a; NĚMEC 2004 b; PAVLÍK 2004.

116) NOVÝ 1986, s. 104.

117) NA, SPS, ka 435, sign. 30 Pam-místa, Praha I, Karolinum, 1951–1952.

Sytá barva značí, že časové zařazení do určitého období je bezpečné, nebo velmi pravděpodobné. Světlá barva znamená časové zařazení pravděpodobné, ale nejisté a zatím neověřitelné.

- zdivo románské
- zdivo gotické
- zdivo renesanční
- zdivo barokní
- zdivo z konce 18. a zač. 19. stol.
- zdivo novodobé 19. – 20. stol.

Obr. 19: Dobroslav Líbal, Historický průzkum objektů při Karolinu, legenda k analytickým plánům, 1952. Národní památkový ústav, generální ředitelství. (Reprofoto: Národní památkový ústav, 2015)

Obr. 20: Dobroslav Líbal, Historický průzkum objektů při Karolinu, analytický plán stavebních období, půdorys 1. patra, měřítko 1:100, 1952. Národní památkový ústav, generální ředitelství. (Reprofoto: Národní památkový ústav, 2015)

zdivo přízemí sleduje přesně běh gotických sklepů a pod.). Světlá barva znamená časové zařazení pravděpodobné, ale nejisté a zatím neověřitelné“ (obr. 19–20).¹¹⁸⁾ Soudobé srovnání s Líbalovým přístupem poskytuje průzkum hradu Švihova, který v roce 1951 provedla Dobroslava Menclová (1904–1978), zřejmě pro Wirthem vedenou Národní kulturní komisi spravující zestátněné hrady a zámky.¹¹⁹⁾ Textová část obsahuje v „části všeobecné“ dějiny hradu, následuje „stavební analýza“, kterou doplňují rozsáhlé „legendy k plánům“. Analytické půdorysy v měřítku 1 : 200 s barevným vyhodnocením nazvala „architektonická analýza“. Použila „čárkované šrafování“ pro „nově objevené zdivo“, zjištěné archeologickým výzkumem, modrou barvu pro „1. got. období (cca 1473–1489)“, modré šrafování pro „2. got. období (cca 1489–1510)“, zelenou barvu pro „2. ½ 16. stol.“, žlutou pro „2. ½ 17. – 1. ½ 18. stol.“, hnědou pro „19. stol. a moderní“, červenou pro „20. stol.“. Následně byly zhotoveny černobílé tisky s grafickým, tentokrát slohovým vyhodnocením (obr. 21–22).¹²⁰⁾

Od počátku sestávaly výsledné elaboráty z textové části a plánového vyhodnocení slohových etap stavebního vývoje objektu provedeného barevně nebo graficky (černobíle). Po vzniku SÚRPMO se metoda práce dále vyvíjela. Označení „stavebněhistorický průzkum“ zobecnělo ve svém současném významu až později. Elaborát uvedeného průzkumu Karolina označil Líbal „historický průzkum“, v plánech nazvaný „stavebně analytický průzkum“,¹²¹⁾ který představoval dílčí metodu širěji chápaných „stavebně historických průzkumů“, prováděných „již přímo programově jako jeden z podkladů“ urbanistických návrhů. V roce 1955, při prezentaci práce SÚRPMO, pod označení „stavebně historický průzkum“ Vilém Lorenc, Rudolf Ječný a Dobroslav Líbal zahrnuli „průzkumy stavebně analytické, architektonicko-historické i vyhodnocení panoramatu města“. Při stavebně analytickém průzkumu, v plánech označeném také „povrchový archeologický průzkum“, se v plánech v měřítku 1 : 1 000 vyhodnocuje „zběžný průzkum všech městských objektů s vyznačením jejich stáří“, v měřítku 1 : 200 se „vyznačuje časové, případně slohové zařazení každé jednotlivé zdi“. Oproti zmíněnému průzkumu domovního bloku Karolina nově znamenala zelená barva klasicistní zdivo, nikoliv vymezení tohoto období časově.¹²²⁾ Zdá se, že v počátcích fungování SÚRPMO hledal Líbal pro název pracovní metody vhodné označení. V roce 1955 ji na konferenci *Ozdravení historického jádra města Prahy*, pořádané komisí pro výstavbu Prahy akademií věd, nazval „historickou archeologií“ (odtud označení „historicko-archeologický průzkum“, „povrchový archeolo-

118) NPÚ, GnŘ, Dobroslav Líbal, *Historický průzkum areálu Karolína, 2. část* (strojopis Stavoprojektu Praha vč. analytických plánů, č. obj. 3057 PZ), Praha 1952.

119) Národní kulturní komise převzala hrad Švihov do své správy v roce 1949 – UHLÍKOVÁ 2004, s. 24, 211. V roce 1953 vydalo ministerstvo školství, věd a umění, správa státního kulturního majetku, monografii hradu – MENCLOVÁ 1953.

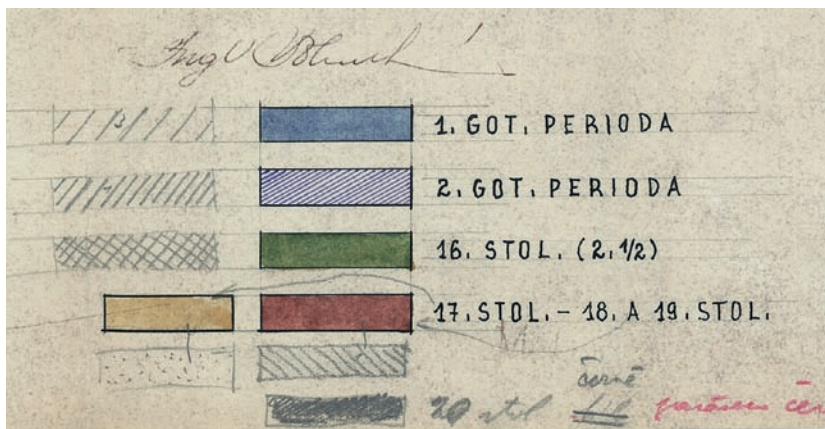
120) Národní památkový ústav, generální ředitelství, oddělení dokumentačních sbírek knihovny [dále jen NPÚ, GnŘ], inv. č. SPPOP – 20.845, SPPOP – 20.848 (text), SPPOP – 20.878, SPPOP – 20.869, SPPOP – 20.871.

121) LÍBAL – MUK 1985, s. 139; LÍBAL 1994, s. 1–2.

122) LORENC – JEČNÝ – LÍBAL 1955, s. 300, 303.

Obr. 21: Dobroslava Menclová, Švihov, hrad, vyhodnocení stavebního vývoje, půdorys přízemí, měřítko 1 : 100, 1951. Národní památkový ústav, generální ředitelství, inv. č. SPPOP 20.878. (Reprofoto: Národní památkový ústav, 2015)

Obr. 22: Dobroslava Menclová, Švihov, hrad, legenda k vyhodnocení stavebního vývoje, 1951. Národní památkový ústav, generální ředitelství, inv. č. SPPOP 20.878. (Reprofoto: Národní památkový ústav, 2015)

ČERNÁ BAŠTA

ZELENÁ BAŠTA

ČERVENÁ BAŠTA

BÍLÁ BAŠTA

RAD ŠVIHOV PŘÍZEMÍ 1:100

KLATOVY, 30. VIII. 1948.

ČPPOP - 26. 9. 48

*Architektonická analýza Ing. arch. B. Havelky
projevy 1957*

- 1. GOT. PERIODA
- 2. GOT. PERIODA
- 16. STOL. (2. 1/2)
- 17. STOL. - 18. A 19. STOL.

gický průzkum“).¹²³⁾ Obdobně ve stejném roce označil Oldřich Stefan hloubkový stavebněhistorický průzkum, se sondami do zdiva, „průzkum stavebně archeologický“.¹²⁴⁾ Na stejné konferenci v následném diskusním příspěvku Stefan předznamenal některé aspekty dalšího rozvoje stavebněhistorických průzkumů. V širších souvislostech zdůraznil „komplexnost“ výzkumných prací, přičemž apeloval na „důležitost dokonalé dokumentace měřičské a fotografické“ tam, kde opravou zanikne starý stav. Požadoval zapojit „do práce co možno největší počet speciálních odborníků, kteří by objektivnost dokumentace posílili“. Dále poukázal na nutnou účast obecných historiků na těchto průzkumech pro zajištění výzkumu širších historických souvislostí, které by se neomezovaly pouze na dějiny staveb z hlediska umělecko-historického, dějin stavitelství a konstrukcí.¹²⁵⁾

Od roku 1955 začal SÚRP MO zpracovávat elaboráty i pro jednotlivé objekty.¹²⁶⁾ Postup průzkumné práce Dobroslav Líbal představil na konferenci v Erfurtu v roce 1956 v příspěvku *Metoda historicko-urbanistického a architektonického průzkumu při rekonstrukcích historických měst*, která spojuje „studium urbanistické, stavebně-historické, sídelně-zeměpisné a archivně-historické, jež [...] dává vyčerpávající obraz dějinného vývoje předmětu“. V souvislosti s analytickými plány stavebního vývoje nově použil označení „stavebně-historická analýza“. Podrobný průzkum jednotlivých objektů se omezoval na Prahu. Textová zpráva obsahovala „historický přehled objektu, popis objektu a náčrt stavebního vývoje“ a „plány všech podlaží budovy s grafickým rozlišením stáří zdiva, fotodokumentaci budovy zevnitř i zvenku, fotokopie všech starých zobrazení a plánů“.¹²⁷⁾ V jiném příspěvku, předneseném ve stejném roce, rozlišil Líbal tři typy, respektive fáze, „stavebně historického průzkumu“, chápaného v užším smyslu terénního průzkumu stavby. První představuje povrchový průzkum s cílem určení stavebního vývoje, „upozorňuje na stáří a architektonickou hodnotu“ staveb nebo domovních bloků. Druhý typ bezprostředně předchází projektu obnovy, určuje „základní rysy architektonického objektu, který má být upraven“ a lze při něm připustit i hloubkové sondy. Třetí fáze spočívá ve „sledování nálezů během stavby a jejich dokumentace“.¹²⁸⁾ Druhý typ nepochybně zastupuje průzkum Karolína, jehož nedatovaný „analytický plán“, snad z roku 1952, je jedním z prvních příkladů dnešního „hodnocení objektu“. V půdorysu jsou černě vyznačeny vertikální, šrafurou stejné barvy i horizontální konstrukce, které je nutné „zachovat“, hnědá barva připouští „možnost úpravy“, žluté části lze „asanovat“, v případě červených je „nová stavba žádoucí“ (obr. 23–24).¹²⁹⁾ Shodně v roce 1955 Dobroslav Líbal vyhodnotil plány *Studie rehabilitace Královošské cesty* pro směrný plán Prahy (obr. 25).¹³⁰⁾

123) LÍBAL 1955, s. 42, 46.

124) STEFAN 1955 b, s. 149.

125) STEFAN 1955a, s. 56, 57. Srov. klasifikaci průzkumných prací STEFAN 1955 b.

126) LÍBAL – MUK 1985, s. 142.

127) LÍBAL 1959, s. 117, 342; STRAUSS 1959, obr. 150, 151.

128) LÍBAL 1956, s. 140.

129) NPÚ, GnŘ, *Analytický plán Karolinského bloku*, čp. 541.

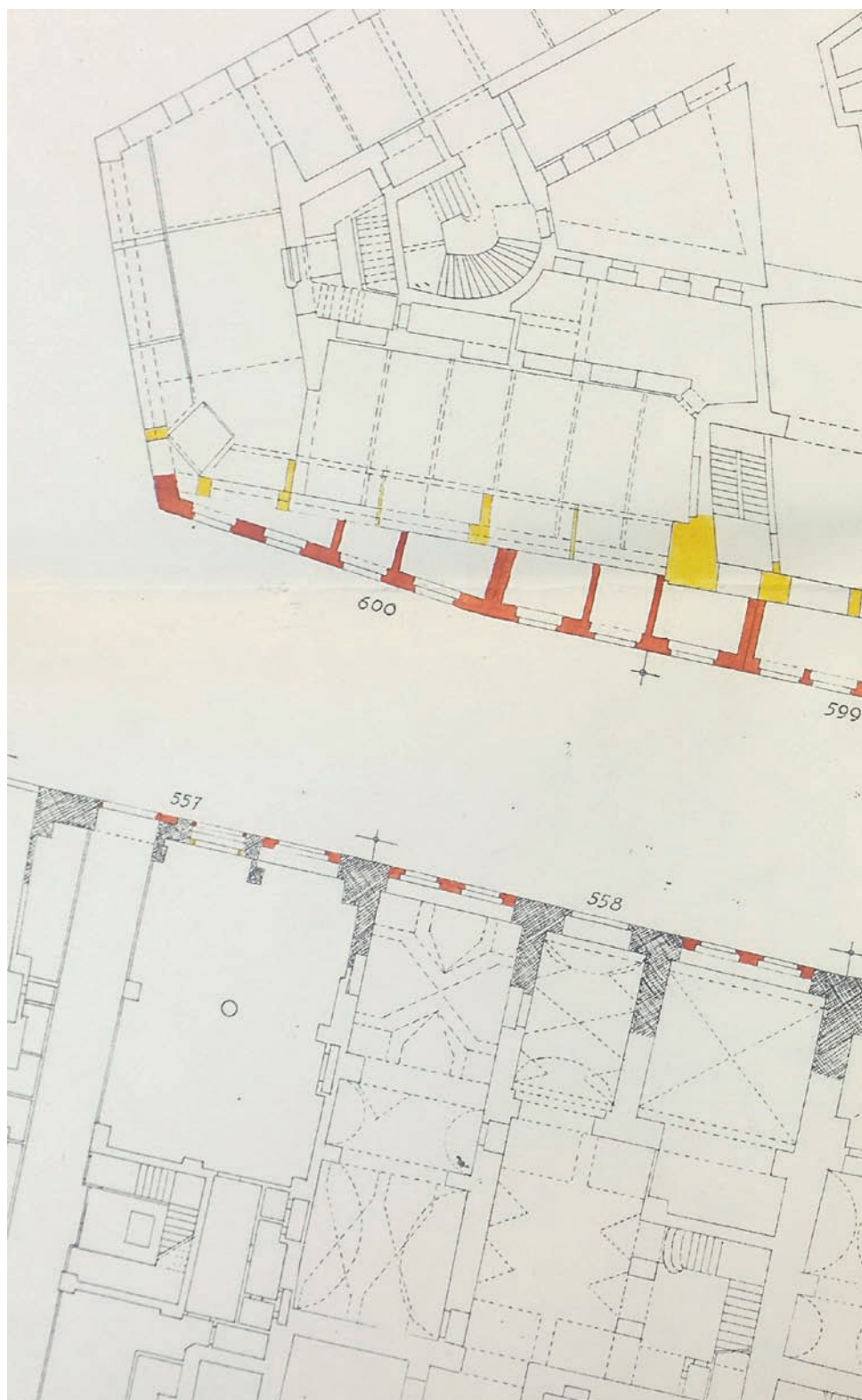
130) IPR, sign. P-46/56, Dobroslav Líbal, *Studie rehabilitace Královošské cesty. Analytický stavebně histor. průzkum* (pasport SÚRP MO), Praha 1955.

Obr. 23: Analytický plán Karolinského bloku, čp. 541, legenda, 1952 (?). Národní památkový ústav, generální ředitelství. (Reprofoto: Národní památkový ústav, 2015)

Obr. 24: Analytický plán Karolinského bloku, čp. 541, půdorys přizemí, měřítko 1 : 100, 1952 (?). Národní památkový ústav, generální ředitelství. (Reprofoto: Národní památkový ústav, 2015)

Obr. 25: Dobroslav Líbal, Studie rehabilitace Královské cesty, půdorys přízemí – náčrt, Celetná ul., měřítko 1:200, 1955. Institut plánování a rozvoje hl. m. Prahy, oddělení spisovny a archivu, sign. P-46/56. (Reprofoto: Institut plánování a rozvoje hl. m. Prahy, 2014)

Uvedené příklady předjímají podstatné rozšíření obsahu dosavadních stavebněhistorických průzkumů SÚRPMO na přelomu 50. a 60. let 20. století. Dobroslav Líbal prezentoval jejich novou podobu v roce 1962. Stavebněhistorický průzkum, někdy slučovaný s „historickým, archivním průzkumem“, původně zahrnoval dvě základní složky – „historický průzkum“ archivní, starších plánů a ikonografie, a „průzkum stavebně historický“, spočívající „o podrobné prohlídce objektu od sklepa až po krov, která si všímá všech skutečností, důležitých pro slohové zařazení domu, jeho architektonické hodnocení a stavební vývoj“. Elaborát měl tři části, z nichž první dvě, „stručné dějiny budovy od nejstarší zmínky v pramenech“ a „poměrně podrobný popis objektu, včetně architektonických i řemeslných detailů“, sumarizovala hlavní kapitola pojednávající o „stavební historii, jako výsledek syntézy všech dosavadních poznatků“. Nedílnou součástí bylo „stavebně historické vyhodnocení“ všech „vertikálních konstrukcí (zdí) jednotlivých objektů, podle hlavních slohových období“, zprvu jen v plánech domovního bloku (barevně) v měřítku 1:200 (obr. 26–29), od roků 1958 až 1959 i pro jednotlivé stavby v úrovni všech podlaží (graficky) (obr. 30–31).¹³¹⁾ Na pokyn pracovníků pražské památkové péče v roce 1957 (1958¹³²⁾) byl elaborát na základě „stavebně technického průzkumu“¹³³⁾ doplněn „hodnocením stavebně technickým, s uvedením hlavních stavebních i architektonických závad“ a dále „směrnicemi pro asanaci a rekonstrukci“, případně „měl být doplněn i seznamem důležitějších architektonických detailů“. Nové kapitoly textové části elaborátu se nejprve zpracovávaly pouze v rámci celých bloků, od roku 1959 i pro jednotlivé objekty. Po roce 1960 přibýlo také plánové vyhodnocení „architektonické“, syntéza všech předchozích částí průzkumu a nejdůležitější podklad projekčních prací. Opírala se „totiž netoliko o základní útvárné komponenty objektu i jeho

131) IPR, přír. č. IPR SHP001086, SHP001178, SHP000560; NPÚ, GnŘ, Dobroslav Líbal – Milada Vilímková, *Blok Týnského kostela. Stavebně-historický průzkum* čp. 603/I (pasport SÚRPMO), Praha, květen 1958, půdorys přízemí s grafickým vyznačením slohových období; NPÚ, GnŘ, Dobroslav Líbal – Milada Vilímková, *Dokumentace Prahy, podrobný stavební průzkum a návrh asanace. Staré Město. Blok Týnského kostela*. Čp. 603 (pasport SÚRPMO), Praha, září 1958, legenda grafického označení slohových období.

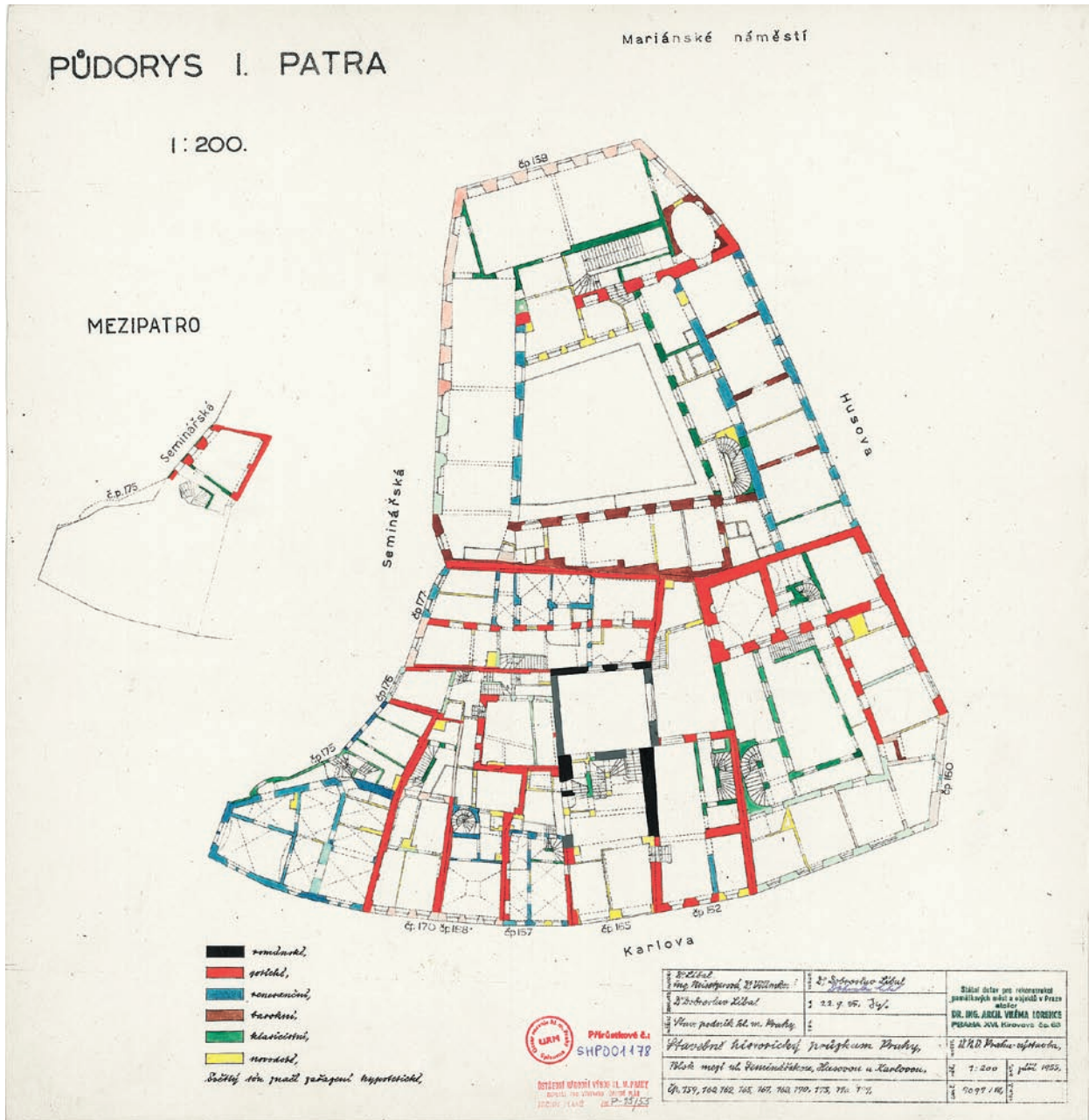
132) LÍBAL – BAŠTA 1979, pozn. 2 na s. 444.

133) LÍBAL 1965, s. 2.

Obr. 26: Dobroslav Líbal – Andrej Beisetzer, *Stavebně historický průzkum Prahy, blok Clam-Gallasova paláce, půdorys přízemí, měřítko 1:200, 1955. Institut plánování a rozvoje hl. m. Prahy, oddělení spisovny a archivu, přír. č. IPR SHP001086. (Reprofoto: Institut plánování a rozvoje hl. m. Prahy, 2014)*

Obr. 27: Dobroslav Líbal – Marie Beisetznerová – Milada Vilímková, Stavebně historický průzkum Prahy, blok mezi ul. Seminářskou, Husovou a Karlovou, půdorys 1. patra, měřítko 1:200, 1955. Institut plánování a rozvoje hl. m. Prahy, oddělení spisovny a archivu, příř. č. IPR SHP001178. (Reprofoto: Institut plánování a rozvoje hl. m. Prahy, 2014)

prostředí, ale především i o znalost historického konstruktivního systému budovy, který maximálně respektuje“.¹³⁴⁾ Metodické zásady plánového vyhodnocení „komplexního architektonického rozboru a hodnocení bloků“ v SÚRPMO podrobně rozpracovali architekti František Kašička a Milan Pavlík. Odzkoušeli je při průzkumu havelsko-michalského bloku v roce 1960 a publikovali v roce 1964. Vyhodnocení „s komplexním zhodnocením prostorů a konstrukcí objektů uzhledem k jejich architektonickému, historickému a dokumentačnímu významu a stavebně technickému stavu“ se provádělo v plánech všech podlaží v měřítku 1:200, vyhodnocení bloků doplňovaly rozvinuté uliční pohledy. Vybarvením či graficky se odlišily konstrukce a prostory, včetně přerušovanou čarou vyznačené stavební čáry a plnou čarou vyznačených průčelí a architektonických detailů, které je nutné „bezpodmínečně zachovat“ (tmavě hnědá), konstrukce a prostory včetně hmoty střech, které je třeba „zachovat“ s možností provedení úprav (světle hnědá), nebo konstrukce a prostory, které se musí „bezpodmínečně odstranit“ nebo je lze nechat i dožít – „doporučuje se odstranit (na dožití)“ (žlutá) (obr. 32–33).¹³⁵⁾ Nastíněné rozšíření stavebněhistorických průzkumů znamenalo užší propojení vědeckého výzkumu s architektonickou a urbanistickou praxí SÚRPMO jako projekčního ústavu a vznikl důležitý podklad pro uplatňování zásad památkové péče.¹³⁶⁾

Uvedeným krokem se ustálil základní obsah stavebněhistorického průzkumu, respektive výsledného elaborátu – pasportu. Tzv. pasportizace označovala od přelomu 50. a 60. let systematický povrchový stavebněhistorický průzkum historického jádra Prahy,¹³⁷⁾ na rozdíl od „hloubkového stavebněhistorického průzkumu“ se sondami do zdiva.¹³⁸⁾ S postupným rozšiřováním činnosti SÚRPMO mimo Prahu pasportizace zobecněla jako metoda povrchových stavebněhistorických průzkumů SÚRPMO,¹³⁹⁾ zvaná někdy „metodika pražské pasportizace“.¹⁴⁰⁾ V roce 1979 pro ni Dobroslav Líbal a Václav Bašta použili označení „metodika standardních stavebněhistorických průzkumů“.¹⁴¹⁾ Některé podstatné metodické principy pražských plošně zpracovávaných průzkumů bylo možné u soliterně zkoumaných objektů uplatnit jen v závislosti na stavu dosavadního výzkumu historické architektury. Jedná se zejména o „syntetické zaměření“ pražských průzkumů, při kterém se výsledky „dosažené všestranným průzkumem objektů [...] shrnují v rozboru celého bloku“, což mělo v důsledku význam i pro hodnocení jednotlivých objektů, jak upozornil v roce 1965 Dobroslav Líbal, když popisoval definitivní podobu pražské pasportizace. Jejím předpokladem bylo „synteticky zvládnout základní hlediska – historické, uměnovědné i architektonicko-urbanistické, [...] stavebně technické a památkové v užším smyslu slova“.¹⁴²⁾ Metodiku stavebněhistorických průzkumů SÚRPMO Líbal představil v roce 1967 na první konferenci mezinárodní organizace International Council on Monuments and Sites.¹⁴³⁾ Výsledný elaborát doznal v následujících letech jen drobných změn v názvech a struktuře kapitol, zařazovaných výběrově podle konkrétního zadání.¹⁴⁴⁾ Obsah elaborátu stavebněhistorického průzkumu SÚRPMO a metodu jeho zpracování v ucelené podobě prezentoval Dobroslav Líbal v závěrečné zprávě výzkumného úkolu Státního ústavu památkové péče a ochrany přírody v Praze z roku 1985 (viz exkurz v závěru článku).¹⁴⁵⁾ Dílčí komentáře k metodě dále publikoval v odborném tisku. K práci na kapitole „Dějiny objektu“ Líbal připomněl, že jsou vybírány prameny mající „přednostně [...] přímý či nepřímý vztah k stavebním

¹³⁴⁾ LÍBAL – STACH 1962, s. 98, 99, 100–101, s. 101.

¹³⁵⁾ IPR, přír. č. SHP001144; KAŠIČKA – PAVLÍK 1964, s. 430, 431, 434; KAŠIČKA 1995, s. 35; KAŠIČKA 1998, s. 74.

¹³⁶⁾ LÍBAL 1965, s. 92; MUK 1991, s. 58. K památkové praxi srov. CHUDÁREK 1988, s. 14; MUK 1994, s. 3.

¹³⁷⁾ LÍBAL – STACH 1962, s. 98; LÍBAL 1965, s. 85, 86; VOHRNA 1969; LÍBAL – LÍBALOVÁ 1977, s. 32–33; LÍBAL – BAŠTA 1979, pozn. 2 na s. 444; VOHRNA 1979, s. 19; LÍBAL 1984, s. 201; LÍBAL – MUK 1985, s. 139, 142; NOVÝ 1986, s. 99; MUK 1988, s. 1–6; MUK 1989, s. 148; LÍBAL 1994, s. 1; ŠTULC 1996, s. 5. Srov. LÍBAL 1961, s. 848; VARHANÍK 2006, s. 26.

¹³⁸⁾ LÍBAL – LÍBALOVÁ 1977, s. 28; LÍBAL – MUK 1985, s. 139; MUK 1988, s. 4–6. Vedle těchto „architektonických stavebněhistorických průzkumů“, povrchového i hloubkového, byly prováděny také šířeji pojaté „urbanistické stavebněhistorické průzkumy“ – LÍBAL 1984, s. 201, 204.

¹³⁹⁾ VOHRNA 1979, s. 4; LÍBAL 1984, s. 201; LÍBAL – VOŠAHLÍK 1985, s. 98, 100; VOŠAHLÍK 1985, s. 8–9; VOŠAHLÍK 1986, s. 326; LÍBAL 1994, s. 2.

¹⁴⁰⁾ KAŠIČKA – MUK 1971, s. 247; LÍBAL 1976, s. 271; LÍBAL – MUK 1985, s. 139, 142; NĚMEC 1986, s. 97; MUK 1991, s. 58; MACEK 1996, s. 19; HORYNA 1997, s. 42; HORYNA 2004, s. 505; KAŠIČKA 2006, s. 29–34.

¹⁴¹⁾ LÍBAL – BAŠTA 1979, pozn. 2 na s. 444; LÍBAL – MUK 1985, s. 141.

¹⁴²⁾ LÍBAL 1965, s. 86.

¹⁴³⁾ LÍBAL 1967a; LÍBAL 1967 b; LÍBAL 1968.

¹⁴⁴⁾ LÍBAL 1976, s. 271; LÍBAL – BAŠTA 1979, s. 386; VOHRNA 1979, s. 19; LÍBAL 1984, s. 201; LÍBAL – MUK 1985, s. 141; MUK 1988, s. 1–6; LÍBAL 1997, s. 17–19.

¹⁴⁵⁾ LÍBAL – VOŠAHLÍK 1985.

PRAHA – MALÁ STRANA

*blok mezi ul. Mosteckou, Lázeňskou,
Velkopřevorským náměstím a Čertovkou*

výhled

Obr. 28: Eduard Stach – Dobroslav Líbal – Jan Muk – Milada Vilímková, *Stavebně historický průzkum Prahy a dokumentace k asanačnímu plánu, Praha – Malá Strana, blok mezi ul. Mosteckou, Lázeňskou, Velkopřevorským náměstím a Čertovkou, půdorys přízemí, měřítko 1:200, 1964. Institut plánování a rozvoje hl. m. Prahy, oddělení spisovny a archivu, přír. č. IPR SHP000560. (Reprofoto: Institut plánování a rozvoje hl. m. Prahy, 2014)*

Obr. 29: Eduard Stach – Dobroslav Líbal – Jan Muk – Milada Vilímková, *Stavebně historický průzkum Prahy a dokumentace k asanačnímu plánu, Praha – Malá Strana, blok mezi ul. Mosteckou, Lázeňskou, Velkopřevorským náměstím a Čertovkou, legenda k vyhodnocení stáří zdiva, 1964. Institut plánování a rozvoje hl. m. Prahy, oddělení spisovny a archivu, přír. č. IPR SHP000560. (Reprofoto: Institut plánování a rozvoje hl. m. Prahy, 2014)*

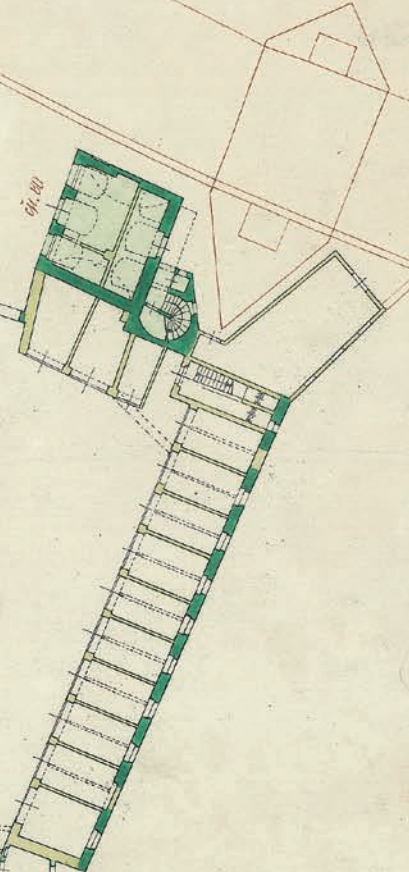
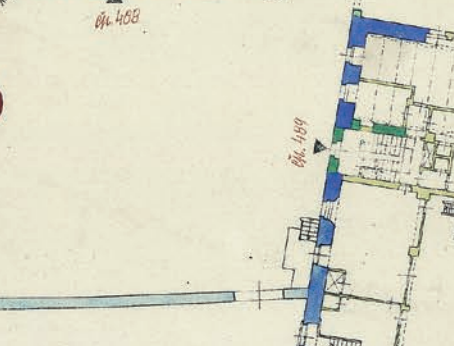
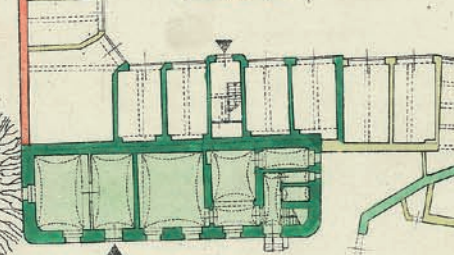
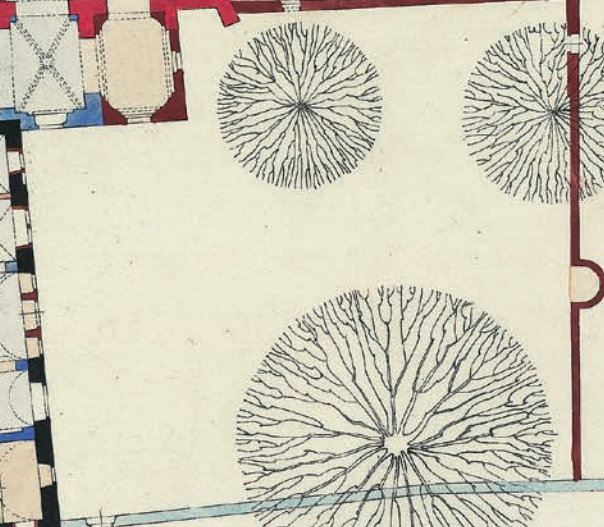
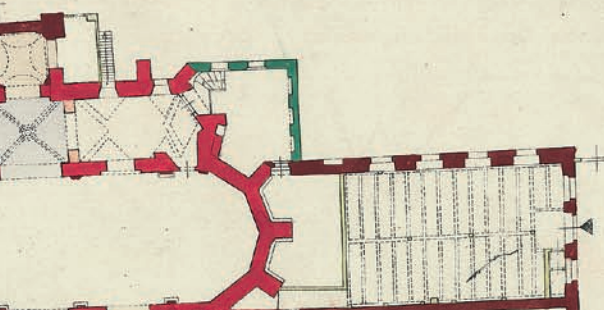
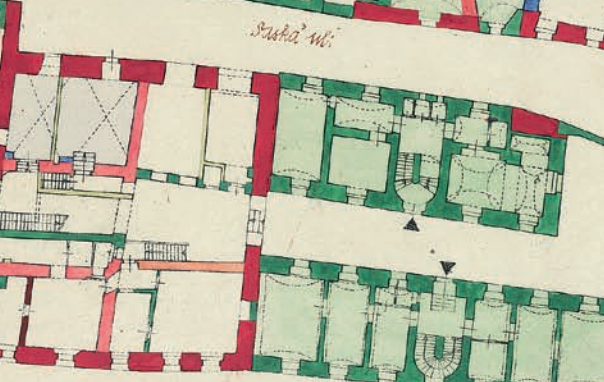
legenda stáří zdiva :

<i>zdivo románské</i>	
<i>-- gotické</i>	
<i>-- renesanční</i>	
<i>-- barokní</i>	
<i>-- klasicistní</i>	
<i>-- novodobé</i>	

*Štěkají částmi značí stacionární
hypotetické.*

Štorková ul.

Červená

č. 55

č. 56

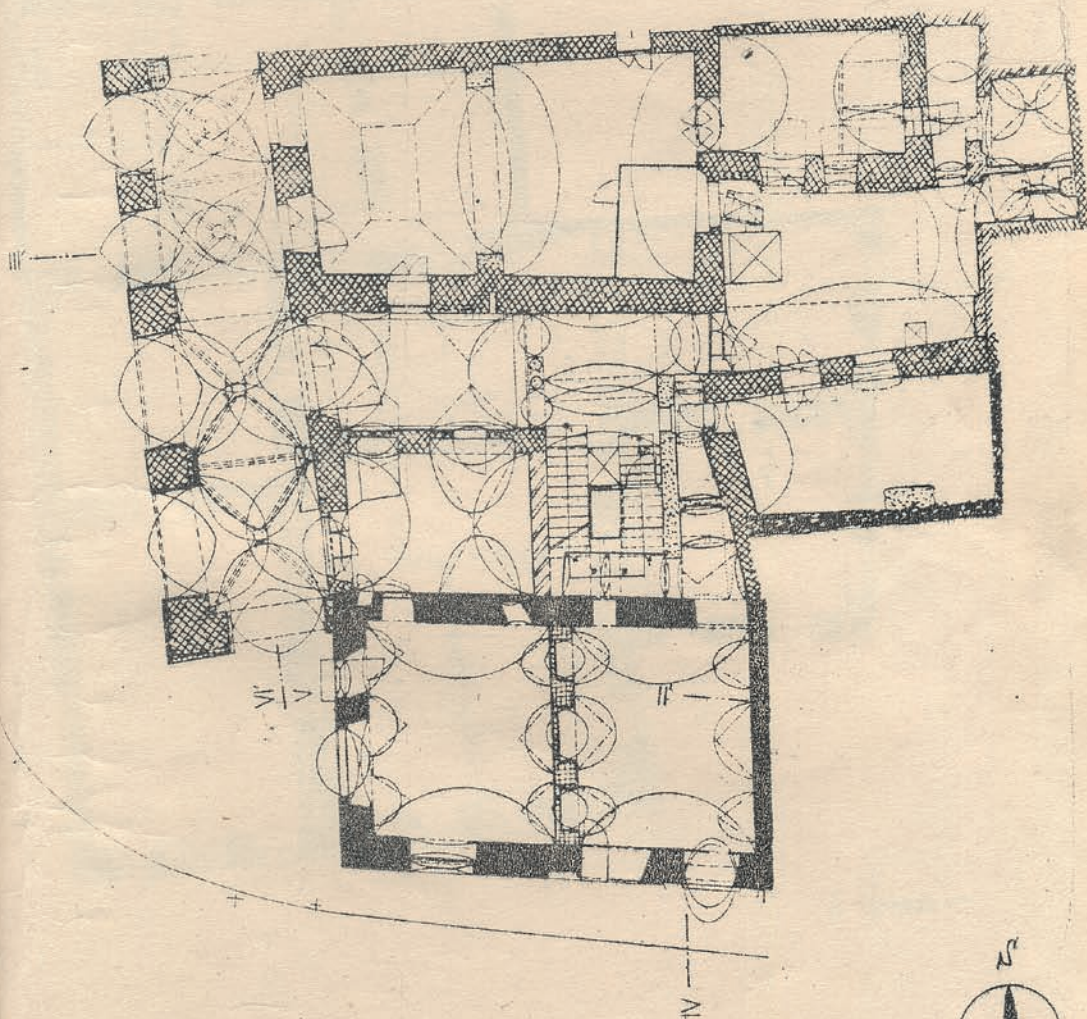
č. 57

č. 80

č. 408

č. 409

Prizemi

V Praze v květnu 1958.

1:200

J. Šebal *Dr. K. Křiváček*

Státní ústav pro rekonstrukci
 památkových měst a objektů
 atelier odborných služeb
 skupina pro historický a usazeň.
 průzkum.

proměnam objektů“.¹⁴⁶) Kapitola „Architektonický rozbor“ se podle Dobroslava Líbala a Jana Muka provádí na základě důkladného průzkumu v terénu, jehož „obsahem je zevrubná prohlídka a následný rozbor analyzované budovy odborně vzdělaným a kvalifikovaným pracovníkem, který musí být při tom soustředěn na tři základní hlediska. První je sledování všech skutečností poukazujících k určitým stavebním událostem, či změnám. Druhé je hledisko historicko konstrukční a teprve třetí je hledisko architektonické resp. uměleckohistorické.“¹⁴⁷) Tímto byla zdůrazněna nutnost empirického poznání stavby, které musí předcházet interpretaci. Dobroslav Líbal k tomu konstatoval, že terénní průzkum, „byť povrchový, nesmí být prováděn povrchně“, je nutné se zamyslet „nad každým zlomem ve zdivu, každým ústupkem, nepravdělností, stopami zazdívek, změnami v síle zdiva, vzájemnými vztahy jednotlivých konstrukcí“.¹⁴⁸) Cílem kapitoly Architektonické detaily byla „nejzákladnější inventarizace odstranitelných architektonických detailů jako základní informace pro všechny účastníky regeneračního procesu, tj. památkovou péči, projektanty a stavební výrobu“.¹⁴⁹) Dobroslav Líbal a Jan Muk připomněli „zásadní rozdíl mezi zpravidla poněkud nezávažným písemným hodnocením a mezi analýzou na plánech, kde je třeba se prakticky vyrovnat se stářím každé konstrukce“.¹⁵⁰) Některé závěrečné kapitoly se zařazovaly fakultativně, podle povahy úkolu. Jak uvedl Dobroslav Líbal, „Systematika průzkumů“ byla „dosti rozmanitá“ a byla „podřízena účelu – za jakým se [...] průzkumy a hodnocení“ prováděly, zda šlo „o účely ryze vědecké nebo praktické – jako podklad pro projekty a urbanistické plány“, a to „na několika úrovních a různých stupních hloubky zpracování podle cíle a zaměření práce“.¹⁵¹) V případě významnějších staveb elaborát obsahoval kapitolu s výčtem hodnotných architektonických detailů, u pražských budov stavebně technický popis s následným přehledem architektonických závad.¹⁵²) Slohová analýza horizontálních konstrukcí a architektonické (památkové) vyhodnocení, zprvu zpracovávané pouze v plánech celého bloku, se důsledněji uplatnil u jednotlivých

146) LÍBAL 1965, s. 86.

147) LÍBAL – MUK 1985, s. 140.

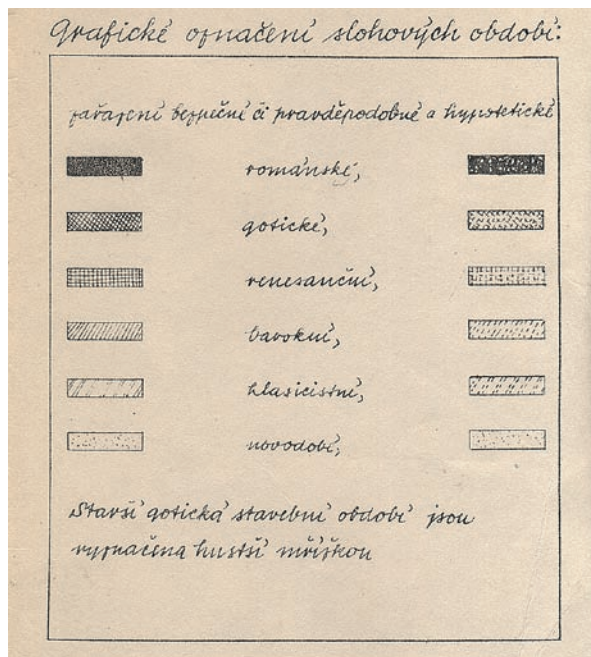
148) LÍBAL 1965, s. 87.

149) LÍBAL – MUK 1985, s. 141.

150) Tamtéž, s. 140.

151) LÍBAL – VOŠAHLÍK 1985, s. 95.

152) LÍBAL – MUK 1985, s. 141.

Obr. 30: Dobroslav Líbal – Milada Vilímková, Stavebně historický průzkum Prahy, blok Týnského kostela, čp. 603/I, půdorys přízemí, měřítko 1:200, 1958. Národní památkový ústav, generální ředitelství. (Repfoto: Národní památkový ústav, 2015)

Obr. 31: Dobroslav Líbal – Milada Vilímková, Stavebně historický průzkum Prahy, blok Týnského kostela, čp. 603/I, legenda ke grafickému označení slohových období, 1958. Národní památkový ústav, generální ředitelství. (Repfoto: Národní památkový ústav, 2015)

diagrama

I. a) Bezpodmínečně zachovat :

konstrukce ■■■■
 stac. čáry ————
 prostory ■■■■

b) zachovat :

(možno provést menší úpravy)

konstrukce ■■■■
 prostory ■■■■

II. a) Bezpodmínečně odstranit :

konstrukce ■■■■
 prostory ■■■■

b) dopomůžte se odstranit :

konstrukce ■■■■
 prostory ■■■■

Obr. 32: Eduard Stach – Dobroslav Líbal – Jaroslav Vajdiš – Jan Muk – František Kašička – Milan Paulík, Stavebně historický průzkum Prahy a dokumentace k asanačnímu plánu, Praha 1, blok mezi ulicemi Melantrichovou, Havelskou, Vejsvodovou, Jiřskou a Staroměstským nám., půdorys přízemí, měřítko 1:200, 1960. Institut plánování a rozvoje hl. m. Prahy, oddělení spisovny a archivu, přír. č. IPR SHP001144. (Reprofoto: Institut plánování a rozvoje hl. m. Prahy, 2014)

Obr. 33: Eduard Stach – Dobroslav Líbal – Jaroslav Vajdiš – Jan Muk – František Kašička – Milan Paulík, Stavebně historický průzkum Prahy a dokumentace k asanačnímu plánu, Praha 1, blok mezi ulicemi Melantrichovou, Havelskou, Vejsvodovou, Jiřskou a Staroměstským nám., legenda, 1960. Institut plánování a rozvoje hl. m. Prahy, oddělení spisovny a archivu, přír. č. IPR SHP001144. (Reprofoto: Institut plánování a rozvoje hl. m. Prahy, 2014)

staveb. Postupně přibývaly i elaboráty soliterních objektů doplněné reprodukcemi starších vyobrazení a historických plánů a dále fotodokumentací současného stavu.¹⁵³⁾

Za dobu svého působení realizoval SÚRPMO stovky stavebněhistorických průzkumů po celé republice. Podílel se na nich jak specializovaný útvar v Praze, tak některé architektonické ateliéry SÚRPMO, zejména v Brně s pobočkou v Olomouci a dále např. v Hradci Králové s pobočkou v Pardubicích.¹⁵⁴⁾ Do vzniku SÚRPMO prováděl Dobroslav Líbal průzkumy, archivní i terénní, zcela sám.¹⁵⁵⁾ Rozsáhlost úkolů řešených v SÚRPMO vedla Líbala k podstatné změně. Byly vytvářeny týmy obecných historiků či archivářů, historiků umění, architektů, inženýrů, kteří – vedle kresličů a fotografů – spolupracovali na jednotlivých průzkumech.¹⁵⁶⁾ O tom, že k této změně došlo poměrně záhy, svědčí slova Zdeňka Wirtha, který v roce 1961 charakterizoval na příkladu Prahy průzkumy požadované před projektováním obnov historických staveb: „vedle řádného vyměření architektury ukládá se jako podmínka technický a uměleckohistorický výzkum, který podrobnou analýsou zjišťuje průběh stavebního vývoje jednotlivé budovy nebo celého souboru stavebního bloku, ulice, náměstí, městské čtvti. Na tomto zjišťování a hodnocení podílí se dnes právě tak archivář, místopisec, dějepisec umění jako statik a tvůrčí architekt.“¹⁵⁷⁾ Historičce umění Miladě Vilímkové (1921–1992) byly od jejího nástupu v roce 1955 svěřeny vedle terénních také archivní průzkumy,¹⁵⁸⁾ jimiž proslula. V roce 1964 nastoupil do SÚRPMO historik Luboš Lancinger, zkušený archivář. Dnes je považován „za klíčového tvůrce metodiky stavebně-historického průzkumu na poli archivních rešeršů“, které se staly základní součástí stavebněhistorických průzkumů a specifickou oblastí práce s prameny.¹⁵⁹⁾ Významný vliv na výsledky průzkumů SÚRPMO měla spolupráce s architekty či stavebními inženýry, která vedla k prohlubování výzkumu historických konstrukcí jako prostředku poznání stavebního vývoje. Dobroslav Líbal zdůrazňoval nezbytnost „znát materiál a technologii stavitelství v různých slohových obdobích i zpusoby konstrukcí včetně krovů“, zároveň poukázal na „pronikavé rozšíření znalostí“ historických stavebních technologií při pražských průzkumech, ovšem nesprávně uváděl, že „byly donedávna zcela opomíjeny“.¹⁶⁰⁾ Ve studiu vývoje historických konstrukcí a technologií nezbytných pro výzkum dějin architektury pokračoval především Václav Mencl, který od 50. let na toto téma publikoval několik dalších prací,¹⁶¹⁾ ale také Viktor Kotrba.¹⁶²⁾ V rámci SÚRPMO jej dále systematicky rozvíjel žák Oldřicha Stefana z pražské techniky a historik umění Jan Muk (1935–1994),¹⁶³⁾ který do pražské pobočky přišel v roce 1958 a v roce 1985 převzal vedení Líbalova útvaru (obr. 34).¹⁶⁴⁾ V roce 1971 vyšla Líbalova stať *Historické konstrukce a výzkum architektury*.¹⁶⁵⁾ Přínos architektů Milana Pavlíka a Františka Kašičky, Stefanových spolupracovníků z pražské techniky, k metodice analytického architektonického (památkového) vyhodnocení byl již zmíněn. Vedle Dobroslava Líbala a Jana Muka nelze z historiků umění opomenout vynikající formálně analytické popisy architektury Mojžíra Horyny (1945–2011), který nastoupil v roce 1972, zpracovávané na základě důkladného terénního průzkumu konkrétní stavby.¹⁶⁶⁾

Stavebněhistorické průzkumy vznikaly také v rámci tehdejšího Státního ústavu památkové péče a ochrany přírody v Praze, ovšem výjimečně podle jednotné metodiky a méně systematicky.¹⁶⁷⁾ V 60. a 70. letech 20. století zde pokračovaly

153) Srov. LÍBAL 1984, s. 201; OUTRATA – KREDBOVÁ 2001, s. 163.

154) VOHRNA 1979, s. 15.

155) LÍBAL 1995, s. 258–259.

156) KAŠIČKA – PAVLÍK 1964, s. 431; KAŠIČKA – MUK 1971, s. 248; MUK 1988, s. 3; MUK 1989, s. 148; LÍBAL 1994, s. 2; KAŠIČKA 1995, s. 35; LANCINGER 1996, s. 212. Srov. ŠKABRADA 1995, s. 1.

157) WIRTH 1961, s. 843.

158) VILÍMKOVÁ 1986, s. 128.

159) EBEL – MUKOVÁ 2003. Srov. VILÍMKOVÁ 1986; LANCINGER 1996; EBEL 1998; LANCINGER 2001; BIEGEL 2011, s. 127; ZAHRADNÍK – RAZÍM 2012.

160) LÍBAL 1965, s. 85, 87. Srov. LÍBAL – STACH 1962, s. 101.

161) MENCL 1950; MENCL 1951–1952; MENCL 1960a; MENCL 1960 b; MENCL 1968; MENCL 1974. Srov. DVOŘÁKOVÁ 1987a, s. 321.

162) KOTRBA 1960; KOTRBA 1961.

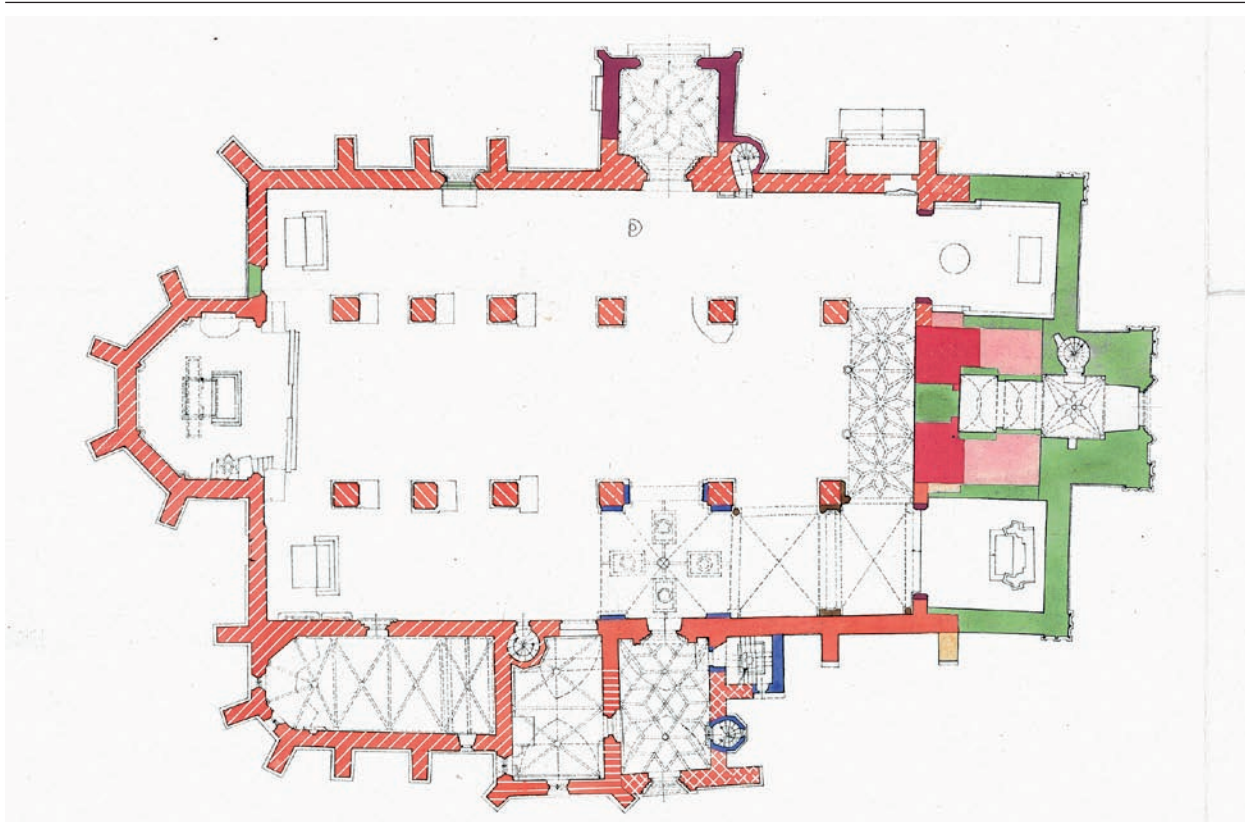
163) MESICKÁ 1996, s. 205; MUK 1973; MUK 1977; MUK 1982; MUK 1985; MUK 1986; HOŠEK – MUK 1990. Srov. DRAGON – VLČEK 1995, s. 109; BIEGEL 2011, s. 126. Téma historických konstrukcí později shrnul ŠKABRADA 2000; ŠKABRADA 2003.

164) EBEL 2002, s. 1.

165) LÍBAL 1971; LÍBAL – MUK 1984.

166) MACEK 2011b, s. 2.

167) Systematicky byly ve Státním ústavu památkové péče a ochrany přírody v Praze [dále jen SÚPPOP] zpracovávány na základě vyhlášky MŠK

Obr. 34: Jan Muk, Levoča, kostel sv. Jakuba, stavebně historický průzkum, půdorys I. podlaží, měřítko 1:200, 1988. Národní památkový ústav, generální ředitelství. (Reprofoto: Národní památkový ústav, 2015)

čovalo zpracovávání „umělecko-historických analýz“. Dlouhodobě byl ve spolupráci s krajským střediskem v Ústí nad Labem a muzeem v Mostě pod vedením Václava Mencla prováděn „soustavný podrobný popis, umělecko-historický výzkum a dokumentace památek v severočeské hnědouhelné oblasti,“ při kterém se „hodnotné z nich, jež zakládají umělecko-historický obraz této části Čech, [...] podrobně zaměřují, všechny se popisují a fotografují. U všech vesnic se shromažďuje jejich dosavadní bibliografie a sestavuje přehled jejich dějinného vývoje. Město Most bylo zaměřeno v měřítku 1:200“ pro zakreslení památek, u nichž bylo v roce 1965 „zaměření v měřítku 1:100, a to nejen přízemků, ale i sklepů a prvních pater, což umožňuje jejich velmi důkladné popisy a umělecko-historické a stavební rozborů“; do té doby bylo zároveň zpracováno „na 35 vesnických obcí“ (Václav Mencl, 1965).¹⁶⁸⁾ Srovnání s metodou SÚRPMO poskytuje Menclův průzkum malého konventu a opatství kláštera cisterciáků ve Zlaté Koruně z roku 1968. Sestává z textové části nazvané *Umělecko-historická analýza*. Obsahuje stručný popis jednotlivých objektů s vylíčením jejich stavební historie, následuje shrnutí stavebního vývoje areálu v bodech a použitá literatura. Součástí jsou analytické půdorysy s barevným vyhodnocením stavebního vývoje označené *Umělecko-historická analýza zakreslená do plánů* a fotografická dokumentace současného stavu (obr. 35–36).¹⁶⁹⁾ Památkový ústav v Praze a krajská střediska památkové péče často stavebněhistorické průzkumy objednávaly u SÚRPMO.¹⁷⁰⁾

č. 116 z roku 1959 a podle metodiky SÚPPOP z roku 1961, *Metodické pokyny k založení a jednotnému vedení státních seznamů kulturních památek* (strojopis SÚPPOP). Praha, 1961, evidenční listy (karty) kulturních památek pro státní seznamy, jejichž úroveň je značně rozdílná. Srov. LÍBAL – VOŠAHLÍK 1985, s. 98–99.

¹⁶⁸⁾ MENCL 1965.

¹⁶⁹⁾ NPÚ, GnŘ, inv. č. SPPOP – 12.670, SPPOP – 12.672.

¹⁷⁰⁾ Např. NA, SPS, ka 9, 52.

Dobroslav Líbal od počátku představoval metodu stavebněhistorického průzkumu SÚRPMO jako něco kvalitativně nového a víceméně původního.¹⁷¹⁾ Z výše uvedeného přehledu, který se navíc týká jen českých zemí, je patrné, že zčásti neodůvodněně. Zpočátku „novostí“ mínil především její „praktičnost“, protože jako „pomocník práce architekta rekonstruktéra i urbanisty“ neměla mít oproti dřívějšímu „jen pouhý účel dosáhnout vědeckých výsledků“.¹⁷²⁾ Později metodu označil za „Nový typ uměnovědné práce“.¹⁷³⁾ Poté spolu s Janem Mukem uvedl, že se jejich metoda „prakticky odlišila od veškerých dosavadních analýz“ zejména „důsledným plánovým vyhodnocením“, neboť „barevné vyhodnocení“ jiných průzkumů se mělo uplatňovat „výhradně u staveb buď otevřených – zbaivených omítek, případně u monumentálních zvoně neomítaných středověkých architektur“.¹⁷⁴⁾ Líbal nakonec připustil „dlouhodobou tradici“ stavebněhistorických průzkumů opatřených grafickým nebo barevným vyhodnocením, ale jen v případě zřízení anglických klášterů či pouze u významnějších staveb. Velmi přílehavě přitom vystihl podstatný rozdíl metodiky SÚRPMO „od všech ostatních průzkumných aktivit“, který představuje „komplexnost práce i jejího vyhodnocení“, spočívající zejména v nezbytné mezioborové spolupráci.¹⁷⁵⁾ Základní metodický princip stavebněhistorických průzkumů SÚRPMO charakterizovali Dobroslav Líbal a Jan Muk jako „maximální vyčerpání všech možností dosavadního poznání vhodnou kombinací více disciplín“.¹⁷⁶⁾ Podobně Mojmir Horyna chápal stavebněhistorický průzkum jako činnost, jejímž předmětem je jedinečná historická architektura. Spatřoval „jeden ze základních momentů významu metody (SÚRPMO – pozn. aut.) v radikálním obrácení všech specializovaných druhů poznání zpět k individualitě samotné památky, která je ústředním předmětem a cílem všeho poznávacího směřování“.¹⁷⁷⁾ V roce 1997 se již všeobecně známá a respektovaná metoda formulovaná v SÚRPMO¹⁷⁸⁾ stala základem metodiky Petra Macka, v letech 1985–1992 člena týmu Dobroslava Líbala a Jana Muka. Pod názvem *Standardní nedestrukční stavebně-historický průzkum* byla vydána Státním ústavem památkové péče.¹⁷⁹⁾ V roce 2001 vyšlo druhé, doplněné vydání¹⁸⁰⁾ a zároveň metodu SÚRPMO zpracoval František Kašička pro skripta Českého vysokého učení technického v Praze.¹⁸¹⁾ Cílem obou bylo zajištění

171) LÍBAL 1959, s. 342; LÍBAL 1965, s. 85; LÍBAL – LÍBALOVÁ 1977, s. 32; LÍBAL 1994; LÍBAL 1995, s. 258–259.

172) LÍBAL 1955, s. 45; LÍBAL 1959, 342.

173) LÍBAL – STACH 1962, s. 98.

174) LÍBAL – MUK 1985, s. 140.

175) LÍBAL 1994, s. 1; MUK 1994, s. 2–3.

176) LÍBAL – MUK 1985, s. 139.

177) HORYNA 1995 b, s. 2. Srov. ČÍLA 1986, s. 18–19.

178) Metoda stavebněhistorických průzkumů se stala rovněž součástí vysokoškolské výuky. Srov. GABRIEL 1996; CHUDÁREK 1996, s. 209; PAVLÍK 1998, s. 71; KAŠIČKA 2002, s. 7–8.

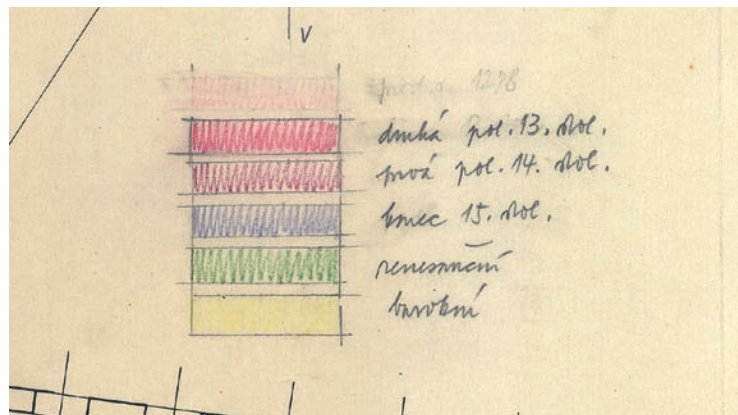
179) MACEK 1997 b. Úvodní kapitola metodiky byla nedopatřením publikována dodatečně: MACEK 1998. Srov. MACEK 1994; MACEK 1997a, s. 57, 59; MACEK 1997c; SMETÁNKA 1998; ŠKABRADA 1998; KAŠIČKA – MACEK 2004.

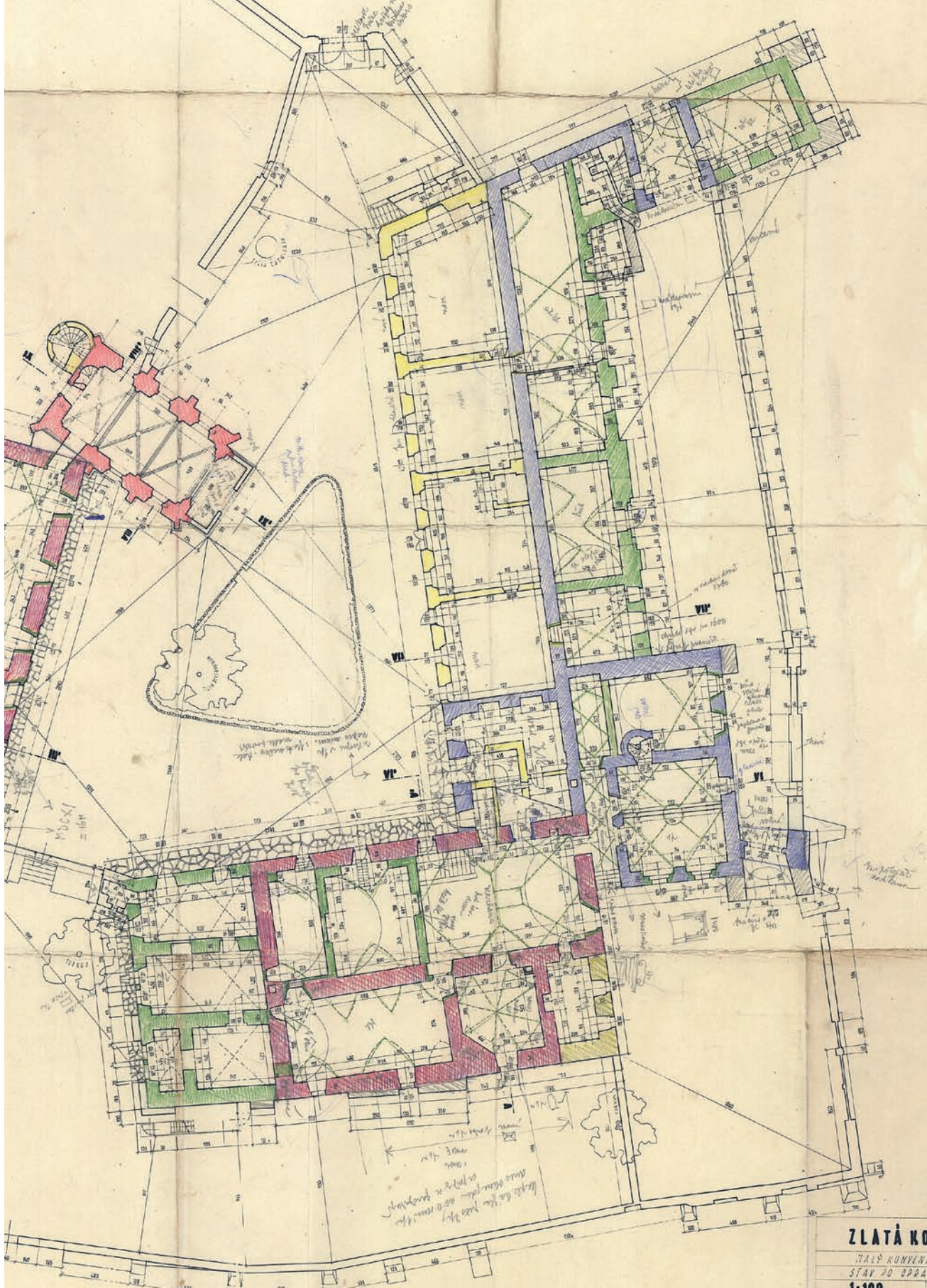
180) MACEK 2001. Srov. MACEK 2000, s. 235; MACEK 2006.

181) KAŠIČKA 2002. Srov. MACEK 2006.

Obr. 35: Václav Mencl, Zlatá Koruna, budova mezi konventem s kaplí Andělů Strážných a budova opatství, vyhodnocení stavebního vývoje, půdorys přízemí, měřítko 1:100, 1968. Národní památkový ústav, generální ředitelství, inv. č. SPPOP 12.672. (Reprofoto: Národní památkový ústav, 2015)

Obr. 36: Václav Mencl, Zlatá Koruna, budova mezi konventem s kaplí Andělů Strážných a budova opatství, legenda k vyhodnocení stavebního vývoje, 1968. Národní památkový ústav, generální ředitelství, inv. č. SPPOP 12.672. (Reprofoto: Národní památkový ústav, 2015)

ZLATÁ KORUNA

STAVBY KONVENČNÍ
STAVBY PO OPRAVĚ
1:100

žádoucí vysoké odborné úrovni stavebněhistorických průzkumů, které po roce 1989 – vedle SÚRPMO, postupně přeměňovaného v akciovou společnost – prováděly jak památkové ústavy, tak jednotlivci v rámci volné živnosti.¹⁸²⁾ Tato situace přetrvává do současnosti¹⁸³⁾ a kromě kolísání odborné kvality stavebněhistorických průzkumů s sebou přináší, podobně jako někdejší provázanost průzkumů SÚRPMO s projekční činností, riziko účelových soudů. Primárním cílem průzkumů SÚRPMO bylo získání relevantního odborného podkladu sloužícího jednak k dokumentaci, jednak ke stanovení památkové ochrany a zajištění optimální památkové péče. Takto získané poznatky jsou však nepochybně také vědeckým přínosem, obohacujícím další obory včetně dějin umění.

Dlouhá existence SÚRPMO přivedla předkládanou studii téměř do současnosti, ale faktem je, že kromě vývoje před vznikem SÚRPMO časově pokrývá období, kdy se metoda stavebněhistorického průzkumu ustálila. Tímto je také třeba s omluvou konstatovat, že kvůli systematické zpracování nebyla zmíněna řada jednotlivců, jejichž přínos pro rozvoj stavebněhistorického průzkumu v Čechách a na Moravě je přinejmenším nezanedbatelný. Pro hodnocení recentního vývoje chybí jak potřebný časový odstup, tak soustavná evidence a vyhodnocování stávající praxe stavebněhistorických průzkumů, která již není zaštitěna velkou organizací, ale je naopak značně fragmentarizovaná, a tak těžko uchopitelná. Pouze s touto výhradou lze zmínit aktuální tendence směřující k zúženému pojetí stavebněhistorického průzkumu podle upřednostňovaného zájmu zpracovatele,¹⁸⁴⁾ byť bývá komplexnost poznání, spolu s preferovanou týmovou spoluprací specializovaných odborníků, považována za zásadní přínos dosavadního vývoje stavebněhistorického průzkumu.¹⁸⁵⁾

EXKURZ

Dobroslav Líbal – metodika stavebněhistorického průzkumu SÚRPMO v roce 1985¹⁸⁶⁾

Jana Pařízková Čevonová

1. Průzkum, hodnocení a dokumentace historického objektu:

1.1 Stavebně historický průzkum objektu:

Metodika tzv. pasportizace byla vyvinuta postupně v SÚRPMO v ateliéru Dr. Líbala a proně použita při průzkumu historického jádra Prahy v roce 1951. Od té doby se značně prohloubila a je užívána při průzkumu historických objektů i v ostatních městech.

¹⁸²⁾ Srov. RAZÍM 2006; RAZÍM 2011 b; K postavení stavebněhistorických průzkumů v rámci platné legislativy viz VARHANÍK 1998; VARHANÍK 2003; VARHANÍK 2004; VARHANÍK 2006; VARHANÍK 2012.

¹⁸³⁾ Ze stejných pohnutek začal, mimo jiné, v roce 1994 vycházet časopis *Průzkumy památek*, od roku 2000 je pořádána každoroční konference *Dějiny staveb* v Nečtinách a v roce 2001 bylo založeno občanské sdružení Sdružení pro stavebně historický průzkum. V roce 2012 Národní památkový ústav avizoval další, rozšířené vydání metodiky stavebněhistorického průzkumu. – MACEK 2012; ZAHRAVNÍK – RAZÍM 2012.

¹⁸⁴⁾ Na tendence k nepřijatelnému zúžení stavebněhistorického průzkumu upozornil MACEK 2000 při přípravě druhého vydání metodiky. Viz i MACEK 2004; GRÚZA 2005, s. 50; BIEGEL 2011, s. 127–129.

¹⁸⁵⁾ HLOBIL 1996a, s. 1; SOMMER 1999, s. 41; MACEK 2000; HORYNA 2008; BERÁNEK 2011, s. 126, 129; RAZÍM 2011a, s. 15.

¹⁸⁶⁾ Zpráva z úkolu Pracovní skupiny socialistických zemí pro obnovu historických a kulturních památek a muzejních hodnot, sekretariát Varšava, úkol č. I. – Metody, technika a organizace regenerace historických urbanistických souborů: LIBAL – VOŠAHLÍK 1985, cit. s. 96–100.

Stavebně historický průzkum objektu (pasport) obsahuje základní informaci o určité stavbě z hlediska její historie, architektonického i stavebního organismu, výtvarné hodnoty, jejího vývoje, stavebně technického stavu, závad a námětů všestranné regenerace na podkladě poorchového, vizuálního průzkumu, zpravidla s vyloučením sond do omítek a konstrukcí.

Elaborát pasportu obsahuje tyto části (stati):

- *Dějiny objektu. Podkladem písemného elaborátu je zpracování všech dostupných archivních fondů, shromáždění příslušných materiálů ikonografických i plánových a studium literatury.*
- *Prameny, ikonografie, plány, edice pramenů a literatury obsahuje úplný výčet všech podkladů použitých v dějinách objektu.*
- *Architektonický rozbor tvoří popis analyzování budovy. Na stručnou zmínku o její situaci navazuje charakteristika celkového půdorysného i hmotového uspořádání a základní dispozice. Následuje zevrubný popis vnějšku i uvnitřku budovy analyzující její dispozici, konstrukce, architektonický zjev i všechny články, detaily i vybavení budovy. Podkladem elaborátu je systematická prohlídka objektů od sklepů až po krov. Podle potřeby se u jednotlivých úseků analýzy uvádí časové a slohové zařazení.*
- *Stavební historie – stať je výsledkem syntézy poznání, jež se opírá o údaje historické, ikonografické, dokumentaci plánovou a hodnocení vývoje na podkladě podrobného průzkumu objektu.*
- *Stavebně technický popis budovy. Uvádí se základní charakteristika a hodnocení stavebních konstrukcí hrubé stavby i řemeslných a uměleckých prvků. Závěrem je povšechné zhodnocení stavebního stavu, doplněné přehledem závad. Součástí stati je i výpočet obestavěného prostoru a přehled využití objektu.*
- *Architektonické detaily – stať obsahuje přehled detailů a prvků (zpravidla s vyloučením vertikálních i horizontálních konstrukcí), jež je třeba do budoucna zachovat.*
- *Architektonické závady – přehled závad z hlediska urbanistického, architektonického, případně provozního a funkčního.*
- *Zhodnocení – v této stati je obsažen návrh způsobu památkové ochrany objektu a hodnocení jeho hmoty, průčelí i interiérů.*
- *Směrnice pro rekonstrukci (námět pro regeneraci) – obsahují doporučení urbanistická (asanace dvorních křídel) a náměty architektonické regenerace objektu včetně jeho detailů a prvků. Závěr obsahuje náměty na využití analyzované budovy, případně i jejích částí.*

Celková textová část tvoří sešit o rozsahu cca 10–50 stran textu.

Grafickou součástí pasportu jsou zpravidla půdorysy všech podlaží objektu v měřítku 1:200 (případně i 1:100) s grafickým vyhodnocením slohového zařazení jednotlivých zdí a nárysem uličního a dvorního průčelí. Viz Tabulka 1.1.

Fotodokumentace doplňuje někdy textovou a grafickou část pasportu podle důležitosti a významu zkoumaného objektu.

Používání metody:

Metoda používaná pro zkoumání objektů v Praze se v průběhu třicet let rozšířila i do jiných měst a tímto způsobem byly zpracovány stovky historických objektů.

[...]

2. Průzkum, hodnocení a dokumentace bloku (souboru)

2.1 Stavebně historický průzkum bloku (souboru):

Textová část obsahuje popisy a stavebně historický vývoj jednotlivých objektů na základě vizuálního průzkumu a souhrnnou závěrečnou zprávu o stavebním vývoji bloku (souboru). Analýza se opírá o prameny, literaturu a ikonografii.

Grafická část vychází ze zaměření všech podlaží bloku v měř. 1:200 (nebo 1:100), s barevným vyznačením slohové analýzy konstrukcí a prostorů sklepů a všech nadzemních podlaží. Viz tab. 2.1.

2.2 Architektonické vyhodnocení bloku (souboru)

Textová část obsahuje u každého objektu popis hodnotné dispozice, konstrukcí, detailů i prostorů, které je nutno bezpodmínečně zachovat, dále zachovat, nebo je možno upravit či nezbytně odstranit. Zpráva končí směrnicemi pro úpravu bloku, směřující k jeho prostorové a funkční rehabilitaci.

Grafická část vychází ze zaměření všech podlaží v měř. 1:200 (1:100) s barevným vyznačením hodnoty jednotlivých konstrukcí, prostorů i detailů. Viz tab. 2.2. Součástí grafického elaborátu bývají někdy i rozvinutá průčelí bloku v měř. 1:200.

Fotodokumentace někdy doplňuje průzkumný elaborát se záběry interiérů objektů a exteriérů celého bloku.

Používání metody:

Metoda vypracovaná v SÚRPMO v ateliéru Dr. D. Líbala, používaná původně jen pro bloky historické zástavby v Praze, se rozšířila v průběhu třiceti let i na ostatní města a užívá se zpravidla jako podklad pro architektonickou studii nebo projekt bloku (souboru) dnes již jako běžná praxe.“

IV.2 Zdroje archivního průzkumu

Pavel Zahradník

IV.2.1 Obecné zdroje (bez rozlišení druhů staveb)

Literatura

Zpracovávání archivní části stavebněhistorického průzkumu zahajujeme, jak je to ostatně obvyklé při každé historické práci, studiem dosavadní literatury a edic pramenů. Literaturu, kterou při zpracovávání archivního průzkumu využijeme, můžeme přitom rozdělit na speciální monografie, týkající se jednotlivých lokalit či dokonce pouze jednotlivých stavebních objektů, a na literaturu všeobecnou, tj. na encyklopedické či slovníkové publikace, přinášející informace o větším počtu lokalit či objektů. Publikace spadající do první skupiny jsou přirozeně pro každý zpracováváný objekt odlišné; je tedy samozřejmé, že jak z tohoto důvodu, tak pro jejich veliké množství tu o nich nebudeme pojednávat. Soustředíme se pouze na základní publikace encyklopedického rázu, jejichž studium je potřebné ne-li pro každý zpracováváný objekt, tak alespoň pro jejich dosti vysoké procento. I tuto skupinu však můžeme rozdělit na publikace týkající se všech typů památkových objektů a na publikace věnované pouze jednomu jejich typu (hradům, zámkům, klášterům atd.). Na tomto místě pojednáme pouze o první skupině, zatímco literatuře věnované určitým typům objektů se budeme věnovat níže, v pasážích věnovaných stavebněhistorickému průzkumu těchto typů.

Na prvním místě mezi topografickými pracemi je třeba uvést obsáhlé vícesvazkové historické topografie Čech, Moravy a rakouského Slezska, sepsané a vydané na sklonku 18. a v první polovině 19. století. Pro Čechy jsou to tyto dvě topografické publikace: **Jaroslav Schaller, *Topographie des Königreichs Böhmen 1–15, Prag und Wien 1785–1790*; Johann Gottfried Sommer, *Das Königreich Böhmen, statistisch-topographisch dargestellt 1–16, Prag 1833–1849***. Rovněž pro Moravu byly vydány dvě obdobné práce: **Franz Josef Schwoy, *Topographie von Markgrafthum Mähren 1–3, Brünn 1793–1794*; Gregor Wolny, *Die Markgrafschaft Mähren, topographisch, statistisch und historisch geschildert 1–6, Brünn 1835–1842, 2. vydání 1846***. Pro rakouské Slezsko máme pak k dispozici následující publikaci: **Reginald Kneifel, *Topographie des kaiserl. königl. Antheils von Schlesien 1–2, Brünn 1804–1806***. Všechny tyto topografie (kromě abecedně uspořádané Schwoyovy topografie) jsou rozděleny na jednotlivé svazky podle tehdejších krajů, uvnitř krajů pak podle jednotlivých panství; kromě vlastních informací o jednotlivých objektech (ty zde ovšem nalezneme jen pro památky významnější) jsou pro nás důležitá zvláště zjištění, ke kterému panství ta která lokalita náležela. Mnohem stručnější než tyto topografie je dílo **Františka Palackého *Popis království Českého, Praha 1848***. Odlišným způsobem je zpracována monografie Opavska: **Faustin Ens, *Das Oppaland oder der Troppauer Kreis 1–4, Wien 1835–1837***, ve které topografický charakter má třetí a čtvrtý díl. K ní můžeme přiřadit pozdější **Historickou topografii země Opavské**, jejímž autorem je Vincenc Prasek a jež byla vydána v Opavě roku 1889; tato publikace končí písmenem K, zatímco zbytek je v rukopisné podobě zachován v Praskově pozůstalosti v Zemském archivu Opava.

Další vícesvazková topografická práce začala být vydávána v roce 1897 na Moravě. Je jí **Vlastivěda moravská**, které do roku 1948 vyšlo 59 svazků, z nichž každý obsahoval jeden politický okres. Po přestávce se začalo v roce 1965 ve vydávání Vlastivědy moravské pokračovat, takže dosud vyšlo v této topografické řadě Vlastivědy moravské celkem 68 svazků. Další topografická díla, vydaná rovněž v desetiletích před první světovou válkou, jsou již pro potřeby stavebněhistorického průzkumu méně důležitá, ale přesto je zde uvedeme: **Václav Kotyška, *Úplný místopisný slovník království Českého, Praha 1895*; August Sedláček, *Místopisný slovník historický království Českého, Praha 1909 (reprint Praha 1998)*; Čechy 1–14, vydavatel a nakladatel J. Otto (tzv. *Ottovy Čechy*), Praha 1883–1908; *Království České 1–7, vydavatel Pavel Körber, Praha 1907–1919*. Pro Moravu a Slezsko existují vlastní místopisné publikace: **Ladislav Hosák, *Historický místopis země moravkoslezské, Praha 1938 (reprint Praha 2004)*; kolektiv, *Historický místopis Moravy a Slezska v letech 1848–1960 1–16, Ostrava – Olomouc 1967–2012***. Pro vývoj sídel**

je důležitou publikací **Retrospektivní lexikon obcí ČSSR 1855–1970**, Praha 1978, nově aktualizovaný (ovšem už jen pro území České republiky) jako **Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005**, Praha 2012, jenž je volně ke stažení na <https://www.czso.cz/csu/2004edicniplan.nsf/p/4128-04>. Připomenout je nutno také tzv. schematismy velkostatků, jež u nás vycházely ve druhé polovině 19. a první polovině 20. století.

Pro potřeby dějin umění začala v roce 1897 archeologická komise při České akademii císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění vydávat jednotlivé svazky tzv. Hlávkova soupisu, totiž Soupisu památek historických a uměleckých v království Českém, po roce 1918 přejmenovaného na Soupis památek historických a uměleckých Republiky Československé. Každý svazek díla (týkajícího se pouze Čech, nikoli Moravy a Slezska) obsahoval jeden tehdejší politický okres, v němž se pokoušel obsáhnout všechny památky na daném území; pouze tři pražské svazky byly strukturovány odlišně a několik okresů bylo rozděleno na dva svazky. Do roku 1918 vyšlo celkem 41 svazků, jejichž kvalita se od sebe značně lišila; za první republiky jich přibýlo už jen 9, načež bylo vydávání 51. svazkem zastaveno (49. svazek, připravený k tisku, nevyšel). Prvních 40 svazků je dnes k dispozici na internetu: <http://depositum.cz/knihovny/pamatky/index.php?txgame:typ=1 & txgame:id=223 & dle=rocnik>. Rukopisné poznámky autorů k dalším, nevydaným svazkům jsou dnes uloženy v archivu Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky a v roce 2007 bylo zahájeno vydávání těchto nedokončených okresů. (Podrobně o Soupisu a současném stavu jeho vydávání: *Zprávy památkové péče 70, 2010, č. 1, s. 41–76*). *Pro Moravu a rakouské Slezsko takováto soupisová práce nevyšla; pro Moravu ji může aspoň částečně nahradit následující umělecko-historická publikace: August Prokop, Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung 1–4, Wien 1904. Obdobná soupisová akce jako v Čechách probíhala však koncem 19. století v pruském Slezsku, kde její výsledky obsahuje tato práce: Hans Lutsch, Verzeichnis der Kunstdenkmäler der Provinz Schlesien 1–5, Breslau 1886–1903; čtvrtý svazek tohoto díla, nazvaný Die Kunstdenkmäler des Reg.-Bezirks Oppeln a vydaný roku 1894, obsahuje památky, jež se nacházejí na území dnešního Hlučínska.*

V návaznosti na záslužný Hlávkův soupis byl nejprve v roce 1957 pod redakcí Zdeňka Wirtha vydán svazek, nazvaný **Umělecké památky Čech**, načež byla pod redakcí historika umění Emanuela Pocheho připravena a vydána další, již podstatně objemnější soupisová práce, totiž **Umělecké památky Čech 1–4, Praha 1977–1982**. Po jejím vzoru začaly později pod redakcí Bohumila Samky vycházet i **Umělecké památky Moravy a Slezska 1–2, Praha 1994–1999**, jejichž vydávání zatím skončilo u písmene N. Posléze pod redakcí Pavla Vlčka, Růženy Baťkové a Dalibora Prixe vycházejí **Umělecké památky Prahy**, jejichž čtyři díly, obsahující historickou Prahu, vyšly v letech 1996–2000; ostatní pražské čtvrtě mají být vydány v dalších třech svazcích, z nichž v roce 2012 vyšel první. Zatímco Umělecké památky Čech obsahují pouze hesla věnovaná jednotlivým památkám, Umělecké památky Moravy a Slezska uvádějí pro jednotlivé lokality a objekty i nejdůležitější literaturu a Umělecké památky Prahy k literatuře připojují i soupis nejdůležitějších pramenů; také rozsah hesel je u moravskoslezského soupisu, zvláště pak u soupisu pražského podstatně větší než u původního soupisu českého. Území celé České republiky pak zahrnuje obšírná práce: **Karel Kuča, Atlas památek 1–2, Praha 2002**.

Zvláště v posledních letech věnují nakladatelé velkou pozornost židovským památkám. Z encyklopedických prací, jež se jimi zabývají, je třeba uvést následující publikace: **Jiří Fiedler, Židovské památky v Čechách a na Moravě, Praha 1992; Jaroslav Klenovský, Židovské památky Moravy a Slezska 1–3, Brno 1999–2001; Jaroslav Klenovský, Židovské památky Moravy a Slezska, Brno – Olomouc – Ostrava 2001; Jaroslav Klenovský, Nedochované památky židovské kultury Moravy a Slezska 1–3, Brno 2003–2005; Blanka Rozkošná, Židovské památky Čech, Brno 2004; Jaroslav Klenovský, Brány spravedlivých (= Brány spravedlnosti). Synagogy Moravy, Slezska a Čech, Ústí nad Labem 2012**. Kromě těchto souhrnných prací máme navíc k dispozici množství dalších publikací věnovaných těmto památkám v jednotlivých okresech; pokud jde o Moravu a Slezsko, pocházejí většinou z pera Jaroslava Klenovského.

Kromě historických topografií a soupisových publikací zmiňme ještě publikace zabývající se místními jmény, jež přinášejí nejstarší pramenné doklady jednotlivých místních jmen i s přesnými citacemi: **Antonín Profous, Místní jména v Čechách 1–5, Praha 1947–1960** (čtvrtý díl Antonín Profous napsal spolu s Janem Svobodou, pátý díl, obsahující dodatky, je pak už dílem Jana Svobody a Vladimíra Šmilauera); **Ladislav Hosák – Rudolf Šrámek, Místní jména na Moravě a ve Slezsku 1–2, Praha 1970–1980**.

Zjistíme-li během průzkumu jména architektů, stavitelů, ale i sochařů či malířů, kteří se stavby či přestavby zpracovávaného objektu účastnili, nalezneme bližší informace o nich ve slovníkové literatuře, přinášející informace o jednotlivých výtvarných umělcích: **Gottfried Johann Dlabacž, *Allgemeines historisches Künstler-Lexikon für Böhmen und zum Theil auch für Mähren und Schlesien, Praha 1815 (reprint Hildesheim 1998)***; **Prokop Toman, *Nový slovník československých výtvarných umělců, Praha 1936, 52000***; **Anděla Horová (ed.), *Nová encyklopedie českého výtvarného umění 1–2, Praha 1995, Dodatky, Praha 2006***; **Pavel Vlček (ed.), *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách, Praha 2004***. Obzvláště užitečná je poslední ze jmenovaných encyklopedií, obsahující kromě biografických hesel, pojednávajících i o méně známých osobách, jež se jinak ve slovníkové literatuře neobjevují, i prameny a literaturu.

Kromě českých slovníků je ovšem leckdy vhodné využít německých specializovaných slovníkových publikací, přinášejících informace o architektech a ostatních výtvarných umělcích. Na prvním místě je to encyklopedie známá jako **Thieme-Becker: Ulrich Thieme – Felix Becker, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antik bis zur Gegenwart 1–37, Leipzig 1907–1950***. K této řadě bylo později připojeno dalších šest svazků, obsahujících pouze umělce 20. století: **Hans Vollmer, *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler des XX. Jahrhunderts 1–6, Leipzig 1953–1962***. Nástupcem Thieme-Beckera je podstatně obsírnější ***Allgemeines Künstlerlexikon***, vycházející postupně od roku 1969, přičemž od roku 1991 je jeho vydavatelem nakladatelství K. G. Saur Verlag; slovník je tedy stručně označován jménem Saur. Posléze uvedme, že na internetu je přístupný lexikon rakouských architektů, tvořících od roku 1850, z nichž mnozí působili i v českých zemích: http://www.architektenlexikon.at/de/idx_A.htm.

Mnohdy bývá potřebné nahlédnutí do některého z naučných slovníků, z nichž je třeba na prvním místě uvést **Ottův slovník naučný**, ve kterém jsou zvláště užitečnými hesla o jednotlivých šlechtických rodech s pečlivými genealogiemi, jež zpracoval většinou August Sedláček. Jelikož značná část textů ve studovaných archiváliích je jazykově nečeská (většinou německá či latinská), jsou pro badatele užitečné latinsko-české a německo-české slovníky. Zatímco pro studium latinských textů obvykle postačí klasický slovník Josefa M. Pražáka, Františka Novotného a Josefa Sedláčka, jenž poprvé vyšel roku 1909 a od té doby byl vícekrát znovu vydán (poslední vydání je z roku 1999), pro studium jazykově německých textů je mnohdy nezbytným nespokojit se se současným slovníkem, ale nahlédnout do staršího, již znovu nevydávaného německo-českého slovníku Josefa V. Sterzingera, jehož čtyři díly postupně vycházely v letech 1916–1935. Velmi potřebná jsou leckdy specializovanější slovníková díla: **Jan Jindra, *Česko-německý a německo-český technický slovník všech oborů 1–2, Praha (nedatováno)***; **Karel Kadlec – Karel Heller, *Německo-česká terminologie úřední a právníká 1–2, Praha 1898–1900; tíž, *Německo-české názvosloví úřední a právníké, Praha 1926****. Posléze je nutno připomenout obsáhlý slovník bratří Grimmů (***Deutsches Wörterbuch von Jacob Grimm und Wilhelm Grimm***) o 32 svazcích, jenž začal vycházet roku 1838 a dokončen byl roku 1961; dostupný je rovněž na internetu: <http://woerterbuchnetz.de/DWB/>

Edice pramenů

Pro zpracování nejstarší, středověké etapy dějin jednotlivých objektů mají zásadní význam všeobecně známé a hojně využívané edice pramenů:

Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae (ustálená zkratka CDB) I–VI, Praha 1904–2006. Obsahuje kritické edice listin do roku 1283.

Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae (CDM) I–XV, Olomouc – Brno 1836–1903. Obsahuje edice listin do roku 1411. Na rozdíl od českého kodexu jsou tu však listiny otisknuty bez kritického aparátu a nadto prvních pět dílů obsahuje tzv. Bočkova falza, jež identifikoval Jindřich Šebánek, Moderní padělky v moravském diplomatáři Bočkově do r. 1306, *Časopis Matice moravské* 60, 1936, s. 27–28, 455–499.

Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae (RBM) I–VII, Praha 1855–2005. Edice obsahuje regesta listin do roku 1363.

Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV. I–VII, Praha 1967–2010. Na rozdíl od výše uvedených edic

obsahuje tato edice regesta listin z doby panování Václava IV., tedy od prosince 1378 do 16. srpna 1419, nikoli chronologicky seřazená, nýbrž uspořádaná podle místa uložení.

Archiv český I–XL, Praha 1840–2004. Edice byla ukončena XXXVII. dílem roku 1944 a znovu obnovena roku 2000. Archiv český obsahuje (nikoli chronologicky seřazené) listiny a listy z různých období, pocházející od různých vydavatelů a sahající do roku 1610 (s výjimkou dílů XXII–XXV a XXIX, obsahujících selské řády a hospodářské instrukce, tedy prameny, jež pro stavebněhistorický průzkum nemají význam, i z doby novější). Rozpis jednotlivých dílů nalezneme zde: <http://cms.flu.cas.cz/old/ac.htm>

Fontes rerum Bohemicarum (FRB) I–VIII, Praha 1873–1932. Obsahuje edice nejstarších českých vyprávěcích pramenů. V roce 1998 začala vycházet nová řada (series nova) této ediční řady, v níž zatím vyšly dva svazky. Podrobnější informace o jednotlivých svazcích této edice i o dalších edicích vyprávěcích pramenů k českým dějinám jsou k dispozici na webových stránkách paleografie.org: <http://www.paleografie.org/UK/index.php?target=gallery65>.

Zvláštní kapitolu tvoří edice pramenů slezských, vydávané většinou německými a nověji i polskými historiky, ale obsahující prameny vztahující se k dějinám celého Slezska, tedy i té jeho částí, která je součástí České republiky:

Codex diplomaticus nec non epistolaris Silesiae (Kodeks dyplomatyczny Śląska) I, ed. Karol Maleczyński, Wrocław 1956. Obsahuje edice listin z let 971–1204.

Schlesisches Urkundenbuch I–VI, edd. Heinrich Appelt – Josef Joachim Menzel – Winfried Irgang, Wien – Köln – Weimar – Graz 1963–1998. Obsahuje edice listin z let 971–1300.

Codex diplomaticus Silesiae (CDS) I–XXXVI, Breslau 1857–1933. Rozpis jednotlivých dílů, jež po sobě nenásledují v chronologickém pořádku, nalezneme zde: <http://jindrich.wz.cz/pvh/silesia.html>. Edice, ve které byly vydány různorodé prameny, připomíná spíše náš Archiv český; pouze svazky VII, XVI, XVIII, XXII, XXIX a XXX, jež vydali editoři Colmar Grünhagen a Konrad Wutke, obsahují regesta listin do roku 1342 a tvoří tak obdobu naší edice RBM.

Regesty Śląskie I–II, V, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź 1983–1992. Dílo navazuje na Codex diplomaticus Silesiae a obsahuje regesta listin z let 1343–1354 a 1360.

Lehns- und Besitzurkunden Schlesiens und seiner einzelnen Fürstenthümer im Mittelalter 1–2, edd. Colmar Grünhagen – Hermann Markgraf, Leipzig 1881–1883.

Listinář Těšínska (Codex diplomaticus Ducatus Tassinensis) I–VII, ed. Emerich Němec – Erich Šefčík, Český Těšín 1955–1986. Obsahuje listiny z let 1155–1652.

Regesten zur Geschichte des Herzogthums Troppau, ed. Franz Kopetzky, Wien 1871 (zvláštní otisk z: Archiv für österreichische Geschichte 45, 1871, s. 97–275). Obsahuje regesta z let 1061–1464.

Scriptores rerum silesiacarum oder Sammlung schlesischer Geschichtsschreiber, 17 svazků, Breslau 1835–1902; nová série od r. 1946. Edice vyprávěcích pramenů, ale i různých listů a spisů ke slezským dějinám.

Při stavebněhistorickém průzkumu některých severočeských lokalit bývá užitečné nahlédnout i do hornolužického listináře:

Codex diplomaticus Lusatiae Superioris (CDLS) I–VI, Görlitz 1856–1931. Obsahuje edice listin do r. 1463 (s výjimkou V. dílu, jenž obsahuje soupisy zhořeleckých měšťanů do r. 1600).

Z dalších, již více specializovaných edic uvedme ještě:

Zbytky register králův římských a českých z let 1361–1480, ed. August Sedláček, Praha 1914.

Listář a listinář Oldřicha z Rožmberka I–IV, ed. Blažena Rynešová, Praha 1929–1954. Obsahuje listiny a listy z let 1418–1462.

Moravské a slezské listiny z lichtenštejnského archivu ve Vaduzu: **Moravské a slezské listiny lichtenštejnského archivu ve Vaduzu I, edd. Jan Bistřický – František Spurný – Ludvík Václavek – Metoděj Zemek, Brno 1991.** Obsahuje edici listin z let 1173–1380; plánovaná druhá část má obsáhnout materiál až do roku 1420.

Regesta listin z lichtenštejnského archivu ve Vaduzu z let 1173–1526, edd. Adolf Turek – Metoděj Zemek, Sborník archioních prací 33, 1983, s. 149–296, 485–527. Obsahuje regesta moravských a slezských listin z uvedených let.

Velkou část výše uvedených edic (i dalších edic, jež uvedeme dále u jednotlivých typů objektů) již nalezneme naskenovanou na internetových stránkách Centra mediivistických studií: <http://147.231.53.91/src/index.php?s=v&cat=8>. Na těchto stránkách scházejí především ty svazky jednotlivých edičních řad, které byly vydány v posledních desetiletích a jsou dosud v knihkupectvích či u vydavatelů k dostání.

Ke zmíněným edicím listin je třeba ještě dodat internetové stránky mezinárodního projektu Monasterium.Net: <http://www.monasterium.net>, kde jsou formou faksimile a regestu uveřejňovány listiny ze sbírek Národního archivu a dalších archivů v České republice, ale také řady evropských archivů a mediivistických institucí.

Prameny

a) písemné prameny

Písemné prameny, potřebné ke zpracování archivní části stavebněhistorického průzkumu, jsou z naprosté většiny uloženy v archivech; všechny archiválie, které jsou evidovány na území České republiky, tvoří Národní archivní dědictví. Na základě platného zákona č. 499/2004 Sb. o archivnictví a spisové službě, vydaného 30. června 2004, se archivy člení na dvě základní skupiny, totiž na archivy veřejné a archivy soukromé; veřejné archivy se pak dále člení na pět oddílů, jimiž jsou Národní archiv, státní oblastní archivy, specializované archivy, bezpečnostní archivy a archivy územních samosprávných celků. Seznam všech archivních fondů, jež jsou v archivech uchovávány, můžeme nalézt na internetových stránkách počítačové evidence archiválií čili PEvA: <http://aplikace.mvcr.cz/archivni-fondy-cr/default.aspx>. Bližší informace týkající se jednotlivých fondů nám poskytují průvodce jednotlivými archivy a inventáře fondů; zásadní důležitost má přitom aplikace <http://badatelna.cz/>, společná pro Národní archiv, Literární archiv Památníku národního písemnictví a Knihovnu Národního muzea a obsahující velké množství naskenovaných inventářů.

Základní síť veřejných archivů v České republice má trojstupňovou strukturu, kterou tvoří na prvním stupni Národní archiv v Praze, uchovávající archivní fondy ústředních institucí Čech, České i Československé republiky, na druhém stupni 7 státních oblastních archivů, jež uchovávají fondy regionálních původců (zvláštní povahu mezi nimi mají Moravský zemský archiv v Brně a Zemský archiv v Opavě, v nichž jsou kromě toho uloženy fondy zemských institucí Moravy a Slezska), a na třetím stupni 72 státních okresních archivů, jež však od roku 2002 nejsou samostatnými jednotkami, nýbrž podřízenými složkami státních oblastních archivů; k těmto archivům je nutno také přiřadit 5 archivů územních samosprávných celků (tj. archivy měst Prahy, Brna, Olomouce, Plzně a Ústí nad Labem), jež mají specifické postavení.

K těmto třem hlavním stupňům sítě veřejných archivů je ještě třeba připojit specializované archivy, které mají právo zřizovat organizační složky státu, státní příspěvkové organizace, státní podniky, vysoké školy, školy a právnické osoby zřízené zákonem (pro stavebněhistorický průzkum jsou z nich významné zvláště Archiv Pražského hradu, Vojenský historický archiv, Archiv Národního muzea, Archiv architektury a stavitelství Muzea architektury a stavitelství při Národním technickém muzeu, Ústřední archiv zeměměřičtví a katastru a Archiv Akademie věd ČR), a posléze soukromé archivy, jimiž jsou ostatní archivy zřizované fyzickými nebo právnickými osobami, pokud se jim dostane potřebné akreditace (přináleží sem pouze několik archivů, přičemž většinou jde o archivy velkých podniků); bezpečnostní archivy přirozeně pro stavebně historický průzkum nemají žádný význam.

Archiválie ovšem mohou být uloženy i mimo archivy, v tzv. kulturně vědeckých institucích (muzea, knihovny, galerie, památníky, pracoviště Akademie věd České republiky a vysoké školy) či v rukou soukromých právnických nebo fyzických osob. Tyto archiválie ovšem nejsou pojaty do soustavy archivů České republiky.

K výše zmíněným archivům nacházejícím se na území České republiky nakonec přistupují ještě archivy v zahraničí, z nichž pro památkové objekty v České republice mají význam zvláště archivy ve Vídni, Vratislavi, Vaduzu či Římě, byť přirozeně užitečné prameny je možno v jednotlivých případech nalézt i v jiných evropských archivech.

1) Národní archiv

V Národním archivu (bývalém Státním ústředním archivu) v Praze jsou uloženy v první řadě archiválie vzniklé jednak z činnosti vrcholných orgánů českého i československého státu, jednak z činnosti státních a samosprávných

orgánů Čech. Kromě toho se tu nacházejí i archiválie vzniklé z činnosti některých církevních institucí sídlících v Praze a z činnosti politických stran a organizací s celostátní působností, jakož i některé osobní fondy a sbírky. Pro stavebně historický průzkum mají zásadní význam archivní fondy uložené v prvním oddělení archivu, jež obsahuje jednak fondy samosprávy a státní správy z období do roku 1848, jednak fondy církevních institucí, a fondy druhého oddělení, zaujímající období 1848–1918.

Z fondů vzniklých činností politické správy je třeba nejprve uvést Starou manipulaci (SM) a Novou manipulaci (NM). Jde o fondy obsahující spisy tří významných úřadů, totiž české kanceláře, české komory a starého českého místodržitelství; jejich archiválie jsou ve větší míře dochovány až od požáru Pražského hradu roku 1541. Až v první polovině 19. století byly fondy těchto úřadů nově uspořádány a zmanipulovány do dvou archivních celků (vlastně sbírek), nazvaných Stará a Nová manipulace, do nichž byly spisy zařazovány podle předem zvolených signatur, tvořených obvykle podle začátečních písmen jednotlivých rodů, panství či měst. Pojmenování obou fondů je poněkud zavádějící, jelikož zatímco Stará manipulace obsahuje spisy z let 1526–1748, Nová manipulace zahrnuje pouze spisy z let 1650–1706. Oba fondy jsou zpřístupněny jednak dobovými pomůckami, jednak novodobým inventářem, jenž je zatím zpracován pouze pro Starou manipulaci, a najdeme v nich množství pramenů ke všem typům stavebních památek. Fondy Česká dvorská kancelář (ČDK) a Staré české místodržitelství (SČM) sice nadále existují, ale jelikož předáním velkého množství archiválií do Staré i Nové manipulace byly značně ochuzeny, je jejich význam pro potřeby stavebněhistorického průzkumu jen okrajový.

Mimořádně významným archivním souborem Národního archivu je České gubernium, tedy soubor, jenž vznikl z činnosti nejvyššího zemského úřadu, vzniklého za vlády Marie Terezie, a jenž je rozdělen na více fondů, z nichž nejdůležitější je České gubernium – Publicum (ČG-Publ), obsahující spisy z let 1748–1835, a na něj navazující České gubernium – Všeobecná registratura (ČG-vš), zahrnující archiválie z let 1835–1855, případně pro vojenské objekty České gubernium – Militare (ČG-Mil) s písemnostmi rovněž z let 1748–1835. V Českém guberniu nalezneme spisy týkající se staveb a přestaveb objektů státních, zemských, církevních i městských, pokud jednání o nich dospěla až k tomuto nejvyššímu zemskému úřadu; na rozdíl od Staré a Nové manipulace, kde k tomu dochází jen v ojedinělých případech, se zde častěji setkáváme i s plány dotyčných objektů. Fondy českého gubernia jsou dobře přístupné pomocí moderních inventářů i dobových elenchů.

Nejvyšším úřadem státní správy v Čechách v letech 1850–1918 bylo české místodržitelství v Praze, jež bylo nejvyšším orgánem mimo jiné i pro stavební záležitosti. Fond České místodržitelství (ČM) je proto někdy využíván i při zpracovávání stavebněhistorických průzkumů, i když nepatří mezi fondy nejfrekventovanější, neboť informace, jež přináší, většinou jen doplní zprávy získané z jiných pramenů; plánová dokumentace se pak v tomto fondu takřka nevyskytuje.

Další část archivních fondů Národního archivu vznikla činností finanční správy. Na prvním místě jde o katastry, tedy o berní soupisy, uchované ve fondech Berní rula (BR), Tereziánský katastr (TK), Josefský katastr (JK) a Stablní katastr (SK). Teprve při nejmladším z těchto katastrů, tj. při stablním katastru, byly současně se vznikem písemného elaborátu pořizovány i plány, uložené ve fondu Indikační skici (podle indikačních skic vznikla výsledná podoba této plánové dokumentace, tzv. císařské otisky stablního katastru, jež však nejsou uloženy v Národním archivu, nýbrž v Ústředním archivu zeměměřictví a katastru). Elaboráty katastrů byly zhotovovány za účelem vybudování dokonalejší berní soustavy a soustřeďovaly se hlavně na výměru pozemků, přesto však obsahují informace důležité i pro stavební dějiny budov.

Výsledkem činnosti finanční správy jsou také fondy České oddělení dvorské komory, Česká komora a Česká státní účtárna. Fond České oddělení dvorské komory (ČDKM) obsahuje spisy z let 1527–1848. Jeho původcem je dvorská komora ve Vídni, tedy nejvyšší úřad finanční správy celé monarchie, jenž dohlížel na činnost komor jednotlivých zemí; pravomoc českého oddělení české komory se vztahovala nejen na Čechy, ale i na Moravu a Slezsko. Fond, jenž byl převezen z Vídně v rámci archivní rozluky, je rozdělen do šesti oddělení a pro stavebněhistorický průzkum jsou důležité zvláště spisy komorních panství, jež se nacházejí ve čtvrtém a pátém oddělení. Fond Česká komora (ČK) obsahuje spisy z let 1527–1749, týkající se rovněž komorních statků, ale i některých jiných objektů; také tento fond však byl značně ochuzen vytvořením sbírkových fondů Stará a Nová manipulace. Posléze fond Česká státní účtárna (ČSÚ),

zaujímající období 1688–1921, je pro zpracovatele stavebněhistorického průzkumu zajímavý tým, že obsahuje spisy z první poloviny 19. století, jež se týkají stavebních úprav církevních a školských objektů, které probíhaly pod státním dohledem (zrušené kláštery, budovy náboženského fondu).

Z fondů vzniklých činností orgánů soudní správy je třeba na prvním místě uvést desky zemské, vzniklé z činnosti zemského soudu a úřadu desk zemských. Desky zemské byly vedeny ve třech řadách – desky zemské větší (DZV), desky zemské menší (DZM) a desky zemské stavovské (DZStav) – a zapisovaly se do nich převody svobodných statků. Desky zemské jsou zásadním pramenem pro dějiny hradů, zámků a dalších vrchnostenských objektů. Obdobným pramenem, ale menší důležitosti, jsou desky dvorské (DD), vedené u dvorského soudu, do kterých byly zaznamenávány zápisy o převodech majetků udělovaných v léno. **Knihy svobodnické** pak obsahují vklady majetku svobodníků, tedy osobně svobodných vlastníků, kteří byli poddáni přímo králi. Ve fondu Fideikomisní spisy (Fdk) jsou uloženy písemnosti týkající se zřízení a dalšího fungování fideikomisů, tj. majetkových celků, jež náležely osobě určené na základě poslušnosti, kterou stanovil zakladatel fideikomisu. Posléze ve fondu Zemský soud Praha, obsahujícím spisy z let 1783–1850, nalezneme spisy týkající se posledních pořízení a dědických záležitostí majitelů zemskodeskových statků.

V Národním archivu je uchovávan i větší počet fondů církevních institucí. V první řadě jde o obsáhlý fond Archiv pražského arcibiskupství (APA), k němuž náležejí i fondy arcibiskupských velkostatků. Dále jsou zde uloženy i archivy pražských klášterů (některé z těchto archivů jsou zároveň i archivy celé provincie dotyčného řádu) a posléze archivy vyšehradské kapituly a kapituly u Všech svatých na Pražském hradě.

Pro stavebněhistorický průzkum mají mimořádnou důležitost památkové fondy, tedy fondy Památkový úřad Vídeň (PÚ/R), Zemský památkový úřad (ZPÚ) a Státní památková správa (SPS), obsahující písemnosti památkových úřadů od roku 1850, kdy vznikla vídeňská Centrální komise pro zachování památek, až do roku 1958, kdy končí písemnosti fondu Státní památkové správy. Zvláště první a třetí z těchto fondů (fond Zemský památkový úřad je nepříliš rozsáhlý) přinášejí velkou sumu poznatků o těch opravách památkových objektů, ke kterým se památkové úřady monarchie i republiky vyjadřovaly či na jejichž opravy dohlížely. Tyto fondy jsou důležité při zpracovávání jakéhokoli památkového objektu na území státu.

Na závěr tohoto stručného přehledu fondů Národního archivu uveďme ještě genealogické sbírky (Wunschitzova a Dobřenského), jež poskytují potřebné genealogické informace o šlechtických rodech, které byly vlastníky zpracovávaných objektů, a Sbírkou map a plánů, jež obsahuje velké množství historických plánů, jež byly vytaženy z jednotlivých archivních fondů.

2) Státní oblastní archivy

Státní oblastní archivy, jež jsou zřízeny pro jednotlivé kraje (jde ovšem o „staré“ kraje z let 1960–1999!), pečují o archivní fondy, které pocházejí z činnosti krajských orgánů, institucí a úřadů, ale jsou v nich uloženy i archivy šlechtických rodů a jejich velkostatků z příslušného kraje, jakož i fondy ekonomického charakteru, které vznikly z činnosti velkých podniků a peněžních ústavů v témže kraji.

Pro zpracovávání stavebněhistorických průzkumů jsou klíčovými archivními fondy ze státních oblastních archivů fondy velkostatků, ústředních správ (ty si zřizovaly zámožné rody, jež současně vlastnily více velkostatků) a rodinných archivů, jež existují většinou rovněž jen pro významné a bohatší rody. Ve státních oblastních archivech jsou uloženy také archivy klášterů dotyčného kraje, fondy krajských úřadů a konečně matriky, jež nám mohou doložit přítomnost stavitele, políra či zedníků v obcích, ve kterých probíhaly rozsáhlejší stavební práce. Matriky jsou v současnosti postupně digitalizovány, takže zřejmě v dohledné budoucnosti budou všechny matriky ze státních oblastních archivů pro badatele dostupné na internetu.

Zcela zvláštní postavení mezi státními oblastními archivy mají archiv bývalého Jihomoravského kraje, jenž nese název Moravský zemský archiv, a archiv bývalého Severomoravského kraje, který se jmenuje Zemský archiv Opava. Oba tyto archivy uchovávají stejné druhy archivních fondů jako státní oblastní archivy, zároveň však plní funkci zemských archivů pro Moravu a Slezsko, což znamená, že jsou v nich uloženy fondy dřívějších státních a samosprávných orgánů a organizací pro Moravu, resp. Slezsko, tedy fondy obdobné těm, jaké pro Čechy uchovává Národní archiv.

Z fondů politické státní správy a úřadů a institucí na úrovni země a krajů, jež jsou v Moravském zemském archivu označovány signaturou začínající písmenem B, je třeba uvést fond Gubernium (B 1), obsahující archiválie z let 1636–1785, zvláště pak jeho církevní oddělení (B 2). Na guberniální fondy navazuje fond Moravské místodržitelství (B 14), obsahující archiválie z let 1786–1918, zvláště pak jednak jeho církevní oddělení (B 15), jednak fond Moravské místodržitelství – účtárna (B 16), obsahující mimo jiné podrobné inventáře far a klášterů. Dalším důležitým fondem je Provinční stavební ředitelství (B 18) s písemnostmi z let 1788–1862.

Mezi fondy vzniklými činností finanční správy jsou i v Moravském zemském archivu nejdůležitějšími katastry, uchovávané ve fondech Lánové rejstříky (D 1), jež obsahují moravskou dobu české berní ruly, Tereziánský katastr (D 4), Josefský katastr (D 6) a Stablní katastr (D 10), přičemž tento nejmladší katastr je i zde doplněn o indikační skici (D 9).

Z fondů vzniklých činností orgánů soudní správy uvedme i zde na prvním místě desky zemské, jež jsou v Moravském zemském archivu uloženy ve fondu Stavovské rukopisy (A 3). Nejvyšším správním i soudním orgánem na Moravě byl v letech 1636–1783 moravský tribunál; archiválie potřebné pro stavebněhistorický průzkum jsou uloženy zvláště ve fondu Tribunál – pozůstalosti (C 2). Písemnosti zemských soudů nalezneme také ve fondu Moravské zemské právo (C 8), obsahujícím archiválie z let 1636–1783, a v navazujícím fondu Moravskoslezské zemské právo (C 9) z let 1783–1850 rovněž s důležitými pozůstalostními spisy. Odhady a popisy jednotlivých panství jsou pak uchovávané ve fondech Odhady moravských statků (C 14) a Rozptýlené fideikomisy (C 15).

Obdobně jako v Národním archivu je uložen archiv pražského arcibiskupství, je i v Moravském zemském archivu uchováván archiv biskupství brněnského, a to ve fondech Biskupská konsistoř Brno (E 82) a Biskupský ordinariát Brno (E 80).

Posléze množství informací můžeme nalézt ve fondech sbírek, jež jsou označovány signaturou začínající písmenem G. V první řadě je to Cerronihova sbírka (G 12), sestávající z pozůstalosti guberniálního úředníka Jana Petra Cerronihova. Pro stavebněhistorický průzkum je z ní nejdůležitější Cerronihova třísvazková rukopisná práce nazvaná *Skizze einer Geschichte der bildenden Künste in Mähren (Cerr. I, č. 32–34)*, jež obsahuje jednak topografickou část, jednak část biografickou, totiž životopisy umělců působících na Moravě. Další Cerronihova práce jsou uloženy ve Sběrce rukopisů bývalého Františkova muzea (G 11), v níž se nachází jednak rukopis *Historisch-artistische Notizen über Kirchen in Mähren und Schlesien*, věnující se výzdobě chrámů na Moravě a v rakouském Slezsku, jednak torzo Cerronihova práce o dějinách umění na Moravě a v rakouském Slezsku, nazvané *Abriss einer Geschichte der bildenden Künste in Mähren*. Další archivní materiál nalezneme v Bočkově sbírce (G 1), v Nové sbírce (G 2) a ve Sběrce rukopisů Zemského archivu (G 10); tato skupina navíc obsahuje i fondy pozůstalostí moravských osobností a šlechtické rodové archivy.

V Zemském archivu v Opavě je uložen archivní fond Slezský stavovský archiv, jenž obsahuje archiválie, které vznikly z činnosti zemského soudu a zemského sněmu v Opavě, jakož i stavovské samosprávy slezských knížectví. V tomto fondu jsou kromě stavovských listin a tzv. knih předních (půhony, nálezy, knihy památní, protokoly zemského práva) uchovávané i desky zemské knížectví opavského, krnovského, těšínského a níského, označované jako knihy zadní. Ve fondech Hejtmanský úřad knížectví opavsko-krnovského (1507–1784) a Zemské právo opavsko-krnovské (1501–1850) nalezneme spisy z projednávání šlechtických pozůstalostí, obsahující často popisy panských sídel. Slezské katastry jsou uloženy ve fondech Karolinský katastr, Josefský katastr a Stablní katastr slezský i se sbírkou indikačních skic.

Ze slezských fondů, vzniklých činností politické a státní správy, je nutno na prvním místě uvést fond Zemská vláda slezská Opava, jenž obsahuje písemnosti z let 1850–1928, v tom opisy inventářů far z počátku 19. století pro slezskou část olomouckého arcibiskupství a rakouskou část vratislavského biskupství či materiály k výstavbě a údržbě zemských budov a k přestavbám a opravám církevních objektů. Archiválie ze starších období jsou uchovávané ve fondu Královský úřad v Opavě (1742–1782), kde nalezneme mimo jiné spisy k opravám kostelů a far, a ve fondech Krajský úřad v Opavě a Krajský úřad v Těšíně, obsahujících spisy z let 1782–1850, tedy z období, kdy politická správa rakouského Slezska spadala pod Moravskoslezské gubernium. Písemnosti, vztahující se k nízké části Slezska, zvláště ke statkům vratislavského biskupství na Jesenicku, nalezneme ve fondech Zemská vláda Jánský Vrch (1455–1784) a Zemské právo Jánský

Vrch (1738–1850). Pro stavebněhistorické průzkumy mají význam také pozůstalosti některých regionálních badatelů (Vincence Praska, Josefa Zukala, Františka Šiguta, Eduarda Richtera, Johanna Spatziera či Petra Tesaře), jež obsahují jejich nevydané práce a excerpta či kopie archiválií, z nichž některé již dnes neexistují.

Olomoucká pobočka Zemského archivu v Opavě uchovává archiválie, jež vznikly z činnosti olomouckého biskupství (později arcibiskupství) a jeho úřadů a jež jsou uloženy ve fondech Arcibiskupská konzistoř, Arcibiskupství Olomouc, Ústřední ředitelství arcibiskupských statků v Kroměříži a Lenní dvůr Kroměříž, důležitých pro poznání stavebního vývoje objektů, jež olomouckému arcibiskupství náležely, ale i objektů ve farnostech, které byly olomouckému arcibiskupství podřízeny.

Závěrem je nutno uvést, že jednotlivé státní oblastní archivy (ale také jim podřízené státní okresní archivy) s větší či menší intenzitou postupně provádějí digitalizaci vybraných archivních pramenů a archivních pomůcek, takže na jejich internetových stránkách můžeme mnohdy nalézt nejen inventáře jednotlivých fondů v elektronické podobě s možností vyhledávání, ale i digitalizované archiválie, především matriky, ale leckdy také kroniky, pozemkové knihy či fotografické sbírky.

3) Státní okresní archivy

Ve státních okresních archivech (jež jsou nyní vnitřními organizačními jednotkami státních oblastních archivů) jsou uloženy archivy měst a obcí z území celého okresu. Zvláště archivy měst je třeba využít při zpracovávání stavebních dějin každého objektu, jenž v daném městě leží, zatímco archivy menších obcí bývají většinou pro dějiny soukromých staveb méně přínosné. Archivy far obsahují písemné prameny k dějinám dané farnosti, z nichž obvykle nejvýznamnější je farní kronika (ta se ovšem nemusí vždy nacházet ve státním okresním archivu, nýbrž mohla být ponechána na faře); popisy kostelů a far nalezneme v inventářích far a často jsou dochovány i materiály k jednotlivým stavebním úpravám. Informace o stavbách či přestavbách zvláště státních, okresních, obecních, ale i patronátních budov nalezneme ve fondech okresních úřadů, zatímco ve fondech okresních soudů mohou být pro zpracovatele stavebních dějin soukromých budov použitelné většinou jen extrakty z pozemkových knih, případně i sbírky listin. Užitečné informace lze nalézt i ve fondech pozůstalostí vlastivědných pracovníků. Posléze je třeba upozornit na skutečnost, že se lze nadít, že postupně budou – obdobně jako u státních oblastních archivů – aspoň některé z potřebných pramenů zpřístupněny i v digitalizované podobě, jako tomu už dnes je v případě mnohých kronik (obecních, farních i školních) státních okresních archivů Plzeňského a Karlovarského kraje, jež jsou přístupné na internetových stránkách bavorsko-české sítě digitálních historických pramenů Porta fontium: <http://www.portafontium.cz/>

4) Specializované archivy

Archiv Pražského hradu:

V tomto archivu nalezneme ve fondu Dvorní stavební úřad (HBA) hojné písemnosti ke stavebním dějinám budov, jež spadaly pod pravomoc tohoto úřadu, a to z let 1540–1860. Podstatná část těchto budov se nachází v areálu Pražského hradu, ale úřad dohlížel i na některé stavby na jiných místech Prahy a v jejím okolí, přičemž v první polovině 18. století se jeho dohled vztahoval i na stavby na komorních statcích. Jen pro nejstarší období (do roku 1620) doplňují tento fond archiválie z nevelkého fondu Česká dvorská komora (DK). Stavební spisy Pražského hradu z období po roce 1918 jsou uchovány ve fondech Stavební správa Pražského hradu, Kancelář prezidenta republiky „Stavební věci Pražského hradu a Lán“ a Referát Stavební věci Pražského hradu KPR z let 1919–1947. Význam překračující hranice areálu Pražského hradu mají osobní fondy dómských architektů Josefa Mockera a Kamila Hilberta, hradního architekta Pavla Janáka a hradního stavitele Karla Fialy, jež doplňují úřední knihy, ročenky a plány Jednoty pro dostavbu chrámu sv. Víta, jakož i skicáře architektů a sbírky fotografií. Pro dějiny staveb přinášejí mnoho poznatků i plánové sbírky, totiž Stará plánová sbírka, obsahující plánovou dokumentaci do roku 1918, a na ni navazující Nová plánová sbírka. Posléze je v Archivu Pražského hradu uložen i fond Archiv metropolitní kapituly u sv. Víta; v současnosti se však počítá s jeho delimitací do Národního archivu.

Vojenský historický archiv:

Vojenský historický archiv je součástí Vojenského ústředního archivu. Pro stavebněhistorický průzkum objektů používaných vojskem tu najdeme prameny ve vojenských stavebních odděleních či stavebních ředitelstvích jednotlivých sborů, ale také ve fortifikačních či ženijních ředitelstvích a v plánových sbírkách.

Archiv Národního muzea:

V Archivu Národního muzea mají zvláštní význam pro stavebněhistorický průzkum hlavně sbírky, především Topografická sbírka F, v níž jsou uloženy písemnosti měst a obcí ze 14.–19. století, a Eichlerova topografická sbírka G, kterou tvoří písemnosti, jež byly ve dvacátých a třicátých letech 19. století shromážděny jako podklad pro zamýšlenou topografii Čech; archiválie v této sbírce jsou uloženy podle tehdejších krajů, v nich pak podle jednotlivých panství. V některých případech je užitečné i nahlédnutí do některé z genealogických sbírek.

Archiv architektury a stavitelství Muzea architektury a stavitelství při Národním technickém muzeu:

Archiv obsahuje více než 130 pozůstalostí a osobních archivů českých architektů a obsahuje archiválie od poloviny 19. století do současnosti. Kromě toho se v něm nacházejí fondy stavitelů a stavitelských firem ze stejného období, jakož i fond Mosty se soutěžními návrhy k soutěžím na pražské mosty a sbírka fotografické a plánové dokumentace k vodnímu stavitelství.

Ústřední archiv zeměměřictví a katastru:

Nejcennějším archivním souborem tohoto archivu jsou měřické operáty (tzv. císařské otisky) rakouského stabilního katastru pro celé území České republiky; jen občas se vyskytne potřeba studovat i některé z navazujících katastrálních prací.

5) Archiválie uložené mimo soustavu archivů České republiky**Národní památkový ústav:**

V každém z územních odborných pracovišť Národního památkového ústavu jsou ve spisovně uloženy písemnosti týkající se oprav památkových objektů na území, jež spadá pod pravomoc dotyčného pracoviště. Kromě toho každé územní odborné pracoviště uchovává i stavebněhistorické průzkumy těchto památkových objektů, pokud již byly zpracovány, a také restaurátorské zprávy, dokumentující provedené restaurátorské zásahy. Bohatší materiál nalezneme pak jednak v ústředním pracovišti, jednak v územním odborném pracovišti v Brně. Ústřední pracoviště uchovává stavebně historické průzkumy z archivu bývalého SÚRPMO a nadto má bohatý fotoarchiv a plánový archiv, v územním odborném pracovišti v Brně je pak uložen archiv bývalého Státního památkového úřadu pro Moravu a Slezsko se sídlem v Brně, činného v letech 1920–1950 (roku 1950–1958 na něj svou činností navázala brněnská pobočka Státního památkového úřadu), v němž nalezneme prameny k moravským a slezským památkovým objektům (na rozdíl od archivu pražského Státního památkového úřadu, jenž se nachází v Národním archivu ve fondu Státní památková správa), a to včetně výpisů ze zpráv vídeňské Centrální komise týkajících se období až od roku 1850. I brněnské pracoviště má ovšem svůj fotoarchiv (uložený v rámci knihovny) a plánový archiv.

Historický ústav Akademie věd České republiky:

Oddělení dějin středověku Historického ústavu spravuje fond Pozůstalost Augusta Sedláčka, jehož podstatnou část tvoří jednak kartotéka (obsahující více než 200 tisíc kartotéčních lístků), jednak sešity výpisků. Fond, jenž je plodem Sedláčkova bádání v domácích i zahraničních archivech, přináší cenné informace pro českou vlastivědu, genealogii i heraldiku a mnohdy obsahuje excerpta z pramenů, které jsou dnes zničené nebo nezvěstné.

Ústav dějin umění Akademie věd České republiky:

V oddělení dokumentačních a sbírkových fondů Ústavu dějin umění je uložena řada osobních fondů českých historiků

umění, z nichž jsou pro zpracovatele stavebněhistorických průzkumů obzvláště důležité jednak fond Zdeňka Wirtha (byť ochuzený o ty své části, jež byly přesunuty do sbírek ústavu), jednak fond Rudolfa Hlubinky, užitečný pro studium pražských památkových objektů. Kromě těchto osobních fondů jsou v oddělení dokumentace chovány ještě sbírka plánové dokumentace, vzniklá z daru Zdeňka Wirtha, sbírka grafiky a kresby a sbírka staré fotografie.

Národní knihovna České republiky:

Oddělení rukopisů a starých tisků uchovává četné archiválie, mezi nimiž čelné místo zaujímají kroniky klášterů a jiných církevních institucí. Jejich tiskem vydaný soupis: **Karel Beránek, *Soupis archivních rukopisů a jiných archiválií v Univerzitní a Strahovské knihovně v Praze, Sborník archivních prací 21, 1971, s. 185–234.*** Svě sbírky toto oddělení postupně zpřístupňuje na www.manuscriptorium.com, kde jsou nadto zpřístupňovány i rukopisné sbírky řady dalších institucí v České republice, ale i v celé Evropě.

Slezské zemské muzeum:

Spisy, fotografie i plánovou dokumentaci ke stavbám ve Slezsku i na Moravě můžeme najít v tzv. Braunově archivu, který je výsledkem badatelské činnosti někdejšího ředitele Slezského zemského muzea Edmunda Wilhelma Brauna a který je uložen v uměleckohistorickém oddělení muzea. V tomto oddělení se nachází i množství materiálu mimo Braunův archiv; velmi bohatý je také fotoarchiv muzea.

Muzeum umění Olomouc:

Pro stavební dějiny je důležitá sbírka Architektura, obsahující především konvolut olomouckých staveb z let 1850–1950; dále se tato sbírka specializuje na moravskou a slezskou architekturu 19. a 20. století. Význam mají i pozůstalosti architektů.

Katastrální úřady:

V jednotlivých katastrálních úřadech jsou uchovávány nové (tj. vedené od roku 1875) pozemkové knihy z oblasti, pro kterou je dotýčný katastrální úřad kompetentní. V Katastrálním úřadě pro hlavní město Prahu jsou nadto uloženy i nové (tj. rovněž vedené od roku 1875) desky zemské. Ani nové pozemkové knihy, ani nové desky zemské nejsou veřejně přístupné, takže není možné do nich nahlížet a pořizovat si z nich opisy, výpisy a kopie; katastrální úřad však na žádost z nich za správní poplatek výpis, opis nebo kopii sám vyhotoví.

Městské a obecní úřady:

Obce jakožto územní samosprávné celky nezřizují vlastní archivy (s výjimkou pěti výše uvedených velkých měst) a archivní fondy vzniklé z jejich činnosti jsou uloženy ve státních okresních archivech, přesto však na městských a obecních úřadech jsou leckdy uchovávány městské a obecní pamětní knihy. Obdobně jako je tomu u farních pamětních knih, vždy to platí pro „živé“ pamětní knihy, tedy pamětní knihy, do kterých se stále zapisuje, ale mnohdy jsou na městských a obecních úřadech uloženy i pamětní knihy již uzavřené. Do státních okresních archivů byly většinou odevzdány pamětní knihy vedené před rokem 1945 či před rokem 1918, zvláště pak pamětní knihy vedené v německém jazyce.

„Stavební archiv“ (spisovny stavebních úřadů, resp. odborů výstavby):

V tzv. archivech (spisovnách) stavebních úřadů jsou uloženy písemné prameny (včetně plánové dokumentace) k jednotlivým objektům v oblasti působnosti dotýčného stavebního úřadu. Tyto prameny tak chronologicky navazují na obdobné prameny uložené ve státních okresních archivech ve fondech příslušných měst. Zatímco však v některých stavebních úřadech jsou uloženy pouze prameny z novější doby, přičemž starší prameny byly předány státnímu okresnímu archivu, v jiných nalezneme spisy i ze starší doby, počínaje 19. stoletím. K těmto stavebním archivům můžeme v Praze připojit ještě spisovnu Útvaru rozvoje hlavního města Prahy.

Podnikové archivy:

Podnikové archivy povinně zřizují jak státní organizace, tak jiné právnické a fyzické osoby vyvíjející podnikatelskou činnost. V podnikových archivech jednotlivých podniků, pokud nebyly předány do příslušných státních okresních či státních oblastních archivů, jsou uloženy prameny potřebné pro zpracování stavebních dějin památek novodobé architektury, zvláště pak technických památek

Diecézní archivy:

Historické archivy jednotlivých arcidiecézí a diecézí jsou vesměs uloženy ve státních oblastních archivech, resp. v Národním archivu. Výjimku tvoří archiv litoměřické diecéze, jehož část (jak sbírku farních kronik, tak důležitý fond Fary I.) spravuje archiv samotného biskupství.

Farní úřady:

Také archivní fondy farních úřadů jsou až na výjimky uloženy ve státních okresních archivech. Jediným typem pramene, jenž je i nyní v mnoha případech uchovávan na farách, jsou farní pamětní knihy – vždy to platí pro „živé“ pamětní knihy (tj. pamětní knihy, do kterých se stále zapisuje), ale mnohdy i pro pamětní knihy již uzavřené. Mnohé farní pamětní knihy jsou však uloženy ve státních okresních archivech, přičemž častěji to platí pro sekularizovanější oblasti státu.

Restituované archivy:

Po roce 1989 došlo k restitucím poměrně značného počtu archivních fondů, jež byly dosud uloženy v síti státních archivů. Drtivá většina restituentů se však rozhodla své archivy nadále deponovat ve státních archivech, pouze v ojedinělých případech si restituenti své archivy odvezli do svých nemovitostí. Z významných archivů tu musíme uvést dva šlechtické archivy a dva archivy církevní. Ze šlechtických archivů jde o archiv Lobkowiczů, dříve uložený v žitenické pobočce Státního oblastního archivu v Litoměřicích, nyní na lobkowiczském zámku v Nelahozevsi, a o archiv Kolowratů-Krakowských, jenž se před restitucemi nacházel ve Státním oblastním archivu v Zámrsku, zatímco nyní je uložen v kolowratském zámku v Rychnově nad Kněžnou. Pokud jde o církevní archivy, vráceny restituentům byly archivy dvou významných klášterů, totiž archiv kláštera v Teplé, předtím uložený ve žlutické pobočce Státního oblastního archivu v Plzni, a archiv kláštera ve Vyšším Brodě, jenž byl uložen ve Státním oblastním archivu v Třeboni; oba archivy byly po restituci uloženy v kláštorech, které jsou jejich původci, avšak archiv tepelského kláštera byl nejnověji deponován ve Státním okresním archivu Cheb. Je třeba ovšem připomenout, že archivy velkostatků, jež náležely těmto šlechtickým rodům a klášterům, zůstaly ve státních oblastních archivech.

6) Zahraniční archivy

Archivy obsahující prameny, jež jsou důležité pro stavební dějiny našich památkových objektů, se ovšem nenalézají pouze na území České republiky; v některých případech se tedy může ukázat nutnost navštívit během zpracovávání stavebně historického průzkumu i archiv v jiném státě. Z těchto archivů je třeba na prvním místě uvést Österreichisches Staatsarchiv ve Vídni, tedy ústřední archiv Rakouské republiky, a to zvláště jedno z jeho oddělení, zvané Kriegsarchiv, v němž nalezneme množství map a plánů, z nichž mnohé se týkají objektů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Archiválie potřebné pro stavební dějiny objektů v těšínské části Slezska najdeme v polském Těšíně (Cieszyn), a to v těšínské pobočce katovického státního archivu (Oddział w Cieszynie Archiwum Państwowego w Katowicach), pro církevní objekty té části Slezska, která tvořila součást vratislavské diecéze, pak obsahuje potřebné prameny Archiwum Państwowe we Wrocławiu, v němž se nachází archivní fond Archiwum Biskupstwa Wrocławskiego. Prameny ke stavebním objektům na rozsáhlých panstvích, jež u nás (zvláště na Moravě a ve Slezsku) náležely rodu Liechtensteinů, obsahuje Hausarchiv der Regierenden Fürsten von Liechtenstein, jehož fondy jsou uloženy zčásti ve Vídni, zčásti ve Vaduzu. Ve Vídni najdeme také Deutschordens-Zentralarchiv, tedy archiv řádu německých rytířů, jemuž náležely rovněž četné moravské a slezské statky. Centrální archivy církevních řádů a kongregací se obvykle nacházejí v Římě; z archivů těch řeholních institutů,

jež byly u nás hojně zastoupeny, uvedme archivy jezuitů (Archivum Romanum Societatis Jesu) a piaristů (Archivio generale storico delle Scuole Pie). Je třeba nadto připomenout, že plány k našim budovám můžeme nalézt – kromě archivů – i v zahraničních galeriích či muzeích, z nichž uvedme vídeňskou Albertinu či Architekturmuseum der Technischen Universität Berlin.

b) obrazové prameny

Obrazovou dokumentací, jež nám poskytuje informace o dřívějším vzhledu památkových objektů, tvoří jednak grafika a kresby, jednak fotografie; s malířskými vyobrazeními památek se již setkáváme méně často.

Pokud jde o vyobrazení českých, moravských a slezských měst, nejstaršími vedutami mnohých měst bývají dřevořezy malíře a grafika Jana Willenberga, jež pro Moravu najdeme v díle **Bartoloměje Paprockého z Hlohol Zrcadlo slavného markrabství moravského z roku 1593 (reprint vyšel v roce 1993 v Ostravě)**. Výběr Willenbergových perokreseb českých měst, uchovávaných ve Strahovském klášteře a sloužících jako podklad pro jeho dřevořezy, byl vydán roku 1901: **Jana Willenberga Pohledy na města, hrady a památné stavby král. Českého z počátku XVII. století, ed. Antonín Podlaha – Isidor Zahradník, Praha 1901**. Městská vyobrazení z celé Evropy vydávala v 17. století rodina Merianů. Pro nás má zásadní význam **Topographia Germaniae**, šestnáctidílný cyklus, jež – s doprovodným textem Martina Zeillera – vydával Matthäus Merian (a po jeho smrti v roce 1650 jeho synové Matthäus ml. a Caspar) ve Frankfurtu nad Mohanem v letech 1642–1654, konkrétně pak jeho jedenáctý díl, nazvaný **Topographia Bohemiae, Moraviae et Silesiae**. Vyobrazení slezských měst a míst z následujícího století pak najdeme v díle Friedricha Bernharda Wenera, který v letech 1744–1768 vytvořil rozsáhlou ilustrovanou pětidílnou topografii Slezska s více než 1400 vyobrazeními, nazvanou **Topographie des Herzogtums Schlesiens**. Tento jeho atlas najdeme ve sbírkách mnohých muzeí a knihoven (podrobněji viz katalog Silesia Picta, Olomouc 2011) a naskenovaný jej nalezneme i na internetu: <http://www.bibliotekacyfrowa.pl/dlibra/docmetadata?id=15414>. Dílem Friedricha Bernharda Wenera jsou však i četná vyobrazení měst a jiných lokalit českých a moravských.

V 19. století již vycházelo větší množství grafických listů, jejichž autoři se tentokrát v duchu romantismu soustřeďovali hlavně na hrady a zámky. Ty z nich, jež jsou obrazovým doprovodem k obšírnějším textovým popisům hradů a zámků, jsme již uvedli výše, v rámci literatury k hradům a zámkům (August Gottlieb Meissner – Franz Carl Wolf, Franz Sartori, Wolfgang Adolph Gerle – Carl Würbs, K. A. Müller, Franz Alexander Heber). Z tištěných prací, soustřeďujících pouze ikonografický materiál (či ikonografický materiál s kratším doprovodným textem), jmenujme nejdříve album nazvané **Mahlerische Darstellung aller vorzüglicher Schloesser und Ruinen der oesterreichischen Monarchie**, jež v letech 1833–1835 vydal litograf Friedrich Adolph Kunike a jež obsahuje celkem 198 litografií, z toho 97 z Čech, 70 z Moravy a 11 ze Slezska. Dvě díla, totiž **Malerisch-historisches Album vom Königreich Böhmen** a **Malerisch-historisches Album für Mähren und Schlesien**, jež vydal v letech 1857–1860 olomoucký nakladatel Eduard Hölzel, obsahují soubor barevných litografických vedut (48 z Čech a 45 z Moravy a Slezska), jež jsou většinou dílem Augusta C. Hauna, s nímž spolupracovali František Kalivoda a Edvard Herold; litografie z Čech byly před nedávnem vydány nově: **August C. Haun, Album vedut Království českého, Praha 2007**. Až ve 20. století byly souborně vydány kresby hradů, které si na svých cestách pořídil čelný básník českého romantismu: **Karel Hynek Mácha, Hrady spatřené, Praha 1988**. Ke grafickým listům je nutno připojit i soubor akvarelových vedut českých měst a dalších lokalit ze sklonku 18. a počátku 19. století, dnes bohužel rozptýlený, jehož autorem je královéhradecký kanovník Jan Antonín Venuto; nejucelenějším souborem z jeho díla je sbírka 399 akvarelových vedut, která byla roku 1824 při návštěvě Hradce Králové darována císaři Františku I. a která je nyní uložena v oddělení Kartensammlung Rakouské národní knihovny (Österreichische Nationalbibliothek) ve Vídni.

Mezi našimi grafickými sbírkami je třeba na prvním místě jmenovat sbírku grafiky a kresby Národní galerie, jež vznikla sloučením několika sbírek různých institucí (v tom i sbírky grafiky Národního muzea). Grafická znázornění památek však nalezneme i v jiných galeriích, muzeích i archivech – uvedme z nich sbírku kreseb a sbírku grafiky (tj. novou sbírku, vzniklou až po druhé světové válce) Národního muzea, sbírku grafiky Muzea hlavního města Prahy, dokumentující proměny Prahy od konce 15. století do současnosti, sbírku grafiky Archivu hlavního města Prahy, jejímž základem jsou rovněž pražské veduty, grafické sbírky Moravské zemské knihovny, v nichž je uložena tzv. Schramova

sbíрка vedut a pohledů na moravská města a Sbíрка starých grafik, sbírky Archivu města Brna, kde jsou ve fondu Knihovna Mitrovského (V 3) zařazena tzv. Hofferiana, tj. sbírka vedut moravských měst shromážděných ve třicátých a čtyřicátých letech 18. století rytířem Josefem Dismasem Hofferem, či posléze sbírky Slezského zemského muzea, z nichž uvedme tzv. Braunův archiv. Pohledy na panská sídla pak často bývají součástí zámeckých interiérů, ať již je tam umístili jejich původní majitelé, anebo ať tam byly vystaveny v pozdější době. Posléze je třeba uvést, že všechny veduty vzniklé do roku 1850, které jsou uloženy v některém z archivů České republiky, najdeme vyobrazeny jednak v publikaci **Soupis vedut vzniklých do roku 1850**, kterou vydává odbor archivní správy a spisové služby Ministerstva vnitra a již zatím vyšlo v letech **1999–2010** šest svazků, jednak na webové aplikaci <http://veduty.bach.cz/veduty/>.

Také fotografie památkových objektů nalezneme v rozličných institucích, z nichž je opět třeba sumárně uvést muzea a archivy. Obsáhlá sbírka fotografií se nachází ve fotografickém archivu Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, ale obdobné sbírky jsou i na ostatních pracovištích Národního památkového ústavu; speciální sbírkou je fotoarchiv bývalého Státního památkového úřadu pro Moravu a Slezsko (1920–1958), který je uložen v knihovně Národního památkového ústavu v Brně. Cenná sbírka graficky a kreseb se nalézá v Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky (značná její část pochází z pozůstalosti akademika Zdeňka Wirtha). Dalším významným archivem je archiv Štenc, tedy firemní archiv grafického závodu Štenc, sídlící ve Štencově domě na Starém Městě v Praze a obsahující asi 70 000 kusů skleněných negativů, dokumentujících památky české, zvláště pak pražské architektury. Některá muzea kromě obvyklých sbírek fotografií uchovávají i pozůstalosti či torza pozůstalostí jednotlivých fotografů či fotografických firem – z těch pozůstalostí, jež obsahují významné soubory fotografií architektonických památek, uvedme například negativy z pozůstalosti pražského sběratele fotografií a fotografa Zikmunda Reacha a dalšího pražského fotografa Jana Kříženeckého, uložené v Archivu hlavního města Prahy, negativy fotografa a vlastivědného pracovníka Ferdinanda Velce, uchovávané ve Vlastivědném muzeu ve Slaném (část jeho pozitivů se nachází v Chodském muzeu v Domažlicích), kontakty a negativy Josefa Kunzfelda, zachycujícího – zřejmě na zakázku brněnské městské rady – proměny města Brna, jež se nacházejí v Archivu města Brna, negativy z pozůstalosti náměšťského fotografa a vydavatele pohlednic Ondřeje Knolla, uložené v Muzeu Vysočiny Třebíč, negativy plzeňského fotografa Čeňka Hrbka, které se nacházejí v Západočeském muzeu v Plzni, či posléze negativy českokrumlovského fotografa Josefa Seidela, jež uchovává Museum Fotoatelier Seidel v Českém Krumlově. Mnohé fotografie jsou ovšem v majetku soukromých sběratelů; o existenci jejich sbírek jsou většinou informováni pracovníci státních okresních archivů či regionálních muzeí.

Ze starších fotografických knižních publikací, zachycujících mnohdy již neexistující podobu objektů, jmenujme alespoň knihu **Letem českým světem**, vydanou v roce **1898 v nakladatelství J. R. Vilímek**. Jde o album asi 500 fotografií měst, vesnic, hradů, zámků či přírodních památek (v roce 1999 vydal kolektiv autorů pod vedením fotografa J. Barty knihu **Letem českým světem 1898–1998. Obraz proměny českých zemí v odstupu století, Praha 1999**, v níž historické fotografie konfrontoval se stavem po 100 letech). Unikátní obrazovou publikací pro stavební dějiny hradů a zámků na Moravě je pak kniha, kterou dala pořádit moravská šlechta k oslavám 40 let panování Františka Josefa I.: **August Prokop, Burgen und Schlösser Mährens, Brünn 1888**. Kniha obsahuje 235 fotografií moravských panských sídel (leckdy i včetně jejich interiérů), z nichž některé zachycuje před jejich novodobou přestavbou. Množství historických fotografií našich měst vychází v současnosti v edicích **Zmizelé Čechy, Zmizelá Morava a Zmizelá Slezsko**, jež vydává nakladatelství Paseka se sídlem v Praze a Litomyšli. V těchto edicích bylo vydáno již několik desítek svazků, obsahujících staré fotografie jednotlivých měst Čech, Moravy a Slezska. Jakýmsi pravzorem těchto edic je edice **Zmizelá Praha 1–6**, vycházející již v letech **1945–1948; reprint prvních pěti svazků** této edice vydalo v letech **2002–2003** také nakladatelství Paseka, jež k tomu v letech **2003–2004** připojilo ještě **tři svazky dodatků**. Vyzdvihnout je třeba i starší a novější svazky pragensí, obsahujících kromě fotografií i staré grafiky a obrazová díla; v současnosti jde hlavně o tři knihy věnované čtyřem historickým pražským městům (**Staré Město, Nové Město, Hradčany a Malá Strana**), jež v letech **1998–2005** vydala nakladatelství Schola Ludus – Pragensia a Paseka a jejichž autorkou je **Kateřina Bečková**. I mimo tyto edice obdobné jednotlivé publikace, obsahující staré fotografie a pohlednice, vydávají v současnosti i jiná regionální nakladatelství či samotná města; nadto bývají staré fotografie vydávány i na CD či zveřejňovány na webových stránkách jednotlivých obcí.

c) mapy a plány

Z podrobných mapových zobrazení celého území našeho státu je nejstarším (navazujícím ovšem na Müllerovy mapy Moravy z roku 1716 a Čech z roku 1720) Josefské vojenské mapování čili I. vojenské mapování z let 1764–1768, rektifikované v letech 1780–1783. Toto mapování, které zhotovili důstojníci vojenské topografické služby, věnuje pozornost hlavně těm objektům či zeměpisným útvarům, které byly důležité z vojenského hlediska, tedy komunikacím, řekám, potokům, ale i o samotě stojícím budovám (zámkům, kostelům, mlýnům atd.). Současně byl zhotoven i stručný vojensko-topografický popis území, jenž obsahuje další informace, které mapa nezachytila. Josefské vojenské mapování je uloženo v Rakouském státním archivu (Österreichisches Staatsarchiv) ve Vídni, a to v oddělení Kriegsarchiv. U nás bylo dlouhou dobu přístupné jen pomocí černobílých fotografií, uložených v Národním archivu, dnes je však k dispozici na internetových stránkách <http://oldmaps.geolab.cz/>.

Dalším, mnohem podrobnějším mapovým zobrazením území celého našeho státu jsou mapy stabilního katastru v měřítku 1 : 2880 (intravilány některých měst i vesnic mají podrobnější měřítko 1 : 1440), pořizované v Čechách v letech 1826–1843, na Moravě a ve Slezsku v letech 1824–1836. Jednotlivé mapy stabilního katastru jsou dochovány ve třech základních řadách. První z nich jsou indikační skici, tj. příruční mapy používané v terénu, jež sloužily jako podklad pro zhotovení dalších řad, ale do nichž byly poté průběžně zaznamenávány jednotlivé změny, a to až do doby celkové reambulace (tedy doplnění) stabilního katastru, prováděné v letech 1869–1882; indikační skici jsou dnes uloženy v Národním archivu, Moravském zemském archivu a Zemském archivu v Opavě. Druhou řadou jsou tzv. originální mapy, v minulosti uložené v depozitáři Ústředního archivu zeměměřictví a katastru v Libočanech (odtud pochází jejich běžné označení „libočanské mapy“), nyní již převezené do budovy Ústředního archivu zeměměřictví a katastru v Praze-Kobylisích. Do těchto originálních map byly jednorázově, v rámci výše zmíněné reambulace, zaznamenány všechny dodatečné změny. Posléze třetí řadu tvoří císařské otisky, jež jsou uchovávány rovněž v Ústředním archivu zeměměřictví a katastru a jež jako jediné zachycují autentický stav z doby pořízení katastru, tedy bez zaznamenávání jakýchkoli pozdějších změn. Pro stavebněhistorický průzkum jsou mapy stabilního katastru zásadním mapovým pramenem, používaným při zpracovávání stavebních dějin objektů všech typů; využívány jsou tu jednak císařské otisky, jednak indikační skici, nověji pak i (dnes již snadno přístupné) originální mapy. Kromě tří základních řad existují však ještě další řady katastrálních map, leckdy neúplné, jež bývají při stavebněhistorickém průzkumu používány spíše výjimečně, obvykle v těch případech, když mapy ze základních řad jsou nedochovány, případně jsou špatně čitelné. Jde o mapy nacházející se jednak v archivních fondech Staré katastrální mapy, řada A, řada B a řada D (tato poslední řada bývala dříve zvana reambulované mapy), uložených vesměs v Národním archivu, jednak v moravské době těchto řad, totiž Sběrce katastrálních map v Moravském zemském archivu; další četné kopie katastrálních map jsou nadto uloženy jednak v katastrálních pracovištích, jednak v dalších archivních fondech.

Císařské otisky i indikační skici stabilního katastru jsou dostupné na webu Ústředního archivu zeměměřictví a katastru <http://historickemapy.cuzk.cz>. Omezené množství císařských otisků je pak – stejně jako josefské vojenské mapování – přístupno i na internetových stránkách <http://oldmaps.geolab.cz/>. Digitalizované indikační skici pro Moravu jsou zveřejněny též na internetových stránkách Moravského zemského archivu v Brně <http://www.mza.cz/indikacniskici/>.

Reambulací stabilního katastru, dovršenou roku 1882, nebyl přirozeně vývoj katastrálních map českých zemí ukončen. Na základě instrukce z roku 1887 došlo k obnovenému mapování v měřítkách 1 : 1440 a 1 : 720, později ještě v dalších měřítkách souvisejících s metrickou mírou; využívání stabilního katastru, udržovaného ve stálé shodě se skutečností, bylo ukončeno až v roce 1955. Také pozemkový katastr, jenž vznikl na základě nového katastrálního zákona z roku 1927, je v podstatě reambulovaným, revidovaným a doplňovaným katastrem stabilním. Těchto mladších katastrálních map, uložených v Ústředním archivu zeměměřictví a katastru, je třeba používat vždy, když jsou zpracovávány dějiny objektů či areálů, které vznikly v novější době či u kterých v této době došlo k nějakému půdorysnému vývoji.

O některých z významných plánových a mapových sbírek jsme se již zmínili výše v přehledu jednotlivých archivů; nyní je pouze připomeneme. Mezi sbírky celostátního významu patří Sběrka map a plánů Národního archivu, obsahující plánovou a mapovou dokumentaci od roku 1492 do současnosti, která je nejrozsáhlejší z plánových a mapových sbírek

našich státních archivů. Vlastní plánové a mapové sbírky, více či méně významné, mají ovšem i zemské, státní oblastní a státní okresní archivy; nalezneme v nich plány a mapy vztahující se převážně k danému regionu. Z těchto sbírek uvedme Sbíрку map a plánů (D 22) Moravského zemského archivu, ve které nalezneme mapy a plány od roku 1575 do současnosti, Sbíрку map a plánů Zemského archivu Opava, obsahující kolekci nejstarších map Slezska od roku 1561, a Sbíрку map a plánů Archivu hlavního města Prahy, v níž se nacházejí mapy a plány od roku 1648 do současnosti; tato sbírka však utrpěla značné ztráty (asi dvě třetiny svého stavu) při požáru Staroměstské radnice roku 1945. Ve zmíněných fondech Sbířka map a plánů Národního archivu a Sbířka map a plánů Moravského zemského archivu nalezneme dva důležité soubory plánek obcí, pořizené v roce 1727, na kterých je různým způsobem vyznačena vzdálenost židovských obydlí od katolických kostelů. Z této akce se dochovaly plány celkem 103 českých a 63 moravských obcí (ve Slezsku tehdy Židé v podstatě nežili), z nichž některé publikoval **František Roubík, *Plánky obcí v Čechách s vyznačením židovských obydlí z r. 1727, Časopis Společnosti přátel starožitností československých v Praze 39, 1931, s. 49–58.***

Obdobně se plánové a mapové sbírky nacházejí i v majetku jednotlivých muzeí či galerií. Na internetu je přístupná tzv. Mollova mapová sbírka, uložená v Moravské zemské knihovně v Brně, jež soustřeďuje konvolut map a grafických vyobrazení měst českých, moravských, slezských, ale také německých, rakouských, uherských či italských, která ve čtyřicátých letech 18. století shromáždil německý diplomat Bernard Paul Moll: <http://mapy.mzk.cz>. Na již zmíněném webu Ústředního archivu zeměměřičství a katastru <http://historickemapy.cuzk.cz> je možné studovat i mapy a plány tohoto archivu, jež jsou soustředěny ve Sbířce map a plánů do roku 1850, rozdělené do tří oddílů, jimiž jsou bohémika, zahraniční území a plány měst. Připomenout je nutno také Grimmovu sbírku plánů, uloženou v archivu Moravské galerie v Brně, která obsahuje architektonické plány budov církevního i profánního charakteru z 18. století. Posléze důležitými plánovými archivy jsou i plánový archiv Národního památkového ústavu – ústředního pracoviště, sbírka plánové dokumentace uchovávaná v Ústavu dějin umění Akademie věd České republiky (značná její část – obdobně jako je tomu u tamní sbírky graficky a kreseb – pochází z pozůstalosti akademika Zdeňka Wirtha) a plánové sbírky Archivu Pražského hradu (jednak Stará plánová sbírka do roku 1918, jednak Nová plánová sbírka od roku 1918 do současnosti).

Mnohé mapy a plány ovšem nalezneme nikoli ve zvláštních plánových sbírkách, nýbrž přímo v archivních fondech potřebných pro objekty, které zpracováváme; v některých případech mapy a plány uzavírají archivní fond a jsou v archivním inventáři sepsány na jeho konci, v jiných případech jsou však uloženy spolu s doprovodnými spisy v jednotlivých kartonech. Zvláštním druhem map jsou raabizační mapy, které byly pořizovány od roku 1777 v souvislosti s prováděním raabizace, tj. poddanské a pozemkové reformy, při níž došlo k dělení půdy velkostatků a zakládání nových vesnic (v Čechách bylo raabizováno 147 *panství*, na Moravě 69); tyto mapy, provedené v měřítku 1 : 2715, jsou zachovány v archivech jednotlivých velkostatků. Raabizace se však týkala rovněž panství náležících královským městům, a proto plány jsou nejen ve velkostatkových fondech, ale i archivech (královských) měst.

Klíčový význam pro stavebněhistorický průzkum mají však přirozeně stavební plány jednotlivých zpracovávaných objektů. Zatímco dochované plány z období středověku i z doby renesanční jsou velmi vzácné, počínaje barokním obdobím máme k dispozici stále vzrůstající počet těchto plánů rozličné kvality. Pro barokní období jde převážnou většinou o objekty vrchnostenské či církevní, případně stavby budované panovníkem, od sklonku 18. století pak v souvislosti se zaváděním stavebního řízení máme již k dispozici – kromě zvyšujícího se počtu plánů veřejných budov – i stále vzrůstající množství stavebních plánů budov stavěných jednotlivými měšťany či obyvateli vesnic. Do sklonku 18. století stavební plány obvykle posuzoval a někdy přímo na plán své poznámky zaznamenával stavebník, jímž – alespoň pokud jde o dochované plány – nejčastěji býval šlechtický majitel panství či představený církevní instituce; církevní instituce, zvláště řády, ovšem mohly mít pro postup schvalování stavebních plánů vlastní, interní příkazy či zvyklosti, které byly u jednotlivých řádů leckdy značně odlišné. Od sklonku 18. století se pak v souladu se zmíněným zaváděním stavebního řízení na plánech setkáváme s doklady jejich schvalování jednotlivými úřady (obcí, stavebním úřadem dané obce, v první polovině 19. století krajským úřadem, později okresním úřadem). Schvalovací proces je třeba vždy pečlivě sledovat, protože mnohdy přináší poznatky důležité pro poznání stavebních dějin dané budovy.

IV.2.2 Zdroje k nejdůležitějším druhům staveb

IV.2.2.1 Hrady, zámky, tvrze a další vrchnostenské objekty (vrchnostenské dvory s příslušnými budovami, pivovary a další hospodářské stavby, obytné budovy vrchnostenských úředníků, zámecké parky atd.)

Literatura:

Badatel, zabývající se zvláště českými, méně už moravskými a slezskými hrady, zámky a tvrzemi, má dnes k dispozici poměrně značné množství encyklopedických publikací, zabývajících se těmito objekty na celém území Čech, resp. Moravy a Slezska, jež vycházely již od konce 18. století.

Nejstarší takovouto práci, popisující třináct českých hradů, doprovodil svými mědiryty a kresbami Franz Carl Wolf: **August Gottlieb Meissner, Historisch-malerische Darstellungen aus Böhmen, Prag 1798**. O něco větší počet, totiž dvacet českých hradů, obsahuje další obdobná publikace, ilustrovaná Carlem Würbsem: **W. A. (tj. Wolfgang Adolph) Gerle, Bilder aus Böhmens Vorzeit. Burgvesten und Ritterschlösser in Original-Ansichten dargestellt, Prag 1842**. Panskými sídly nejen v pruském, ale i v rakouském Slezsku se ve stejné době zabýval **K. A. Müller: Vaterländische Bilder in einer Geschichte und Beschreibung der alten Burgfesten und Ritterschlösser Preussens 1. Die Burgfesten und Ritterschlösser Schlesiens (beider Antheile), so wie der Graffschaft Glatz, Glogau 1837**. V období mezi vydáním prací Meissnera a Gerleho vyšlo také obsáhlé dílo, zachycující historii a popis 102 panských sídel celé monarchie, přičemž 24 (například Pražský hrad, Karlštejn, Křivoklát, Rabí, Frýdlant, Pernštejn nebo Buchlov) jich bylo z našeho území: **Franz Sartori, Die Burgvesten und Ritterschlösser der österreichischen Monarchie 1–4, Brünn 1819–1820 (2. vydání Wien 1839–1840)**.

Všechny tyto práce však rozsahem překonalo klasické dílo amatérského historika první poloviny 19. století, věnované českým hradům, zámkům a tvrzím: **Franz Alexander Heber, Böhmens Burgen, Vesten und Bergschlösser 1–7, Prag 1843–1849**. V současnosti toto dílo znovu vydává v českém překladu a s poznámkovým aparátem nakladatelství Argo: **Franz Alexander Heber, České hrady, zámky a tvrze 1–4, Praha 2002–2012** (dílo je rozvrženo do pěti svazků, je však uspořádáno podle dnešních krajů, tedy odlišně než původní Heberova práce). Dnešní význam Heberovy práce spočívá hlavně v zachycení (slovním, ale i obrazovém) tehdejšího stavu popisovaných objektů, zatímco historické pasáže již byly antikvovány pracemi novějšími, zvláště ovšem dílem Sedláčkovým. Totéž, ostatně ještě ve větší míře, platí i pro Heberovu méně rozsáhlou práci vydanou pro Moravu a Slezsko: **Mährens Burgen und ihre Sagen, Praha 1848**, kde jsou důležitá především dobová vyobrazení hradů. Ve druhé polovině 19. století byla vydána závažná publikace týkající se hradů a zámků rakouského Slezska: **Anton Peter, Burgen und Schlösser im Herzogthum Schlesien 1–2, Teschen 1879–1894**.

Základním dílem českého bádání o hradech a zámcích je práce z pera patriarchy české kastelologie: **August Sedláček, Hrady, zámky a tvrze Království českého 1–15, Praha 1882–1927 (druhé nezměněné vydání 1931–1936, reprint 1993–1995)**. Sedláček vycházel z archivních pramenů, jež poměrně pečlivě citoval, a zvláště jeho archivní průzkum pramenů do doby třicetileté války je dosti vyčerpávající; mladšímu období však již nevěnoval zdaleka tolik zájmu. Knihu doprovázejí četné kresby, pocházející většinou od bratří Karla V. a Adolfa Liebscherů a zachycující stav objektů v Sedláčkově době.

Sedláčkovu dílu se rozsahem ani kvalitou rozhodně nevyrovná „nový Sedláček“, totiž rozsáhlým kolektivem autorů napsaná publikace **Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1–7, Praha 1981–1989**. Na rozdíl od Sedláčkova díla svazky této řady nejsou vybaveny poznámkovým aparátem, hesla jsou také vesměs značně stručnější, nadto v knize, jejíž koncepce se již v době jejího vydání jevila zastaralou, nacházíme velké množství omylů. Pozitivním přínosem je však to, že dílo na rozdíl od Sedláčka obsahuje i Moravu a Slezsko, a dále to, že se i u českých hradů, zámků a tvrzí v něm setkáme nejen s informacemi o době, jež uplynula od vydání Sedláčkových svazků, ale mnohdy i s podrobnějšími zprávami o období po třicetileté válce, jemuž Sedláček věnoval málo pozornosti.

Řadu encyklopedických soupisových publikací, obsahujících vždy texty o jednotlivých typech objektů, vydává v současnosti pražské nakladatelství Libri. Značná část těchto knih se týká právě hradů, zámků a tvrzí: **Pavel Viček,**

Encyklopedie českých zámků, Praha 1994, ⁵2006; její rozšířená verze *Pavel Vlček, Ilustrovaná encyklopedie českých zámků, Praha 1999, ²2001*; *Tomáš Durdík, Encyklopedie českých hradů, Praha 1995, ⁶2005*; její rozšířená verze *Tomáš Durdík, Ilustrovaná encyklopedie českých hradů, Praha 1999, ³2009*; *Tomáš Durdík, Ilustrovaná encyklopedie českých hradů – Dodatky 1–4, Praha 2002–2011*; *Miroslav Plaček, Hrad a zámky na Moravě a ve Slezsku, Praha 1996, ³2001*; *Miroslav Plaček, Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a torzí, Praha 2001, ²2007*; *Miroslav Plaček, Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a torzí – Dodatky, Praha 2007*; *Zdeněk Fišera, Skalní hrady země Koruny české, Praha 2004*; *Jiří Úlovec, Zaniklé hrady, zámky a torze Čech, Praha 2000, ²2001*; *František Musil – Miroslav Plaček – Jiří Úlovec, Zaniklé hrady, zámky a torze Čech, Moravy a Slezska po roce 1945, Praha 2005*; *Jiří Úlovec, Ohrožené hrady, zámky a torze Čech 1–2, Praha 2003–2005*.

Mimo tuto řadu encyklopedií vydalo další, třisvazkovou publikaci i pražské nakladatelství Argó: *Ladislav Svoboda – Jiří Úlovec a kol., Encyklopedie českých torzí 1–3, Praha 1998–2005*. Péčí Archeologického ústavu AV ČR v Brně pak vyšla publikace o slezských hradech: *Pavel Kouřil – Dalibor Prix – Martin Wihoda, Hradý českého Slezska, Brno 2000*.

Navíc uvedme, že v současnosti vycházejí i další encyklopedie hradů a zámků, zabývající se pouze určitým regionem; i takovouto encyklopedii je samozřejmě nutno prostudovat před zahájením archivního bádání.

Edice pramenů:

Informace, týkající se hradů, zámků a dalších vrchnostenských objektů, nalezneme v pramenných edicích, jež byly uvedeny výše v celkovém přehledu edic pramenů. K nim přidejme ještě edice desk zemských a dvorských, jejichž soupis najdeme zde: <http://www.paleografie.org/UK/index.php?target=gallery243>; naskenované edice: <http://147.231.53.91/src/index.php?s=v & cat=8> V soupise, na nějž odkazujeme, není uvedena nejnovější edice slezských desk zemských: *Zemské desky krnovské I. (1403–1522), ed. Dalibor Prix, Opava 2008*.

Prameny:

Pro potřeby zpracování stavebních dějin těchto objektů je naprostá většina písemných pramenů uchovávána jednak v Národním archivu a zemských archivech, jednak ve státních oblastních archivech.

Zásadním pramenem, nacházejícím se v Národním archivu (pro Čechy), resp. v obou zemských archivech (pro Moravu a Slezsko), jsou desky zemské; v Národním archivu jsou uloženy ve fondu Desky zemské, v Moravském zemském archivu ve fondu Stavovské rukopisy (A 3) a v Zemském archivu v Opavě ve fondu Slezský stavovský archiv. Pouze nejnovější desky zemské od roku 1875 jsou uloženy na katastrálním úřadě pro hlavní město Prahu v Praze-Kobylisích. Zatímco české desky jsou dochovány v jednom celku pro celé území Čech, moravské desky byly vedeny ve dvou řadách, brněnské a olomoucké, ve Slezsku pak byly vedeny zvláštní desky pro Opavsko, Krnovsko, Těšínsko a Nisko, označované jako knihy zadní.

Od počátku desk zemských, jež vznikly v Čechách ve 13., na Moravě a ve Slezsku ve 14. století (v Čechách ovšem takřka všechny desky zemské shořely při požáru Pražského hradu v roce 1541), byly do nich zápisy pořizovány ve více řadách, z nichž pro potřeby stavebněhistorického průzkumu jsou nejdůležitější kvaterny trhové, do nichž byly zaznamenávány všechny majetkové změny týkající se zemskodeskového (tj. svobodného, zpupného) majetku. Teprve později se od kvaternů trhových oddělovaly zvláštní skupiny, z nichž pro naše potřeby význam mají zvláště kvaterny svatebních smluv, kvaterny kšaftů (testamentů), kvaterny památné a zvláště kvaterny odhadů a kvaterny pro zápisy dílčích cedulí; teprve od josefínských reforem se těchto názvů přestalo užívat a novým deskám se říkalo knihy instrumentů.

Zápisy v deskách zemských mají zásadní význam pro zjištění, jakému majiteli dotyčné panství náleželo, což zvláště v případě malých panství a statků velmi často dosavadní literatura nezná, resp. její znalosti jsou pouze torzovité. Při studiu desk zemských za účelem stanovení souvislé řady majitelů postupuje badatel od konce, tedy od nejnovějších zápisů, které obvykle odkazují na zápisy předcházející. Nezbytnými pomůckami pro takovéto studium desk zemských jsou hlavní knihy desk zemských, zřízené v roce 1794, jež tvořily jakousi centrální evidenci všech zemskodeskových majetků, pro Čechy pak kniha Václava Letošníka z roku 1944 (*Václav Letošník, Die Böhmisches Landtafel. Inventar,*

Register, Übersichten, Prag 1944) a pro Moravu kniha Františka Černého z roku 1856 (*František Černý, Ukazatel jmen k latinským zemským deskám brněnským a olomouckým, 1856*); teprve ocitne-li se badatel v nesnázích, používá starých rejstříků, jež jsou pro české desky zemské uloženy v archivním fondu Úřad desk zemských. Excerpta slezských zemských desk, jež pořídil Josef Zukal, jsou uložena v jeho pozůstalosti v Zemském archivu v Opavě. Je také třeba připomenout, že moravské desky zemské do let 1641/1642 již byly vydány tiskem, zatímco z desk českých a slezských byly zatím vydány pouze nevelké části. Posléze uvedme, že pro orientaci v deskách zemských můžeme použít i literatury, pokud jsou v ní uvedeny řádné citace pramenů; na prvním místě tu je nutno zmínit Hradý, zámky a tvrze království Českého Augusta Sedláčka, ve kterých jsou pečlivě citovány desky zemské (i desky dvorské) zhruba do doby třicetileté války, zatímco z pozdějšího období jde už jen o poměrně řídké citace.

V kvaternech odhadů a kvaternech pro zápisy dílčích cedulí (občas i v jiných kvaternech) pak nalezneme více či méně podrobné popisy vrchnostenských objektů na panství, jež mnohdy bývají nejstaršími, ne-li jedinými popisy těchto objektů, jež máme k dispozici.

Jen pro nevelký počet objektů nalzáme obdobné informace jako v deskách zemských v jiných knihách, totiž v již zmíněných deskách dvorských, do nichž byly zaznamenávány zápisy týkající se statků zůstávajících v manské závislosti na českém králi. Desky dvorské jsou uloženy také v Národním archivu; jen malá jejich část vyšla i v novodobých edicích.

Dalším důležitým druhem pramene pro zpracování stavebních dějin vrchnostenských objektů, jež můžeme najít v Národním archivu a v zemských archivech, jsou popisy těchto budov a jejich inventáře. Ty nalezneme ve spisech zemských soudů, týkajících se pozůstalostních řízení, zvláště pak ve zvláštních spisech vztahujících se pouze na fideikomisy (svěřenství), tedy na nezczitelné majetkové soubory, jejichž držitelem byla osoba určená na základě poslušnosti stanovené zakladatelem fideikomisu. V Národním archivu jsou tyto prameny uloženy ve fondech Zemský soud Praha a Fideikomisioní spisy, v Moravském zemském archivu ve fondech Tribunál – pozůstalosti (C 2), Moravkoslezské zemské právo (C 9), Odhady moravských statků (C 14) a Rozptýlené fideikomisy (C 15), v Zemském archivu Opava ve fondech Hejtmanský úřad knížectví opavsko-krnovského, Zemské právo opavsko-krnovské a Zemské právo Jánský Vrch, pro těšínskou část Slezska pak v pobočce katovického státního archivu, nacházející se v polském Těšíně (Oddział w Cieszynie Archiwum Państwowego w Katowicach), a to ve fondech Těšínská komora (Komora Cieszyńska) a Knížecí zemský soud v Těšíně (Książęcy Sąd Ziemiański w Cieszynie).

V Národním archivu a zemských archivech lze ovšem informace pro zpracování stavebních dějin vrchnostenských objektů nalézt i v některých jiných fondech (tak v Národním archivu jde zvláště o fondy památkových úřadů a o sbírkové fondy jak Staré manipulace, ve které je třeba kromě písemností týkajících se jednotlivých panství a rodů zmínit především konfiskační spisy pod signaturou C 215, tak Nové manipulace), nejde však již o fondy, jež by byly potřebné speciálně pro vrchnostenské objekty, neboť v nich nacházíme potřebné informace i pro jiné druhy staveb.

Ve státních oblastních archivech (včetně obou zemských archivů) jsou uloženy zřejmě nejdůležitější prameny pro dějiny vrchnostenských objektů, a to ve fondech příslušných velkostatků, dále ve fondech ústředních správ a posléze v rodinných archivech. Pro účely stavebněhistorického průzkumu jsou z písemností těchto fondů (zvláště velkostatkových fondů a fondů ústředních správ) důležité zvláště prameny účetní povahy. Výdaje za stavební práce byly obvykle zapisovány do důchodních účtů; v některých panstvích v některých obdobích (spíše v 19. století než v staletích dřívějších) pak byly vedeny i zvláštní stavební účty, kterým je v tom případě třeba dát před důchodními účty přednost. Nejsou-li pro období, které nás zajímá, důchodní ani stavební účty dochovány, je užitečné využít jako jakési (byť nedokonalé) náhrady účtů skladištních, do kterých byl mimo jiné zaznamenáván materiál při stavbě používaný. Dalším důležitým druhem pramene jsou pak v těchto fondech jednak inventáře, jednak popisy budov, vesměs přinášející informace jak pro vrchnostenská sídla a jiné obytné či administrativní budovy, tak i pro zemědělské a průmyslové hospodářské objekty; popisy budov se vyskytují i v některých urbářích.

Dějiny jednotlivých panských sídel jsme obvykle s to sledovat od zemských desk; z předešlých dob máme většinou k dispozici jen více méně náhodné zmínky v různých edicích. Rozsah zpracovaného elaborátu poté obvykle závisí na bohatství archivního fondu velkostatku; v případě, že vrchnostenské sídlo patřilo k nevelkému statku, jehož archiv se nedochoval, případně se z něj dochovalo jen nevelké torzo, může být přirozeně elaborát nepříliš rozsáhlý.

IV.2.2.2 Církevní budovy (kláštery, kostely a biskupské, kapitulní či řádové budovy)

Literatura:

V oblasti církevní topografie má Morava před Čechami značnou výhodu. Rajhradský benediktin Řehoř Volný, autor výše uvedené moravské topografie, vydal totiž kromě ní ještě moravskou církevní topografii (zahrnující i obce z té části Slezska, jež náležela k olomoucké arcidiecézi): **Gregor Wolný, *Kirchliche Topographie von Mähren, meist nach Urkunden und Handschriften I. 1–5, II. 1–4, Brünn, 1855–1866.*** Tato topografie je rozdělena nikoli podle krajů, nýbrž podle diecézí, uvnitř diecézí pak podle archipresbyterátů.

Topografická práce, soustřeďující se na náboženské dějiny a církevní objekty, začala před první světovou válkou vycházet i v Čechách. Jde o publikaci **Antonína Podlahy *Posvátná místa království Českého 1–7, Praha 1907–1914,*** opatřenou výstižným podtitulem *Dějiny a popsání chrámů, kaplí, posvátných soch, klášterů i jiných pomníků katolické víry a nábožnosti v království Českém a rozdělenou podle jednotlivých vikariátů pražské arcidiecéze.* Po válce již autor bohužel v jejím vydávání nepokračoval, takže práce zůstala torzem. V Podlahových Posvátných místech nevyšel svazek věnovaný Praze; ten však může nahradit starší publikace: **František Eckert, *Posvátná místa král. hl. města Prahy 1–2, Praha 1883–1884.***

V novější době se i církevním budovám věnovalo nakladatelství Libri, jež o nich vydalo následující encyklopedie: **Pavel Vlček – Petr Sommer – Dušan Foltýn, *Encyklopedie českých klášterů, Praha 1997; Dušan Foltýn a kolektio, *Encyklopedie moravských a slezských klášterů, Praha 2005; Karel Kuča, *České, moravské a slezské zvonice, Praha 1995, 2001; Jan Bukovský, *Loretánské kaple v Čechách a na Moravě, Praha 2000; Martin Čechura, *Zaniklé kostely Čech, Praha 2012.*******

Edice pramenů:

Pro zpracování dějin církevních objektů máme k dispozici edice pramenů obvykle jen pro středověké období. Jde jednak o obecné edice nejstarších listin, uvedené již výše, pro Čechy pak zvláště o edice úředních knih pražské arcidiecéze ze 14.–15. století (pro Moravu a Slezsko, stejně jako pro bývalou litomyšlskou diecézi, tyto knihy bohužel nejsou dochovány), jež byly vydány v těchto edicích:

Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim I–X, edd. Josef Emler – F. A. Tingl, Praha 1865–1889. Edice konfirmačních knih pražské arcidiecéze obsahuje zápisy z let 1354–1436 o obsazování uprázdněných beneficí. Cenné jsou údaje o prezentaci na jednotlivá beneficia, ze kterých se dovídáme, který patron měl k jednotlivým farním kostelům podací právo.

Libri erectionum archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV., I–VII, edd. Klement Borouš – Antonín Podlaha – Josef Pelikán, Praha 1873–2002. Edice erekčních knih obsahuje zápisy z let 1358–1408, týkající se pojišťování majetku kostelů a jiných duchovních institucí; knihy bývají proto, pokud jde o duchovní instituce, srovnávány s deskami zemskými. Důležité pro stavebněhistorický průzkum jsou zvláště zápisy o zřizování a nadání far, klášterů, kaplí a oltářů. Na rozdíl od konfirmačních knih však tato edice nebyla ukončena; registry zbývajících šesti erekčních knih, sahajících až do druhé poloviny 15. století, najdeme u Bohuslava Balbína (***Bohuslaus Balbinus, Miscellanea historica regni Bohemiae I. 5, Liber parochialis seu sacerdotalis, Praha 1685***), originály jsou pak uloženy v Archivu Pražského hradu v archivním fondu Archiv Metropolitní kapituly u sv. Víta v Praze.

Soudní akta konsistoře pražské (Acta judiciaria konsistorii Pragensis) I–VII, ed. Ferdinand Tadra, Praha 1893–1901. Edice obsahuje zápisy z let 1373–1424 o sporných i nesporných jednáních před soudem generálního vikáře pražské arcidiecéze.

Registra decimarum papalium čili: Registra desátků papežských z diecezí Pražské, ed. Wacław Wladiwoj Tomek, Praha 1873. Edice obsahuje rejstříky papežských desátků z let 1352–1405, v nichž jsou zaznamenány všechny farní kostely pražské arcidiecéze. Zápisy z nejstaršího dochovaného rejstříku z roku 1352 jsou u většiny farních kostelů první zprávou o jejich existenci.

Písemnosti z vatikánského archivu týkající se českých zemí obsahuje edice: ***Monumenta Vaticana res gestas***

Bohemicas illustrantia I–VI, Praha 1903–1998. Edice, rozdělená na díly podle jednotlivých pontifikátů, zahrnuje období 1342–1431.

Soupis poddaných podle víry z roku 1651, představující první pokus o sepsání obyvatelstva Čech, vydává postupně od roku 1993 po jednotlivých historických krajích Národní archiv (zpočátku Státní ústřední archiv). Kromě soupisu obyvatelstva zde nalezneme také informace o kostelech, farách a školách.

Regesta klášterů zrušených za Josefa II. najdeme v těchto edicích: ***Urkunden-Regesten aus den ehemaligen Archiven der von Kaiser Joseph II. aufgehobenen Klöster Böhmens, ed. Anton Schubert, Innsbruck 1901; Archivy zrušených klášterů moravských a slezských 1. Inventář pergamenů z let 1078–1471, ed. Jindřich Šebánek, Brno 1932.***

Kromě těchto edic je třeba uvést vydané listináře některých klášterů (klarisky v Českém Krumlově, augustiniáni Lanškroun, augustiniáni Roudnice nad Labem, Vyšší Brod, Zbraslav Zlatá Koruna, Žďár nad Sázavou):

Urkunden- und Regestenbuch des ehemaligen Klarissinen-Klosters in Krummau, ed. Joh. Matthäus Klimesch, Praha 1904; Pavel Krafl – Petra Mutlová – Dana Stehlíková, Řeholní kanovníci sv. Augustina v Lanškrouně. Dějiny a diplomatář kláštera, Praha 2010; Diplomatař kláštera blahoslavené Panny Marie řeholních kanovníků řádu sv. Augustina v Roudnici, ed. Josef Emler, in: Věstník královské české společnosti nauk, třída filosoficko-historicko-jazykozpytná, 1893; Urkundenbuch des Cistercienserstiftes B. Mariae V. zu Hohenfurt in Böhmen, ed. Mathias Pangerl, Wien 1865; Listy kláštera Zbraslavského, ed. Ferdinand Tadra, Praha 1904; Urkundenbuch des ehemaligen Cistercienserstiftes Goldenkron in Böhmen, ed. Mathias Pangerl, Wien 1872; Diplomatische Sammlung historischer Merkwürdigkeiten aus dem Archive des gräflichen Cisterzienserstifts Saar in Mähren 1–2, ed. Otto Steinbach, Prag – Wien – Leipzig 1783.

Rovněž je nutno zmínit ještě novější edici, obsahující prameny týkající se církevních budov města Opavy:

Opavský listinář I–V, ed. František Šigut, Opava 1961–1996. Obsahuje diplomatický materiál z let 1361–1622, týkající se oltářů jednotlivých opavských kostelů.

Pro lokality spadající pod vratislavskou arcidiecézi (Těšínské Slezsko, Jesenicko) je možno čerpat z edice, zahrnující vizitační zprávy z let 1652, 1679 a 1687–1688: ***Visitationsberichte der Diözese Breslau II. Archidiakonat Oppeln, ed. Josef Jungnitz, Breslau 1904.*** Novější vizitační zprávy pro Těšínsko jsou zpracovány v těchto edicích: ***Vizitační protokoly vratislavské diecéze z roku 1697. Frýdecké arcikněžství, edd. Jan Al Saheb – David Pindur, Opava 2006; Vizitační protokoly vratislavské diecéze z roku 1697. Těšánské arcikněžství, edd. Jan Al Saheb – David Pindur, Opawa 2008; Sprawozdania wizytacyjne biskupów wrocławskich (z roku 1717). Dekanaty: cieszyński, frysztacki, frydecki, wodzisławski i bielski, ed. Idzi Panic, Cieszyn 1994.***

Prameny:

Písemné prameny k těmto objektům tentokrát nalézáme ve větším spektru archivů, než tomu bylo u vrchnostenských objektů.

V Národním archivu, zemských archivech a státních oblastních archivech je v první řadě deponována velká většina historických archivů českých a moravských arcibiskupství a biskupství (v Národním archivu fond pražského arcibiskupství, v zemských archivech fondy olomouckého arcibiskupství a brněnského biskupství a ve státních oblastních archivech fondy královéhradeckého a českobudějovického biskupství a část písemností litoměřického biskupství), zatímco jiná část archivu litoměřického biskupství se nalézá ve správě samotného biskupství. Způsob zpracování těchto arcibiskupských a biskupských fondů se od sebe vzájemně dosti liší, obecně však lze říci, že archiválie v nich obsažené přinášejí podstatné informace nejen pro objekty náležející samotným arcibiskupstvím a biskupstvím, ale také pro objekty v jednotlivých farnostech (kostely, kaple, fary i školy), jelikož stavby, ale někdy i závažnější přestavby těchto objektů schvalovalo příslušné biskupství. V Archivu pražského arcibiskupství, uloženém v Národním archivu, je třeba poukázat zvláště na tzv. recepta, totiž korespondenci, kterou arcibiskupská konzistoř obdržela od různých korespondentů (v tom četné žádosti o povolení stavby), přístupnou pomocí starých repertářů; ve stejném fondu najdeme i zprávy o stavu farností, uspořádané podle jednotlivých vikariátů, a také inventáře kostelů a far. Mnohem méně často se v archivech arcibiskupství a biskupství setkáváme s informacemi potřebnými pro poznání klášterních objektů.

Zvláště pro období od sklonku 18. století nalezneme četné prameny k dějinám církevních objektů rovněž v Národním archivu a v zemských archivech, a to ve fondech jednotlivých zemských úřadů. V Národním archivu jde zvláště o fondy České gubernium – Publicum a Česká státní účtárna, v Moravském zemském archivu hlavně o fondy Gubernium – církevní oddělení, Moravské místodržitelství – církevní oddělení a Moravské místodržitelství – účtárna, posléze v Zemském archivu v Opavě o fond Královský úřad v Opavě a fondy krajských úřadů v Opavě a Těšíně.

Fondy jednotlivých klášterů jsou uloženy v příslušných státních oblastních (na Moravě a ve Slezsku zemských) archivech; v Národním archivu jsou uloženy fondy pražských archivů, jakož i fond (velice torzovitý) českých klášterů zrušených za Josefa II. Jenom v ojedinělých případech byl klášterní archiv ponechán ve správě příslušného městského či státního okresního archivu; pouze archiv kláštera ve Vyšším Brodě, jenž byl navrácen vyšebrodskému klášteru, se nyní nachází v jeho správě a je uložen v samotném klášteře. Přehled fondů jednotlivých klášterů nalezneme v publikaci: **Josef Svátek, Organizace řeholních institucí v českých zemích a péče o jejich archivy, Sborník archivních prací 20, 1970, s. 505–624.**

Fondy farních úřadů jsou uloženy v příslušných městských a státních okresních archivech; na jednotlivých farách však poměrně často (na Moravě častěji než v Čechách) zůstaly farní kroniky, eventuálně došlo k rozdělení kronik tak, že živá kronika zůstala na faře, zatímco starší kroniky jsou uloženy ve státním okresním archivu. Zvláštním případem jsou kroniky farnosti litoměřické diecéze, jejichž část (zvláště pro oblasti blízké samotným Litoměřicím) se nachází v držení biskupství. Kromě farních archivů jsou ve státních okresních archivech uloženy i archivy jednotlivých vikariátů; zvláště je nutno připomenout fond Generální vikariát Těšín, uložený v Zemském archivu v Opavě a obsahující archiválie farností těšínského Slezska. Ve farních archivech nalezneme kromě zmíněných farních kronik jednak kostelní účty, jednak kostelní inventáře, jež obvykle (přínejmenším od druhé poloviny 18. století) obsahují popisy kostela a fary, ale také – zvláště pro 19. a první polovinu 20. století – stavební spisy.

Jelikož na základě patronátního zřízení každý farní kostel měl svého patrona (obvykle šlechtického majitele velkostatku, jindy však byl patronem klášter či město, zvláště pokud šlo o město královské), jsou účetní písemnosti týkající se přestaveb a oprav farních i filiálních kostelů a kaplí uloženy i v archivech těchto patronů, tedy jednak v archivech velkostatků, jednak v archivech klášterů a měst, vždy v rámci jejich patronátní agendy, zatímco účetní spisy týkající se kostelních novostaveb nalezneme spíše mimo patronátní agendu, v duchovních účtech či zvláštních stavebních účtech. Pro dobu po roce 1850 nalezneme navíc spisy týkající se staveb či přestaveb patronátních budov i ve fondech okresních úřadů (v době před rokem 1850 – méně často – i ve fondech krajských úřadů).

Jelikož část Slezska spadala pod správu vratislavské diecéze (později arcidiecéze), je nutno prameny pro tuto oblast studovat v polských archivech. Jde zvláště o Archiwum Państwowe ve Vratislavi, v němž je uložen jednak fond Archiwum Biskupstwa Wrocławskiego, jednak fondy jednotlivých far; fondy dalších far se nacházejí i v pobočkách tohoto archivu v Katovicích a polském Těšíně a často jsou uloženy na samotných farách. Dalším polským archivem obsahujícím archiválie vztahující se k českému Slezsku je Archiwum Archidiecezjalne ve Vratislavi.

Při stavebněhistorickém průzkumu církevních budov nelze opominout ani sbírkové fondy, jež jsme již zmínili výše, v přehledu jednotlivých archivů; uvedme z nich zvláště Eichlerovu sbírku v Archivu Národního muzea a sbírky vzniklé činností Jana Petra Cerroniho v Moravském zemském archivu.

Dějiny jednotlivých sakrálních staveb zahajujeme obvykle zprávami z výše uvedených edic z lucemburské doby; jen v některých případech, obvykle těch, jež se týkají klášterních budov, se nám zdaří dostat se ještě dále do minulosti. Po údajích z edic pramenů z lucemburské doby však většinou následuje přestávka, trvající více než dvě stě let, ze které písemné prameny (až na ojedinělé zmínky) chybějí. Teprve od doby po třicetileté válce bývá archivní dokumentace mnohem soustavnější a obsáhlejší

Výše uvedené archivní fondy obsahující vesměs archiválie vzniklé z činnosti katolických biskupství, klášterů či far, je však třeba zmínit i fondy, které vznikly z činnosti nekatolických denominací. Mnohé z nich jsou uloženy v Ústředním archivu Českobratrské církve evangelické (ten soustřeďuje i písemnosti někdejší Evangelické církve augšpurského vyznání a někdejší Evangelické církve helvetského vyznání) či v Ústředním archivu a muzeu Československé církve husitské; četné archiválie vzniklé z činnosti jednotlivých sborů jsou kromě toho uloženy ve státních okresních archivech, většinou

však přímo ve sborech. Pro studium židovských památek je nezbytnou návštěva Archivu Židovského muzea v Praze, uchováajícího archiválie jednotlivých židovských obcí Čech, Moravy i Slezska.

IV.2.2.3 Městské domy, městská opevnění a další městské budovy

Literatura:

I tentokrát je třeba zmínit v první řadě encyklopedické publikace vydávané nakladatelstvím Libri. V něm vyšlo osmidílné dílo Karla Kuči, obsahující texty o všech městech a městečkách České republiky: **Karel Kuča, Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1–8, Praha 1996–2011**. Kromě tohoto monumentálního díla v témže nakladatelství vyšly ještě tyto encyklopedie, jež se zabývají určitými typy městských staveb: **Zdeněk Fišera, Encyklopedie městských věží v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Praha 2006**; **Zdeněk Fišera, Encyklopedie městských bran v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Praha 2007**; **Zdeněk Fišera (1. díl spolu s Karlem Kibícem), Historické radnice Čech, Moravy a Slezska 1–2, Praha 2009–2010**. V poslední době věnuje encyklopedická literatura značnou pozornost dalšímu stavebnímu typu, totiž novodobým vilám. Sem spadá iniciativa nakladatelství Foibos, jež v letech 2007–2010 vydalo řadu monografií věnovaných slavným vilám jednotlivých krajů, edice byla zakončena soubornou prací: **Vladimír Šlapeta – Pavel Zatloukal (edd.), Slavné vily Čech, Moravy a Slezska, Praha 2010**. Přehled literatury k dějinám našich měst nalezneme v práci **Jaromíra Kubíčka Bibliografie k dějinám měst České republiky, Brno 1997**. Nakonec je třeba zmínit dvě ediční řady, jejichž svazky stále vycházejí, a to ediční řadu **Dějiny českých, moravských a slezských měst**, kterou vydává Nakladatelství Lidové noviny, a ediční řadu **Historický atlas měst České republiky**, která jako součást celoevropského projektu historických atlasů měst vychází od roku 1995 v Nakladatelství Historický ústav. Rovněž v poslední době je vydáváno množství knižních publikací obsahujících staré fotografie českých, moravských a slezských měst; o nich pojednáme šíře v části věnované ikonografické dokumentaci. Pro studium stavebních předpisů, jimiž se stavebníci a stavitelé měli řídit od sklonku 18. do přelomu 19. a 20. století, je zvláště při zpracovávání dějin městských domů (ale také vesnických stavení) užitečným studium průkopnické práce **Martina Ebela Dějiny českého stavebního práva, Praha 2007**.

Edice pramenů:

Základní edicí písemných pramenů je pro česká (nikoli moravská a slezská) královská i poddanská města (kromě obecných edic, uvedených již u vrchnostenských objektů) **Codex iuris municipalis regni Bohemiae**, obsahující prameny do roku 1526; pouze pro Prahu jsou tu vydána i novější privilegia, jež však pro dějiny jednotlivých budov již obvykle nemají význam:

Codex iuris municipalis regni Bohemiae (CIM) I-IV, Praha 1886–1960

K tomuto kodexu pak je nutno připojit, pokud existují, i listináře jednotlivých měst (Bělá pod Bezdězem, České Budějovice, Český Krumlov, Dačice, Most, Nové Město na Moravě, Ostrava, Plzeň, Teplice-Šanov, Ústí nad Labem, Žatec):

Listiny a zápisy Bělské o věcech městských i sedlských z let 1345–1708 z archivu města Bělé pod Bezdězem, ed. Josef Kalousek, Praha 1889; Urkundenbuch der Stadt Budweis in Böhmen 1, ed. Karl Köpl, Praha 1901; Urkundenbuch der Stadt Krummau in Böhmen 1–2, ed. Valentin Schmidt – Alois Picha, Praha 1908–1910; Dačický listinář, ed. František Křížek, Dačice 1941; Ludwig Schlesinger, Stadtbuch von Brüx bis zum Jahre 1526, Praha 1876; Novoměstský listinář 1, ed. Josef Fiala – Josef F. Svoboda, Nové Město na Moravě 1937; Sběrka listin k dějinám města Mor. Ostravy, ed. Alois Adamus, Moravská Ostrava 1931; Listář královského města Plzně a druhdy poddaných osad 1–2, ed. Josef Strnad, Plzeň 1891–1905; Quellen und Urkunden des Bezirkes Teplitz-Schönau bis zum Jahre 1500, ed. Aug. Müller, Praha 1929; Urkundenbuch der Stadt Aussig bis zum Jahre 1526, ed. Adalbert Horčíčka, Praha 1896; Urkundenbuch der Stadt Saaz bis zum Jahre 1526, ed. Ludwig Schlesinger, Prag – Leipzig – Wien 1892.

Vydány byly i některé městské knihy, obvykle nejstarší knihy z jednotlivých měst. Pro Prahu existuje ještě další ojedinělá a velmi užitečná edice, obsahující zápisy a úryvky písemností, většinou z pražského městského archivu, vztahujících se k jednotlivým domům a dalším budovám:

Základy starého místopisu Pražského. Oddíl I–V, ed. Wacław Wladiwoj Tomek, Praha 1865–1875. Obsahuje topografii celé historické Prahy (Starého Města, Nového Města, Malé Strany, Hradčan a Vyšehradu) do roku 1437. Celá Tomkova edice je již dnes k dispozici na internetu: <http://kramerius.mlp.cz/kramerius/MShowMonograph.do?id=1934>.

Základy starého místopisu Pražského (1437–1620). Oddíl I–III, ed. Josef Teige, Praha 1910–1915. Jde o pokračování Tomkovy edice do roku 1620, které však obsahuje již pouze Staré Město.

Takto podrobně zpracovaný místopis (byť nedovedený do současnosti) jiná města nemají, existují však místopisy i pro některá další města, občas vydané, jindy uchované pouze ve formě rukopisných záznamů či lístkových katalogů, uložených v příslušných městských či státních okresních archivech. Existenci tohoto místopisu je vždy potřebné nejprve zjistit dotazem v příslušném archivu, jelikož podstatně usnadňuje sledování dějin toho kterého domu v městských knihách.

Jelikož pro studium městských domů jsou nezbytné prameny katastrálních fondů, je třeba poukázat na edici berní ruly:

Zhruba polovina zachovaných svazků berní ruly vyšla podle jednotlivých krajů (rozumí se historických krajů podle stavu v době vzniku berní ruly) v šestnácti dílech, nazvaných **Berní rula, v letech 1950–1954**, přičemž první dva díly obsahují jednak úvod, jednak praktický souhrnný index obcí; ve vydávání zbývajících částí se pokračuje od roku 2001. Nadto v roce 2003 nakladatelství Libri vydalo generální rejstřík ke všem svazkům berní ruly: **Václav Červený – Jarmila Červená, Berní rula: generální rejstřík ke všem svazkům (vydaným i dosud nevydaným) berní ruly z roku 1654, doplněný (tam, kde se nedochovaly) o soupis poddaných z roku 1651, Praha 2003.**

Pokud jde o další katastry, existují ještě takzvané edice moravských lánových rejstříků, českého i moravského tereziánského katastru a slezského karolinského katastru. **Moravské lánové rejstříky**, tedy mladší moravskou obdobu berní ruly, vydal, rovněž podle jednotlivých krajů, v letech 1981–1994 František Matějka. Následující katastr, totiž katastr tereziánský, byl jak pro Čechy, tak pro Moravu vydán v šedesátých letech 20. století. **Tereziánský katastr český** vydali ve třech svazcích v letech **1964–1970 Aleš Chalupa a kolektiv**, zatímco **tereziánský katastr moravský** vyšel v roce **1962 prací Jiřího Radimského a Miroslava Trantírka**. **Karolinský katastr slezský** vydali v letech **1972–1973 Jan Brzobohatý a Stanislav Drkal**; tuto edici doplňuje: **Karolinský katastr slezský. Soupis, ed. Irena Korbelařová, Opava 2006**. Je však třeba zdůraznit, že zatímco studium edice berní ruly nahradí studium originálu, edice ostatních katastrů studium originálních písemností tohoto katastru rozhodně nenahrazují, neboť v těchto edicích byly vydány pouhé sumáře katastrů. Podrobnější soupis jednotlivých edic katastrů najdeme na těchto stránkách: <http://www.paleografie.org/UK/index.php?target=gallery245>

Prameny:

Stavebněhistorický průzkum těchto objektů čerpá v první řadě z archivních materiálů, jež se nacházejí v archivech jednotlivých měst, uložených ve státních okresních archivech (jenom archivy měst Prahy, Brna, Ostravy, Plzně a Ústí nad Labem nesou název Archiv města, nikoli státní okresní archiv); pouze pro některá poddanská města jsou tyto písemnosti ve fondu příslušného velkostatku ve státním oblastním archivu. Zásadním pramenem tu jsou městské knihy, resp. ty z nich, jež byly vedeny k pojištění práv jednotlivých měšťanů. Obdobně jako tomu bylo u desk zemských, i zde jsou pro nás klíčovými knihy trhové, obsahující zápisy o koupích a prodejkách jednotlivých domů; z nich se poté oddělily knihy svatebních smluv, knihy kšaftů (testamentů) a další. Na základě zápisů o koupích a prodejkách můžeme vytvořit souvislou řadu majitelů domů a zjistit také ceny, za jaké byl dům prodáván. Ze zvyšujících cen můžeme s jistotou opatrností usuzovat na stavební zhodnocení domu v mezidobích mezi jednotlivými prodejmi domu; je ovšem stále třeba si uvědomovat, že v jistých obdobích (např. v době napoleonských válek) ceny nemovitostí rostly, aniž by to bylo způsobeno stavebním zhodnocením. Pouze někdy se v zápisech o koupích a prodejkách domů setkáváme i s dalšími

informacemi, jež nám umožňují poznat rozdělení domu na jednotlivé místnosti – bývá tomu například při zajišťování výměnků, kdy jsou označeny místnosti, jichž bude výměnkář používat, anebo při dělení domu na dvě poloviny. Výměnky jsou formulovány u poddanských staveb, kde popisují tu část domu, která jde nad rámec běžného členění. U městských domů se okrajově vyskytují v poddanských městech, v královských jsou naprostými výjimkami.

Rovněž obdobně jako u desk zemských jsou mimořádně významné knihy odhadů, v nichž bývá popisován celý dům i s jeho místnostmi. Pro mladší období nelze posléze opomenout novější pozemkové knihy, vedené od roku 1875 do roku 1950 (částečně až do roku 1964) a uložené na jednotlivých katastrálních úřadech.

Ke zpracování stavebních dějin soukromých staveb měšťanů (městských domů) je nutno použít ještě pramenů katastrálních fondů, jež jsou uloženy v Národním archivu (pro Čechy), v Moravském zemském archivu (pro Moravu) a v Zemském archivu v Opavě (pro Slezsko). Tyto fondy jsou důležité pro zpracování souvislé řady majitelů domů; proto archivní práci pro stavebněhistorický průzkum měšťanského domu obvykle začínáme nejmladším z katastrů, tedy stabilním katastrem a jeho mapovým zpracováním, jímž je indikační skica. Zde zjistíme jméno majitele domu a z tohoto zjištění pak vycházíme při práci s městskými knihami v příslušném státním okresním archivu; také v případě městských knih, tedy při hledání údajů postupujeme od záznamů z doby stabilního katastru směrem dozadu. Pro práci s novějšími katastrálními fondy je ovšem potřebné zjistit starší popisná čísla zpracovávaného objektu, a to jak z prvního, tereziánského číslování, prováděného v letech 1770–1771 (u většiny vesnic platí ovšem toto číslování dodnes), tak i z případných pozdějších přečíslování, jichž mohlo být v jednotlivých městech několik, přičemž první vlna přečíslování měst proběhla v letech 1805–1815 (v Praze roku 1805, v Brně roku 1806).

Tyto katastrální fondy obvykle nepřinášejí podrobné informace o stavu domů. Berní rula z let 1653–1656 uvádí jména všech majitelů městských domů (jak poddanských, tak královských měst) včetně svobodníků a židů a nadto jsou v ní zaznamenána i řemesla, kterými se případně majitelé domů zabývali; žádné další podrobnosti o těchto budovách však v berní rule nejsou, zato jsou v berní rule uvedeny i dodatečně vepsané informace o požárech jednotlivých domů až do poloviny 18. století. Moravskou obdobou berní ruly (obsahující i moravské enklávy ve Slezsku) jsou lánové rejstříky. První lánová vizitace tu proběhla v letech 1656–1658, ale z ní se dochovaly pouze nepatrné zlomky; zachovaly se zato lánové rejstříky z druhé lánové vizitace, která proběhla v letech 1669–1679, obsahující rovněž jména majitelů domů i jejich řemesla. Lánové vizitaci ovšem – na rozdíl od berní ruly – nebyla podrobena královská města (kromě Kyjova, který byl komorním městem, a kromě Uničova, kde jsou uvedeny poddanské vsi patřící městu). Lánové rejstříky navazují na předchozí soupis z první lánové vizitace, na který se v mnoha případech odvolávají, takže z lánových rejstříků je možno mnohdy rekonstruovat i situaci k roku 1657. Ve Slezsku obdoba berní ruly či lánových rejstříků neexistuje.

Chronologicky dalším katastrem je katastr tereziánský, zhotovený pro Čechy i pro Moravu, nikoli však pro Slezsko, z něhož však pro potřeby stavebněhistorického průzkumu nejsou důležité jeho výsledné elaboráty z let 1748 a 1757, nýbrž berní přiznání čili tzv. přiznací fassé z let 1713–1715, jichž byly zhotoveny čtyři druhy (duchovenské, dominikální, rustikální a městské) a jež jsou uloženy mezi dokumentací katastru. V městských přiznací fassích jsou – obdobně jako tomu bylo v berní rule – zaznamenáni majitelé městských domů, řemeslníci, židé i svobodníci, v duchovenských fassích pak můžeme nalézt bližší stručné informace o kostelích, farách či školách. Mezi fassemi tereziánského katastru jsou uloženy pražské vizitační tabule z let 1723–1726, které přinášejí navíc informace i o stavební podobě jeho domu a počtu jeho místností. K těmto nejstarším katastrům, totiž berní rule, lánovým rejstříkům, tereziánskému i karolinskému katastru, máme k dispozici i moderní edice, jež jsme uvedli výše (edice berní ruly není ještě dokončena). Pro Slezsko byl pořízen karolinský katastr, rovněž s přiznáními z let 1712–1715; na rozdíl od tereziánského katastru (ale obdobně jako u pražských vizitačních tabel) nalezneme v jeho městských přiznáních stručný záznam o stavebním materiálu každého domu a počtu a druhu jeho místností v jednotlivých podlažích.

Základní elaboráty dalšího, josefského katastru z roku 1785, totiž takzvané hlavní knihy obecních přiznání, byly pořízeny již jak pro Čechy, tak pro Moravu i Slezsko, a to v roce 1785. Od předešlých katastrů se liší jednak tím, že obsahují i vrchnostenské budovy, jednak tím, že budovy jsou nyní opatřeny popisnými čísly; pozemky byly v josefském katastru číslovány tzv. topografickými čísly. Zásadním rozdílem oproti předešlým katastrům je ovšem to, že základ vyměňování daní stanoví v josefském katastru již nikoli panství, nýbrž katastrální obec (od roku 1928 zvaná katastrální území).

Stejně tomu je i u stabilního katastru z let 1826–1843 (pro Čechy), resp. 1824–1836 (pro Moravu a Slezsko), ve kterém jsou zvláštními čísly opatřeny jednak stavební parcely, jednak parcely pozemkové. Hlavní pozitivní změnou stabilního katastru oproti všem předešlým katastrům je ovšem, jak jsme již uvedli, dochovaná mapová dokumentace.

Pro studium novějších stavebních dějin městských domů, tedy od sklonku 18. století, jsou důležité spisy stavebního řízení, jež u nás bylo zaváděno na základě dvorského dekretu z 9. března 1787, který nařizoval, aby plán každé novostavby byl nejdříve předložen příslušnému magistrátu či vrchnosti (to ostatně požadoval již požární řád z roku 1785), která jej poté měla posoudit. Ve městech to činil představený obce, ve městech se zvláštním postavením příslušný úřad ustanovený obcí, v jednotlivých panstvích pak vrchností určený úředník. Celý tento postup zpřesňovaly stavební řády, jež byly v následujících desetiletích vydávány pro jednotlivé země či největší města a jež od roku 1833 (v Čechách), resp. 1835 (na Moravě) vyžadovaly ještě i posouzení krajským úřadem, od roku 1850 pak okresním úřadem; teprve po reorganizaci z roku 1868 byla od roku 1869 tato dohlížecí povinnost při stavebním řízení, jež do té doby náležela okresům, svěřena přímo obcím. Pro všechny objekty ve městě jsou tudíž nezbytným pramenem pro novější dobu stavební spisy vzniklé během stavebního řízení, jež by teoreticky měly být dochovány (v praxi tomu však aspoň pro první polovinu 19. století vždy není) pro každou novostavbu či větší přestavbu od konce 18. století. Jejich uložení a zpřístupnění (a to jak spisů, tak plánů) je však v každém městě odlišné. Starší spisy, do poloviny 19. století, jsou takřka vždy uloženy ve fondech jednotlivých měst ve státních okresních archivech, avšak pokud jde o spisy od poloviny 19. století, je situace rozdílná – zatímco v některých městech jsou všechny spisy od druhé poloviny 19. století do současnosti uloženy v registraturách stávajících stavebních úřadů, u jiných měst jsou starší spisy (do roku 1918 či až do roku 1945) uloženy v archivech měst ve státních okresních archivech, zatímco v registraturách na stavebních úřadech nalezneme jen spisy pro období novější.

Odlišných pramenů z archivů měst, uložených ve státních okresních archivech, využíváme při zpracovávání dějin objektů, jejichž majiteli nebyli jednotliví měšťané, nýbrž které patřily městu (radnice, městské opevnění atd.). Zde nenacházíme potřebné informace v trhových knihách, ani v knihách, jež se od nich během času oddělily, ale hlavně v městských kronikách, městských účtech, případně v protokolech o zasedáních městské rady, v pozdějších dobách i v protokolech o zasedáních městského zastupitelstva. Samozřejmě i u těchto veřejných budov jsou od sklonku 18. století důležité spisy stavebního řízení. Pro zkoumání dějin objektů patřících městu jsou užitečné i některé fondy v Národním archivu a v zemských archivech – jde hlavně o prameny z novější doby, počínajíc josefínskými reformami, odkdy se zprávy o stavbách či přestavbách těchto objektů nacházejí i ve spisech zemských úřadů.

Pokud jde o vrchnostenské a církevní budovy ve městech, je tu ovšem třeba postupovat obdobně jako u ostatních vrchnostenských a církevních budov, u nichž jsme hovořili výše.

Obecně lze říci, že dějiny jednotlivých městských domů lze na základě písemných pramenů podrobně sledovat většinou až od třetí čtvrtiny 16. století, kdy se mění způsob úřadování. Výjimky tu ovšem tvoří několik velkých měst (Praha, Cheb, Plzeň, Brno, Jihlava), u kterých můžeme osudy domů sledovat mnohdy již od 14. století.

IV.2.2.4 Poddanské stavby (selské statky, chalupy)

Literatura:

Encyklopedická literatura věnovaná vesnicím není přirozeně tak bohatá jako literatura zabývající se hrady a zámky. Jde vlastně o jedinou obsáhlou encyklopedii, vydanou nakladatelstvím Libri: **Jan Pešta, *Encyklopedie českých vesnic 1–5, Praha 2003–2011***. Obsáhlejší je literatura věnovaná stavbám lidové architektury, ale v důsledku množství těchto staveb je přirozené, že o souhrnných encyklopedických pracích tu nemůže být řeč. Přesto však uveďme alespoň tyto publikace: **Václav Mencl, *Lidová architektura v Československu, Praha 1980***; **Josef Vařeka – Václav Frolec, *Lidová architektura. Encyklopedie, Praha 1983, (2. vydání Praha 2007)***; **Jiří Škabrada, *Lidové stavby. Architektura českého venkova, Praha 1999***. Posléze je nutno zmínit **Katalog lidové architektury** autorství **Antonína Kuriala**, jenž ve druhé polovině čtyřicátých let 20. století spolu se svými studenty mapoval moravskou lidovou architekturu;

za Kurialova života bylo v letech 1979–1989 vydáno šest svazků pro šest moravských okresů, od roku 2007 vydávání tohoto díla, doplněného a opraveného dalšími spoluautory, pokračuje.

Edice pramenů:

Protože také pro studium vesnických stavení jsou nezbytné prameny katastrálních fondů, je nutno poukázat na edici berní ruly, na kterou již bylo odkazováno výše v pasáži o městských domech. Pro studium historické plánové dokumentace vesnických staveb je užitečné seznámit se jednak se skripty, jež vydalo České vysoké učení technické: **Martin Ebel – Jiří Škabrada, Původní plánová dokumentace lidové architektury, Praha 1996**, jednak s nově vydaným katalogem více než dvou set původních stavebních plánů pro lidové stavby z konce 18. a průběhu 19. století: **Martin Ebel – Jiří Škabrada, Chalupy v Čechách na historických stavebních plánech, Praha 2013**.

Prameny:

Při zpracovávání dějin těchto objektů vycházíme z pramenů uložených ve státních oblastních archivech (včetně zemských archivů), a to ve fondech příslušných velkostatků. Zde jsou to v první řadě tzv. Sbírký pozemkových knih (dnes postupně až na výjimky rušené), uměle vytvořené fondy pozemkových knih, které přešly z historických okresních soudů na Archiv Země české a posléze na zakládané Státní oblastní archivy. Nacházejí se v nich pozemkové čili gruntovní knihy, obdoba trhových knih ve městech; pozemkové knihy, přinášející zápisy o majetkových změnách jednotlivých selských usedlostí a chalup, byly ostatně od sklonku 15. století zaváděny právě po vzoru městských knih. I zde tedy na základě studia těchto knih zjišťujeme posloupnost majitelů, na rozdíl od zápisů o koupích a prodeích měšťanských domů však u těchto poddanských staveb nevyužíváme poznatků získaných zjišťováním vývoje cen, jelikož jednak spolu s budovami byly prodávány i polnosti, jejichž cena cenu budov většinou převyšovala, jednak v dobách do zrušení poddanství se ceny povětšinou neměnily. Pozemkové knihy byly jednak rustikální, totiž pro poddanskou půdu, jednak dominikální, tedy pro půdu panskou přidělovanou pouze do dočasného nájmu (dominikálními usedlostmi bývaly často mlýny a hospody); rustikálních knih bylo ovšem mnohonásobně více než knih dominikálních. Obdobně jako u městských domů je nutno i u vesnických stavení nahlédnout do novějších pozemkových knih, vedených od roku 1871 a uložených na jednotlivých katastrálních úřadech.

Také stejně jako u městských domů je i u vesnických budov třeba využít stejných pramenů katastrálních fondů, o jakých jsme mluvili výše, neboť katastry uvádějí jména nejen majitelů městských domů, ale i majitelů poddanských usedlostí. I v tomto případě začínáme práci stabilním katastrem a indikační skicou a dále pokračujeme studiem pozemkových knih; také zde je třeba zjistit starší popisná čísla zpracovávaného objektu. Archiválie pro některé venkovské stavby je možno najít i ve státních oblastních archivech ve fondech jednotlivých velkostatků (tu je třeba upozornit na výše zmíněný dvorský dekret z 9. března 1787, který nařizoval, aby plán každé novostavby byl nejdříve předložen příslušné vrchnosti k posouzení), stejně jako ve státních okresních archivech, ať již ve fondech archivů obcí, nebo ve stavebních spisech okresních úřadů. Stejně jako u městských domů by i pro vesnická stavení měly být teoreticky dochovány stavební spisy a plány vzniklé během stavebního řízení pro každou novostavbu či větší přestavbu od konce 18. století; v praxi se tak však stává – aspoň pro první polovinu 19. století – ještě méně často než u městských domů.

Dějiny jednotlivých vesnických objektů je možno obvykle sledovat od konce třicetileté války; v Čechách zde důležitým opěrným bodem je zmíněná berní rula. Nejsou však nijak vzácnými případy, že lze sledování dějin objektu protáhnout ještě o něco hlouběji do minulosti, do první poloviny 17. či druhé poloviny 16. století.

IV.2.2.5 Správní a veřejné budovy (úřední budovy, školy, nemocnice, kulturní a sportovní stavby atd.)

Literatura:

K tomuto druhu budov takřka nemáme k dispozici souhrnné encyklopedické publikace; zatím jedinou výjimkou je nedávno vydaná kniha o sportovní architektuře: **Napreji! Česká sportovní architektura 1567–2012, ed. Rostislav**

Šváchy, Praha 2012. Pokud jsou tyto novodobé stavby díly zvláštní umělecké hodnoty, pojednávají o nich četné publikace věnované jednotlivým uměleckým slohům, ale také jednotlivým architektům či uměleckým skupinám; jen v případě mimořádně významných staveb se lze setkat i s knihami věnovanými jednotlivým stavbám. Nesmírně bohatá literatura, kterou tu přirozeně není možno uvádět, byla ovšem věnována Pražskému hradu, tedy sídlu panovníka, jež je rozsáhlým komplexem palácových, církevních, úředních, obytných i obranných budov.

Edice pramenů:

K tomuto druhu staveb neexistují žádné edice pramenů.

Prameny:

Jelikož ve starším období spadá do této skupiny jen omezený počet staveb, zatímco naprostá většina budov, jež jsou či byly majetkem státu či země, vznikla až v 19. století (většinou až v jeho druhé polovině) či v době ještě pozdější, můžeme je zařadit do skupiny novodobých staveb, jež stavebně historické průzkumy dlouhou dobu opomíjely, ale v poslední době je jim věnována stále větší pozornost.

Archivní průzkum ke zpracování jejich stavebních dějin může být u jednotlivých druhů staveb, ba leckdy i u jednotlivých objektů dosti odlišný. Podstatným prvkem, od něhož se další postup odvíjí, je samozřejmě zjištění jednak stavebníka budovy (tím býval obvykle stát, kraj či okres), jednak instituce, která budovu užívala, přičemž během času mohlo být těchto uživatelských institucí více. Archivní prameny potřebné ke zpracování stavebních dějin těchto budov nalezneme v Národním archivu, resp. zemských archivech (fondy českého a moravskoslezského gubernia, českého a moravského místodržitelství a slezské zemské vlády, zemských stavebních ředitelství a úřadů, dále fondy zemských výborů a jednotlivých ministerstev), ve státních oblastních archivech (fondy krajských úřadů) i ve státních okresních archivech (fondy archivů měst a obcí, okresních úřadů, okresních školních výborů či jednotlivých škol a nemocnic). Důležitým zdrojem poznatků jsou i spisovny stavebních úřadů jednotlivých obcí, tzv. stavební archivy.

Prameny k celému areálu Pražského hradu (ale i k dalším budovám, převážně v okolí Prahy, jež se nacházely pod správou dvorního stavebního úřadu) jsou soustředěny v Archivu Pražského hradu, a to v archivních fondech, které jsme již uvedli výše, v textu věnovaném tomuto archivu. Pouze pro doplnění informací můžeme použít i jiných archivních fondů, nacházejících se v Národním archivu (zvláště jde o fondy Stará manipulace a Nová manipulace).

IV.2.2.6 Technické stavby (továrny, inženýrské stavby)

Literatura:

Dlouho opomíjeným druhem památek jsou také technické památky. V novější době je jim však věnována stále větší pozornost a nakladatelství Libri o nich vydalo následující encyklopedické publikace, jež vyšly v řadě Technické památky: *Kolektiv, Technické památky v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1–4, Praha 2001–2004; Dušan Josef, Encyklopedie mostů v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Praha 1999, 2002; Pavel Jákl, Encyklopedie pivovarů Čech, Moravy a Slezska 1–2, Praha 2004–2010* (dílo je zamýšleno jako šestidílné); *Milan Polák, Pražské pivovárky a pivovary, Praha 2003; Martin Janoška, Větrné mlýny v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Praha 2003; Josef Klēmpera, Vodní mlýny v Čechách 1–9, Praha 2000–2005; Pavel Solnický, Vodní mlýny na Moravě a ve Slezsku 1, Praha 2007* (2. díl má vyjít v roce 2013). Z prací zabývajících se mlýny je třeba uvést ještě následující: *Josef Vařeka, Větrné mlýny na Moravě a ve Slezsku, Uherské Hradiště 1982; Luděk Štěpán – Magda Křivoanová, Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách I., Praha 2000; Luděk Štěpán – Radim Urbánek – Hana Klimešová, Dílo a život mlynářů a sekerníků v Čechách II., Praha 2008*. Pro dějiny železářských památek jsou užitečné následující práce: *Gustav Hofmann, Soupis železných hutí a hamrů v Čechách v období feudalismu, Praha 1964; Miloš Kreps, Soupis železných hutí na Moravě a ve Slezsku v období feudalismu, Praha 1968; Zdeněk Rasl, Z dějin hutnictví 6, 1979 (Rozpravy Národního technického muzea)*. Připojit k nim lze i *Atlas nemovitých technických památek železářství*

v **Čechách**, který roku **1997** zpracoval **Josef Petrik** a který je v rukopisné podobě přístupný v knihovně nebo v oddělení hornictví a hutnictví Národního technického muzea.

Edice pramenů:

Za základní novodobý pramen k dějinám všech vodních děl na území Československa, existujících v roce 1930, je třeba považovat publikaci ***Seznam a mapa vodních děl republiky Československé***. Stav koncem roku 1930, kterou postupně v jednotlivých sešitech vydávalo v letech **1932–1934** ministerstvo veřejných prací na zakázku ministerstva financí.

Prameny:

Technické památky zahrnují velice různorodý soubor památek z nejrůznějších oborů, jako jsou doprava, dřevařství, energetika, hornictví, hutnictví, slévárenství, sklářství, vodohospodářství nebo potravinářský průmysl. Prameny k dějinám nejstarších technických památek, zhruba do poloviny 19. století, se nalézají vesměs v obdobných fondech jako prameny k jiným městským a venkovským stavbám; v případě, že technické stavby náležely velkostatkům, je ovšem třeba při studiu pramenů postupovat stejně jako při stavebněhistorických průzkumech jiných vrchnostenských budov. Zvláštní pozornost je přitom třeba věnovat tzv. vceňovacím operátům, které jsou v Národním archivu cennou součástí archivního fondu Stabilní katastr – duplikát, v Moravském zemském archivu tvoří zvláštní fond Stabilní katastr – vceňovací operáty (D 8) a posléze v Zemském archivu v Opavě tvoří druhou část fondu Stabilní katastr slezský, nazvanou Vceňovací operáty. Vceňovací operáty podávají podrobný popis každé obce v polovině 19. století, přičemž pro poznání technických staveb je přínosný zvláště první oddíl operátu, nazvaný Einleitung a rozdělený do 14 paragrafů, v něm pak obzvláště paragraf 3 (Bevölkerung), pojednávající obecně o obyvatelstvu, rozděleném profesně do tří skupin, a to na zemědělskou, živnostenskou a obojí, paragraf 5 (Flüsse, Bäche, Teiche, Seen, Moräste), věnující se vodním tokům včetně technických staveb stojících na nich, a posléze paragraf 14 (Industrialgewerke), jednájící o tzv. průmyslové výrobě dané obce. Archivy jednotlivých výrobních podniků, továren či finančních ústavů vznikajících později, v 19. a 20. století, jsou obvykle uloženy jako zvláštní archivní fondy ve státních oblastních či státních okresních archivech; mnohé z nich však spravují dosud samotné podniky ve svých podnikových archivech.

Speciální skupinu technických staveb, která se těší poměrně velké pozornosti badatelů, tvoří mlýny. Pokud jde o prameny vztahující se k mlýnům, je třeba v první řadě upozornit na soupis panských mlýnů království Českého z roku 1704, ze kterého je zatím známý jen soupis Chrudimského kraje, uložený v Národním archivu ve fondu Nová manipulace (sign. S 2/17), dále na fondy okresních úřadů, uložené ve státních okresních archivech, v nichž nalezneme vodní knihy a jejich sbírky listin, map a plánů, systematicky vedené od roku 1872, na důležitý fond Mlynářské ústředí Praha, jenž je uložen v Národním archivu a jehož součástí jsou dotazníky z roku 1939, a posléze na soupis takřka 4000 mlýnů, který ve formě kartotéky zpracoval S. Filip a který se nachází v archivu Národního zemědělského muzea v Praze.

Mezi technickými stavbami zaujímají zvláštní místo nádraží a jiné stavby pro potřeby železniční dopravy. Na dochování a uložení pramenů k těmto stavbám se podepsala likvidace Ústředního dopravního archivu v letech 1961–1962 a četné reorganizace v následujících desetiletích. Potřebné prameny dnes lze nalézt jednak v Archivu Českých drah v Praze-Libni, vzniklém v roce 1993, jednak v Národním archivu a jednotlivých státních oblastních a státních okresních archivech, a to ve fondech úřadů státní a podnikové správy dopravních podniků (ministerstva železnic, dopravy a jejich pomocných úřadů, ředitelství státních a soukromých drah), ale také mezi písemnostmi jednotlivých služeben, tj. stanic, výtopen, odborů pro udržování dráhy apod. (tu připomeňme fond Sběrka staničních kronik, uložený v Národním archivu). K doplňkovým pramenům lze zařadit archivní fondy orgánů státní politické správy (gubernia, místodržitelství, okresní úřady či hejtmanství) i samosprávy (zemské výbory, zemské sněmy, obecní a městské úřady). Významné jednotliviny se nacházejí v Národním technickém muzeu v Praze a v Ústřední technické knihovně dopravy v Praze.

IV.2.2.7 Vojenské stavby

Literatura:

Novověkým fortifikacím se věnují tyto encyklopedické publikace, rovněž vydané nakladatelstvím Libri: **Vladimír Kupka a kolektiv, *Pevnosti a opevnění v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Praha 2001, 2002*; Vladimír Kupka, *Pražská opevnění, Praha 2008*. Z četných publikací věnovaných československému opevnění z třicátých let 20. století uvedme: **Eduard Stehlík, *Lexikon torzí československého opevnění z let 1935–1938, Dvůr Králové nad Labem 1992*; Eduard Stehlík a kol., *Lexikon těžkých objektů československého opevnění z let 1935–1938, Dvůr Králové nad Labem 2001, 2010*.****

Edice pramenů:

K tomuto druhu staveb neexistují edice pramenů.

Prameny:

Zatímco dějiny starých městských opevnění, vznikajících až do 16. století, zpracováváme obdobným způsobem jako dějiny jiných městských budov, jež nenáležely jednotlivým měšťanům, nýbrž celé městské obci, prameny týkající se barokních městských fortifikací (Praha, Cheb, Brno, Olomouc), jejichž stavba byla financována státem, či celých nově vybudovaných pevností (Terezín, Josefov) se nacházejí nejen v archivech jednotlivých měst, ale hlavně v Národním archivu (zvláště fondy Stará manipulace, Nová manipulace a České gubernium–Militare) a ve Vojenském historickém archivu. Potřebné archivní prameny však nalezneme i mimo hranice České republiky – jde o vídeňský Österreichisches Staatsarchiv, a to o jeho oddělení nazvané Kriegsarchiv s bohatou sbírkou map a plánů. Prameny ke stavbě československého pohraničního opevnění z let 1935–1938 se nacházejí ve Vojenském historickém archivu.

Mezi vojenské stavby je třeba zařadit také kasárna, jež u nás vznikala od 18. století, většinou však nikoli stavbou nových budov, nýbrž přestavbami starších staveb, z velké části bývalých budov náležejících klášterům či jiným řeholním domům, jež byly zrušeny za Josefa II. či ještě dříve (zrušení jezuitského řádu roku 1773); teprve později byly stavěny i nové kasárenské budovy. Dějiny starších objektů před jejich přestavbou na kasárna je přirozeně třeba studovat stejným způsobem jako dějiny jiných klášterních budov, novější dějiny pak rovněž ve výše uvedených archivních fondech nacházejících se zejména ve Vojenském historickém archivu; v leckterých případech však nová kasárna stavěla samotná města, takže hlavní prameny k těmto novostavbám nalezneme v archivech jednotlivých měst.

V. Seznam použité literatury

- BERÁNEK 2011:** BERÁNEK, Jan. Stavebně-historický průzkum jako základní heuristická metoda dějin umění. In BARTLOVÁ, Milena; LÁTAL, Hynek (eds.). *Toarujete si sami? Sborník 3. sjezdu historiků umění 25.–26. září 2008*. Praha : NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2011, s. 101–104. ISBN 978-80-7422-073-9.
- BERÁNEK – MACEK 2010:** BERÁNEK, Jan; MACEK, Petr. Stavebně-historický průzkum. *Zprávy památkové péče*. 2010, roč. 70, č. 2, s. 124–127. ISSN 1210-5538.
- BEZDĚK – FROUZ 2014:** BEZDĚK, Ladislav; FROUZ, Martin. *Digitální a digitalizovaná fotografie pro vědecké účely v praxi památkové péče*. Praha : Národní památkový ústav, generální ředitelství, 2014. (Odborné a metodické publikace 46). ISBN 978-80-7480-017-7.
- BIEGEL 2011:** BIEGEL, Richard. Dějiny umění a stavebně-historický průzkum. In BARTLOVÁ, Milena; LÁTAL, Hynek (eds.). *Toarujete si sami? Sborník 3. sjezdu historiků umění 25.–26. září 2008*. Praha : NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2011, s. 125–129. ISBN 978-80-7422-073-9.
- BIRNBAUM 1915:** BIRNBAUM, Vojtěch. Kostel sv. Prokopa v Záboří u Labské Týnice. In *Umělecké poklady Čech II*. Praha : Štencův grafický kabinet, 1915, s. 43–45. Bez ISBN.
- BIRNBAUM 1921:** BIRNBAUM, Vojtěch. Kostel sv. Kosmy a Damiana ve Staré Boleslavi. *Památky archeologické*. 1921, díl XXXII, seš. 3–4, s. 244–250. ISSN 0031-0506.
- BIRNBAUM 1922:** BIRNBAUM, Vojtěch. Dům zvaný Livie na Palatině. Praha : nákladem České akademie věd a umění, 1922, Rozpravy České akademie věd a umění : Třída I; č. 63. Bez ISBN.
- BIRNBAUM 1923:** BIRNBAUM, Vojtěch. Z minulosti Tyršova domu. *Věstník sokolský : List Československé obce sokolské*. 1923, roč. XXV, č. 44–45, s. 710–712. Bez ISSN.
- BIRNBAUMOVÁ – KRÁSA 1938:** BIRNBAUMOVÁ, Alžběta; KRÁSA, František. *Tyršův dům : jeho dějiny a stavba*. Praha : Knihkupectví a nakladatelství Československé obce sokolské, 1938. Bez ISBN.
- BLÁHA 2004:** BLÁHA, Jiří. Počátky a rozvoj vědeckého výzkumu historických krovů na evropské půdě. In *Dějiny staveb 2003*. Plzeň : Petr Mikota : Klub Augusta Sedláčka ve spolupráci se Sdružením pro stavebněhistorický průzkum, 2004, s. 9–15. ISSN 1803-0777.
- BLÁHA et al. 2005:** BLÁHA, Jiří; JESENSKÝ, Vít; MACEK, Petr; RAZÍM, Vladislav; SOMMER, Jan; VESELÝ, Jan. Operativní průzkum a dokumentace historických staveb. Praha : Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště středních Čech v Praze ve spolupráci s ústředním pracovištěm, 2005 (Odborné a metodické publikace 31). ISBN 80-86516-18-0.
- BLÁHA 2011:** BLÁHA, Jiří. Dendrochronologie. In RAZÍM, Vladislav; MACEK, Petr (eds.). *Zkoumání historických staveb*. Praha : Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště středních Čech v Praze, 2011, s. 77–79. ISBN 978-80-86516-41-7.
- ČEVONOVÁ 2014:** ČEVONOVÁ, Jana. Vývoj stavebněhistorického průzkumu v českých zemích: Od počátků k polovině 20. století. *Zprávy památkové péče*. 2014, roč. 74, č. 5, s. 267–275. ISSN 1210-5538.
- ČÍLA 1986:** ČÍLA, Jiří. Význam stavebně-historických průzkumů pro práci architekta. In *Jubilejní sborník věnovaný Dr. Dobroslavu Líbalovi k jeho 75. narozeninám pracovníky Státního ústavu pro rekonstrukce památkových měst a objektů*. Praha : Státní ústav pro rekonstrukce památkových měst a objektů, 1986, s. 17–20. Bez ISBN.
- DRAGOUN – VLČEK 1995:** DRAGOUN, Zdeněk; VLČEK, Pavel. Jan Muk. *Průzkumy památek*. 1995, roč. 1, č. 1, s. 109–112. ISSN 1212-1487.
- DVOŘÁK 1948:** DVOŘÁK, František et al. *Český Krumlov : Jeho život a umělecký růst*. Praha : Pražské nakladatelství

- Václava Poláčka, 1948. Bez ISBN.
- DVOŘÁKOVÁ 1987a:** DVOŘÁKOVÁ, Vlasta. Václav Mencl. In *Kapitoly z českého dějepisu umění II*. Praha : Odeon, 1987, s. 317–325. Bez ISBN.
- DVOŘÁKOVÁ 1987 b:** DVOŘÁKOVÁ, Vlasta. Zdeněk Wirth. In *Kapitoly z českého dějepisu umění II*. Praha : Odeon, 1987, s. 126–137. Bez ISBN.
- EBEL 1998:** EBEL, Martin. Archivní průzkum. In PAVLÍK, Milan (ed.). *Regenerace historických budov, sídel a krajiny, ochrana památek*. Praha : České vysoké učení technické, 1998, s. 84–87. ISBN 80-01-01797-4.
- EBEL 2002:** EBEL, Martin. Archivace stavebně historických průzkumů. *Průzkumy památek*. 2002, roč. 9, č. 1, s. 1–2. ISSN 1212-1487.
- EBEL 2006:** EBEL, Martin. Dokumentace staveb v minulosti. *Soorník 4/2006 : Sborník příspěvků ze 4. konference stavebněhistorického průzkumu uspořádané 31. 5. – 3. 6. 2005 v Poděbradech : Poznávání a dokumentace staveb*. Praha : Unicornis, 2006, s. 63–70. ISBN 80-86562-07-7
- EBEL – MUKOVÁ 2003:** EBEL, Martin; MUKOVÁ, Jiřina. PhDr. Luboš Lancinger, CSc., sedmdesátníkem. *Zprávy památkové péče*. 2003, roč. 63, č. 2, s. 131. ISSN 1210-5538.
- FANTOVÁ 1979:** FANTOVÁ, Eva. Vliv osobnosti a díla Kamila Hilberta na památkovou péči. *Umění*. 1979, roč. XXVII, č. 1, s. 67–76. ISSN 0049-5123.
- FANTOVÁ 1996:** FANTOVÁ, Eva. Kamil Hilbert, průkopník památkové péče první čtvrtiny 20. století. *Zprávy památkové péče*. 1996, roč. LVI, č. 1–2, s. 61–68. ISSN 1210-5538.
- GABRIEL 1996:** GABRIEL, František. K metodám a problémům stavební historie. In *Sborník Společnosti přátel starožitností 4*: PhDr. et JUDr. Dobroslavu Líbalovi k významnému životnímu jubileu. Praha : Společnost přátel starožitností, 1996, s. 25–32. ISBN 80-901258-4-0.
- GRUEBER 1856:** GRUEBER, Bernhard. Charakteristik der Baudenkmale Böhmens. *Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*. 1856, roč. I, č. 10, s. 189–200. Bez ISSN.
- GRUEBER 1858:** GRUEBER, Bernhard. Die Burgstelle und die Kirchen zu Tetín II : Technische Beschreibung und Aufnahme. *Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*. 1858, roč. III, č. 4, s. 106–110. Bez ISSN.
- GRUEBER 1861:** GRUEBER, Bernhard. Die Baudenkmale der Stadt Kuttenberg in Böhmen. *Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*. 1861, roč. VI, č. 9, s. 223–232. Bez ISSN.
- GRUEBER 1868:** GRUEBER, Bernhard. Vortrag über die natürlichen Baumaterialien Böhmens in ihrer praktischen und geschichtlichen Bedeutung. *Mittheilungen des Architekten- und Ingenieur-Vereins für Böhmen*. 1868, roč. III, seš. 1, s. 1–5, seš. 2, s. 32–34. Bez ISSN.
- GRUEBER 1869:** GRUEBER, Bernhard. Die natürlichen Baumaterialien Böhmens in ihrer praktischen und geschichtlichen Bedeutung. Zweiter Abschnitt. Die Bauhölzer. *Mittheilungen des Architekten- und Ingenieur-Vereins für Böhmen*. 1869, roč. IV, seš. 3, s. 35–45. Bez ISSN.
- GRŮZA 2005:** GRŮZA, Antonín. Otázky kolem stavebně historických průzkumů. In *Sborník Národního památkového ústavu v Ostravě 2005*. Ostrava : Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Ostravě, 2005, s. 41–51. ISBN 80-85034-31-X.
- GULDAN 1999:** GULDAN, Patrik. Život a dielo Václava Mencla na Slovensku. In GULDAN, Patrik (ed.). *Kolokvium Život a dielo Václava Mencla na Slovensku*. Bratislava : Umeleckohistorická spoločnosť na Slovensku pri Slovenskej akadémii vied, 1999, s. 9–32. Bez ISBN.
- HAUSEROVÁ 2001:** HAUSEROVÁ, Milena. Zakladatelé : Ohlédnutí k počátkům stavebněhistorického zkoumání v českých zemích. In *Dějiny staveb : Sborník příspěvků z konference Dějiny staveb 2001*. Plzeň : Petr Mikota, 2001, s. 5–8. ISSN 1803-0777.
- HAUSEROVÁ 2006:** HAUSEROVÁ, Milena. Poznávání historického stavebního díla v proměnách času : Postřehy o proměnlivosti scény poznávacího procesu a jejích důsledcích. *Soorník 4/2006 : Sborník příspěvků ze 4. konference stavebněhistorického průzkumu uspořádané 31. 5. – 3. 6. 2005 v Poděbradech : Poznávání a dokumentace staveb*.

- Praha : Unicornis, 2006, s. 11–16. ISBN 80-86562-07-7.
- HAUSEROVÁ – BLÁHA – RAZÍM – MACEK 2011:** HAUSEROVÁ, Milena; BLÁHA, Jiří; RAZÍM, Vladislav; MACEK, Petr. Dějiny a současnost stavebněhistorického průzkumu. In RAZÍM, Vladislav; MACEK, Petr (eds.). *Zkoumání historických staveb*. Praha : Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště středních Čech v Praze, 2011, s. 23–31. ISBN 978-80-86516-41-7.
- HILBERT 1916:** HILBERT, Kamil. Proboštský chrám sv. Petra a Pavla na Mělníce. *Památky archaeologické*. 1916, roč. XXVIII, seš. 4, s. 190–207, tab. XIX-XXVI. ISSN 0031-0506.
- HILBERT 1934:** HILBERT, Kamil. O nálezech rotundy Václavovy. In *Svatováclavský sborník I*. Praha : Národní výbor pro oslavu Svatováclavského tisíciletí, 1934, s. 220–229. Bez ISBN.
- HLOBIL 1985:** HLOBIL, Ivo. *Teorie městských památkových rezervací (1900–1976)*. Praha : Ústav teorie a dějin umění ČSAV v Praze, 1985. Uměnovědné studie; sv. VI. Bez ISBN.
- HLOBIL 1987:** HLOBIL, Ivo. Vojtěch Birnbaum – život a dílo v dobových souvislostech. In BIRNBAUM, Vojtěch. *Vývojové zákonitosti v umění*. Ed. HLOBIL, Ivo; TROCHOVÁ, Zina. Praha : Odeon, 1987, s. 379–411. Bez ISBN.
- HLOBIL 1995:** IH [HLOBIL, Ivo]. Wagner, Václav. In HOROVÁ, Anděla (ed.). *Nová encyklopedie českého výtvarného umění* : N–Ž. Praha : Academia, 1995, s. 931. ISBN 80-200-0522-6.
- HLOBIL 1996a:** HLOBIL, Ivo. Průzkumy památek a stavebně historické průzkumy. *Průzkumy památek*. 1996, roč. 3, č. 1, s. 1–2. ISSN 1212-1487.
- HLOBIL 1996 b:** HLOBIL, Ivo. Sto let prvního pokusu o proklamaci zákonné ochrany historické Prahy. *Umění a řemesla*. 1996, roč. 38, č. 2, s. 4–5. ISSN 0139-5815.
- HLOBIL 2005a:** HLOBIL, Ivo. Městské památkové rezervace v padesátých letech, in: ŠVÁCHA, Rostislav; PLATOVSKÁ, Marie (eds.). *Dějiny českého výtvarného umění V : 1939–1958*. Praha : Academia, 2005, s. 329–339. ISBN 80-200-1390-3.
- HLOBIL 2005 b:** HLOBIL, Ivo. Václav Wagner – strážce estetického působení památky. In WAGNER, Václav. *Umělecké dílo minulosti a jeho ochrana*. 2. vydání. Praha : Národní památkový ústav, 2005, s. 6–12. ISBN 80-86234-72-X.
- HLOBIL 2008:** HLOBIL, Ivo. Městské památkové rezervace v padesátých letech (2005). In HLOBIL, Ivo. *Na základech konzervativní teorie české památkové péče : Výbor z textů*. Ed. PERŮTKA, Marek. Praha : Národní památkový ústav, 2008, s. 20–28. ISBN 978-80-87104-32-3.
- HORYNA 1995a:** HORYNA, Mojmír. Neznámé barokní plány rajhradského kláštera a pozdní dílo Jana Blažeje Santiniho. In JIROUTEK, Jiří; KRUML, Miloš; KUBELÍK, Milan (eds.). *Historická architektura : Věda : Výzkum : Praxe : Sborník k počtě Milana Paolíka*. Praha : Jalna, 1995, s. 11–26. ISBN 80-901743-1-0.
- HORYNA 1995 b:** HORYNA, Mojmír. Památka a poznání : Úvaha o významu průzkumů v péči o památky. *Průzkumy památek*. 1995, roč. II, č. 2, s. 1–2. ISSN 1212-1487.
- HORYNA 1997:** HORYNA, Mojmír. Obnova, konzervace a rekonstrukce památek: K problému různých přístupů obnovy stavebních památek a jejich oprávnění. In *K současným problémům péče o památky. Sborník příspěvků z cyklu přednášek Dobroslava Líbala a jeho hostů*. Praha : Agentura Kulturní dědictví, 1997, s. 33–42. Bez ISBN.
- HORYNA 2001:** HORYNA, Mojmír. Architektura přísného a pozdního historismu : Čechy 1860–1890. In PETRASOVÁ, Taťána; LORENZOVÁ, Helena (eds.). *Dějiny českého výtvarného umění III/2 : 1780–1890*. Praha : Academia, 2001, s. 133–202. 80-200-0735-0.
- HORYNA 2004:** HORYNA, Mojmír. Doc. PhDr. et JUDr. Dobroslav Líbal: Vzpomínka na mimořádného člověka a vědce. *Zprávy památkové péče*. 2004, roč. 64, č. 6, s. 505–506. ISSN 1210-5538.
- HORYNA 2008:** HORYNA, Mojmír. Pár slov o smyslu stavebněhistorického průzkumu. [cit. 5. 6. 2014]. Dostupný z WWW: http://www.cka.cc/ostatni/zajimave-informace/stavebne_historicky_pruzkum.
- HOŠEK – MUK 1990:** HOŠEK, Jiří; MUK, Jan. *Omítky historických staveb*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1990. ISBN 80-04-23349-X.
- HRUŠKA 1944:** HRUŠKA, Emanuel. *Regionální průzkum*. Praha : Nákladem a tiskem Dr. Ed. Grégra a syna, 1944. Bez ISBN.

- CHUDÁREK 1988:** CHUDÁREK, Zdeněk. Průzkumná činnost v rámci procesu stavební obnovy kulturních památek. In *Komplexní stavební průzkum objektů, určených k regeneraci: sborník přednášek*. Plzeň : Závodní pobočka ČSVTS, krajské středisko rozvoje místního stavebnictví, 1988, II/H. Bez ISSN.
- CHUDÁREK 1996:** CHUDÁREK, Zdeněk. Speciální památkové průzkumy současnosti : Část 2. *Zprávy památkové péče*. 1996, roč. 56, č. 7–8, s. 209–211. ISSN 1210-5538.
- CHUDÁREK 2001:** CHUDÁREK, Zdeněk. Josef Mocker a restaurace hradu Karlštejna. *Zprávy památkové péče*. 2001, roč. 61, č. 2, s. 28–34. ISSN 1210-5538.
- JANÁK 1937:** JANÁK, Pavel. Památka stavitelství v Praze z poč. XVII. stol. *Zprávy památkové péče*. 1937, roč. I, č. 1, s. 3–4. ISSN 1803-7216.
- KAŠIČKA 1995:** KAŠIČKA, František. Tři desetiletí spolupráce. In JIROUTEK, Jiří; KRUML, Miloš; KUBELÍK, Milan (eds.). *Historická architektura: Věda: Výzkum: Praxe: Sborník k poctě Milana Paolíka*. Praha : JALNA, 1995, s. 35–39. ISBN 80-901743-1-0.
- KAŠIČKA 1998:** KAŠIČKA, František. Průzkumy architektonické a urbanistické. In PAVLÍK, Milan (ed.). *Regenerace historických budov, sídel a krajiny, ochrana památek*. Praha : České vysoké učení technické, 1998, s. 74–83. ISBN 80-01-01797-4.
- KAŠIČKA 2002:** KAŠIČKA, František. *Stavebně historický průzkum*. Praha: Vydavatelství ČVUT, 2002. ISBN 80-01-02498-9.
- KAŠIČKA 2006:** KAŠIČKA, František. Počátky organizovaného SHP v bývalém SÚRPMO (Ohlédnutí za průzkumovou teorií a praxí po polovině 20. století). *Sborník 4/2006* : Sborník příspěvků ze 4. konference stavebněhistorického průzkumu uspořádané 31. 5. – 3. 6. 2005 v Poděbradech : Poznávání a dokumentace staveb. Praha : Unicornis, 2006, s. 23–28. ISBN 80-86562-07-7, s. 29–34.
- KAŠIČKA – MACEK 2004:** KAŠIČKA, František; MACEK, Petr. Poznámky k publikované recenzi – František Kašička: *Stavebně historický průzkum* : Praha, ČVUT, 2002. *Průzkumy památek*. 2004, roč. 11, č. 1, s. 203–204. ISSN 1212-1487.
- KAŠIČKA – MUK 1971:** KAŠIČKA, František; MUK, Jan. Šedesáté narozeniny Dobroslava Líbala. *Památková péče*. 1971, roč. 31, č. 4, s. 247–248. ISSN 0231-7966.
- KAŠIČKA – PAVLÍK 1964:** KAŠIČKA, František; PAVLÍK, Milan. Nové cesty k přípravě rekonstrukce a asanace historického jádra Prahy. *Architektura ČSSR*. 1964, roč. 23, č. 6, s. 429–436. ISSN 0300-5305.
- KIBIC – VOŠAHLÍK 2011:** KIBIC, Karel; VOŠAHLÍK, Aleš. *Památková ochrana a regenerace historických měst v České republice 1945–2010*. Praha : Národní památkový ústav, ústřední pracoviště, 2011. ISBN 978-80-87104-88-0.
- KOSTÍLKOVÁ 1999:** KOSTÍLKOVÁ, Marie. Založení Jednoty pro dostavění Chrámu sv. Víta na Hradě pražském a počátky její činnosti. In KOSTÍLKOVÁ, Marie; PETRASOVÁ, Taťána. *Jednota pro dostavění Chrámu sv. Víta na Hradě pražském : edice pramenů I : 1842–1871*. Praha : Artefactum, 1999. Fontes historiae artium; sv. VIII, s. 5–16. ISBN 80-902279-5-3.
- KOSTKA – MENCL – WAGNER 1960:** KOSTKA, Jiří; MENCL, Václav; WAGNER, Jaroslav. Patnáct let péče o naše historická města. *Zprávy památkové péče*. 1960, roč. 20, č. 1, s. 58–66. ISSN 1210-5538.
- KOTRBA 1960:** KOTRBA, Viktor. Příspěvek k terminologii gotického stavebnictví – pokřtal, franpogn a prampouch. *Umění*. 1960, roč. 8, č. 6, s. 578–586. ISSN 0049-5123.
- KOTRBA 1961:** KOTRBA, Viktor. Klenební žebro a jeho funkce na počátku české gotiky. *Umění*. 1961, roč. 9, č. 3, s. 236–245. ISSN 0049-5123.
- KOTRBA 1963:** KOTRBA, Viktor. Max Dvořák a zápas o novou ideu památkové péče v Čechách. Listy Maxe Dvořáka Kamilu Hilbertovi z let 1907 až 1919. *Umění*. 1963, roč. XI, č. 4, s. 268–283. ISSN 0049-5123.
- KROUPA 2001:** KROUPA, Petr. Základní principy památkové péče? (Detektivní pátrání). *Zprávy památkové péče*. 2001, roč. 61, č. 10, s. 301–313. ISSN 1210-5538.
- KROUPA 2006:** KROUPA, Petr. Georg Dehio a koncepce památkové péče na začátku 20. století. *Zprávy památkové péče*. 2006, roč. 66, č. 3, s. 252–256. ISSN 1210-5538.

- KUDĚLKA 2001:** KUDĚLKA, Zdeněk. Václav Richter – osobnost a dílo. In RICHTER, Václav. *Umění a svět. Studie z teorie dějin umění*. Eds. KUDĚLKA, Zdeněk; SAMEK, Bohumil. Praha : Academia, 2001, s. 385–393. ISBN 80-200-0926-4.
- KÜHN 1943:** KÜHN, Karl F. *Die Thomaskirche zu Brünn : Das Werk der Parler-Hütte*. Brünn – München – Wien : Rudolf M. Rohrer, 1943. Bez ISBN.
- Kutnohorsko 2001:** *Kutnohorsko: vlastivědný sborník 4/01* : 40 let MPR Kutná Hora. Kutná Hora : Kuttna, 2001. ISSN 1212-6098.
- KUX– KRESS 1904:** KUX, Hans; KRESS, Max. *Das Rathaus zu Olmütz : Ein Gedenkblatt zu seiner Wiederherstellung*. Olmütz : Erste Olmützer Vereinsbuchdruckerei, 1904. Bez ISBN.
- LANCINGER 1996:** LANCINGER, Luboš. Soumrak archivního průzkumu? *Zprávy památkové péče*. 1996, roč. 56, č. 7–8, s. 211–212. ISSN 1210-5538.
- LANCINGER 2001:** LANCINGER, Luboš. Archivní průzkum. *Průzkumy památek*. 2001, roč. 8, č. 2, s. 5–6. ISSN 1212-1487.
- LEGIS-GLÜCKSELIG 1855:** LEGIS-GLÜCKSELIG, [August Anton]. *Der Prager Dom zu St. Veit : Geschichtlich und kunstarcheologisch dargestellt*. Prag – Leitmeritz : Carl Wilhelm Medau, 1855. Bez ISBN.
- LÍBAL 1955:** LÍBAL, Dobroslav. Historicko-archeologický průzkum památkových objektů. In *Pracovní konference „Ozdravení historického jádra Hlav. města Prahy“* (rozmnžený strojopis). Praha, 1955, s. 42–47. Bez ISBN.
- LÍBAL 1956:** LÍBAL, Dobroslav. Historický a asanační průzkum a jeho vyhodnocení jako podklad urbanistických a projektových prací. In *Zpráva o konferenci Státního ústavu pro rekonstrukci památkových měst a objektů konané v Praze ve dnech 4.–5. června 1956* (interní rotaprint). Praha : Státní ústav pro rekonstrukci památkových měst a objektů, 1956, s. 136–141. Bez ISBN.
- LÍBAL 1959:** LÍBAL, Dobroslav. Die Methode der historisch-urbanistischen und architektonischen Forschung bei der Rekonstruktion historischer Städte. In STRAUSS, Gerhard. *Städtebau: Geschichte und Gegenwart: Materialien der Konferenz Erfurt 1956: Arbeitsgruppe „Geschichte des Städtebaues und Aufbau in historischen Städten“*: Textband. Berlin, 1959, s. 115–123, 342. Schriften des Instituts für Theorie und Geschichte der Baukunst. Bez ISBN.
- LÍBAL 1961:** LÍBAL, Dobroslav. Výzkum stavebního vývoje českých měst. WIRTH, Zdeněk; MÜLLEROVÁ, Augusta (eds.), *Architektura v českém národním dědictví*. Praha : SNKLU, 1961, s. 848–849. Bez ISBN.
- LÍBAL 1965:** LÍBAL, Dobroslav. Pasportizace historických objektů v Praze. In *Pražský sborník historický 2*. Praha, 1965, s. 83–93. Bez ISSN.
- LÍBAL 1967a:** LÍBAL, Dobroslav. La méthodologie d'analyse des valeurs historiques des villes et villages. In *Monumentorum tutela: Ochrana pamiatok 3*. Bratislava : Obzor 1967, s. 65–91. Bez ISSN.
- LÍBAL 1967 b:** LÍBAL, Dobroslav. Méthodes d'analyse des valeurs artistiques des architectures historiques des villes et des villages. In *Monumentum 1*. Guildford: Butterworth, 1967, s. 62–72. ISSN 0027-0776.
- LÍBAL 1968:** LÍBAL, Dobroslav. L'inventaire en vue de la réanimation des centres historiques: Inventory with regard to reanimation. In *Premier Colloque sur l'étude de la conservation, de la restauration et de la réanimation des ensembles historiques: Cáceres – Espagne, 15–19 III 1967: First Conference on the conservation, restoration and revival of areas and groups of buildings of historic interest: Caceres – Spain, 15–19 III 1967*. Paris; Louvain : ICOMOS, 1968, s. 17–24. Bez ISBN.
- LÍBAL 1971:** LÍBAL, Dobroslav. Historické konstrukce a výzkum architektury. In *Monumentorum tutela : Ochrana pamiatok 6*, Bratislava : Obzor, 1971, s. 140–192. Bez ISSN.
- LÍBAL 1976:** LÍBAL, Dobroslav. Rozšiřování poznatků o kulturně historických hodnotách centrální části hlavního města Prahy. In *Regenerace centrálních částí velkých měst*. Praha : Československá vědecko-technická společnost – Dům techniky, 1976, s. 271–273. Bez ISBN.
- LÍBAL 1984:** LÍBAL, Dobroslav. Regenerace historického, urbanistického a architektonického fondu v Československu. Třicet let Státního ústavu pro rekonstrukce památkových měst a objektů. *Architektura ČSR*. 1984, roč. XLIII, č. 5, s. 199–210. ISSN 0300-5305.

- LÍBAL 1994:** LÍBAL, Dobroslav. Průzkumy památek – jejich význam v kulturním životě národa. *Průzkumy památek*. 1994, roč. 1, č. 2, s. 1–3. ISSN 1212-1487.
- LÍBAL 1995:** LÍBAL, Dobroslav. O soupisu památek v pražské historické rezervaci. *Umění*. 1995, roč. XLIII, č. 3, s. 258–264. ISSN 0049-5123.
- LÍBAL 1997a:** LÍBAL, Dobroslav. Stavebně historické průzkumy. In *K současným problémům péče o památky. Sborník příspěvků z cyklu přednášek Dobroslava Líbala a jeho hostů*. Praha : Agentura Kulturní dědictví, 1997, s. 17–19. Bez ISBN.
- LÍBAL 1997 b:** LÍBAL, Dobroslav. Stav poznání urbanistického vývoje a památkového bohatství našich středověkých měst. In *K současným problémům péče o památky. Sborník příspěvků z cyklu přednášek Dobroslava Líbala a jeho hostů*. Praha : Agentura Kulturní dědictví, 1997, s. 20–23. Bez ISBN.
- LÍBAL 1999:** LÍBAL, Dobroslav. Architektonický rozbor. In LÍBAL, Dobroslav; ZAHRADNÍK, Pavel. *Katedrála svatého Víta na Pražském hradě*. Praha : Unicornis, 1999, s. 47–198. ISBN 80-901587-6-5.
- LÍBAL – BAŠTA 1979:** LÍBAL, Dobroslav; BAŠTA, Václav. Podíl Státního ústavu pro rekonstrukce památkových měst a objektů na obnově československé architektonické kultury. *Památky a příroda*. 1979, roč. 4 (39), č. 7, s. 385–450. ISSN 0139-9853.
- LÍBAL – LÍBALOVÁ 1977:** LÍBAL, Dobroslav; LÍBALOVÁ, Jarmila. Profil vývoje památkové péče v Praze v uplynulých třiceti letech. In *Staletá Praha* 8. Praha, 1977, s. 27–41. ISSN 0231-6056.
- LÍBAL – MUK 1984:** LÍBAL, Dobroslav; MUK, Jan. Středověké stavební konstrukce a technologie. In *Archaeologia historica* 9. Brno, 1984, s. 239–246. ISSN 0231-5823.
- LÍBAL – MUK 1985:** LÍBAL, Dobroslav; MUK, Jan. Stavebně historické průzkumy. *Územní plánování a urbanismus*. 1985, roč. 12, č. 3, s. 139–143. ISSN 0322-774X.
- LÍBAL – STACH 1962:** LÍBAL, Dobroslav; STACH, Eduard. Průzkum historických pražských čtvrtí. *Památková péče*. 1962, roč. 22, s. 97–101. ISSN 0231-7966.
- LÍBAL – VOŠAHLÍK 1985:** LÍBAL, Dobroslav; VOŠAHLÍK, Aleš. Metodika průzkumů, hodnocení a dokumentace historických urbanistických souborů z hlediska památkové péče pro potřebu územního plánování. In VOŠAHLÍK, Aleš (ed.). *Metodika průzkumů historických měst socialistických států z hlediska památkové péče*. Praha : Státní ústav památkové péče a ochrany přírody v Praze, 1985, s. 95–129. Bez ISBN.
- LORENC – JEČNÝ – LÍBAL 1955:** LORENC, Vilém; JEČNÝ, Rudolf; LÍBAL, Dobroslav. Několik slov k metodě regenerace našich měst. *Architektura ČSR*. 1955, roč. XIV, č. 1–2, s. 292–304. ISSN 0300-5305.
- MACEK 1994:** MACEK, Petr. K soupisu stavebně historických průzkumů. *Průzkumy památek*. 1994, roč. I, č. 2, s. 120. ISSN 1212-1487.
- MACEK 1996:** MACEK, Petr. Ke vztahu stavebně historického průzkumu a dějin umění. In *Sborník Společnosti přátel starožitností* 4: PhDr. et JUDr. Dobroslavu Líbalovi k významnému životnímu jubileu. Praha : Společnost přátel starožitností, 1996, s. 19–24. ISBN 80-901258-4-0.
- MACEK 1997a:** MACEK, Petr. Památková péče a stavebně historický průzkum. In *K současným problémům péče o památky. Sborník příspěvků z cyklu přednášek Dobroslava Líbala a jeho hostů*. Praha : Agentura Kulturní dědictví, 1997, s. 56–59. Bez ISBN.
- MACEK 1997 b:** MACEK, Petr. *Standardní nedestrukční stavebně-historický průzkum*. (Příloha časopisu *Zprávy památkové péče*. 1997, roč. 57.) Praha : Státní ústav památkové péče, 1997. Odborné a metodické publikace 14. ISBN 80-902305-3-9.
- MACEK 1997c:** MACEK, Petr. Stavebně historický průzkum na sklonku 90. let 20. století. *Průzkumy památek*. 1997, roč. 4, č. 2, s. 1–2. ISSN 1212-1487.
- MACEK 1998:** MACEK, Petr. Standardní nedestrukční stavebně historický průzkum – úvodní část: K postupu práce a určování zásad při zpracování metodiky standardního stavebně-historického průzkumu. *Památkové listy*. 1998, č. 16, s. 4–5. (Příloha časopisu *Zprávy památkové péče*. 1998, roč. 58, č. 2.)
- MACEK 2000:** MACEK, Petr. K diskusi o metodice stavebně historického průzkumu. *Průzkumy památek*. 2000, roč.

- 7, č. 2, s. 235–237. ISSN 1212-1487.
- MACEK 2001:** MACEK, Petr. *Standardní nedestrukční stavebně-historický průzkum*. (Příloha časopisu *Zprávy památkové péče*. 2001, roč. 61.) 2., dopl. vyd. Praha : Jalna, 2001. Odborné a metodické publikace 23. ISBN 80-86234-22-3.
- MACEK 2002:** MACEK, Petr (rec.). František Kašička: Stavebně historický průzkum. *Průzkumy památek*. 2002, roč. 9, č. 2, s. 163–164. ISSN 1212-1487.
- MACEK 2004:** MACEK, Petr. Stavebně historický průzkum v kontextu dějin staveb. In *Dějiny staveb: sborník příspěvků z konference Dějiny staveb 2003*. Plzeň : Petr Mikota, 2004, s. 5–8. ISBN 80-86596-41-9.
- MACEK 2006:** MACEK, Petr. Poznávání historických staveb. *Svoorník 4/2006* : Sborník příspěvků ze 4. konference stavebněhistorického průzkumu uspořádané 31. 5.–3. 6. 2005 v Poděbradech : Poznávání a dokumentace staveb. Praha : Unicornis, 2006, s. 5–10. ISBN 80-86562-07-7.
- MACEK 2011a:** MACEK, Petr. Úvod. In BARTLOVÁ, Milena; LÁTAL, Hynek (eds.). *Tvarujete si sami? Sborník 3. sjezdu historiků umění 25.–26. září 2008*. Praha : NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2011, s. 101–104. ISBN 978-80-7422-073-9.
- MACEK 2011 b:** MACEK, Petr. Mojmir Horyna a jeho význam pro stavebněhistorický průzkum. *Průzkumy památek*. 2011, roč. 18, č. 1, s. 1–4. ISSN 1212-1487.
- MACEK 2012:** MACEK, Petr. Příprava komplexní metodiky stavebněhistorického průzkumu. *Průzkumy památek*. 2012, roč. XIX, č. 2, s. 239–242. ISSN 1212-1487.
- MACEK, b. d.:** MACEK, Petr. *K historii SHP*. [cit. 31. října 2010]. Dostupný z WWW: http://www.ff.ujep.cz/files/cd/studijni_materialy/iudica/8_macek_shp.doc.
- MENCL 1926:** MENCL, Václav. Die Holzkirche vom Konstruktiven Gesichtspunkt. In ZALOZIECKY, E. R. *Gotische und barocke Holzkirchen in den Karpathenländern*. Wien : Krystall-Verl., 1926, s. 111–116. Bez ISBN.
- MENCL 1929:** MENCL, Václav. Konstrukce dřevěných kostelů. *Národopisný Věstník Československý*. 1929, roč. XXII, s. 143–159. ISSN 1801-9269.
- MENCL 1935:** MENCL, Václav. Vznik a vývoj gotické kroužené klenby. In *Ročenka Kruhu pro pěstování dějin umění za rok 1934*. Praha : Kruh pro pěstování dějin a umění, 1935, s. 93–110. Bez ISBN.
- MENCL 1937:** MENCL, Václav. *Středověká architektúra na Slovensku : Kniha proá : Stavebné umenie na Slovensku od najstarších čias až do konca doby románskej*. Praha – Prešov : Československá grafická Unia, 1937. Bez ISBN.
- MENCL 1938a:** MENCL, Václav. Konstruktivní povaha gotické síťové klenby. *Zprávy památkové péče*. 1938, roč. II, seš. 4, s. 53–56. ISSN 1803-7216.
- MENCL 1938 b:** MENCL, Václav. *Středověká města na Slovensku*. Praha : Učená společnost Šafaříkova v Bratislavě, 1938. Práce učené společnosti Šafaříkovy v Bratislavě; sv. 26. Bez ISBN.
- MENCL 1939:** MENCL, Václav. Kostel sv. Jiří na hradě Pražském. *Památky archaeologické : Skupina historická*. 1939–1946, roč. IX–XVII (díl XXXXII), s. 1–13. ISSN 0031-0506.
- MENCL 1940:** MENCL, Václav. Umělecký význam středověkého stavebního materiálu. In STRÁNSKÝ, Josef B. (ed.). *Z vývoje české technické tvorby : Sborník vydaný k 75. výročí založení Spolku českých inženýrů v Praze*. Praha : Nákladem Spolku českých inženýrů, 1940, s. 257–262. Bez ISBN.
- MENCL 1950:** MENCL, Václav. Románská a gotická hlavice jako prostředek k datování české architektury. *Zprávy památkové péče*. 1950, roč. 10, č. 1, s. 1–24. ISSN 1210-5538.
- MENCL 1951–1952:** MENCL, Václav. Tvary klenebních žeber v české gotické architektuře. *Zprávy památkové péče*. 1951–1952, roč. 11–12, č. 2, s. 9–10, 268–281. ISSN 1210-5538.
- MENCL 1960a:** MENCL, Václav. Vývoj středověkého portálu v českých zemích. *Zprávy památkové péče*. 1960, roč. 20, č. 1, s. 8–26, seš. 3–4, s. 112–153. ISSN 1210-5538.
- MENCL 1960 b:** MENCL, Václav. Vývoj okna v architektuře českého středověku. *Zprávy památkové péče*. 1960, roč. 20, č. 5–6, s. 181–233. ISSN 1210-5538.
- MENCL 1965:** MENCL, Václav. Umělecko-historický výzkum a dokumentace památek v severočeské uhelné oblasti. In

- Státní ústav památkové péče a ochrany přírody Praha. Informační bulletin.* Praha 1965, s. 16–17. Bez ISSN.
- MENCL 1968:** MENCL, Václav. *Výtvarný vývoj středověkých omítek.* Praha : Orbis, 1968. Bez ISBN.
- MENCL 1974:** MENCL, Václav. *České středověké klenby.* Praha : Orbis, 1974. Bez ISBN.
- MENCL 1976a:** MENCL, Václav. Ako sme začínali. *Pamiatky a príroda.* 1976, č. 2, s. 39–42. Bez ISSN.
- MENCL 1976 b:** MENCL, Václav. Ako sme začínali... *Pamiatky a príroda.* 1976, č. 5, s. 39–42. Bez ISSN.
- MENCL – MENCLOVÁ 1936:** MENCL, Václav; MENCLOVÁ, Dobroslava. *Bratislava : Stavební obraz města a hradu.* Praha : Jan Štencl, 1936. Bez ISBN.
- MENCLOVÁ 1935:** MENCLOVÁ, Dobroslava. Hrad Bratislava. *Bratislava : Časopis pro výzkum Slovenska a Podkarpatské Rusi.* 1935, roč. IX, č. 5, s. 477-525, tab. I-II. ISSN 1335-4930.
- MENCLOVÁ 1936:** MENCLOVÁ, Dobroslava. *Hrad Bratislava : Die Burg von Bratislava.* Bratislava : Učená společnost Šafaříkova v Bratislavě, 1936. Bez ISBN.
- MENCLOVÁ 1953:** MENCLOVÁ, Dobroslava. *Švihov, státní hrad a městečko.* Praha : Čedok, 1953. Bez ISBN.
- MESICKÁ 1996:** MESICKÁ, Helena. K začátkům působení střediska stavebně-historických průzkumů. *Zprávy památkové péče.* 1996, roč. 56, č. 7–8, s. 204–205. ISSN 1210-5538.
- Michnův palác 1923:** Michnův palác na Újezdě. *Za starou Prahu : Věstník pro ochranu památek.* 1923, roč. IX, č. 3-4, 25. 7. , s. 21-32, zvl. s. 32. Bez ISSN.
- MOCKER 1881:** MOCKER, Josef. Die Sct. Jacobus-Kirche in Slavětín. *Mittheilungen des Architekten- und Ingenieur-Vereins für Böhmen.* 1881, roč. XVI, s. 1–2, tab. I–II. Bez ISSN.
- MOCKER 1888:** MOCKER, Josef. Starý portál kaple sv. Václavské. *Památky archaeologické a místopisné.* 1888, díl XIV, seš. 7–8, s. 377–378. ISSN 1801-5786.
- MOCKER 1889:** MOCKER, Josef. *Prašná věž v Praze.* Praha : Královské hlavní město Praha, 1889. Bez ISBN.
- MUK 1973:** MUK, Jan. Cihla a terakota v pozdně gotické a renesanční architektuře Čech. In *Príspevky k dejinám skla a keramiky 2.* Praha : Národní technické muzeum, 1973, s. 129–133. Rozpravy Národního technického muzea v Praze 57. Bez ISSN.
- MUK 1977:** MUK, Jan. Konstrukce a tvar středověkých kleneb. *Umění.* 1977, roč. 25, č. 1, s. 1–23. ISSN 0049-5123.
- MUK 1982:** MUK, Jan. Historické krovy jako památky vývoje techniky. In *Symposium Technické památky: problémy výzkumu, evidence a využití technických památek 2.* Praha : Národní technické muzeum, 1982, s. 151–158. Rozpravy Národního technického muzea v Praze 87. Bez ISSN.
- MUK 1985:** MUK, Jan. O pozdně gotických klenbách české architektury. In HOMOLKA, Jaromír; KRÁSA, Josef; MENCL, Václav et al. *Pozdně gotické umění v Čechách: 1471–1526.* 2. , dopln. vyd. Praha : Odeon, 1985, s. 165–166. Bez ISBN.
- MUK 1986:** MUK, Jan. Poznatky o konstrukcích střech z průzkumů SÚRP MO. In *Obnova střech památkových objektů.* Praha : Dům techniky ČSVTS, 1986, s. 18–24. Bez ISBN.
- MUK 1988:** MUK, Jan. Stavebně historické průzkumy a jejich významy. In *Komplexní stavební průzkum objektů, určených k regeneraci: sborník přednášek.* Plzeň : Závodní pobočka ČSVTS, krajské středisko rozvoje místního stavebnictví, 1988, II/G, s. 1–6. Bez ISSN.
- MUK 1989:** MUK, Jan. Státní ústav pro rekonstrukce památkových měst a objektů – 35 let služby kulturnímu dědictví. *Pozemní stavby.* 1989, roč. 37, č. 4, s. 147–152. ISSN 0477-8685.
- MUK 1991:** MUK, Jan. Výzkumy stavebních památek a jejich význam. *Dějiny a současnost.* 1991, roč. 13, č. 1, s. 58–59. ISSN 0418-5129.
- MUK 1994:** MUK, Jan. Cíle, kterých bychom chtěli dosáhnout. *Průzkumy památek.* 1994, roč. 1, č. 1, s. 2–4. ISSN 1212-1487.
- NĚMEC 1986:** NĚMEC, Josef. Stavebně historické průzkumy k urbanistickým pracem SÚRP MO na Moravě. In *Jubilejní sborník věnovaný Dr. Dobroslavu Líbalovi k jeho 75. narozeninám pracovníky Státního ústavu pro rekonstrukce památkových města a objektů.* Praha : Státní ústav pro rekonstrukce památkových měst a objektů, 1986, s. 95–97. Bez ISBN.

- NĚMEC 2001:** NĚMEC, Josef. Místo a úloha SÚRPMO ve druhé polovině 20. století – Pohled na Státní ústav pro rekonstrukce památkových měst a objektů a jeho odkaz s odstupem let. In KUBELÍK, Martin; PAVLÍK, Milan; ŠTULC, Josef (eds.). *Historická inspirace: Sborník k poctě Dobroslava Líbala*. Praha : JALNA, 2001, s. 311–320. ISBN 80-86396-06-1.
- NĚMEC 2004a:** NĚMEC, Josef. Místo a úloha SÚRPMO ve druhé polovině 20. století. *Zprávy památkové péče*. 2004, roč. 64, č. 6, s. 496–499. ISSN 1210-5538.
- NĚMEC 2004 b:** NĚMEC, Josef. Výběr identifikační dokumentace SÚRPMO. *Zprávy památkové péče*. 2004, roč. 64, č. 6, s. 561–562. ISSN 1210-5538.
- NOVÝ 1986:** NOVÝ, Otakar. Dr. Dobroslav Líbal – tři čtvrtě století. In *Jubilejní sborník věnovaný Dr. Dobroslavu Líbalovi k jeho 75. narozeninám pracovníky Státního ústavu pro rekonstrukce památkových měst a objektů*. Praha : Státní ústav pro rekonstrukce památkových měst a objektů, 1986, s. 98–107. Bez ISBN.
- OUTRATA – KREDBOVÁ 2001:** OUTRATA, Jan J.; KREDBOVÁ, Věra. Stavebně historické průzkumy z archivu Státního památkového ústavu v hlavním městě Praze – Staré Město pražské. *Průzkumy památek*. 2001, roč. 8, č. 1, s. 163–176. ISSN 1212-1487.
- PÁCAL 2007:** PÁCAL, Martin. *Zapomenutý fantom : Život a dílo architekta a malíře Františka Xavera Margolda*. Chotěšov : Občanské sdružení Klášter Chotěšov, 2007. ISBN 978-80-254-0249-8.
- PANÁČEK et al. 2013:** BLÁHA, Jiří; CIHLA, Michal; CHAMRA, Svatoslav; KOVÁŘOVÁ, Kateřina; KRÁTKÝ, Karel; PANÁČEK, Michal; RAFL, Tomáš; SCHRÖFEL, Jan. Historické způsoby opracování kamene, metody průzkumu a kritéria výběru náhradního kamene kvádrového zdiva. Praha : Národní technické muzeum, 2013. ISBN 978-80-7037-229-6.
- PAŘÍZKOVÁ ČEVONOVÁ 2015:** PAŘÍZKOVÁ ČEVONOVÁ, Jana. Vývoj stavebněhistorického průzkumu v českých zemích: Od poloviny 20. století do roku 1989. *Zprávy památkové péče*. 2015, roč. 75, č. 1, s. 33–48. ISSN 1210-5538.
- PAVEL 1962:** Pav. [PAVEL, Jakub]. Za Dr. Václavem Wagnerem. *Časopis společnosti přátel starožitností*. 1962, roč. LXX, s. 167. ISSN 1210-924X.
- PAVEL 1969:** PAVEL, Jakub. Metody studia památek a památkového dědictví v historickém vývoji. In *Sborník přednášek z mezinárodního symposia „příspěvek k systému standardní inventarizace stavebních památek“ : Praha–Náměšť, 10.–17. září 1969*. Praha : Státní ústav pro rekonstrukce památkových měst a objektů, 1969, nestr. Bez ISBN.
- PAVLÍK 1998:** PAVLÍK, Milan. Stavebně historický průzkum (SHP). In PAVLÍK, Milan (ed.). *Regenerace historických budov, sídel a krajiny, ochrana památek*. Praha : ČVUT, 1998, s. 71–73. ISBN 80-01-01797-4.
- PAVLÍK 2004:** PAVLÍK, Milan. Raná léta v SÚRPMO v zrcadle vzpomínek. *Zprávy památkové péče*. 2004, roč. 64, č. 6, s. 491–495. ISSN 1210-5538
- PEŠINA [mezi 1837 a 1843]:** PEŠINA, Wáclaw M. *Krátké popsání kr. chrámu Páně pražského sv. Víta*. [Praha], [mezi 1837 a 1843]. Bez ISBN.
- PEŠTA 2014:** PEŠTA, Jan. *Plošný průzkum lidové architektury a venkovských sídel*. Praha : Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště středních Čech v Praze, 2014. (Odborné a metodické publikace 50). ISBN 978-80-86516-78-3.
- PETRASOVÁ 1995:** TP [PETRASOVÁ, Taťána]. Hilbert, Kamil. In HOROVÁ, Anděla (ed.). *Nová encyklopedie českého výtvarného umění* : A-M. Praha : Academia, 1995, s. 259. ISBN 80-200-0521-8.
- PETRASOVÁ 2006:** PETRASOVÁ, Taťána. Hilbertův půdorysný plán katedrály sv. Víta v Praze. *Zprávy památkové péče*. 2006, roč. 66, č. 1, s. 61–62. ISSN 1210-5538.
- PODLAHA – HILBERT 1906:** PODLAHA, Antonín; HILBERT, Kamil. *Soupis památek historických a uměleckých v Království českém. Král. hlavní město Praha: Hradčany I* : Metropolitní chrám sv. Víta. Praha : Nákladem Archaeologické kommise při České akademii císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1906. Bez ISBN.
- PROKOP 1884:** PROKOP, August. *Zur Bau-Geschichte der brünner Domkirche*. Wien : Selbstverlag des Königliches Domcapitels in Brünn, 1884 (Separat-Abdruck aus dem IX. Bande der Mittheilungen. N. F. der k. k. Central-Commission für Kunst- und historische Denkmale, 1883). Bez ISBN.
- PROKOP 1904:** PROKOP, August. *Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung II*. Wien : R. Spies & Co., 1904. Bez ISBN.

- RADOVÁ-ŠTIKOVÁ 1997:** RADOVÁ-ŠTIKOVÁ, Milada. Poznatky ze stavebně historického průzkumu zobrazené pro výuku jeho metody. *Průzkumy památek*. 1997, roč. IV, č. 1, s. 1–2. ISSN 1212-1487.
- Raport 1849:** Rapport adressé à M. le ministre des travaux publics par la commission chargée d'examiner la question d'isolement de la Sainte-Chapelle. In *Bulletin du Comité historique des arts et monuments : archéologie – beaux-arts* I. Paris : Imprimerie nationale, 1849, s. 226–231. Bez ISBN.
- RAZÍM 2006:** RAZÍM, Vladislav. Poznávání historických staveb, jeho význam a vztah k památkové péči. *Sborník 4/2006* : Sborník příspěvků ze 4. konference stavebněhistorického průzkumu uspořádané 31. 5. – 3. 6. 2005 v Poděbradech : Poznávání a dokumentace staveb. Praha : Unicornis, 2006, s. 17–22. ISBN 80-86562-07-7.
- RAZÍM 2011a:** RAZÍM, Vladislav. Úvodem. In RAZÍM, Vladislav; MACEK, Petr (eds.). *Zkoumání historických staveb*. Praha : Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště středních Čech v Praze, 2011, s. 11–16. ISBN 978-80-86516-41-7.
- RAZÍM 2011 b:** RAZÍM Vladislav. Stavebněhistorický průzkum a památková péče. In RAZÍM, Vladislav; MACEK, Petr (eds.). *Zkoumání historických staveb*. Praha : Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště středních Čech v Praze, 2011, s. 17–22. ISBN 978-80-86516-41-7.
- RAZÍM 2011c:** RAZÍM, Vladislav. Fotografická dokumentace. In RAZÍM, Vladislav; MACEK, Petr (eds.). *Zkoumání historických staveb*. Praha : Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště středních Čech v Praze, 2011, s. 49–51. ISBN 978-80-86516-41-7.
- RAZÍM – MACEK 2011:** RAZÍM, Vladislav; MACEK, Petr (eds.). *Zkoumání historických staveb*. Praha : Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště středních Čech v Praze, 2011. ISBN 978-80-86516-41-7.
- Rekonstrukce 1956:** *Rekonstrukce historických měst. Sborník prací Státního ústavu pro rekonstrukci památkových měst a objektů v letech 1949–1954*. Praha : Státní ústav pro rekonstrukci památkových měst a objektů, 1956. Bez ISBN.
- RICHTER 1925:** RICHTER, Václav. Stavební vývoj kostela sv. Salvátora v Klementinu. *Památky archeologické*. 1925, díl XXXIV, seš. 3–4, s. 336–371. ISSN 0031-0506.
- RICHTER 1952:** RICHTER, Václav. O vzniku města Olomouce. *Časopis Společnosti přátel starožitností*. 1952, roč. LX, s. 185–215. ISSN 1210-9266.
- RICHTER 1959:** RICHTER, Václav. *Raněstředověká Olomouc. Stavební dějiny vzniku města*. Praha : SPN, 1959. Spisy university v Brně – Filosofická fakulta 63. Bez ISBN.
- ROHÁČEK 2007:** ROHÁČEK, Jiří. Epigrafika v památkové péči. Praha : Národní památkový ústav, ústřední pracoviště, 2007. (Odborné a metodické publikace 34). ISBN 978-80-87104-11-8.
- SAMEK 1986:** SAMEK, Bohumil. Dějiny umění na Moravě ve druhé polovině 19. a na počátku 20. století (Od regionální historie k samostatnému dějepisnému umění). In *Kapitoly z českého dějepisného umění I*. Praha : Odeon, 1986, s. 213–225. Bez ISBN.
- SCHMIDT 1867:** SCHMIDT, Friedrich. Die Pergamentzeichnungen der alten Bauhütte zu Wien. *Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*. 1867, roč. XII, s. 1–10. Bez ISSN.
- SCHMIDT 2002:** SCHMIDT, Wolf. *Das Raumbuch als Instrument denkmalpflegerischer Bestandsaufnahme und Sanierungsplanung*. München : Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege, 2002³. (Arbeitshefte des Bayerischen Landesamtes für Denkmalpflege 44). ISBN 3-87490-303-2.
- SCHMORANZ 1875:** SCHMORANZ, Franz. Die Restaurierung des Domes in Königgrätz. *Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der kunst- und historischen Denkmale : Neue Folge*. 1875, roč. I. Bez ISSN.
- SCHUBERT 2014:** SCHUBERT, Alfréd. *Průzkum, dokumentace a inventarizace výplní okenních a dveřních otvorů*. Praha : Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště středních Čech v Praze, 2014. (Odborné a metodické publikace 48). ISBN 978-80-86516-77-6.
- SOMMER 1999:** SOMMER, Jan. Etická kritéria stavebně-historického průzkumu. *Muzejní a vlastivědná práce: Časopis Společnosti přátel starožitností*. 1999, č. 1, roč. 107, s. 40–42. ISSN 0027-5255.

- SOMMER 2000:** SOMMER, Jan. Relativita autenticity (150 let uvědomělé památkové péče v Čechách). *Česká placka*. 3, únor 2000, s. 3–4. [cit. 7. září 2014]. Dostupný z WWW: <http://ceskaplacka.sweb.cz/archiv/placka03.htm>.
- SMETÁNKA 1998:** SMETÁNKA, Zdeněk (rec.). MACEK, Petr, Standardní nedestruktivní stavebněhistorický průzkum. *Archeologické rozhledy* 50. 1998, roč. 50, č. 3, s. 663. ISSN 0323-1267.
- STEFAN 1955a:** STEFAN, Oldřich. [Diskusní příspěvek.] In *Pracovní konference „Ozdravení historického jádra Hlav. města Prahy“* (rozmožený strojopis). Praha, 1955, s. 55–57. Bez ISBN.
- STEFAN 1955 b:** STEFAN, Oldřich. Metody průzkumu historických staveb. In *Sborník referátů vědecké konference konané v roce 1955*. Praha : Č. vys. učení techn., 1955. Bez ISBN.
- STRAUSS 1959:** STRAUSS, Gerhard. *Städtebau: Geschichte und Gegenwart: Materialien der Konferenz Erfurt 1956: Arbeitsgruppe „Geschichte des Städtebaues und Aufbau in historischen Städten“*: Bildband. Berlin, 1959. Schriften des Instituts für Theorie und Geschichte der Baukunst. Bez ISBN.
- ŠKABRADA 1995:** ŠKABRADA, Jiří. K problematice publikování průzkumů památek a výchově specialistů. *Průzkumy památek*. 1995, roč. 2, č. 1, s. 1–2. ISSN 1212-1487.
- ŠKABRADA 1998:** ŠKABRADA, Jiří (rec.). P. Macek, Standardní nedestruktivní stavebně-historický průzkum. *Průzkumy památek*. 1998, roč. 5, č. 2, s. 147–148. ISSN 1212-1487.
- ŠKABRADA 2000:** ŠKABRADA, Jiří. *Konstrukce historických staveb*. Praha : ČVUT, Fakulta architektury, 2000. ISBN 80-01-02071-1.
- ŠKABRADA 2003:** ŠKABRADA, Jiří. *Konstrukce historických staveb*. Praha : Argo, 2003. ISBN 80-7203-548-7.
- ŠKABRADA 2004:** ŠKABRADA, Jiří. Příspěvek k poznání počátků současné legendy grafického výstupu stavebněhistorických průzkumů. *Průzkumy památek*. 2004, roč. XI, č. 1, s. 188–191. ISSN 1212-1487.
- ŠTULC 1996:** ŠTULC, Josef. Praha: Historické město na rozcestí. *Umění a řemesla*. 1996, roč. 38, č. 2, s. 5–8. ISSN 0139-5815.
- UHLÍKOVÁ 2004:** UHLÍKOVÁ, Kristina. *Národní kulturní komise 1947–1951*. Praha : Artefactum, 2004. Fontes historiae artium XI. ISBN 80-903230-8-1.
- UHLÍKOVÁ 2010:** UHLÍKOVÁ, Kristina. *Zdeněk Wirth, první dvě životní etapy (1878–1939)*. Praha : Národní památkový ústav, 2010. ISBN 978-80-87104-60-6.
- VÁCLAVÍK 2011:** VÁCLAVÍK, František R. Pasportizace a inventarizace (PI). In RAZÍM, Vladislav; MACEK, Petr (eds.). *Zkoumání historických staveb*. Praha : Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště středních Čech v Praze, 2011, s. 70–72. ISBN 978-80-86516-41-7.
- VÁCLAVÍK 2014:** VÁCLAVÍK, František R. *Průzkum, dokumentace a inventarizace architektonických proků*. Praha : Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště středních Čech v Praze, 2014. (Odborné a metodické publikace 47). ISBN 978-80-86516-76-9.
- VARHANÍK 1998:** VARHANÍK, Jiří. K některým aspektům stavebně historických průzkumů a jejich aplikaci v praxi. *Průzkumy památek*. 1998, roč. 5, č. 2, s. 1–2. ISSN 1212-1487.
- VARHANÍK 2003:** VARHANÍK, Jiří. K institucionalizaci archeologického výzkumu a stavebně historického průzkumu v naší památkové péči. In *Staletá Praha 24*. Praha, 2003, s. 253–256. ISSN 0231-6056.
- VARHANÍK 2004:** VARHANÍK, Jiří. Stavebně historický průzkum v současné praxi památkové péče. In *Dějiny staveb: sborník příspěvků z konference Dějiny staveb 2003*. Plzeň : Petr Mikota, 2004, s. 45–49. ISBN 80-86596-41-9.
- VARHANÍK 2006:** VARHANÍK, Jiří. Pojem dokumentace v platných předpisech památkové péče. *Sborník 4/2006* : Sborník příspěvků ze 4. konference stavebněhistorického průzkumu uspořádané 31. 5. – 3. 6. 2005 v Poděbradech : Poznávání a dokumentace staveb. Praha : Unicornis, 2006, s. 23–28. ISBN 80-86562-07-7.
- VARHANÍK 2012:** VARHANÍK, Jiří. Průzkum a dokumentace v současné právní úpravě státní památkové péče. *Průzkumy památek*. 2012, roč. 19, č. 1, s. 1–6. ISSN 1212-1487.
- VESELÝ 2011:** VESELÝ, Jan. Měřická dokumentace. In RAZÍM, Vladislav; MACEK, Petr (eds.). *Zkoumání historických staveb*. Praha : Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště středních Čech v Praze, 2011, s. 52–57. ISBN 978-80-86516-41-7.

- VESELÝ 2014:** VESELÝ, Jan. *Měřická dokumentace historických staveb pro průzkum v památkové péči*. Praha : Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště středních Čech v Praze, 2014. (Odborné a metodické publikace 49). ISBN 978-80-86516-79-0.
- VILÍMKOVÁ 1975:** VILÍMKOVÁ, Milada. *Karlštejn : Stavebně historický průzkum : I. etapa : Texty archivních dokladů ke stavebnímu vývoji hradu* (nedokončený pasport SÚRPMO). Praha, 1975.
- VILÍMKOVÁ 1986:** VILÍMKOVÁ, Milada. Podíl práce historiků na úkolech stavebně-historického průzkumu (Retrospektiva). In *Jubilejní sborník věnovaný Dr. Dobroslavu Líbalovi k jeho 75. narozeninám pracovníky Státního ústavu pro rekonstrukce památkových města a objektů*. Praha : Státní ústav pro rekonstrukce památkových měst a objektů, 1986, s. 128–135. Bez ISBN.
- VIOLLET-LE-DUC 1854:** VIOLLET-LE-DUC, Eugène. *Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle* I. Paris : B. Bance, 1854. Bez ISBN.
- VIOLLET-LE-DUC 1866:** VIOLLET-LE-DUC, Eugène. *Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle* VIII. Paris : A. Morel, 1866. Bez ISBN.
- VIOLLET-LE-DUC – MÉRIMÉE 1849:** [VIOLLET-LE-DUC, Eugène; MÉRIMÉE, Prosper]. Instructions pour la conservation, l'entretien et la restauration des édifices diocésains, et particulièrement des cathédrales. In *Bulletin du des Comités historiques : archéologie – beaux-arts* I. Paris : Imprimerie nationale, 1849, s. 131–155. Bez ISBN.
- VITET 1852:** L. V. [VITET, Louis], Ueber die Reparatur, Restaurazion, Erhaltung und Vollendung mittelalterlicher Baudenkmäler. *Allgemeine Bauzeitung*. 1852, roč. XVII, č. 11–12, s. 305–375. Bez ISSN.
- VOCEL 1858:** WOCEL, Erasmus. Die Burgstelle und die Kirchen zu Tetin I. *Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale*. 1858, roč. III, č. 3, s. 76–78. Bez ISSN 1801-5786.
- VOCEL 1863:** WOCEL, Jan E. Kostel sv. Jiljí v Milevsku. *Památky : Časopis Musea království Českého pro dějepis hlavně český*. 1863, díl V (roč. X), seš. 5, s. 232–235. ISSN 1801-5786.
- VOHRNA 1969:** VOHRNA, Jiří. Činnost Státního ústavu pro rekonstrukci historických měst a objektů v Praze. In *Sborník přednášek z mezinárodního symposia „Příspěvek k systému standardní inventarizace stavebních památek“: Praha – Náměšt, 10.–17. září 1969*. Praha, 1969, nestr. Bez ISBN.
- VOHRNA 1979:** VOHRNA, Jiří. *Pětadvacet let činnosti Státního ústavu pro rekonstrukce památkových měst a objektů. 25. výročí trvání ústavu : Bulletin SÚRPMO – mimořádné číslo*. Praha : Čs. středisko výstavby a archit., 1979. Bez ISBN.
- VOHRNA 1986:** VOHRNA, Jiří. K 75. narozeninám Dr. Dobroslava Líbala. In *Jubilejní sborník věnovaný Dr. Dobroslavu Líbalovi k jeho 75. narozeninám pracovníky Státního ústavu pro rekonstrukce památkových města a objektů*. Praha : Státní ústav pro rekonstrukce památkových měst a objektů, 1986, s. 136–143. Bez ISBN.
- VOŠAHLÍK 1985:** VOŠAHLÍK, Aleš. Metodika průzkumů, hodnocení a dokumentace historických urbanistických souborů z hlediska památkové péče pro potřebu územního (urbanistického) plánování v socialistických zemích. In VOŠAHLÍK, Aleš (ed.). *Metodika průzkumů historických měst socialistických států z hlediska památkové péče*. Praha : Státní ústav památkové péče a ochrany přírody v Praze, 1985, s. 3–11. Bez ISBN.
- VOŠAHLÍK 1986:** VOŠAHLÍK, Aleš. Metodika průzkumů, hodnocení a dokumentace historických urbanistických souborů z hlediska památkové péče pro potřeby územního plánování v socialistických zemích. *Památky a příroda*. 1986, roč. 11, č. 6, s. 322–328. ISSN 0139-9853.
- WAGNER 1942:** WAGNER, Václav. *Pardubice*. Praha : Vyšehrad, 1942. Poklady umění v Čechách a na Moravě; sv. 52–53. Bez ISBN.
- WAGNER 1948:** WAGNER, Václav. *Klatovy*. Praha : Pražské nakladatelství V. Poláčka, 1948. Umělecké památky : Řada II; sv. 14. Bez ISBN.
- WIRTH 1932:** WIRTH, Zdeněk. *Praha v obraze pěti století*. Praha : Jan Štenc, 1932. Bez ISBN.
- WIRTH 1944:** Z. W. [WIRTH, Zdeněk.], Mladá Boleslav : Příprava upravovacího plánu. *Umění. Sborník pro českou výtvarnou práci*. 1944, sv. XVI, seš. 1–2, s. 71–72. Bez ISBN.
- WIRTH 1957:** WIRTH, Zdeněk. Vývoj zásad a praxe ochrany památek v období 1800–1950. *Umění*. 1957, roč. 5, č.

2, s. 105–116. ISSN 0049-5123.

WIRTH 1961: WIRTH, Zdeněk. Výzkum architektonických památek – Úvod. In WIRTH, Zdeněk; MÜLLEROVÁ, Augusta (eds.), *Architektura v českém národním dědictví*. Praha : SNKLU, 1961, s. 843–844. Bez ISBN.

ZAHRADNÍK 1996: ZAHRADNÍK, Pavel. Dějiny objektu. In MACEK, Petr; ZAHRADNÍK, Pavel. *Mělník : Proboštský kostel sv. Petra a Paola : Stavebně historický průzkum* (nepublikováno). Praha, 1996, s. 6–82.

ZAHRADNÍK 1999: ZAHRADNÍK, Pavel. Dějiny metropolitního chrámu. In LÍBAL, Dobroslav; ZAHRADNÍK, Pavel. *Katedrála svatého Víta na Pražském hradě*. Praha : Unicornis, 1999, s. 9–46. ISBN 80-901587-6-5.

ZAHRADNÍK 2001: ZAHRADNÍK, Pavel. Na okraj působení Josefa Mockera na svatovítské katedrále (Ke vzájemným vztahům Josefa Mockera a Friedricha von Schmidta). *Zprávy památkové péče*. 2001, roč. 61, č. 2, s. 24–27. ISSN 1210-5538.

ZAHRADNÍK – RAZÍM 2012: ZAHRADNÍK, Pavel; RAZÍM, Vladislav. Potřeba metodiky archivního (historického) průzkumu v rámci SHP. *Průzkumy památek*. 2012, roč. XIX, č. 1, s. 132–134, zvl. s. 132. ISSN 1212-1487.

ZAP 1854: [ZAP, Karel Vladislav]. Zachovávání starožitných památek, především stavitelských. *Památky archaeologické a místopisné*. 1854, roč. I, seš. 1, s. 2–9. ISSN 1801-5786.

ZAP 1861: Zap. [ZAP, Karel Vladislav]. Chrám sv. Jiří na hradě Pražském. *Památky : Časopis Musea království Českého pro dějepis hlavně český*. 1861, díl IV. (roč. VIII), odd. 2, seš. 4, s. 162–175. ISSN 1801-5786.

Building Archaeology Survey: A Methodology

Contents

Foreword

I. Introduction

- I.1 Definition of a Building Archaeology Survey
- I.2 Principles of the Building Archaeology Survey method
- I.3 Building Archaeology Survey author
- I.4 Three phases of a Building Archaeology Survey and their place in the heritage preservation framework
- I.5 Central evidence and data storage

II. Building Archaeology Survey execution

- II.1 Introduction
- II.2 Possibilities and limitations of Building Archaeology Survey process
- II.3 Archival research
 - II.3.1 Introduction
 - II.3.2 Goals of archival research
 - II.3.3 Qualifications of archival research author
 - II.3.4 Archival research method
- II.4 Field research
 - II.4.1 Introduction
 - II.4.2 Goals of field research
 - II.4.3 Qualifications of field research author
 - II.4.4 Preliminary phase of field research
 - II.4.4.1 Basic identification data
 - II.4.4.2 Key literature
 - II.4.4.3 Introductory inspection of the object
 - II.4.4.4 Surveying of the object
 - II.4.5 Description of the object
 - II.4.5.1 General principles
 - II.4.5.2 Description process
- II.5 Building documentation and other research
 - II.5.1 Methods of documentation
 - II.5.2 Additional research
- II.6 Subsequent phases of Building Archaeology Survey
 - II.6.1 Second phase – research before and during reconstruction
 - II.6.2 Third phase – final evaluation of the Building Archaeology Survey

III. Structure of Building Archaeology Survey report

III.1 Introduction

III.2 Final report structure

III.3 Content and processing of individual chapters

III.3.1 Title page and identification data

III.3.2 Chapter I. – Introduction

III.3.3 Chapter II. – Annotation

III.3.4 Chapter III. – Historical/archival research

III.3.4.1 Historical/archival research

III.3.4.2 List of sources and references

III.3.4.3 List of historical maps and plans

III.3.4.4 List of historical depictions

III.3.5 Chapter IV. – Description/analysis

III.3.6 Chapter V. – Additional research

III.3.7 Chapter VI. – Construction history

III.3.8 Chapter VII – Evaluation

III.3.9 Chapter VIII. – Heritage preservation proposals

III.3.9.1 Valuable elements and details

III.3.9.2 Problems

III.3.9.3 Building preservation suggestions

III.3.10 Chapter IX. – Additional research proposals

III.3.11 Chapter X. – Historical documentation

III.3.11.1 Historical maps and plans

III.3.11.2 Historical depictions

III.3.12 Chapter XI. – Documentation of the present state

III.3.12.1 Photographic documentation of the present state

III.3.12.2 Surveying of the present state

III.3.12.3 Additional documentation

III.3.13 Chapter XII. – Graphical evaluation of the object

III.3.13.1 Construction history

III.3.13.2 Heritage status evaluation

III.3.13.3 Additional information

IV. Supplements

IV.1 History of the Building Archaeology Survey method

IV.1.1 Picture supplement

IV.2 Archival research sources

IV.2.1 General sources (building type non-specific)

IV.2.2 Sources for most important building types

V List of references

Foreword

The Building Archaeology Survey methodology published by the Czech National Heritage Institute in 1998 described and developed a process that originated from methods established by the *State Institute for Reconstruction of Historical Towns and Buildings (SÚRPMO)* – see chapter IV.1. The publication ignited a debate that led to an expansion of the original established practices and a supplemented version was published in 2001. The most important change was a shift from the emphasis on using the Building Archaeology Survey predominantly for purposes of restoration, towards its broadening our general knowledge by learning about the surveyed building and its being perceived as a type of historical source. The 2001 edition of the methodology was written based on the feedback of a wider group of experts in the field.

This new edition of the SHP methodology has again grown in size and scope. The structuring has been changed based on a long discussion with experts and presumed readers and end users – the authors of Building Archaeology Surveys. There is now emphasis on the process of all the phases of the survey from the initial inspection to the finished report. The most expanded chapters are those regarding the archival research which was underserved in earlier editions. Another impulse for a new edition was a clearer distinction between the two aspects of the use of a Building Archaeology Survey – the broadening of general knowledge on one hand and the practical needs of heritage preservation on the other.

Another reason for an updated edition were the methodological shifts that occurred in the last ten years and the technological advancements that allow for a more precise and complex documentation of a building. In the Czech Republic it is the National Heritage Institute that ensures that these tried and tested processes and methods are utilized to explore, document and preserve local cultural heritage. It is also this institution that continues to improve on these methods and adds new forms of research and documentation of the buildings and sites that form the architectural heritage of the nation.

The closest to the Building Archaeology Survey method is the Operative Research and Documentation process that has been practised and improved parallel with the Building Archaeology Survey and the methodology of which has been published in 2005. Another source published by the National Heritage Institute in 2011 is *Zkoumání historických staveb*. Included there is a set of instructions that shows how to proceed with historical and construction research. This new edition of the Building Archaeology Survey methodology builds on it. There is, however a problem with including enough practical examples in a printed form. For the purposes of sharing information there was a website launched in 2013 dedicated to surveying, documentation and evaluation of historical buildings with its main function being the gathering and sharing of information about the methods and findings of Building Archaeology for the use of experts and enthusiasts alike. There are examples of full texts of Building Archaeology Surveys available, complete with evaluations. This website will serve as a resource for all interested parties and it will be kept up to date to supplement, broaden and share information about Building Archaeology Survey method that is presented here in printed form.

Introduction

I.1 Definition of a Building Archaeology Survey

Building Archaeology Survey is a scientific method that aspires to present a full and complex understanding of a building or site. The finished report then serves as a further basis for proficient and effective heritage preservation, especially for establishing optimal care conditions for buildings and objects. It also provides aggregated and accessible data for the uses of other disciplines and for public education.

A Building Archaeology Survey is based on a detailed inspection of the building and its formalised description and on gathering all relevant texts, plans, pictures and photographs. The study and evaluation of these sources is then thoroughly related to the existence of the object over time. Another requisite part is a detailed surveying (precise measurement) of the object.

The final report contains a text part, a graphical part and an image and technical drawing supplement showing the historical and current appearance of the building or site, all in a comprehensive, clearly structured set layout.

I.2 Principles of the Building Archaeology Survey Method

The main purpose of a Building Archaeology Survey is to learn about the past. Seeking of this knowledge is shared among all cultures that respect their history. Through better understanding of historical architecture we gain closer understanding of our cultural heritage.

The Building Archaeology Survey method belongs in the field of cultural history; it stems from studying a combination of physical and written sources. It falls under humanities and is defined by its contemporary cultural-historical context and the sum of the current knowledge. This foundation allows for certain subjectivity of opinion but these are always confronted with the many methods used in the process that are scientific and objective in nature.

The finished surveys are used for architectural heritage preservation purposes, for the expansion of general cultural and historical knowledge together with other fields in the humanities and for the purposes of public education.

I.3 Building Archaeology Survey Author

The primary author of a Building Archaeology Survey is the person that conducts the inspection and surveying of the object. They also write the chapters that summarize the findings, especially chapter VII. Evaluation and provide the data the graphical part of the Survey is based on. The author has to be a person who studied or has a deep knowledge of history of art, architecture, urban planning and construction. These are mostly people with degrees from places of higher learning that provide some training in the Building Archaeology Survey method.

If the studied building demands a significantly more expansive knowledge it is necessary to include other experts, for example a technology historian in a case of an industrial building, an art historian specialised in architecture when the building has extraordinary artistic qualities or others (sculpture, painting, applied arts). In many cases it is advisable for these experts to be at least consulted.

The archival research is usually undertaken by another specialised member of the team – a historian (or even more appropriately an archivist). Even they might consult specialists to gather more information. Sources connected to the history of an industry often use specific terminology and require specialised knowledge.

I.4 Three Phases of a Building Archaeology Survey and their Place in the Heritage Preservation Framework

According to the Czech law a Building Archaeology Survey needs to be commissioned by the owners of a listed building or a building in a protected zone whenever they apply for a building permit.

In ideal circumstances a Building Archaeology Survey is carried out in unrushed circumstances and without external pressures with one goal only – the gaining of knowledge and understanding of a historical object. The choice of a building to study is guided by the significance of a particular object and the state of current knowledge without necessarily being connected to particular activity or current state.

From a more practical standpoint most Building Archaeology Surveys are undertaken when there is an intervention planned. These are usually caused by the needs for redevelopment, reconstruction, modernization, conservation etc. In some cases even a demolition (complete removal of the object) or a natural degradation of a historical building.

A Building Archaeology Survey is carried out in three phases. The first phase corresponds with the standard non-destructive building archaeology survey and is done before any new building work commences. The second phase is carried out during the constitution work and new discoveries are documented in the form of an OPD (Operative Research and Documentation). The Survey can be declared complete when the final evaluation is written as part of the third phase, comparing the findings of the first, most extensive phase with concrete new information gained during later development.

I.5 Central Evidence and Data Storage

Storing the Building Archaeology Survey reports safely and making them available for researchers at the same time is one of the biggest long-existing problems. These troubles might be solved in the future utilising digitalization. There are some issues with copyright but in the end the finished surveys should be more easily accessible to a wider group of people interested in historical architecture.

Given that most Building Archaeology Surveys are commissioned based on the rules regarding building permits and therefore fall under the purview of the National Heritage Institute they should be gathered and stored in their facilities. Central evidence of the finished surveys is being organised in the wider context of the integrated information system of the National Heritage Institute that is being constructed as of time of publishing.

II. Building Archaeology Survey Execution

II.1 Introduction

The main goal of a Building Archaeology Survey as presented in the introduction is the complex understanding of a building as a historical and cultural document. To reach this understanding a specific method is used which connects the data gained from a detailed inspection of the object to information gained from perusing all relevant written, graphical and picture sources from all points of the building's history.

The survey is carried out by a construction historian, the gathering of written and graphical sources by a specialist, usually a trained archivist. The first part is defined as a construction survey and the other as historical (archival). Both heuristic methods are repeated during the writing process. The archival research and the inspection are usually carried out concurrently. In the ideal case the construction historian cooperates with the archivist to coordinate their efforts to accommodate the unique challenges each individual building or site presents, including the amount of surviving sources. The primary author should be in contact with the archivist during the process to bring new ideas and courses of inquiry whether they are concerned with parts of the building, eras of structural development or a specific time period.

The second purpose of Building Archaeology Survey that needs to be accommodated in the finished report lies in its dual nature – the gaining of general knowledge for scientific purposes on one hand and practical heritage preservation on the other. Both these purposes need to be taken into consideration and neither should be side-lined.

II.2 Possibilities and Limitations of the Building Archaeology Survey Process

Before the process is started the particular circumstances and limitations of the project and the authors should be taken into consideration, especially with regard to the dual purpose of a Building Archaeology Survey. Together with the archival research the foundation of the survey is a detailed inspection of the building and its detailed verbal description and the use of the appropriate surveying methods. The process of creating a Building Archaeology Survey cannot be identical from one building to the next; the width and depth of learning and documentation of a particular situation is based on many subjective factors and external circumstances of the project. Among the subjective ones there is the erudition of the authors, their practical experience, their interdisciplinary abilities and their possible specialization in one of the fields of study used when compiling information for the final report (typology, history of art, construction, engineering etc.). The external factors are mainly time limitations, circumstances that arise during the process and differing ability to take advantage of advanced documentation methods and processes. This is tied with the implementation of the graphical part of the Building Archaeology Survey (from taking simple photographs to aerial photography, photogrammetry, trace evidence analysis, 3D scanning and the resulting model etc.). All these factors shape the scientific side of the research as well as the form and quality of the result – the final Building Archaeology Survey report.

The graphical section of the Building Archaeology Survey (based on the analysis of construction history and a general evaluation) is a fundamental part of the final outcome of the Building Archaeology Survey process. A proper surveying

resulting in detailed measurements forms a basis for this. In an ideal case there should be a good geodetic survey available coming from cooperation with a professional geodesist. These opportunities are not always available in practice. Acquiring proper measurements for the ground plans and sections can be difficult, especially when the surveying is based on inadequate older plans or if there are no technical drawings available whatsoever. There is a danger that the Building Archaeology Survey process and result will not be up to standards. Local heritage preservation authorities should insist on proper measures being taken by the building's owner or the Building Archaeology Survey's commissioner including a complete new geodetic surveying.

Each potential author of a Building Archaeology Survey should responsibly consider the circumstances necessary to complete the survey in a sufficient quality. Decision whether to undertake the project is a matter of scientific ethics.

II.3 Archival Research

II.3.1 Introduction

Archival research is an inseparable part of a proper Building Archaeology Survey. The main methods and principles are similar to the general process of a historian's work but there are specifics unique to the purpose of a collaborative process with a common goal. These specifics might not be obvious to a newcomer to the discipline; current experience shows that quality of archival researches can vary greatly. For the use of researchers interested in this specific segment of archival research this section was expanded compared to previous editions.

II.3.2 Goals of the Archival Research

The goal of the author of the archival research part of a Building Archaeology Survey is the discovery and interpretation of archival sources that the author of the main text can use and expand upon and thus it requires continuous cooperation. The author of the archival research is providing facts and is not supposed to interpret and evaluate the findings from a construction history or art history standpoint; this is a task for the author of the analytic parts of the text. It is however natural that during consultations there are new ideas brought up that come to be mutually beneficial.

II.4 Field Research

II.4.1 Introduction

A proper field research forms the basis for a Building Archaeology Survey. Together with the archival research these are the two sources of data that will determine further steps in the process – the clarification of the construction history, the evaluation and the recommendations for further care. The field research consists of a description and analysis of the building, photographic and drawing documentation acquired during the process of research. There are many specifics to a field research for a Building Archaeology Survey. The author, usually a construction historian, has to have knowledge from a broad spectrum of different scientific disciplines from technical ones to the humanities. This comes from the specifics of the study of architecture in a historical context. Given this breadth of starting points of individual authors it is obvious that each Building Archaeology Survey in some way reflects the individual erudition, specialization and experience of its author.

II.4.2 Goals of a Field Research

The main goal of the person carrying out the inspection is to clarify the construction history of the object, its evaluation from different perspectives and to provide a comprehensive set of recommendations for further heritage preservation purposes and possible proposals for additional research. The construction history analysis especially cannot be undertaken without the cooperation with a specialist in archival research. The information gathered during the field research should be regularly confronted with information from written records and historical plans and depictions which can then feed back into each other for optimal results.

II.4.4 Preliminary Phase of the Field Research

The most important foundation for the construction segment of the survey are proper ground plans. The minimum recommended for the first phase of a Building Archaeology Survey are plans of all storeys in 1:200 scale. It is therefore necessary to locate any existing documentation during the preliminary preparations or alternatively carry out or commission a new surveying.

Number of situations can occur during this stage. In an ideal case a new professional geodetic surveying is undertaken with a direct cooperation with the author of the Building Archaeology Survey. In this eventuality the author can influence the surveying process and determine the best methods to acquire the best results. Today all results are presented in digital (vector) as well as physical form. These results can then be easily edited and used for the best needs of the project. The plans made on the basis of cooperation between the Building Archaeology Survey author and a professional geodesist do not usually need further alterations.

In all other (and much more common) cases as encountered in practice an examination and correction of available plans is completely necessary, even in the case when the author acquires them in digital form.

II.4.5 Description of the Object

II.4.5.1 General Principles

The description of the building or site is based on a thorough field research. Description based on photographs and not personal observation is not acceptable. Detailed note-taking during the inspection is a necessity. A set of written notes combined with notes written into technical drawings or sketches are a basis on which the detailed text is created. It is also important to decide whether even the most detailed verbal description of a finding is sufficient to convey all its complexities. If need arises a measuring, sketch or a photograph is used to supplement the written description. For example even the most detailed description of a cornice profile will never convey as much information as a simple, but accurate sketch or a photograph. Photographic documentation is another inseparable part of a Building Archaeology Survey.

The process of description should be systematic and should follow the structure of the III.3.5 Chapter of the final report. The required minimum is the use of a structured description of the object which is necessary especially in the case of a large building or site. During the analysis of the individual parts of the object it is necessary to separate clear facts from hypotheses or presumed findings (for example provable or presumed existence of hidden ceilings, openings or other findings or construction links).

II.4.5.2 Description Process

The description method is always based on the character of the particular building or site in question. It starts by setting the object in a wider urbanistic context and is then followed by a characterization of the building regarding its shape in two and three dimensions and an analysis of architectural composition.

Then follows a description of the exterior. It starts with individual facades starting from the outside with the most prominent facade first. It always goes from the whole to the detail, from general composition to the individual constituents (storeys, individual windows, minor details). Last described part of the exterior are the roofs.

Description of the interior comes next. This part is arranged from the bottom up. For discovering the evolution of the building the ground floor is the most important and therefore it is placed before then description of cellars and upper floors. Every storey is described starting with the shape of the ground plan, continuing with corridors and ending with individual rooms.

At the end there is an overview and a characteristic of additional objects and their parts if they are connected to the building surveyed but are out of the scope of the Building Archaeology Survey.

Recommended structuring of the description:

- wider urbanistic context
- general characteristic of the object or site

- exterior
 - facades (main outside, other outside, main inside, other inside)
 - roofs and roof structures
- interior
 - ground floor
 - cellars
 - upper floors
- attics and truss
- additional objects

II.5 Building Documentation and Other Research

II.5.1 Methods of Documentation

The documentation of the building or site consists of several type of record of the surveyed object made during the Building Archaeology Survey process. The methods used are adjusted to the specific needs of the particular building. This documentation is essential to the whole survey process. It is at the primary author's discretion to decide which parts (structures, elements, details) will be described verbally, which graphically and which photographically (some combination of all three is usual).

II.5.2 Additional Research

Other research methods can be used during the survey. All additional research can be carried out independently but it is important that a connection to the Building Archaeology Survey is process maintained. The particular methods used are usually decided based on the needs of practical preservation. However, together with the main scope of the survey they gather the most comprehensive set of information for any particular building or site. The ideal (but practically unreachable) goal should be a complete understanding of the surveyed object. In practice the scope of learning is limited by the needs of the National Heritage Institute, financial resources and the time available. The additional research methods can be divided into two basic types – falling broadly into humanities and natural sciences.

Historical building research:

- area analysis (urbanism, landscape)
- operative research and documentation
- archaeology
- art historical analysis
- renovation analysis
- structural-technological analysis
- inventory survey

These methods are based in humanities but have a smaller or larger connection to technology and science. They all have their own methodologies and their scopes touch or overlap with the Building Archaeology Survey. Their results are important, sometimes essential to the quality of the finished survey.

Archeometric methods:

- dendrochronology
- petrography
- chemical-technological analysis
- thermovision
- endoscopy

- trace evidence analysis
- geophysical analysis
- X-ray
- aerial photography
- thermoluminescence
- radiocarbon dating
- others

II.6 Subsequent Phases of Building Archaeology Survey

II.6.1 Second Phase – Research Before and During Reconstruction

The first phase of a Building Archaeology Survey, a so-called standard survey, is carried out through non-destructive methods. The second phase differs from this as it is connected with inherently destructive interventions into the material substance of the inspected building. There are two sub-phases here: one is connected to additional research made during preparations before a reconstruction and second one carried out during the reconstruction work itself. If for whatever reason it was not possible to reflect the information from additional research in the first non-destructive inspection phase it should definitely be included and factored into the final report in the third phase.

II.6.2 Third Phase – Final Evaluation of the Building Archaeology Survey

The SHP consists of the first non-destructive building archaeology phase, a set of individually processed new discoveries recorded in the operative research and documentation form and the final report. It is this final part that combines all the gathered information.

It is important to note that as far as scientific discovery is concerned a Building Archaeology Survey is never truly finished. Any local change made in any part of the building or site can bring to light new critical information. Even objects that were destroyed or massively transformed can be interpreted anew based on development in general knowledge.

III. Structure and Process of a Building Archaeology Survey

III.3.1 Title page and Identification Data

Formalized title page, 1 or 2 pages long, contains basic identification information especially an exact location of the object, who commissioned the survey and the authors of the survey.

III.3.2 Chapter I. – Introduction

The introductory chapter gives general information. It contains preliminary information the author considers especially important given the form and scope of the survey. It also contains additional information relating to the particular type of Building Archaeology Survey and its specificities including the instructions approved by the authorized person from the National Heritage Institute.

It mentions specifically:

- the reason for conducting the survey
- the exact instructions from the National Heritage Institute (if there is an official statement it should be included here)
- the state of the object at the time of the survey

- the accessibility of the object at the time of the survey
- additional notes to the final form of the report
- the documentation surveying data used, if applicable the scope and form of additions, specifications and expansions made

III.3.3 Chapter II. – Summary

A short (1 to 3 pages of text) summary is written by the primary author of the survey. This chapter is included with the knowledge that it can be used for the purposes of heritage preservation, university education, research and general information sharing. It gives the primary information further expanded in the body of the survey. By summarising the text in their own words the author pre-empts any distortion of their findings in consequent processes.

III.3.4.1 Archival research

This chapter consists of chronologically ordered overview and interpretation of available written sources, plans and graphic documentation compiled by a specialised historian on the basis of an archival research. It describes the history of the object during the whole of its existence up to the present point. At the beginning there should be a short text describing the important points in the history of the building's location. Attention should be paid to the construction history of the object without losing sight of the historical circumstances (the lives of owners, political conflicts, wars and battles taking place nearby – especially if the building could have been directly damaged, the history of the religious order that held the monastery, the creation and development of a pilgrimage site etc.) and where necessary adding descriptions of construction evolution with illuminating historical context.

III.3.4.2 List of Sources and References

After this text there always has to be included a full list of resources used; historical texts, graphical materials and literature. The archival sources are listed according to where they are stored.

The list also lists all literature that references the building even if it was not used during the compilation of the text.

III.3.4.3 List of Historical Maps and Plans

After the list of sources there follows a list of historical documentation, maps and plans together with information about where they are stored. This list can be sorted either chronologically or according to location.

III.3.4.4 Historical Depictions

After the list of maps and plans there follows a list of historical depictions of the object or site. These can be drawings, paintings, photographs etc. and are usually listed chronologically.

III.3.5 Chapter IV. – Description/Analysis

This chapter is analogous to the third chapter. It is regarded as the most objective part of the finished survey. It compiles the information gathered during the inspection of the building, which can be regarded as a unique source in its own right.

The goal of this chapter is an as detailed as possible description of the object – should capture the object's state at the time of the survey's creation. The author has to cover everything that is available, everything should be identified, described, interpreted and documented using different methods. This goal is absolute and as such can never be fulfilled hundred per cent, however the author should strive for as much coverage as possible.

The body of this chapter consists of a detailed verbal description with links to other forms of documentation. Interpretations regarding the construction history and other, more general deliberations and analogies should be reserved for following chapters (III.3.7, III.3.8). Given its scope this chapter is the most extensive one and it is often during this part of the process that the author fully comprehends what might have not been obvious in the field.

Structured description

When describing a building or site at location the verbal part of the description should follow a unified form established in advance, especially when describing large buildings or whole sites.

The main rule is to start with the whole and continue towards the detail (approach the facade as a two dimensional object), in interiors each room is understood as a cuboid with each side given its own description (ceiling, floor, each wall), fittings and furnishings are described as connected to their corresponding wall.

This order can be modified according to particular situation but it should depend on the requirements of the surveyed object and its individual character. The template can be modified but the chosen method should follow its own established logic.

Before the advancements in digital forms of writing and editing there used to be two separate parts of the description, text and pictures. With the use of modern technology they can be thoroughly linked or the annotated pictures can even be included in the body of the text. The pictures can however never overtake the text when it comes to conveying information, advantage should be taken of the possibilities but the main goal should always be best comprehension for the reader.

The structured description can sometimes take form of a chart that predefines and requires a unified attitude to the description of the different parts (exteriors, individual interiors) and prevents any omissions (even of seemingly unimportant parts).

In Germany this form of charted description is called a *“Raumbuch”* or a *“Gebäudeatlas”*. This method allows for designating any one part of the surveyed building as a separate unit (e.g. the construction of the truss or a part of inserted equipment). There is the possibility of including the information regarding its age, damage, evaluation of quality and possible added recommendations for further treatment.

These separate charts can be linked into a preprogramed database and can be expanded upon or adjusted according to the specific situation and need for details. This can then be expanded into inventarization for further uses.

A high quality digital surveying data is necessary for the development of the database.

Even this formalised description must follow the set form of a Building Archaeology Survey report and be divided into chapters. The charts gather detailed information about the described element whichever aspects listed above they are concerned with. The synthesis leading to an overview of construction history of the object will not result automatically from these and will still need to be given their individual chapters (III.3.7, III.3.8) as prescribed by the set form of the Building Archaeology Survey.

III.3.8 – Evaluation

This chapter should define the value and significance of the surveyed building or site and clearly and thoroughly account for the specific reasons for the object’s protected status. This evaluation is based on the building itself and its context in its urban or landscape setting. This chapter includes an evaluation from the point of view of cultural history, history of art, history of a particular technical discipline etc. It defines the significance of the object in the context of protected buildings and establishes fundamental characteristics and qualities that form the overall value of the object from the point of:

- heritage preservation
- cultural history
- history of art
- aesthetics
- typology
- urbanism
- other

The chapter should be composed in such a way that it could be used on its own, summarising the most significant characteristics of the protected building or site. In the case of a thorough Building Archaeology Survey it can overreach its boundaries and become a part of a wider scientific discourse.

Heritage preservation

This subchapter should characterise the qualities of the surveyed object from the point of view of preservation of architectural heritage – giving specific reasons whether the object has the qualities necessary to be considered valuable from this point of view. How is it unique, to what extent is it preserved and which of its constructions or elements are most worthy of protection. An inseparable part of this evaluation is the graphical part of the finished survey.

Cultural history

This subchapter should place the object or site in the wider context of cultural history and its significance for its location, or region. Many aspects can be considered here – the object can be connected to a birth, life or death of a historical figure, it could be a place of a historic event or it can be a location of an important piece of art.

History of art

This subchapter should evaluate the building or site and its place in the history of art. It should evaluate the quality of architecture in the context of its period. It should place it in the context of the works of its architect (if their identity is known) and name other artists that contributed to the object (sculptors, painters etc.) and mention pieces of applied art that are connected to the building (doors, windows, stucco, floors, fittings etc.) and when possible give names to the authors of particular elements.

Aesthetics

The aesthetic impression given by the building cannot be underestimated. The personal experience comes before interpretation and analysis and is based mainly on the aesthetic qualities of the object.

Typology

This subchapter can be merged with the art history but if the building is typologically valuable or unique it can be given its separate section. The scale on which different elements can be placed is expansive and multi-layered and there can be significant overlapping. Appropriate analogies should be given here as well as concrete examples.

Urbanism

This is a subchapter that is important for buildings located in the urbane context – villages, towns or other complexes. The object's place in the wider location should be specified relating the surrounding buildings, communications, the place of the building in the skyline and the continuity and changes from the historical state. The current situation needs to be compared to the historical depictions and maps.

III.3.9 Chapter VIII. – Heritage Preservation Proposals

This new edition recommends merging together the formerly separate chapters on valuable elements, problems and suggestions. The reasoning for this change is the increased emphasis on the dual purpose of the Building Archeological Survey – the acquiring of general knowledge and the practical uses regarding heritage preservation. These three chapters are meant primarily for the practical use and connect the survey with other disciplines that will be essential during the process of preservation and renovation.

The primary author of the survey should emphasise objectivity and convey the unique characteristics of the building or site and adhere to general ethics of science and evaluate the object independently of external influences.

It has to be also kept in mind that any statements regarding artistic and historical value are to a certain point subjective and contingent on their context in society and time period and can change as they age and are most subject to re-evaluation.

III.3.9.1 Valuable Elements and Details

The goal of this chapter is to list the most valuable elements of the surveyed object, the structures, elements, their sets and details that should be preserved, protected or repaired (related to chapter III.3.9.2 Problems).

The set of valuable elements is defined as a larger number of pieces of applied art or other elements of similar character, placement or function. The most common of these are windows, doors, fittings etc.

These elements can be evaluated only based on previous chapters and author's personal familiarization with the building together with the knowledge gained from the study of archival sources.

III.3.9.2 Problems

Just like in the previous chapter what is perceived as a problem or fault can change during the passage of time. As society's attitude to its history changes, so does the value placed on historical objects. It is therefore important to define the main theses in which the author specifies according to what guidelines is the potential damage assessed.

The chapter on problems should relate to the chapter on valuable elements. Given the ease a digital version affords with regards to graphical material it is easier for the reader to be given a comprehensive graphical representation of the evaluation.

III.3.9.3 Building Preservation Suggestions

Just as with the two previous chapters there is a place here for the personal views of the author and their experience, the changes in public opinion, the changes in priorities of society's expectations, the current aesthetic paradigm and other factors. Here should the author expand on chapter VII. Evaluation and follow up on chapter VIII. Problems. This is the place for specific recommendations on how to rectify the problems described.

Even with the differences in opinion inherent in the subjective opinion of the author maximum objectivity should be the goal here; evaluating the real problems facing the practical existence of the object based on real life practice. The author should set realistic goals and give a range of possible steps that can be undertaken and present the optimal state the building or site could achieve after all the problems are solved.

III.3.10 Chapter IX. Additional Research Proposals

The primary author suggests further research to be carried out regarding the building or site. These can be from the general scientific knowledge point of view or the practical side of heritage preservation. The list of proposed surveys and the use of specific methods should be arranged in order of importance and chronology.

Because each object is at a specific stage of development (wear and tear, reconstruction) the steps leading to further learning should be given together with an explanation as to their preferred order.

The author should be aware of the limits of their experience and knowledge. Putting the needs of the building or site first other specialists should be invited to give opinion in their respective fields. The choice of a particular method is based on the unique character of the building and the needs of heritage preservation.

III.3.11 Chapter X. Historical Documentation

This chapter consists of reproductions of historical materials related to the surveyed found object during the archival research. The arrangement should be strictly chronological for the purposes of comprehension. The composition of these materials is heavily influenced by the type of the building or site surveyed and the types of sources preserved. There are two main types of historical sources:

- historical maps and plans
- historical depictions

III.3.12 Chapter XI. Documentation of the Present State

This chapter presents all materials documenting the current state of the building or site gathered during the survey. It consists of technical drawings, surveying data and other measurements of the object and its parts and a comprehensive

photographic documentation of all the exteriors and interiors including the wider location and other context.

This chapter can be presented in different forms according to the preferences of the author and the character of the surveyed object. It reflects the range of discovery and opportunity. The forms can range from simple sketches and adapted photographs to detailed plans and the chart (*Raumbuch*) method, in ideal case in digital, vector form.

Even given the range of possibilities here three main parts of the chapter should be observed:

- current photodocumentation
- current ground plans and sections based on detailed surveying
- other graphical or picture documentation

While the ground plans and sections are used in their entirety the photographic and picture documentation will be a cross section of materials available. The criteria for inclusion should aim to maximise the information conveyed. Emphasis should be given to the construction history and to the support of the theses of the text. It should also show the valuable or threatened structures, elements or details and document found problem areas and the parts of the building where there are structural changes proposed.

III.3.13 Chapter XII Graphical Evaluation of the Object

Graphical evaluation forms a foundation of a Building Archaeology Survey as it presents the construction history of the object and shows the artistic and historical qualities.

It should be noted that any graphical image is to a certain extent simplified and therefore limited in conveying information. In more complicated cases it is essential to compare the graphical and text parts of the survey to appreciate all nuances and see all the findings.

Ground plans and sections

Three main parts of this chapter are:

- presentation of the construction history
- cultural/historical evaluation
- additional information (especially the placement of photographs)

III.3.13.1 Evaluation of Construction History

The materials that present the surveyed building's construction history show the style period and approximate date of individual parts (both vertical and horizontal) of the object. The analysis is shown in colour according to an enclosed legends.

All parts of the object are analysed based on the gathered data. It is necessary to distinguish incontestable dates from hypothetical ones.

All structures should be marked, including the parts elevated above the ground plan level (ceilings, vaults, cornices etc.).

In exceptional circumstances (mostly concerning modern and contemporary architecture) it is useful to modify the set colour scheme used. Any changes made from the usual use of colours should be noted in the text.

Standard colour notations:

Romanesque – black
 Gothic – red
 Renaissance – blue
 Baroque – brown

Neoclassicism (Empire style) – green
 Historisms – orange
 20th century – yellow
 21th century – white

Black and white notations denoting style periods:

Romanesque – solid black	Neoclassicism (Empire style) – diagonal hatching with lines joined into pairs
Gothic – diagonal cross hatching	Historisms – dotted
Renaissance – vertical and horizontal cross hatching	20 th century – vertical hatching
Baroque – diagonal hatching	21 th century – horizontal hatching

There are special cases when adjustments are needed. These are especially surveys of buildings that underwent a number of changes within one architectural era. Only two or three shades of one colour are reliably distinguishable. A custom colour scale can be used in this case but any change from the usual manner has to be noted.

The period where this is most common is from late 19th century onwards. For example an art nouveau phase can sometimes be closely related to either the older or the newer styles or it can be prominent on its own and therefore needing its own colour. The same can be said about cubism and other styles that appeared in short but significant bursts. A specially adjusted colour scale should be used here with proper explanation in the accompanying legend. For Central European architecture of the 20th century there are historical milestones (before WWI, the inter-war period, the year 1948, and the periods before and after the year 1989) but the style periods should always be determined by the concrete situation set by specific discoveries.

III.3.13.2 Heritage Status Evaluation

These plans present the surveyed object's evaluation as a piece of national architectural heritage. They show the quality and the level of damage to the individual parts (facades, ceilings, floors etc.) of the building. Suggestions can be made as to potential removal of structures that are detrimental to the value of the building or possible reconstruction of damaged structures. Only with buildings that reach the same level of value in all its parts (some churches, ruins etc.) it is possible to omit this segment because all of its parts are as valuable as each other and the information supplied by it would be minimal.

Standard colour notation

- structures forming the core of the object – dark brown or black (grey with rooms)
- valuable structures – brown or ochre
- neutral or indifferent structures – left empty
- interfering structures – yellow
- substantially damaging structures – orange
- reconstruction suggestions – red
- valuable facades or their parts – brown or black line parallel with the facade (on the outside), a dashed line when damaged
- valuable elements present in vertical structures (doors, cornices, decorations etc.) – a blue line, full or dashed, depending on the level of preservation and importance
- valuable elements (decorations) in ceilings and vaults – a filled blue circle in the centre of the space an empty circle denotes damaged or less important element
- valuable floors – filled red circle or its outline (see above)
- when suggesting a removal of a lower (suspended) ceiling and preservation of the structure placed above – narrow diagonal stripes of the two relevant colours

III.3.13.3 Additional Information

Includes information about the placement of photographs, important findings (e.g. joints between different construction stages, places with remains of original colouring, secondarily placed elements) and suggestions for additional inquiries (as seen in Chapter II.5.2), places with potential for archaeological research or information about specific damage (fissures, damaged plaster, disturbed masonry).

IV. Supplements

IV.1 History of the Building Archaeology Survey method

Elsewhere in the world building archaeology, obvious from its name, exists as a sub-branch of archaeology. In the Czech lands its development was more complex and the method traces its origins from multiple sources, from the more scholarly work of art historians to the practical needs of an institution entrusted by the state to handle the reconstruction and care of the country's architectural heritage.

The origins of a clearly defined and distinctive method of studying and documenting of historical buildings as a part of heritage preservation can be traced to the beginning of the 20th century. Even before that the architects and other professionals surrounding the architect and restorer Josef Mocker made great efforts in documenting historical buildings. Architect Kamil Hilbert started his architectural heritage preservation activities around the turn of the century by their extensive examination together with detailed documentation; for example his survey of the provost church of St. Peter and St. Paul in Mělník, the results of which were published in *Památky archeologické*, already uses methods that are still being built upon.

There was a great evolution of these methods developed to deal with the damage caused by World War II. At that time many experts studied historical buildings in detail in order to help with their reconstruction. Big influence in this respect were the classes taught by art historian Vojtěch Birnbaum and the work done by his students. Václav Wagner and Václav Richter should be mentioned, as is the fact that the latter consequently developed his own unique school of thought. Other essential contributor was architect and scholar Oldřich Stefan in both theoretical and practical capacity. The works of architecture historian Václav Mencl include evaluation criteria which he considered to form a theoretical base necessary for any responsible decision making process of an art historian. Together with his colleagues and co-workers he studied historical urban complexes.

The paramount and pivotal role was one of Dobroslav Líbal in the 1940s and 1950s. First in the R-ateliér and then in SÚRPMO (the State Institute for Reconstruction of Protected Towns and Buildings) he started a specialised department. There the Building Archaeology Survey method was codified and the surveys were carried out in an unprecedented scope and expertise. Dobroslav Líbal defined fundamental concepts which are still in use today. One of his main legacies is the insistence on a close cooperation between up to that point separately working historians/archivists and art historians whose attitudes to research came from different starting points. A group like this was capable of remarkable progress in the research into a specific object. The archival research part of the survey was further developed by Milada Vilímková and the final form of the historian's part of the survey would not be the same without the work of Luboš Lancinger.

The basic form of the Building Archaeology Survey conceived by Dobroslav Líbal was further developed under his leadership. The inclusion of evaluation in the graphic part of the survey was developed in the 1960s by František Kašička who worked on the guidelines together with Jaroslav Vajdiš. Other developments in methodology were brought about in the work of construction engineer and art historian Jan Muk. Special consideration should be given to the new, deeper interest in historical structures and technologies, the analysis and description of which became an inseparable and fundamental part of the surveys. Other development connected with Jan Muk was closer cooperation with archaeologists whose methods are very close to the ones used in building archaeology. Jan Muk also promoted the inclusion of more extensive image and plan supplements that were essential for the sorely needed exact documentation of important discoveries.

Other members of Líbal's team also took part in the development of the method. Jiří Škabrada brought with him the experience gained from studying vernacular architecture and the emphasis put on practical and technological aspects especially with residential and agricultural buildings and his later concentration on building technologies and historical crafts. Mojmír Horyna's contribution were his in-depth studies of semantic content and meaning of artistically exceptional buildings. His philosophy-based position proved not only relevant in its subtlety but was in many cases pivotal because of its deeper understanding and more complex final evaluation of an artefact. The archive research segment was also influenced by Eva Holanová and Jan Eliáš.

The legacy of Oldřich Stefan continued on at Czech Technical University in Prague (ČVUT) especially in the work of Milada Radová-Štiková who influenced many of today's authors with her perceptive guidance of her students. The regional depart-

ments of the predecessor of today's National Heritage Institute also contributed to the development of the method.

The social changes after the year 1989 changed the way Building Archaeology Surveys are handled. They started to be carried out by other institutions and especially by individuals of different professional backgrounds. The needed expansion in number of surveys carried out was unfortunately connected to their uneven quality. The method also evolved during this time; there was significant progress made by Martin Ebel in his research of archival sources and theoretical conclusions brought about by František Gabriel and his co-workers who considered the Building Archaeology method a discipline of its own. New technologies were implemented by Zuzana and Jiří Syrový and the extent of inclusion of details in documentation is being tested by Michal Rykl. Close attention paid to roof structures is prominent in the work of Jiří Bláha or Jan Vinař whose main interest lies in the statics of historical buildings. New scientific methods like dendrochronology serves as a new source of facts as does the close study of building materials and their composition as was done by the Brno department of the The National Heritage Institute under the leadership of Petr Kroupa. In Prague the tradition of Building Archaeology is continued by the specialised department of the restructured National Heritage Institute lead by Jan Beránek and in the person of construction engineer and art historian Petr Macek connects to the work done at the Institute of Art History at the Faculty of Arts of Prague's Charles University.

Apart from these beneficial developments in the field of Building Archaeology there was also an unfortunate influx of low quality surveys made for commercial purposes. A well researched expert execution leads to new conclusions and further advancement of knowledge and results in better treatment of our architectural heritage as a whole, but when a survey is carried out for financial gain only it can put other, more dubious objectives first.

Given this chaotic situation and especially the differences in methodology and execution there is a new need to define and unify the principles of the Building Archaeology Survey in consideration of the current state of affairs. Even after formulating new definitions of the methodology during subsequent years it is important to note that even though a whole range of changes, adjustments and additions had been discussed and important reflections were made on similar methods used in other European countries there is an agreement on the undeniable importance of the fundamental methodological groundwork done by Dobroslav Líbal. It is in continuing of his work where we find the much needed continuity with our current efforts. The Building Archaeology Survey is the most complex and detailed method of understanding and evaluation of architectural heritage and as such it invaluablely contributes to our understanding of history and leads to better preservation of cultural heritage.

IV.2 Archival research sources

IV.2.1 General sources (building type non-specific)

Archival research is an inseparable part of a Building Archaeology Survey but is usually created by a person different from the main author. It should be compared with the information gathered during the inspection of the object by the primary author. Archival research can be divided into two main parts – published literature and archival sources.

This process begins as any work in the field of history with a study of relevant literature and reprinted historical sources. The literature can be of general scope (especially encyclopaedic works or relevant dictionaries) or specialised monographs concerned with the particular building.

Most important in the Czech context are topographical works commissioned at the end of 18th century. Also essential are publications listing and describing important or interesting objects in a region or a specific group of monuments (in Central Europe these publications were being written since late 19th century), for buildings in what is today the Czech Republic publications of German and Austrian provenance are also important given the historical connections.

Other information is available through published annotated historical sources in both printed and online forms covering especially the oldest available materials.

Study of relevant history, art history, archaeology, or as the case may be construction and technology literature is up to the discretion of the author.

a) written sources

All archival sources kept in evidence in the Czech Republic form what is known as National Archival Heritage. Written sources are usually filed in archives that are a part of a three-level region based structure: the National archive, the oblast (district) archives and the okres (county) archives. Some important materials are also archived outside of this structure. These are mostly archives kept by the National Heritage Institute which contain archives of all its predecessors, archives of local Building Authorities and military archives. Essential are also church archives, most commonly the diocese and parish archives of the Catholic Church. Given the tumultuous history of central Europe many crucial parts of some archives are currently kept outside of the country.

b) image sources

Image documentation provides us with information about the changes in the appearance of a building or site during its history. These are etchings and drawings and to a lesser extent paintings. Apart from a few medieval exceptions they were created from 16th century onwards.

c) maps and plans (technical drawings)

Maps and technical drawings give the object a wider context in a city or a landscape and can range from 16th century to the present. Ground plans and sections can come from any point in the building's history and were often created before or after important modifications. The most important for a Building Archaeology Survey are military cartography project undertaken during the rule of Joseph II. in 1764–1768 and 1780–1783. Essential are also the cadastral maps made in 1826–1843 in Bohemia and 1824–1836 in Moravia and Silesia.

IV.2.2 Sources for most important building types

During archival research it is important to be familiar with the character and composition of materials relative to the particular type of building in question. Only after studying all relevant materials can the history of a building be properly analysed and made into a new essential source of knowledge for further learning.

Translation Kateřina Macková

METODIKA STAVEBNĚHISTORICKÉHO PRŮZKUMU

Jan Beránek – Petr Macek (edd.)

Vydal Národní památkový ústav
v roce 2015 jako 70. svazek edice Odborné a metodické publikace
1. vydání

Autoři textu: Mgr. Ing. Jan Beránek, Ph.D.; Lucie Beránková; Mgr. et. Mgr. Jana Pařízková Čevonová;
Ing. Petr Macek, Ph.D.; PhDr. Michal Patrný; Mgr. Jindřich Záhorka; PhDr. Pavel Zahradník

Autorka ilustrací: Lucie Beránková

Překlad resumé: Kateřina Macková

Odborný redaktor: Mgr. Lukáš Hytša

Grafické zpracování a tisková příprava: Bc. Vojtěch Hytša

Tisk: Tiskárny Havlíčkův Brod, a. s.

ISBN 978-80-7480-037-5

ISBN 978-80-7480-037-5

9 788074 800375 >